

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

УСТАНОВА АДУКАЦЫИ
«ГРОДЗЕНСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ»

Рэча мінуўшчыны



Зборнік

**Студэнцкага навуковага таварыства
факультэта гісторыі і сацыялогіі ГрДУ**

Гродна
ГрДУ ім. Я.Купалы
2010

Рэдактары:

*A.C. Горны, старшыня СНТ факультэта гісторы і сацыялогіі ГрДУ ім. Я.Купалы
A.M. Загідулін, кандыдат гістарычных навук, намеснік дэкана факультэта па
навуковай працы.*

Рэцэнзенты:

*Піаварчык С.А., доктар гістарычных навук, дацэнт (ГрДУ);
Вабійчэвіч А.М., кандыдат гістарычных навук, дацэнт (БрДУ).*

Рэкамендавана да друку Саветам факультэта гісторы і сацыялогіі ГрДУ ім.
Я.Купалы

Рэха мінуўшчыны: Зборнік Студэнцкага навуковага таварыства факультэта
гісторы і сацыялогіі ГрДУ. Вып.1 / рэд. А.Горны, А.Загідулін. – Гродна: ГрДУ, 2010

У зборніку прадстаўлены навуковыя артыкулы студэнтаў факультэта гісторы і сацыялогіі ГрДУ ім. Я. Купалы, якія асвятляюць актуальныя праблемы айчыннай і ўсеагульнай гісторыі, у тым ліку пытанні генеалогіі, этнографіі і гістарычнага краязнаўства. Даследуюцца вядомыя і малавядомыя старонкі жыцця нашых продкаў. Выданне адраджуе навуковым супрацоўнікам, выкладчыкам сярэдніх і вышэйшых навучальных установ, аспірантам, магістрантам, студэнтам, і ўсім тым, хто цікавіцца гісторыяй.

ЗМЕСІ

<i>ПРАДМОВА</i>	5
<i>УСЕАТУЛЬНЯЯ ТІСТОРЫЯ</i>	7
Шевчик Е.В. О причинах и итогах спартанско-афинского дуализма в V веке до н.э.....	8
Валюлик В.В. Положение церкви во Франкском государстве при Меровингах	13
Радюль Г.В. Развитие картографии в средневековой Европе	17
Левчук А.М. Эволюция английского и французского рыцарства в эпоху Столетней войны	21
Ступаков Д.А. Строительство социально-ориентированного государства в Аргентине в период первого правления Х.Д.Перона	31
Евдокимова Н.И. Косовская проблема в Югославии 1945 – 1990 гг.	36
Пигулевская А.В. Переговоры в Рамбуйе как качественный водораздел в динамике косовского кризиса	42
Пикалович А.В. Сильвио Берлускони и итало-российские отношения на рубеже XX – XXI вв.	49
<i>ТІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ</i>	64
Горны А.С. Рэлігійныя пытанні ў дзейнасці Беларускага пасольскага клуба ў польскім Сойме і Сенаце (1922 – 1930 гг.)	65
Фиронова Е.А. Детские дома в Гродненской области в 1944 – 1954 гг.	72
<i>ТІСТОРЫЯ ГРАФІЯ І КРЫНІЦАЗНАЎСТВА</i>	96
Гедроіць Ю.Л. Баркулабаўскі летапіс як крыніца па гісторыі прыродных катаклізмаў і іх наступстваў	97
Асторўскі А.Г. Вывучэнне сяреднявежных замкаў на польскіх землях у канцы XVIII – пачатку XX стст.	102
Шейкін Д.В. Восстание 1794 г. под руководством Т. Костюшко в оценках С.М. Соловьева	109
Сцепашэнка М.В. Балцкія плямёны ў сярэднявеччы: сучасная гісторыяграфія праблемы	116
Весялуха А.М. Гістарычная канцэпцыя Вацлава Ластоўскага	121
<i>КРАЯЗНАЎСТВА</i>	129
Токць П.С. Мястэчка Зэльва ў 1616 г.	130
Супрон М.С. Узнікненне і дзейнасць пажарнай каманды ў	

<i>Гродне ў XIX ст.</i>	139
<i>Герасімчык В.У.</i> Слонімскі аддзел Польскага Краязнаўчага Таварыства (1928 – 1939 гг.)	149
<i>Карац Ю.А.</i> Деятельность Благотворительного католического общества «Каритас» в г. Гродно (1990-е г. – 2000 г.)	152
<i>Панімаш Г.І.</i> Касцёл святых апосталаў Пятра і Паўла ў Старых Васіліўках.	158
ЭПІГРАФІЯ	168
<i>Рогач Л.Ф.</i> Яўрэй-карчмар і карчма ва ўспрыняцці грамадства XVI – XIX стст. на падсвядомым узроўні	169
<i>Крохалева Я.Б.</i> Быт железнодорожников Гродненской губернии (по материалам НИАБ в г. Гродно)	174
ТЕНАЛОГІЯ	180
<i>Супрон М.С.</i> Мой радавод. Некаторыя аспекты састаўлення радавога дрэва	181
ПЕРСАНДЛІ	189
<i>Герасімчык В.У.</i> Жыццё і дзеянасць І.І. Стаброўскага	190

Прадмова

Бадай кожны чалавек у сваім жыщі сутыкаўся з мінулым. Ствараючы для сябе своеасаблівую машыну часу – гісторыю, людзі спрабавалі зазірнуць у самыя глыбіні мінуўшчыны, каб спазнаць жыщё сваіх папярэднікаў, каб не паўтарыць іх памылак і зразумець сваё прызначэнне. А мінулае, у сваю чаргу, адгукалася ім вялізным рэхам, якое даходзіла да кожнага кутка, дзе жыў чалавек.

Адчуць гэтае «рэха мінуўшчыны» ў поўнай ступені – задача не з лёгкіх. Але паспрабаваць знайсці яго гукі, дакрануцца да іх сваім «вухам» –магчыма. Паспрабавалі зрабіць гэта і мы – студэнты факультэта гісторыі і сацыялогіі Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта імя Янкі Купалы, якія аб'яднаны ў Студэнцкае навуковае таварыства. Тое, што ў нас атрымалася і знайшло сваё адлюстраванне на старонках гэтага зборніка.

Увогуле ідэя асобнага выдання для студэнтаў факультэта існавала ўжо даўно. На тое былі і свае прычынны. Шмат гадоў плённа працуе Студэнцкае навуковае таварыства, якое аб'ядноўвае ў сваёй дзейнасці творчыя сілы ўсіх моладзевых суполак факультэта: студэнцкага археалагічнага гуртка, гісторыка – краязнаўчага гуртка «Ніка», студэнцкай сацыялагічнай лабараторыі і інш. Сябры гэтых гурткоў актыўна ўдзельнічаюць у шматлікіх навуковых мерапрыемствах, чытаюць цікавыя даклады на канферэнцыях, круглых столах і семінарах. У агульнауніверсітэцкіх выданнях СНТ «Наука-2008» і «Наука-2009» прадстаўлена багатая колькасць артыкулаў студэнтаў нашага факультэта, што безумоўна падкрэслівае неабходнасць мець свой ўласны зборнік. Больш того, многія са студэнтаў у межах сваіх курсавых і дыпломных праектаў распрацоўваюць даволі важныя пытанні беларускай і ўсеагульной гісторыі, але вынікі іх пошукаў з-за пэўных прычын застаюцца невядомымі і неапублікованымі. Дзеля гэтага і было вырашана тэрмінова распачаць выданне зборніка студэнцкіх навуковых прац «Рэха мінуўшчыны».

У першым выпуску зборніка размешчаны працы студэнтаў, прысвечаныя самым розным аспектам сусветнай і айчыннай гісторыі. Маецца пэўная колькасць публікаций па проблемам гістарыяграфіі і крыніцазнаўства, дзе аналізуюцца як сучасныя, так і ранейшыя здабыткі гістарычнай навукі. У раздзеле «Краязнаўства» прадстаўлены артыкулы студэнтаў па гісторыі свайго роднага горада і края. Таксама знайшлі сваё адлюстраванне тэмы этнографіі і генеалогіі. Раздзел «Персаналіі» будзе ўтрымліваць артыкулы, прысвечаныя выдатным асобам, якія сваім жыщём і дзейнасцю змянілі гісторыю света ці сваёй Бацькаўшчыны. У будучым

плануеца стварэнне асобных раздзелаў для артыкулаў па археалогіі і сацыялогіі.

Напрыканцы хачу выказаць шчырую падзяку ўсім тым, хто дапамагаў СНТ пераўтвараць мару ў жыщё. Асаблівую ўдзячнасць выказваю нашым мецэнатам: Дэмітрыю Каралёву – дырэктару ПУП «Аграпром» і Уладзіміру Горнаму – дырэктару ПУП «Арэгон». Без іх фундатарскай дапамогі гэтае выданне не пабачыла бы свет.

Вялікі дзякую ўсім студэнтам, якія падалі свае артыкулы для публікацыі ў гадавіку. Спадзяюся, што гэтае выданне зможа дапамагчы вам у рэалізацыі ваших здольнасцей і раскрыцці ваших творчых планаў.

Ітак, у добры шлях!

А.С. Горны

Старшыня СНТ

факультэта гісторыі і сацыялогіі

ГрДУ ім. Я.Купалы

Усеагульная гісторыя

E.B.Шевчик

О ПРИЧИНАХ И ИТОГАХ СПАРТАНСКО-АФИНСКОГО ДУАЛИЗМА В V ВЕКЕ ДО Н.Э.

Спартанско-афинский дуализм – одно из важнейших явлений в античной истории. Именно он обусловил развитие Древней Греции в её классический период, и с одной стороны активизировал все социально-экономические, национальные и политические процессы в регионе, а с другой – принес огромные бедствия и ускорил закат Классической Греции, потерю ей ведущей роли в античном мире.

Изучение причин противостояния между двумя могущественнейшими полисами надо начать с рассмотрения их политического устройства, как одного из важнейших факторов. Именно борьба за распространение своего типа устройства полиса послужила одной из причин столкновения и являлась одним из предлогов для войн.

По своему политическому устройству полисы делились на два основных типа: полисы с демократическим правлением, и полисы с олигархическим правлением. Наличие того или иного строя в разных полисах не было случайным, а отражало, как правило, существенные различия в социально-экономических отношениях, сложившихся внутри этих полисов. Полисы с высоким уровнем экономики, интенсивным сельским хозяйством, развитым ремеслом и активной торговлей тяготели к демократическим формам государственности, так как она как бы увенчивала интенсивную экономику, динамичную социальную структуру торгово-ремесленных полисов и выражала мнение большинства народа, а не привилегированной богатой верхушки. Пути развития этих государств были различны [1, с. 15].

Спартанская община носила аграрный, землевладельческий характер; торгово-денежные отношения были здесь развиты слабо. Земля, поделённая на примерно равные участки (клеры) и находившаяся у отдельных семей спартиатов, считалась собственностью общины, государства в целом, и владеть ею отдельный спартиат мог лишь как член общины. Эти земли обрабатывались трудом бесправного, зависимого и прикреплённого к клерам населения – илотов. В отличие от обычного для Греции типа рабовладения илоты принадлежали не отдельным спартиатам, а всей общине в целом. В Спарте существовала также особая категория неполноправного населения – периэки («живущие вокруг», т.е. не на территории самого города Спарты). Их положение было менее тяжёлым. Они владели имуществом и землёй на основе частной собственности и занимались не только земледелием, но ремёслами и торговлей. Богатые периэки владели рабами [2, с. 86].

Афины представляли собой иной тип города-государства. Интенсивный рост производительных сил афинского общества, связанный с развитием

ремесла и морской торговли, привёл к сравнительно раннему разложению общины. В Афинах в результате борьбы, развернувшейся между широкими слоями населения (демос) и родовой аристократией (евпатриды), складывается рабовладельческое государство, получившее довольно сложную социальную структуру [3, с. 45]. Свободное население Афин распадалось на класс крупных торговцев и класс свободных производителей. К первому из них следует отнести, помимо евпатридов, представителей новой торговой знати, ко второму – широкие слои демоса, т.е. крестьян и ремесленников. Существовало и другое деление свободной части афинского населения: на пользовавшихся политическими правами и неполноправных – на граждан и метеков (чужестранцы, живущие на территории Афин). Ниже всех на социальной лестнице стояли абсолютно лишённые гражданских прав и личной свободы рабы (но таковой ситуация было по всей Греции, а не только в Афинах) [4, с. 182 – 224].

Государственный строй Афин и Спарты так же имел существенные различия.

Спарта была типичной олигархической республикой. Во главе общины стояли два царя, но власть их была сильно ограничена советом старейшин (герусия) – органом спартанской знати – и коллегией эфоров. Народное собрание (апелла) хотя и считалось формально верховным органом власти, но фактически большого значения не имело. Мнения же никому кроме царей и геронтов на собраниях высказывать не разрешалось. Народ мог либо одобрить, либо отвергнуть предложение [2, с. 85].

В Афинах в результате преобразований, проведённых в VI веке до н.э. Солоном и Калисфеном, установился строй рабовладельческой демократии. Политическое господство родовой знати было сломлено. Всё более росла роль афинского народного собрания (экклесия) [2, с. 138]. Основные государственные должности были выборными. Выборный «совет пятисот» (буле) постепенно оттеснил на задний план оплот родовой знати – ареопаг [2, с. 139], хотя последний в начале V века до н.э. ещё представлял собой определённую политическую силу. Был создан такой демократический орган, как суд присяжных (гелиэя), состав которого пополнялся путём жеребьевки из числа всех полноправных граждан [2, с. 137]. Экономический и политический строй греческих государств определял и характер их военной организации.

В Спарте своеобразный быт и система военизированного воспитания, основанных на установлениях Ликурга, способствовали созданию сильного и опытного войска [2, с. 97].

Афины, как торговое и морское государство, развивали преимущественно кораблестроение. К началу V века Афинский флот, в особенности военный, был ещё невелик. Однако всё экономическое развитие Афинского государства, а затем нависшая над ним военная угроза (персы) толкали афинян на путь усиленного строительства флота [1, с. 14].

Здесь же демократия достигла особых высот и являлась образцом для других полисов, которые соответственно тянулись к ней.

Олигархия, напротив, в большинстве случаев оформляла в политической области консервативную аграрную экономику, архаические общественные отношения. Этапоном её стала Спарта.

С самого начала Спарта пыталась подавлять все демократические настроения. Но позже из-за своей консервативной политики ей пришлось смириться с фактом установления демократии в Афинах, да и в других городах. Но никогда не упускала случая свергнуть ненавистную демократию. Афины же стремились не допустить этого. И поэтому между городами всё время возникали трения. Города, в которых власть захватывали демократы либо олигархи призывали на помощь либо Афины, либо Спарту. На этой почве шла борьба Афин и Спарты. Но позже у Афин цели стали меняться. Афинский демос уже хотел распространения власти и получения от этого богатства, а не просто защиты демократического строя [4, с. 277 – 307]. Спарта же в основном руководствовалась обычаями и принципами.

Эта борьба вылилась в создание двух противоборствующих союзов, Делосской симмахии и Пелопоннесского союза, которые включили в себя практически все полисы Древней Греции и явились катализатором этой борьбы [1, с. 15]. Само их устройство несло в себе некоторые противоречия и причины для противоборства.

Так Делосская симмахия, созданная после окончания первого этапа греко-персидских войн, объединение в основном приморских городов с развитой экономикой и торговлей, первоначально строившаяся на равенстве всех союзников, начала преображаться в Афинскую империю (архэ) из-за велиодержавных и имперских устремлений Афин, в лице их вождя Перикла. Перикл собственно и создал империю благодаря своему таланту, стремлению афинян, а в первую очередь торговцев и ремесленников к богатству, за счет свободной торговли с зависимыми полисами и свободному сбыту в них афинских товаров, а также форосу, наложенному на союзников и которым афиняне распоряжались, как хотели, и лености самих союзников которые не хотели посыпать по договору войска и переходили на денежный форос. В результате этого они теряли боевой опыт в отличие от Афин, которые вели постоянные войны. Поэтому афиняне легко подавляли все выступления союзников. Тяжелое положение подчиненных полисов в архэ, налоги, вывод клерухий на отобранные у других полисов земли, и, конечно сама полисная автаркия вели к недовольству союзников, и соответственно нестабильности архэ, целостность которой поддерживалась в основном оружием. Союзники пытались выйти из архэ или по собственному желанию или подбивающие пелопоннесцами, вот тут-то снова встречались интересы Афин и Спарты [3, с. 45 – 57]. Пелопонесский союз хоть и объединял полисы в основном с олигархическим правлением, но отличался большей демократичностью. Членство в нем было добровольным, союзники могли свободно выходить из

союза, у Спарты было лишь военная и политическая гегемония, верность союзников держало не оружие, а древние клятвы, которые закреплялись не только со Спартой, но и между союзниками [1, с. 19].

Поэтому Спарта была более-менее на равных с основными союзниками, и иногда нехотя шла у них на поводу. И противоречия ни столько Афин со Спартой, сколько Афин с союзниками Спарты сталкивали оба города на поле боя. Так в основном это было недовольство Коринфа распространением влияния основного его торгового конкурента – Афин, а так же борьба за рынки сбыта и торговые пути, как в самой Греции, так и в Италии и Сицилии, Черноморском и Эгейском бассейнах [1, с. 71].

Но всё же Спарта, из-за своей консервативности и нежелания вести войны далеко от родины, из-за постоянной угрозы восстания илотов, по причине рыхлости и слабой централизации Пелопоннесского союза, выступала лишь когда Афины слишком «зарывались» в своей внутриэллинской политике, а в основном мирно смотрела на происходящее, поэтому допустила такое усиление Афин, что когда спохватилась, простым походом в Аттику было уже не отделаться. Афины уже стали гегемоном большинства полисов, что существенно уменьшило политическое влияние Пелопоннесского союза [1, с. 23]. На этот раз война должна была вестись за полное преобладание во всей Элладе, а проигравший терял всё.

Таким образом, основными причинами борьбы стали антагонизм между аристократией и простым народом, выразившийся в установлении той или иной формы власти, олигархии или демократии, и соответственно Афин и Спарты как их воплощения, стремление Афин к власти и богатству, недовольство других полисов властью Афин и Спарты и метание между ними, недовольство Спарты усилением Афин и потерей лидерства. Они то и обусловили один из важнейших периодов древнегреческой истории – Пентеконтетии (Пятидесятилетия) – периода относительного мира и спокойствия между двумя бурями столетия – Персидскими и Пелопоннесской войнами, и явились прологом к последней.

Обе стороны, участвовавшие в Пелопонесской войне, были агрессорами по своей сути. Борьба велась за политическую и экономическую гегемонию, за пересмотр сфер влияния.

Несмотря на победу Спарты и ее союзников в ходе Пелопонесской войны, последствия этого военного конфликта оказались губительными как для проигравших, так и для победителей, а также для всей греческой цивилизации в целом. Война не только подорвала экономическую и военную мощь Эллады, но также обнажила несовершенство политической системы древнегреческих полисов, проблемы устройства экономики. Внедрялись классическое рабство и товарная экономика, происходила всё большая имущественная дифференциация гражданства, повышалось экономическое и социальное значение метеков, шёл рост социальной напряжённости, возникали смуты, устанавливались тиранические режимы. Наступил кризис в

сфере идеологии. Росла аполитичность граждан, падало значение гражданского ополчения, и всё больше внедрялось наёмничество [4, с. 345 – 397].

Все эти болезненные явления в истории Греции конца V века до н.э. – первой половины IV в. до н.э. определяются как кризис греческого полиса.

Рамки небольшого по территории и населению государства с ограниченным военно-экономическим потенциалом теперь, в условиях растущей экономики, усложнения хозяйственных структур, уже не могли обеспечивать нормальных условий для дальнейшего развития. В его недрах сформировался целый узел противоречий, разрешить которые полисная организация власти не могла. Необходима была иная форма экономической и политической организации, органической частью которой стал бы полис, и которая обеспечивала бы дальнейшее развитие производства и культуры. Требовалось объединение Греции в единое государство. И идеи объединения витали как в народе, так и в среде крупных мыслителей, однако разброд в широких народных массах не позволял этим идеям воплотиться в жизнь. Постепенно росла мощь соседних государств. Все это в итоге должно было привести к потере Грецией ведущей роли в античном мире.

The Spartan-Athenian dualism – one of the major phenomena in antique history. It has caused development of the Ancient Greece during its Classical period, and on the one hand made active all social and economic, national and political processes in region, and with another – has brought huge disasters and has accelerated a decline of Classical Greece, loss to it the leading parts in a classical antiquity.

Список источников и литературы:

1. Фукидид. История; в 2 т. Т.1 / Фукидид. – СПб: София, 1994. – 406 с.
2. Плутарх. Сравнительные жизнеописания / Плутарх. – Москва: Эксмо, 2006. – 1504 с.
3. Строгецкий, В.М. Экономическая политика Афин в процессе формирования Афинской империи / В.М. Строгецкий // Государство, политика и идеология в античном мире: межвуз. сб. трудов. – Ленинград: ЛГУ, 1990. – С. 42 – 60.
4. Бузескул, В.П. История афинской демократии / Бузескул В.П. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1909. – 476 с.

Научный руководитель – В.А. Хилюта, кандидат исторических наук, доцент

ПОЛОЖЕНИЕ ЦЕРКВИ ВО ФРАНКСКОМ ГОСУДАРСТВЕ ПРИ МЕРОВИНГАХ

В статье рассматриваются история и характер взаимоотношений франкских королей из рода Меровингов с церковью. Здесь выявляются причины, приведшие церковь на лидирующие позиции во франкском государстве к середине VIII в.

Сегодня проблема взаимоотношений между духовной и светской властью достаточно актуальна, так как эти два независимых института власти в той или иной степени имеют влияние в обществе и крайне важно проследить, как происходило становление духовной власти именно в раннее Средневековье, когда христианство занимало лидирующее положение во всех областях жизнедеятельности человека.

Христианская вера пользовалась уважением и большим доверием со стороны королевской семьи во Франкском государстве. Члены королевской семьи нередко сооружали во благо новой религии церкви, базилики и часовни. Понимая выгоды от союза с церковью, Хлодвиг жаловал католическому духовенству из владений фиска (королевской казны) земли для основания монастырей. Эту практику в дальнейшем поддерживали его сыновья. Во время завоеваний франками областей южнее Луары Хлодвиг распорядился, чтобы имущество и рабы, захваченные у церкви и клириков во время военных конфликтов, были им возвращены [4].

Потомки Хлодвига в будущем будут приносить церквям и монастырям более богатые подарки, не только земельные, но и материальные. Материальные подарки приносились церквам, как правило, в честь празднования каких-либо знаменательных дат и событий современности. Например, в честь победы над политическими врагами. В 531 г. Хильдеберт совершил поход в Испанию, где «захватил самую драгоценную церковную утварь» и «распределил их и передал церквам и базиликам святых» [1].

Помимо земельных и материальных подарков короли нередко жаловали церквям привилегии, освобождающие их от выплат налогов. В 533 г. Теодоберт (король франков в 534 – 548 гг.) «милостиво освободил церкви Клермона от выплаты налога, который поступал в его казну» [1].

Получая огромные земельные угодья от франкских королей, монастыри в скором времени превратились в крупных земельных владельцев. В распоряжении у них находилось достаточное количество сервов и свободных, «жадно бросающихся на отдаваемые, на выгодных условиях прекария или бенефиция, участки земли». Громадные владения Боббио в долине Треббии — лучший пример крупного землевладельческого хозяйства эпохи [2].

Помимо обширных земельных угодий епископы со временем сосредоточили в своих руках некоторую часть политической власти. Так, епископы часто упоминаются в исторических источниках в качестве близких советников короля. Во время похода короля Бургундии Теудериха II (595 – 613 гг.) против короля Австразии Теудеберта II (595 – 612 гг.), епископ Леудегизий Майнцский советовал Теудериху довершить начатое дело и разгромить Теудеберта [5]. Известно, что Дагоберт (623 – 639 гг.) с начала своего царствования получал советы от Арнульфа, епископа Меца. После смерти Арнульфа новым советником стал Хуниберт, епископ Кельна [5].

Епископы участвовали в решении важных государственных вопросов. В 624 г., во времена правления Хлотаря, епископы «собрались в Клиши по делам короля и рассматривали дела своей страны» [5]. Также епископам принадлежала определенная роль в выборе майордома. Между 642 и 643 гг. в Орлеане епископы участвовали в выборе майордома Бургундии: тогда им стал некий франк Флаохар [5].

Истории известен случай, когда епископы в отсутствии короля по его же воле управляли всем государством. В 632 г. в отсутствии Дагоберта епископ Хуниберт Кельнский и герцог Адальгизел были избраны для управления дворцом и королевством [5].

Также известны случаи, когда епископы выступали в роли третейских судей между враждующими сторонами – королями Франкского государства. При возникновении ссоры между королями Гунтрамном (королем Бургундии в 561 – 584 гг.) и Сигибертом (королем Австразии в 561 – 575 гг.), «король Гунтрамн собрал всех епископов своего королевства в Париже, чтобы они решили, кто из них прав» [1]. Когда в 625 г. между Хлотарем и сыном его Дагобертом возникла серьезная ссора, епископы незамедлительно разрешили спор и «окончательно примирili Дагоберта с его отцом» [5].

Пользуясь большим расположением короля и членов его семьи, епископы, тем не менее, всецело зависели от его воли. В своих диоцезах они избирались, руководствуясь исключительно выбором короля. Когда в 546 г. умер епископ Тура Иньюриоз, его сменил Бавдин, бывший доместик короля Хлотаря [1]. После 555 г. некий Австрапий был рукоположен Хлотарем (511 – 561 гг.) в епископы [1]. Когда в 555 г. епископ Пиенций покинул этот мир, в Париже ему наследовал по приказанию короля Харибера (561 – 568 гг.) Пасценций [1]. В 605 г. Брунхильда сделала некого бедного человека (им мог быть только святой Дезидерий) епископом Оксера [5]. Нередко случалось так, что епископы теряли свои должности. Теодорих, король Бургундии и Австразии в 595 – 613 гг., лишил верденского епископа Дезидерата имущества и отправил в изгнание [1]. В 626 г. епископы Палладий и его сын Сидок были обвинены герцогом Эйгиной в том, что были замешаны в гасконском восстании и отправлены в ссылку [5].

При так называемых «ленивых королях» епископы фактически перестали подчиняться королевской власти. Период кровопролитных

некончаемых войн развязал руки для свободной деятельности епископов. Епископы перестали бояться власти королей, графов и герцогов. Они перестали бояться ответственности за свои действия. За свои проступки епископы чаще всего не несли никаких наказаний, никаких лишений. Именно этим стали пользоваться все священники. Замечая, что в ответ за причиненные другим людям обиды, против них не следует каких-либо защитных мер, они берут инициативу в свои руки и продолжают действовать так, как действовали раньше. А действовали они, согласно источникам, вот как: став епископом, Каутин повел себя так, «что все его проклинали, ибо он чрезмерно предавался вину. Он часто напивался до такой степени, что его вчетвером с трудом уносили от стола. Кроме того, Каутин был таким жадным, что чьи бы границы ни примыкали к его межевому знаку, он считал для себя равносильным гибели, если хоть на сколько-нибудь не уменьшит эти владения. У знатных людей он отнимал их со спором и скандалом, у простых людей захватывал силой» [1].

Таким образом, следует говорить, что со времени принятия христианства франками вплоть до правления в их государстве Пипинидов, церковь значительно упрочила свои позиции на франкских землях. Во-первых, церковь получала от королей значительные земельные угодья, не говоря уже о множестве материальных подарков, которые раздавались ими по поводу и без повода. За счет этого церковь жила и продолжала обогащаться. Во-вторых, во время завоевательных походов христианам-миссионерам разрешалось участвовать в распространении христианской веры среди местного языческого населения. Такие меры помогли сосредоточить вокруг церкви значительные массы населения. Увеличение количества прихожан приводило и к увеличению золотых запасов епископов. Завоевательные войны открывали для духовных лиц новые возможности. На присоединенных к Франкскому государству землях они открывали новые монастыри и церкви, в которых появлялись новые должности. Потому количество духовных лиц постоянно росло.

В-третьих, церковь являлась проводником королевских идей и стремлений, а потому государство было обязано всегда поддерживать церковь. Бонифаций не раз говорил о большой роли государства в распространении и развитии христианства в целом. А именно: «Без покровительства правителя франков, я не мог бы ни руководить слугами церкви, ни защищать священников и верующих, без его приказа и страха, который он внушает, я не мог бы даже запретить языческие ритуалы и идолопоклонство» [3]. Бонифаций, видимо, говорил это не с той целью, чтобы признать над собой главенство короля, но чтобы в очередной раз связать государство с церковью, для того, чтобы показать, что дальнейшее развитие государства невозможно без поддержки церкви и, наоборот, развитие церкви невозможно без поддержки государства.

В-четвертых, на протяжении всего этого долгого времени в умах рядовых франков и их королей представление о церкви несколько деформировалось. Так, церковь со всем его аппаратом представлялись для франков уже не как инструментом идеологической атаки, против которого надо бороться во имя язычества, но теперь – казалось частью франкской культуры.

В-пятых, церковь освобождалась от несения налогового бремени. Таким образом, деньги, получаемые от рядовых прихожан, тратились исключительно и полностью на нужды монастырей и их епископов.

По мере ослабления королевской власти, в период правления так называемых «ленивых королей» (639 – 751 гг.), церковь становилась все сильнее. Епископы настолько окрепли, что начали вести между собой борьбу за собирательство церковных земель. Междусобицы, кровопролитные и нескончаемые войны, которые велись при «ленивых королях», развязали руки для деятельности епископов. В период войн церковь оказалось в исключительном положении. Церковные земли подвергались постоянному нападению со стороны герцогов и графов. Епископы неустанно призывали королей прийти к ним на помощь, на что получали дипломы, подтверждающие иммунитет их земель, а также дающие им некоторые привилегии. В будущем епископы будут использовать подобные дипломы с полной выгодой для себя. О привилегированном положении церкви во франкском государстве говорит и тот факт, что только духовные лица становились во главе посольств, которые отправлялись с позволения короля в конкретные страны с конкретными поручениями.

The article deals with the history and nature of the relationship between the Frankish kings of the Merovingian family and the church. It identifies the reasons which brought the church to the leading position in the Frankish state by mid-VIII century.

Список источников и литературы:

1. Григорий Турский. История франков / Григорий Турский // Восточная литература – Средневековые исторические источники Востока и Запада [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus/Greg_Tour/framepred.htm. – Дата доступа: 15.01.2009.
2. Карсавин, Л. «Обмищрение» монашества и его «реформы» / Карсавин, Л. // Монашество в средние века // Библиотека Гумер [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/ History_Church/Karsav/05.php. – Дата доступа: 15.01.2009.
3. Левандовский, А.П. Карл Великий / Левандовский, А.П. // Библиотека Альдебаран [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lib.aldebaran.ru/author/levandovskii_anatolii/levandovskii_anatolii_karl_velikii/. – Дата доступа: 15.01.2009.

4. Савукова, В.Д. Григорий Турский и его сочинение / В.Д. Савукова // Восточная литература – Средневековые исторические источники Востока и Запада [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus/Greg_Tour/framepred.htm. – Дата доступа: 15.01.2009.
5. Фредегар. Хроника / Фредегар // Восточная литература – Средневековые исторические источники Востока и Запада [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Fredegar/frametext.htm>. – Дата доступа: 15.01.2009.

Научный руководитель – А.Н.Нечухрин, доктор исторических наук, профессор

УДК 912.43

Г.В. Радюль

РАЗВИТИЕ КАРТОГРАФИИ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЕВРОПЕ

Статья посвящена картографии в средние века. В статье рассматриваются виды средневековых карт, принцип их построения. В работе выявляются отличия современных карт от карт «темных веков», показываются причины, которые повлияли на развитие картографической науки и ее эволюцию в рассматриваемый период.

Картография, впрочем, как и все другие отрасли науки изменялась и совершенствовалась. Карты составлялись не только на основе знаний и представлений об ойкумене, а также на материалах собранной вообще информации об окружающем мире, порой наполненных фантастическими рассказами. В картах, особенно средневековых, отражалось влияние господствующей в то время идеологии – христианства. Поэтому актуальность рассматриваемой темы заключается в том, что с помощью картографии мы можем проследить развитие мировосприятия общества в средневековье, уровень развития знаний о Земле, понять, когда и каким образом открывались неведомые до того земли.

Для того чтобы развивалась та или иная отрасль науки необходимы были причины, которые делали бы данное занятие востребованным. И такие причины были. Прежде всего, развитие картографии напрямую зависит от развития географических знаний. Нехватка земли, войны, торговля, миграции – всё это заставляло искать новые земли, новые пути сообщения. В средневековье торговля продолжала развиваться и, на первых порах основными путями сообщения были сухопутные дороги. Для того, чтобы не заблудиться необходимы были карты, также ими пользовались мореплаватели, миссионеры и просто желающие наглядно показать Землю, локализовать рай [2].

На развитие картографии большое влияние оказало христианство в виде паломничества, миссионерства, крестовых походов, которые изменяли представления человека о мире.

После распада в IV в. Римской империи научные и картографические достижения античной Греции и Рима были забыты в Европе на несколько веков. Вплоть до X в. некоторое оживление в создании карт наблюдалось лишь в монастырях, где для иллюстрации богословских трудов помещались небольшие по размеру схематичные карты мира – *tappaes mundi*, изображавшие Землю в виде круга, поделенного на пять тепловых поясов.

Карты раннего средневековья можно поделить на четыре группы:

1. Макробиевы карты. Чертежи, иллюстрирующие предложенное Макробием деление земной поверхности на зоны. Подобные чертежи встречаются в рукописях уже с IX в. Чертежи этой группы ещё нельзя назвать картами в полном смысле этого слова.
2. Большинство же из них представляли собой так называемые карты Т-О-типа, названные за схожесть с буквами Т и О, где буква О, обозначавшая обитаемый мир, разделялась вписанной в нее буквой Т, обозначавшей Дон (Танаис), Нил и Средиземное море, на три части – Азию, Европу и Африку. На многих таких картах в центре показывался Иерусалим, а восток находился сверху. Число круглых средневековых карт было очень велико; с течением времени они оставались более подробными в деталях, и мало-помалу пределы их расширялись в соответствии с расширением сведений об отдалённых странах и с укоренявшимися представлениями о шарообразности Земли.
3. Карты Саллюстия – это чертежи третьего типа. Довольно близки к картам типа Т-О, но отличаются своей сложностью. Общий вид их значительно оживляется пояснительными записями и рукописями.
4. Карты Беата. В конце VIII в. некий Беат, священник из бенедиктинского аббатства Вальковадо в Северной Италии написал комментарий к Апокалипсису, который приобрёл большую популярность. Чтобы представить графически разделение мира между двенадцатью апостолами, Беат начертил карту. Оригинал этой карты до нас не дошёл, но были сделаны карты по её образцу, которые отличаются поразительным богатством всевозможных деталей, пояснительных надписей, виньеток и рисунков [3].

Таким образом, карты раннего средневековья были уже достаточно разнообразны. Они могли быть чисто схематичными и тогда на них изображались только основные географические объекты знакомые картографам, так и подробными, когда карта становилось произведением искусства, и на ней были отражены не только континенты, города, реки, но исследователь изображал на них ад и рай, людей, которые населяли Землю, мифических существ. Но в целом, карты были достаточно скучны по фактологическому содержанию, причиной этого явился уровень

географических знаний, которым владели картографы раннего средневековья.

В позднее средневековье (IX – XV вв.) карты мира стали существенно богаче по содержанию и оформлению, включали большое количество географических названий и разнообразные географические сведения, украшались ликами святых и библейскими сюжетами. Наибольшую известность среди них завоевали Эбсторфская и Херефордская карты мира XIII в., названные так по нижнесаксонскому и английскому соборам, в которых они находились. Эти карты мира не только уникальны по размеру ($3,58 \times 3,56$ м и $1,34 \times 1,65$ м), но и превосходят все остальные по богатству своего географического содержания, а также по числу разнообразных сведений из библейской, античной и средневековой истории [4].

Распространение с X – XI вв. в Средиземноморье компаса и потребности торгового мореплавания вызвали здесь появление в конце XIII в. первых навигационных карт – карт-портоланов, или компасных карт. Их родиной считается Каталония. Примером может служить Каталонская карта, исполненная для французского короля Карла V на острове Майорке. В очертании берегов Южной Азии, треугольной формы Индостана замечается очевидный прогресс развития картографии.

На картах-портоланах подробно изображалась береговая линия Средиземного и Черного морей, указывалось много географических названий, а в ряде точек наносились компасные сетки, указывавшие положение стран света и промежуточные направления. Кроме того, на некоторых из них изображалось побережье Атлантического океана от Дании до Морокко и Британских островов.

Во второй половине XV в. на картах-портоланах стали помещать многочисленные изображения компасных роз. Самая древняя из сохранившихся карт-портоланов – Пизанская карта, датируемая примерно концом XIII в. [1].

С XV в. развитие картографии пошло стремительными темпами, обусловленное тремя основными причинами – турецкой оккупацией Константинополя, изобретением книгопечатания в Европе и началом эры Великих географических открытий.

Но если говорить о картах позднего средневековья в целом, то нельзя однозначно утверждать, что все карты стали более достоверными. Примером может служить карта из рукописи Исидора Севильского, датируемая 1472 годом. Она Т-О типа и достаточно скучна фактологически. В целом же карты заката «тёмных веков» были более наполнены, более точны, на них уже видны были очертания материков, более достоверное расположения рек и они уже могли выполнять свою основную функцию – помогать путешественникам, купцам, мореплавателям ориентироваться на местности.

С сегодняшней картографией достаточно трудно сравнивать картографию средневековья, потому что уж слишком они отличаются друг от

друга. Картография средневековья была основана не на научных знаниях в полном смысле этого слова. Карты составлялись на основе просто собранной информации, которая могла быть изложена очевидцем, или же в основе карты лежала какая-либо легенда.

Сегодня карта – это уменьшенная, перенесённая на бумагу модель Земли, которая обладает точными очертаниями береговой линии материков, сеткой меридианов и параллелей. Сегодня на карте мы можем увидеть холодные и горячие ветры, даже с помощью цвета показана глубина океана и высота равнин и гор, но мы не увидим «белых пятен», которых уже просто не осталось на нашей планете.

Средневековые же карты выполнялись чисто схематически, на них был изображён рай, вымышленные географические объекты. Информационно они были скучны и зачастую не могли использоваться в практических целях.

Несмотря на то, что средневековые как эпоха была консервативной в отношении признания новых знаний, картография достигла определённого прогресса в своём развитии. На карте появлялись более точные очертания материков, появилась Исландия, Гренландия, стали более достоверными и сами карты.

Article is devoted to the cartography of the Middle Ages. It discussed the types of medieval maps, the principle of their construction. The paper identifies differences between modern maps and maps of the «dark ages», showing the reasons that influenced the development of cartographic science and its evolution in the period under review.

Список источников и литературы:

1. Дитмар, А.Б. От Птолемея до Колумба /А.Б. Дитмар. – М.: Мысль, 1989. – 253 с.
2. Комедчиков, Н.Н. История развития картографии до Великих географических открытий / Н.Н. Комедчиков // Портал География – Электронная Земля [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.webgeo.ru/index.php?r=57&id=25>. – Дата доступа: 15.05.2009.
3. Райт, Дж. К. Географические представления в эпоху крестовых походов / Дж.К. Райт. – М.: Наука, 1988. – 477с.
4. Самаркин, В. В. Историческая география Западной Европы в средние века / В.В. Самаркин. – М.: Высшая школа, 1976. – 249 с.

Научный руководитель – М.В. Мартен, кандидат исторических наук, доцент.

A.M. Левчук

ЭВОЛЮЦИЯ АНГЛИЙСКОГО И ФРАНЦУЗСКОГО РЫЦАРСТВА В ЭПОХУ СТОЛЕТНЕЙ ВОЙНЫ

Автор данной статьи рассматривает эволюцию английского и французского рыцарства времен Столетней войны (1337 – 1453 гг.) с точки зрения социально-политического и военного аспектов развития. Прежде всего, в работе показаны те изменения в социально-политическом статусе рыцарства, которые происходили под влиянием военного времени. Рыцарство времен Столетней войны, как в Англии, так и во Франции претерпело большие изменения и в военном отношении. Появление новых видов оружия, военные реформы привели к дифференциации в среде рыцарства. Социальная база рыцарства расширяется. Наблюдается тенденция к «политизации» этого сословия, постепенного его слияние с дворянством. Богатые феодалы посыпают на войну вместо себя, отобранных ими людей – крестьян, наемников. Необходимо отметить и изменения, происходившие в сознании рыцарства. Рыцарство перестало быть сообществом людей, связанных духовными идеалами. Рыцарский образ жизни превратился в пустую формальность и этикет. Для возрождения былой славы рыцарства при дворе королей создаются рыцарские ордена с пышным этикетом. Рыцарский образ жизни был перенят королевским двором и городской элитой – патрициатом. Однако они приняли рыцарские идеалы за реальность в ту эпоху, когда эти идеалы стали уже недостижимыми. Все эти новые тенденции в истории английского и французского рыцарства и раскрывает автор статьи.

К XIV веку завершается эволюция рыцарства и происходит его слияние с дворянством. Теперь сам термин «рыцарь» приобретает значение не только человека военного по профессии, но и человека с особым социально-политическим статусом. Итак, рыцарство, в своих истоках лишь почётная военная профессия, удел воинской элиты, превращается со временем в титул, в почесть и уважение.

К концу средних веков рыцарство уже не представляло собой почётную корпорацию отборных воинов-всадников, каким оно было в XII веке; оно даже не представляло собой и корпорацию военной элиты дворянства, каким оно было в XIII веке. Рыцарство, в конечном счёте, перерождается в элитное братство дворянства, не обязательно состоящего на военной службе [4, с.103].

Такая политическая эволюция как возвышение рыцарства до уровня дворянства имела свои социальные последствия: солидарность боевого товарищества дополнялась и социальной солидарностью, классовым чувством – несмотря на огромные различия в условиях жизни, которые в лоне рыцарства отделяют сеньоров от тех, кто составляет их эскорты [3, с. 110].

В условиях роста товарно-денежных отношений среди критериев принадлежности к рыцарям, сложившихся в XII – XIII веках на первое место в позднее средневековье постепенно выдвигается имущественный критерий. Несмотря на это социальная база рыцарского сословия расширяется за счёт верхушки зажиточного крестьянства, баронов и даже клириков.

XIV век сохранил основной, военный смысл рыцарского звания как обозначение конного воина, всё ещё являвшегося главной ударной силой

армий той эпохи. Но это звание с самого начала несло на себе и некий социальный оттенок, недвусмысленно подразумевая то, что таким воином может стать лишь обладатель соответствующего снаряжения, то есть, прежде всего, богатый человек. Именно это обстоятельство отчётливо сознавала и учитывала английская корона, со времён Генриха III, обязывая состоятельных землевладельцев принимать рыцарское звание – так называемое «принудительное рыцарство» [4, с. 104].

«Принудительное рыцарство» в Англии представляло собой обязательство богатых землевладельцев принимать рыцарское звание. Оно существовало с XIII века согласно указам королей и предполагало принятия рыцарского звания тех феодалов, чей доход составлял 100 фунтов в год. Уже в начале XIV века имущественный ценз был снижен до 40 фунтов в год, что в свою очередь позволило расширить социальную базу английского рыцарства.

В XIV веке принуждение к рыцарству постепенно теряет своё военное значение как незаменимое средство для пополнения рядов тяжёлой кавалерии. Причинами этому были военные контракты короны с магнатами, приводившими с собой наёмных рыцарей и сквайров [4, с.104].

Большую роль в этих изменения сыграла Столетняя война. Так, Эдуард III провел реформу армии. Не полагаясь на феодальное ополчение, король объявил о вербовке воинов (от лучников до рыцарей) по контракту, за солидное денежное вознаграждение. Таким образом, в Англии была создана профессиональная армия, позволившая Эдуарду вести активную внешнюю политику: король посыпал свои войска не только в Шотландию и Францию, но также во Фландию и на Пиренейский полуостров.

Для английского рыцарства XIV – XV веков было характерным выделение из него особой категории так называемых «опоясанных» рыцарей. Это было связано с королевской политикой Эдуарда III (1327 – 1377 гг.), желавшего сохранить идеалы «благородного» сословия. Слово «рыцарь» в Англии к началу XIV столетия приобрело новое значение: оно становится определением для представителя господствующего класса в парламенте. Сейчас богатые феодалы имели возможность получить титул рыцаря не только за военные заслуги, но и благодаря наличию определенного имущественного ценза. Например, такая регламентация внутри группы феодалов прослеживается в Статуте 1363 года (*Modus tenendi parliamentum*), выделяющего следующие категории класса феодалов:

1. сквайры и джентльмены, не обладающие рыцарским саном, которые не имеют ренты в 100 фунтов в год (должны носить сукно ценой ниже 4,5 марки);
2. сквайры и джентльмены со 100 фунтами в год (должны носить сукно по 4,5 марки);
3. сквайры и джентльмены с 200 фунтами в год (должны носить сукно по 5 марок);
4. рыцари с рентой в пределах 200 марок (должны носить сукно по 6 марок);

5. рыцари с доходом от 400 марок до 1000 фунтов (могут носить всё, что пожелаю) [3, с. 87].

В 1379 году в английский парламент была подана петиция для обсуждения нового закона, регулирующего расходы. Петиция просила разрешить ношение определённой одежды только рыцарям и тем, кто имеет доход 40 фунтов.

Таким образом, видно, что тенденция рассматривать подлинных рыцарей именно как обладателей самых обширных поместий с ежегодным доходом не менее 100 фунтов определённо существовала. Нужно отметить, что эта тенденция была скорее идеальной, чем реальной. «Рыцарю» с 200 фунтами годового дохода лишь немного недоставало до условного баронского ценза в 400 марок. Но людей с таким доходом, происходивших из рыцарских семей и продолжавших обладать рыцарским, а не магнатским статусом, было в Англии сравнительно немного, хотя конец XIV – начало XV века дают нам примеры рыцарских семей с доходом в 400 – 600 фунтов в год [3, с.88].

Одна из категорий богатых рыцарей в Англии были баннереты («опоясанные рыцари»). Баннеретами являлись как выходцы из аристократических и богатых фамилий (Уильям Боэн – сын графа Герифорд, Генри Перси – сын графа Нортумберленд, Обри де Вер – брат и наследник титула графа Оксфорд), так и профессиональные солдаты из небогатых семей (Томас Тривит, Хью Калверли, Роберт Ноллес, Томас Фелтон и Джон Чандос – знаменитые капитаны Столетней войны) [3, с. 89].

Для баннеретов, следовавших в военно-феодальной иерархии непосредственно вслед за виднейшими магнатами, рыцарский статус и связанные с ними почетная роль на войне и привилегии в мирное время составляли смысл и суть их существования. Баннерет – прежде всего «опоясанный мечом» рыцарь, но рыцарь, имеющий право на квадратный штандарт (*bannier*), вместо обычного треугольного значка на древке копья.

Баннерет мог не быть аристократом и не заседать в палате лордов, но непременно должен был быть богат. Фелтон и Тривит происходили из состоятельных рыцарских семей. Хьюитт и Ноллес добыли себе богатство на войне. Показательно, что Чандос, несмотря на свои заслуги, не был баннеретом до тех пор, пока не получил крупное земельное пожалование во Франции. Богатство давало баннерету возможность занимать важные и доходные административные посты в мирное время. Богатство позволяло ему сформировать отряд в 10 – 30 воинов, что ставило его на войне гораздо выше обычного рыцаря с его 3 – 4 оруженосцами [3, с. 90].

Для Англии в XIV веке в социально-политическом положении рыцарства можно отметить два основных процесса: возможность в течение короткого ряда поколений потерять семью баронского статуса и перехода в ранг рыцарский; и обратный процесс – подъём рыцарских фамилий до положения баронов.

Относительная лёгкость перемещения рыцарских родов на более высокий социально-политический уровень и наличие бесспорных связей между отдельными рыцарскими семьями и магнатскими фамилиями говорят о близости, существовавшей между рыцарской верхушкой и аристократией в этот период [3, с. 90].

В условиях роста товарно-денежных отношений среди критериев принадлежности к рыцарям, сложившиеся в XII – XIII веках на первое место в следующем столетии постепенно выдвигается имущественный критерий. В XIV веке формирование армий идет через магнатские свиты, образованные путем заключения браков, дружественных или родственных связей, военных контрактов.

Наиболее четкое представление о тогдашнем положении рыцарства в Англии дает источник – военный дневник Эдуарда III 1346 года. Из этого источника мы можем почертнуть информацию о политическом статусе английского рыцарства, насколько оно зависело от короля, как рыцари проявляли себя в сражениях, также мы узнаем о действиях конкретных рыцарей. Так, высадившись на побережье Франции в Нормандии, Эдуард III издал эдикт по армии, по которому говорилось: «чтобы ни один дом или поместье не были сожжены, ни одна церковь или священное место – разграблены, и ни один стариk, ребенок или женщина в его королевстве французском не были подвергнуты насилию или приставанию (molested); и чтобы [солдаты] не трогали любых других людей, кроме тех, кто оказывает сопротивление или причиняет зло, под страхом смерти». Он также повелел, что если кто-либо поймаet кого-либо за этими занятиями или другими преступными действиями и приведет того к королю, то получит награду в 40 шиллингов [2]. Здесь мы наблюдаем «рыцарское» поведение английского короля. Издав декрет, Эдуард III выразил им свое право на французские земли, он не желал, чтобы его земли жгли и разорял.

Далее по документу мы видим, что многие солдаты не исполняли эдикта короля – в основном это были пехотинцы. Они поджигали деревни и грабили местное население, а также убивали знатных людей, не боясь их в плен и не давая никому выкупить свою жизнь [2]. В тоже время англичане пленили многих знатных французов, а последние в свою очередь пленили знатных англичан. Как видим, принципы рыцарского этикета сохранялись на уровне знатных людей обеих враждующих сторон.

Читая дневник Эдуарда III, создается впечатление, что армия короля не подчинялась не только ему, но и баннеретам. Английский отряд принца Уэльского действовал как будто наперекор действиям короля. Так, в записях известен случай, когда Роберт де Феррерс, взяв с собой своих людей, тайно пересек Сену в маленькой лодке и атаковал мощнейший замок Ла Роше Гийон (La Roche Guyon). Французы сдали замок. Замок был полон знатных дам, которых Ричард отпустил невредимыми, без позора и оскорблений. Взяв с них клятву, что они заплатят выкуп за взятых в плен рыцарей и сквайров,

он отправил их назад в замок и вернулся к английской армии рассказать королю о своих успехах. Более сорока нормандцев были убиты или захвачены в тот же день [2]. В дневнике также рассказывается о дальнейшем продвижении англичан и погромах, причиняемых ими.

Дневник Эдуарда III 1346 года в целом дает противоречивую и неоднозначную оценку происходящим событиям. Рыцарство показано с одной стороны как отдельно действующие отряды, которые не всегда выполняют указы короля, грабят население, а с другой стороны указываются отдельные случаи проявления рыцарской военной этики. Самые богатые феодалы соблюдают рыцарские нормы морали и чести, и в тоже время их подчиненные зверствуют в отношении знатных господ из числа французов.

Столетняя война явилась переломным моментом в сознании рыцарства. Сам английский король Эдуард III не всегда проявлял милость к пленным. При захвате города Кана в Нормандии он велел сжечь его дотла, подчиняясь своему чувству оскорблений из-за того, что его посланник был пленен французами. Нужно понимать, что люди подвластные эмоциям в такие минуты гнева и ярости не вспомнят об этике, как в легендарные времена короля Артура.

Таким образом, в эпоху Столетней войны английское рыцарство закончило свою эволюцию и в политическом плане – превратившись и слившись с дворянством, и в психологическом аспекте – в сторону морального упадка, осознания того, что идеалы прошлого ушли.

Что касается французского рыцарства, то оно характеризовалось большей своею замкнутостью, чем английское. Его структура чем-то напоминала английскую: шевалье, шевалье-баннере (дворяне, имеющие право распускать знамя и выставлявшие 25 – 50 латников), шевалье-башелье (рядовые рыцари) и экюйе (оруженосцы). Во Франции в дворянскую военную касту входили принцы, графы, и виконты, также бароны [6, с. 119].

Столетняя война повлияла на королевскую политику в области реформирования армии. Уже в правление Карла V Валуа (1364 – 1380 гг.) была проведена реформа армии, которая пересмотрела позицию короля и знати к тактике ведения войны, взаимодействие знати и простолюдинов, партизанский метод ведения войны. Так, по указу 1425 года все воины кавалерии получали одинаковый солд вне зависимости от их феодального статуса – оруженосец, простой шевалье и так далее. Ордонансом 1439 года король устанавливал свою монополию на право «двигать войну». Запрещалось сеньорам без разрешения короля иметь собственные крепости и содержать даже небольшое число воинов, а также направляться на войну за пределы королевства под страхом потери дворянских привилегий и конфискации имущества [6, с. 120].

Известный французский хронист Жан Фруассар (около 1337 – около 1410 г.) в своем труде «Хроники Англии, Франции, Испании и соседних стран» великолепно отразил жизнь на войне французских рыцарей.

Поразительная точность французского хрониста, его внимание к деталям и различным политическим событиям дают наиболее полную картину эволюции французской армии из наемнической в регулярную. Он отмечал различные налоговые реформы для сбора хорошей армии, описал армии враждующих сторон в битвах при Креси и Пуатье, смог проанализировать тактику англичан и французов. В этом большая заслуга Фруассара.

Так, Фруассар дает описание наемного войска французов при Филиппе. Известно, что в XIV веке Франция не была централизованным государством, а ее армию составляли не только группировки феодалов – вассалов короля, но и наемные солдаты из Германии, Чехии, Италии. Например, для противостояния английскому королю, Филипп VI Валуа послал за помощью к союзникам: «Вначале он послал к своим добрым друзьям в Империи, поскольку они были дальше всего, а также к славному королю Чехии, которого он очень любил, и к сеньору Карлу Чешскому, его сыну, который тогда имел титул короля Германии, который получил, как было хорошо известно, благодаря влиянию своего отца и короля Франции, и на своем гербе он уже носил разделенный на 4 части герб Империи. Король Филипп просил их прибыть со своей помощью как можно быстрее, поскольку ему не терпится встретить англичан, которые грабят его королевство. Эти сеньоры не имели намерения отговариваться, но выступили с собранным ими большим отрядом латников из Германии, Чехии и Люксембурга, и прибыли к королю Франции с могущественной армией. Король Франции написал также герцогу Лотарингскому, который явился к нему на службу с более чем 300 сотнями копий. Граф Савойский 56, граф Зальцбургский, граф Фландрский и граф Гильом Намюрский также приехали к королю Филиппу, и каждый с очень хорошим отрядом»[5]. В «Хрониках» Фруассара тауказывается на введение налогов во Франции из-за войны.

Французский хронист указывает на то, что французская армия была не организованной в отличие от французской. В частности, описывая битву при Креси, Фруассар отметил следующее: «Сеньор Мойн сказал: «Сир, я буду говорить, раз вам угодно приказать это мне, но с поправками от моих товарищей. Мы зашли достаточно далеко, чтобы разведать ваших врагов. Знайте же, что они построены тремя полками и ждут вас. Со своей стороны я посоветую вам (однако подчинюсь и более лучшему предложению), чтобы вы остановили свою армию здесь и стали лагерем на ночь. Ведь пока подойдет арьергард, и армия должным образом выстроится, будет уже слишком поздно. Ваши люди устанут и расстроят ряды и, в то же время, застанут врагов свежими и хорошо выстроенными. На следующее утро вы спокойно сможете двинуть свою армию вперед и сможете произвести разведку, чтобы определить, какое место будет лучше всего атаковать, поскольку, будьте уверены, что они вас ждут». Король приказал, чтобы так и было сделано, и два маршала поскакали, один к авангарду, другой к арьергарду, крича: «Стойте знамена, во имя Бога и Сен-Дени». Те, кто

находился в авангарде, остановились, но те, кто был сзади, сказали, что не остановятся, пока выйдут вперед, в первые ряды. Когда передние увидели, что на них напирают задние, они двинулись вперед, и ни король, ни его маршалы не могли их остановить, но те шли без всякого порядка, пока не оказались в видимости врагов. Как только передовые шеренги их увидели, они сразу в большом беспорядке поддались назад, что вызвало тревогу в задних рядах, где подумали, что впереди уже вступили в бой. Им было достаточно пространства и места, чтобы двигаться вперед, если бы они этого хотели. Некоторые так и сделали, но другие остановились в нерешительности. Все дороги между Абвилем и Креси были забиты простыми воинами, которые, хотя и находились в трех лье от неприятеля, выхватывали свои мечи, выкрикивая «Бей! Бей!», а вместе с ними ехало много больших сеньоров, которым не терпелось показать свою отвагу. Не найдется человека, даже если бы он там и присутствовал, который смог бы изобразить или правдиво описать беспорядок этого дня, и особенно, плохое управление и разброд французов, хотя их войска и были неисчислимы. Все, что я знаю и описываю в этой книге, я узнал главным образом от англичан, которые хорошо видели замешательство, в котором находились французы, а также от людей из свиты Жана де Эно, который всегда был около особы короля Франции»[5].

Из выше приведенного можно сказать, что в военном отношении французская армия не эволюционировала. Но в скором времени из «Хроник» Фруассара мы узнаем о постепенных изменениях, происходивших во французской армии за счет указов королей. Так, уже начиная с Иоанна II Храброго (1319 – 1364) наблюдаются тенденции к централизации королевской власти и подчинение ей армии. Он издал особые приказы о призывае на службу ко всем ноблям и прочим людям, которые держали от него фьефы, чтобы они ни под каким предлогом не смели отствовать, а иначе навлекут на себя его величайшее неудовольствие, но чтобы немедленно, по получении этих указов, они выступали встречать его на границах Турени и Блуа, поскольку он решил сразиться с англичанами [5].

Источники дают представление о проявлении рыцарской чести Иоанна, который попав в плен к англичанам при Пуатье, был затем отпущен, сам вернулся в плен, узнав о бегстве своего сына из английского плена.

Непосредственная реорганизация французской армии происходит при Карле V Мудром (1364 – 1380). Карл V первым из наследников французского престола носил титул дофина. После всех благородно-рыцарских безумств Иоанна II Храброго, отца Карла V, только методичность, работоспособность и прекрасные способности администратора и дипломата, присущие его старшему сыну, могли спасти страну от хаоса, в который она была ввергнута расточительством его отца, военными неудачами и потерями, связанными с освобождением короля из английского плена. Одной из самых больших удач его правления были его советники: коннетабль Бертран Дюгеклен,

исполнитель военных замыслов короля (который, несмотря на личную храбрость, после восшествия на престол практически не покидал Парижа), и его министры, канцлеры Жан и Гийом де Дорман и Пьер д'Оржемон.

Берtrand Дюгеклен – пример того, как выходец из семьи мелкого рыцаря смог при помощи своих личных данных добиться успеха при королевском дворе. Его можно назвать безродным [1, с. 48], он не умел писать и читать. С 1364 года на службе у короля Франции Карла V, разбил англичан в битве при Кошереле (Нормандия) и стал королевским наместником Нормандии. В том же году в битве при Орэ в Бретани Дюгеклен попал в плен к англичанам и был выкуплен за 100 тыс. ливров; деньги дали папа, французский король и некоторые другие государи – невиданный случай, когда из плена был выкуплен простой рыцарь по происхождению. В 1370 году Карл V даровал Дюгеклену титул графа де Лонгвиль и назначил его коннетаблем Франции. В течение почти беспрерывной десятилетней кампании Дюгеклен сумел очистить большую часть юга Франции от англичан.

Погиб при осаде города Шатонеф-де-Рандон. Ему была оказана высшая посмертная почесть: он похоронен в усыпальнице французских королей в церкви Сен-Дени в ногах Карла V. Дюгеклен вошел в историю не только в качестве великого полководца, но и как образец рыцарства, несмотря на то, что последнему он не соответствовал ни в коей мере. Низкорослый, некрасивый, грубоватый, неграмотный, не любивший пышности, обладавший своеобразным благочестием (он однажды дал обет начать сражение не раньше, чем съест три миски винной похлебки в честь Пресвятой Троицы, в другой раз – не брать в рот мяса и не снимать платья, пока не овладеет городом). Дюгеклен вовсе не стремился вести войну по рыцарским канонам. Он предпочитал сражаться силами наемников, а не рыцарского ополчения, вводил в своих отрядах жесткую дисциплину, не любил крупных сражений, предпочитая мелкие столкновения и методы партизанской войны, и именно этим добился улучшения положения Франции в Столетней войне к концу XIV века.

Таким образом, изучая историю французского рыцарства в Столетней войне, мы наблюдаем большие изменения в этом сословии, которые произошли за одно столетие. Пример Дюгеклена показал отступление в военных традициях по отношению к войне как делу только королей и знати.

Столетняя война произвела эволюцию политическую, военную и психологическую в среде рыцарского сословия.

Распространение огнестрельного оружия и наёмного войска в XIV – XV веках способствовало упадку военных функций рыцарства равно как социального и морального престижа этого типа средневекового человека. XIV – XV века – период формирования первых профессиональных армий, снижения уровня значимости тяжеловооружённой конницы. В отличие от

эпохи классического средневековья, рыцарство в это время составляет весьма незначительную часть армии.

Столетняя война (1337–1453) обозначила кризис в классических рыцарских способах ведения войн. Битвы при Креси, Пуатье, Азенкуре показали это. Сражение перестало быть серией индивидуальных поединков рыцарей, решающими стали организованные действия массы солдат. Первоначально это были группы наемников из самых разных слоев населения. Такие отряды за плату шли на службу к тому или иному господарю. Спаянные воинской дисциплиной, они подчинялись только своим командирам и часто, ради большей платы, переходили от одного владельца к другому, а если войны не было, занимались грабежом мирного населения.

Появление огнестрельного оружия произвело революцию в военном деле. Перед этим оружием не могли устоять никакие рыцарские доспехи. Если раньше исход сражения решался в рукопашных схватках, в которых противники сходились лицом к лицу, то теперь характер битвы совершенно изменился. На первый план выступает не личный рыцарский подвиг, а достижение государственного интереса. Рыцарство теряет свою роль единственного «воюющего сословия». Это вовсе не означает, что рыцарство перестало быть военной корпорацией, просто изменились правила войны. Рыцари все больше уходят в политическую сферу. Подтверждением этому стали рыцарские турниры и ордена. И если первые служили военным и культурным целям, то вторые – политическим.

Слияние рыцарства с дворянством и приход в политику – вот тогдашняя перспектива для существования этого сословия. На наш взгляд, произошедшая эволюция рыцарства не сказалась отрицательно на нем, она лишь заменила основную функцию рыцарства – военную, политической. Но от этого рыцари не перестали быть рыцарями.

В современном мире традиция рыцарства сохранилась в Великобритании, но в форме символичной и не играющей роли в политике или военном деле.

В наше время можно наблюдать, как многие молодые люди стремятся возродить рыцарские идеалы, посредством создания рыцарских клубов. Режиссеры снимают исторические картины, где показывают благородство рыцарей. Но все это не имеет отношения к исторической реальности.

Да, порой нам хочется верить в идеалы, из примеров истории видно, что были отдельные личности, которые соблюдали мораль и этику, что мы зовем «Кодексом чести». Но, как пишет голландский исследователь Хейзинга, история должна принимать в расчет мечту о прекрасном, грезу о высшей, благородной жизни в той же мере, что и цифры народонаселения и налогообложения [7, с. 78].

The author of given article considers evolution of English and the French knights of times of Centenary war (1337 - 1453) from the point of view of sociopolitical and military aspects of development. First of all, in work those changes in the sociopolitical status of knights which occurred under the influence of wartime are shown. The knights of times of Centenary war, both in England, and in France have undergone the big changes and in the military relation. Occurrence of new types of weapon, military reforms have led to differentiation in the environment of knights. The knight's social base extends. The tendency to «politicization» of this estate, gradual its merge to nobility is observed. Rich feudal lords send on war instead of themselves, the people selected by them - peasants, mercenaries. The knights have ceased to be community of the people connected by spiritual ideals. The knightly way of life has turned to mere formality and etiquette. For revival of former glory of knights at a court yard of kings knightly awards with magnificent etiquette are created. The knightly way of life has been adopted by a royal court yard and city elite. However they have accepted knightly ideals for a reality during that epoch when these ideals became already unattainable. All these new tendencies in history of English and the French knights also are opened by the author of article.

Список источников и литературы:

1. Басовская, Н.Н. Освободительное движение во Франции в период Столетней Войны / Н.Н. Басовская // Вопросы истории. – 1987. – № 1. – С. 48.
2. Военный дневник Эдуарда III // Восточная литература [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info>. – Дата доступа: 15. 01. 2010.
3. Писарев, Ю.И. Место служилого рыцарства в социально-политической жизни Англии XIV в. / Ю.И. Писарев // Средние века. – 1973. – Вып. 37. – С. 82 – 107.
4. Флори, Ж. Повседневная жизнь рыцарей в средние века / Ж. Флори. – М.: Молодая гвардия, 2006. – 352 с.
5. Фруассар, Ж. Хроники Англии, Франции, Испании и соседних стран / Ж. Фруассар // Восточная литература [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info>. – Дата доступа: 15. 01. 2010.
6. Хачатурян, Н.А. Сословная монархия во Франции XIII – XV вв. / Н.А. Хачатурян. – М.: Высшая школа, 1989. –310 с.
7. Хейзинга, Й. Политическое и военное значение рыцарских идей в позднем Средневековье / Й. Хейзинга // Человек. – 1997. – №5 – С. 69 –79.

Научный руководитель – Г.В. Васюк, кандидат исторических наук, доцент.

Д.А.Ступаков

СТРОИТЕЛЬСТВО СОЦИАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ГОСУДАРСТВА В АРГЕНТИНЕ В ПЕРИОД ПЕРВОГО ПРАВЛЕНИЯ Х.Д. ПЕРОНА

В статье рассматривается история строительства социально-ориентированного правового государства в Аргентине в период первого правления Х.Д. Перона (1946 – 1955 гг.). Здесь выявляются основные мероприятия, проведенные правительством Х.Д. Перона в социальной сфере в 40-е – 50-е гг. XX в. В работе анализируются последствия и дальнейшая судьба социальных преобразований перонистов во второй половине XX – начале XXI вв.

Вторая половина 40-х гг. XX века в Аргентине ознаменовалась созданием до этого неизвестной в мировой политической практике модели развития государства. Эта модель носила название «перонизм» или «хуиссиализм» (справедливость) – концепция процветающего справедливого общества с активным участием всех слоёв населения в экономической и политической жизни под руководством «внеклассового» государства. Именно в это время основная часть населения (крестьяне, рабочие и социально неимущие слои) Аргентины стала остро нуждаться в социальной поддержке со стороны государства, которое защитило бы их от произвола нанимателей и землевладельческой олигархии.

Х.Д.Перон предложил аргентинскому обществу такую модель развития государства, при которой было бы создано надклассовое справедливое государство, отвечающее интересам всех социальных групп.

Актуальность выбранной темы исследования обусловлена, прежде всего, тем, что в период первого правления Х.Д. Перона (1946 – 1955 гг.) были заложены основы социально ориентированного правового государства, на которые ориентируются современные аргентинские политики – перонисты.

Правительство Х.Д. Перона в 1946 – 1955 гг. провело ряд прогрессивных мероприятий: были национализированы (за выкуп) телефонная сеть страны, железные дороги, газовые и нефтяные компании, Центральный банк, которые ранее принадлежали иностранному капиталу (английскому, французскому и американскому). Была создана в 1947 г. перонистская партия, принят пятилетний план развития экономики, был установлен контроль над внешней торговлей, проводилась гибкая внешняя политика, направленная на противостояние влиянию США на страны Латинской Америки, что соответствовало концепции «третьего пути». В отношении рабочих были приняты декреты № 1740 [3, с. 71] и № 23845 [5, с. 77], благодаря которым вводились обязательные оплачиваемые отпуска и устанавливался минимум заработной платы.

Но самыми значительными мероприятиями перонистов принято считать аграрную реформу, создание и деятельность Фонда Эвы Перон, предоставление избирательного права женщинам и принятие в 1949 г. Хустисиалистской (справедливой) Конституции, которая имела яркую социальную направленность.

Важнейшим социальным мероприятием администрации Перона в отношении крестьянства стало проведение аграрной реформы, которая планировала ликвидацию помещичьего землевладения и наделение крестьян землей, которую они обрабатывают, что соответствовало доктрине перонизма. Так же аграрная реформа («колонизация») предусматривала освоение государственных и частных земель, находящихся на далеких расстояниях от хорошо освоенных сельскохозяйственных областей, путем сообщения, торгово-промышленных и потребляющих центров. Президент Перон, выступая в 1951 г. в конгрессе, заявил, что с 1946 по 1950 г. правительство выкупило и передало крестьянам 455 тыс. га земли на общую сумму в 126 млн. песо. Еще одним мероприятием в поддержку крестьян явилось принятие правительством Перона декрета № 13 246 об арендной плате и издольшине. Согласно декрету, срок действия контрактов на аренду земли устанавливался в 8 лет и понижалась арендная плата.

Однако аграрная реформа не была завершена и не привела к коренной ломке земельных отношений, так как она вызвала волну протеста со стороны крупных аргентинских латифундистов и некоторых иностранных монополий, которым так же принадлежала часть земельных угодий Аргентины.

Социальная политика по отношению к женщинам, рабочим и социально неимущим слоям населения со стороны правительства Аргентины проводилась под руководством жены президента Х.Д. Перона – Эвы Дуарте Перон, которая из простой актрисы стала вторым человеком по популярности в Аргентине в 1947 – 1955 гг.

Важнейшим социальным мероприятием было создание в 1946 г. благотворительного фонда «Эва Перон», который получил юридическое оформление летом 1948 г. Согласно уставу он представлял собой общественную организацию, существовавшую на добровольные пожертвования. Однако средства фонда складывались, помимо этого, из отчислений от проведения национальной лотереи, доходов казино, а также каждой первой прибавки к зарплате рабочих и служащих, получаемой при перезаключении трудовых соглашений. Фонд привлекал также деньги профсоюзов (отчисления в размере зарплаты рабочих и служащих за 17 октября и 1 мая), частных лиц и предприятий. Годовой бюджет фонда, составлявший в 1948 г. около 30 тыс. долл., к началу 50-х г. XX века возрос до 500 млн. долл., что говорит о фонде как о значимой политической и экономической силе в Аргентине [1, с. 86], [2, с. 60].

Целью фонда являлось оказание срочной помощи беднейшим слоям населения, не охваченным государственным или профессиональным

обеспечением. Основные направления деятельности фонда «Эва Перон» были следующие: строительство бесплатных больниц, поликлиник, приютов для старииков и бездомных, временного жилья для рабочих, интернатов для сирот; финансирование общенациональных программ: школьный туризм и экскурсии, спортивно-оздоровительные мероприятия для детей и подростков, бесплатная выдача учебников, одежды и обуви, новогодних подарков детям-сиротам; раздача товаров повседневного спроса малоимущим (продукты питания, одежда и обувь, посуда, пособие новорожденным); личный прием граждан, нуждавшихся в срочном решении материальных проблем (поиск работы и жилья); помочь по линии фонда нуждающимся в других странах. Другими словами деятельность фонда приобрела масштабы и черты общенациональной государственной политики [1, с. 88], [6, с. 66].

О масштабах деятельности фонда могут свидетельствовать некоторые цифры. В 1948 – 1952 гг. по его инициативе в Аргентине было построено 30 прекрасно оборудованных больниц и поликлиник, 20 детских садов и интернатов. Велось широкое строительство начальных школ и жилья для рабочих. В работу спортивных секций было вовлечено около 500 тыс. детей, а в дни рождественских праздников детям раздавалось до 4 млн. подарков. Работа фонда «Эва Перон» была отмечена специальной благодарностью ООН и наградами Ватикана.

Хотя в деятельности фонда были и крупные недостатки (отсутствие контроля за поступающими и расходуемыми средствами, что вело к развитию коррупции, работники фонда имели право на бесплатные подарки для себя и своих родных, и, естественно, фонд был использован для укрепления культа Хуана и Эвите Перон), но даже его само создание являлось прогрессивным шагом к демократизации общества и социальному благополучию в Аргентине.

Так же благодаря Эвите Перон 8 сентября 1947 г. был принят закон о предоставлении женщинам избирательных прав, а 26 июня 1949 г. была проведена первая учредительная национальная ассамблея женского перонистского движения, где Эва стала официальным президентом женского крыла перонистской партии. Уже в 1950 г. только в Буэнос-Айресе в составе женской перонистской организации находилось более 800 тыс. человек, что превышало количество мужчин-перонистов [1, с. 93], [2, с. 63].

Таким образом, учитывая высказанное, можно подвести вывод о прогрессивном характере и широкой социальной направленности деятельности как самой Эвите Перон так и ее Фонда.

Если говорить о Конституции Аргентины, то ее новая редакция была принята в марте 1949 г. При рассмотрении ее содержания наибольший интерес для темы исследования представляет 3-я глава Основного закона Аргентины [3, с. 71].

3-я глава Конституции носит название «Права рабочего, семьи, пенсионера, образования и культуры» и содержит следующие положения:

право на труд, на свободные профессиональные объединения, на справедливое вознаграждение, на достойные условия работы, на охрану здоровья, социальное и пенсионное обеспечение, запрет на детский труд. Так же вводился восьмичасовой рабочий день и бесплатное начальное образование, оплачиваемые отпуска, подтверждалось избирательное право женщин и автономия университетов [4].

Хотя при рассмотрении содержания Конституции бросается в глаза стремление к наделению президента широкими полномочиями и централизации власти в его руках (путем исключения из Конституции 1853 г. статьи, запрещавшей переизбрание одного и того же лица президентом на следующий срок, и включением в нее статьи, гласящей, что президент может быть переизбран неограниченное число раз и предоставление президенту право единолично провозглашать осадное положение) социальная составляющая Основного закона Аргентины носит весьма прогрессивный характер [4].

Обратной стороной режима Х.Д. Перона был его авторитарный характер. Свобода прессы была ликвидирована, оппозиция подвергалась репрессиям. Глава государства имел широчайшие полномочия, подтвержденные конституцией. Волю лидера Аргентины беспрекословно исполняла перонистская партия, включающая в себя Всеобщую конфедерацию труда, спортивные и молодежные, женские организации. Профсоюзы находились под полным контролем перонистов. Но, несмотря на это, Х.Д. Перон продолжал проводить социальные реформы и помогать беднейшим слоям населения Аргентины, которые и привели его к власти в 1946 г.

Ситуация начала меняться в начале 50-х гг. XX в., когда в Аргентине начался экономический кризис, вызванный сокращением экспорта сельскохозяйственной и животноводческой продукции на рынки Европы. Следствием этого стал рост безработицы, инфляции, свертывание социальных программ.

После падения правительства Х.Д. Перона в 1955 г. власть перешла к военной хунте. Хустисиалистская конституция была отменена, фонд Эвы Перон прекратил свое существование, все завоевания рабочих были ликвидированы. Однако перонистская партия, оказавшись под запретом, не потеряла свое влияние среди населения страны. За период с конца 50-х по начало 70-х гг. XX в. в Аргентине сменилось 2 гражданских и 3 военных правительства, что наглядно показывает политическую нестабильность в государстве. На фоне всеобщего недовольства в 1973 г. к власти вновь пришли перонисты, которые продолжили социальную направленность курса Х.Д. Перона – заключение «Социального пакта» между рабочими и нанимателями. Однако второе правительство перонистов потерпело крах и было свергнуто военными в 1976 г. Причинами этого стали смерть Х.Д. Перона в 1974 г., приход к власти правого крыла перонистов и отход от

«Социального пакта», вызвавший мощный подъем рабочего движения, направленный против правительства.

Несспособность правительств военной хунты (1976 – 1983 гг.) и радикалов (1983 – 1989 гг.) решить экономические и социальные проблемы в Аргентине позволили вернуться перонистам во главе с президентом Карлосом Менемом к власти в 1989 г.. Хотя он и полностью изменил перонистскую доктрину (либеральная экономика, масштабная приватизация государственного сектора, тесное сотрудничество с США), но благодаря использованию в предвыборной компании 1995 г. изображения Эвы Перон – символа социального курса перонизма – Менем одержал победу.

В 2003 г. президентом Аргентины стал Нестор Киршнер, проповедующий социальную политику эпохи первого правления Х.Д. Перона (1946 – 1955 гг.), а значит и возвращение к построению модели социально ориентированного государства.

The article deals with the history of creating a socially oriented state of law in Argentina during Peron's first government. Here identifies the main activities undertaken by the Government of Peron in the social sphere in the 40-s – 50-s XX century. This paper analyzes the effects and fate of Peronist social transformation in the second half of XX – beginning of the XXI century.

Список источников и литературы:

1. Аврорский, В.В. Евита. Жизнь и трагедия / В.В. Аврорский – М.: Международные отношения, 2006 – 232 с.
2. Докучаева, О.Н. Самая известная латиноамериканка / О.Н. Докучаева // Латинская Америка – 2002 – №11 – С.54 – 67.
3. Ермаков, Д.Н. Перонизм и построение правового демократического государства / Д.Н. Ермаков // Латинская Америка – 1997 – №6 – С. 66 – 73.
4. Конституция Аргентинской нации [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.peronvencealtiempo.com.ar/juandomingoperon/libros/libros_peron.html. – Дата доступа: 5.01.2010.
5. Национализм в Латинской Америке: политические и идеологические течения / Под ред. А.Ф. Шульговского – М.: Наука, 1976 – 367 с.
6. Шокина, И.Э. Эва Дуате Перон / И.Э. Шокина // Вопросы истории – 1998. – № 4. – С. 58 – 71.

Научный руководитель – **А.Г.Устюгова**, кандидат исторических наук, доцент.

Н.И.Евдокимова

КОСОВСКАЯ ПРОБЛЕМА В ЮГОСЛАВИИ 1945-1990 ГГ.

В работе рассматривается содержание и динамика косовской проблемы в социалистической Югославии. Даётся характеристика причин, движущих сил, особенностей и возможных последствий этнополитического конфликта в Косово. Предпринимается попытка проанализировать начало формирования этнополитического кризиса в крае и развитие событий в крае в 60–80-е годы XXв., рассмотреть переломный 1990-й год в истории региона и его значение для последующего развития Косово.

XX век – сложный и во многом переломный период в жизни народов Центрально-Восточной Европы. Именно здесь, а особенно на территории, которую занимала сейчас уже бывшая Югославия, начинались самые серьезные и масштабные европейские конфликты. Балканы – это тот узел, в котором сходились интересы европейских военно-политических союзов, и именно поэтому судьба балканских народов в значительной мере символизирует собой судьбу всех европейских народов.

Проблема Косово и Метохии – один из примеров крайней сложности территориально-национальных конфликтов. Так, албанские националисты утверждают, что их народ пришёл в Косово ещё за тысячу лет до сербов. Якобы ещё Геродот упоминая о том, что именно албанцы, а не греки, населяли Иллирию [1]. В Албании полагают, что Косово «является территорией с автохтонным иллиро-албанским населением, которое не только постоянно проживало там в разные исторические периоды, но и составляло большинство жителей», что «несмотря на нашествие на Косово в IX – XI вв. славян и его вхождение в болгарские и сербские государственные структуры, албанцы всё же остались в большинстве на своих землях, успешно сопротивляясь процессу славянизации» [2 , с. 7].

Принципиально иная точка зрения характерна для сербов. Директор Института истории сербской академии наук С. Терзич считает общеизвестным, что географические области Косово и Метохии никогда в истории не находились в составе какого-либо албанского государства, а с XII в. входили в средневековое сербское государство «и с тех пор в европейской науке известны как исторические области Сербии» [3 , с. 644].

Когда турки оккупировали Косово и остальную часть Сербии, десятки тысяч православных христиан бежали на север и запад в католическую Венгрию. Албанские мусульмане захватили земли, когда-то населённые сербами. Туркам удалось закрепить многочисленное мусульманское население в важных со стратегической точки зрения районах Вардарской Македонии, Косово, Санџака, Боснии. Этот мусульманский коридор как бы делил надвое область расселения сербов и черногорцев. В конце XIX в.

албанцы, опираясь на турецкую власть, открыто начали террор над сербским населением, стремясь выгнать его со «своей» территории. Несмотря на длительное выселение из района Косово и Метохии, сербы, как православные, так и принявшие ислам, в конце XIX в. ещё составляли там около половины населения.

По итогам Балканских войн 1912-1913 гг. области Косово и Метохия вошли в состав Сербии, что было крайне негативно воспринято Албанией. Сербское правительство не шло ни на какие уступки по поводу Косово и Метохии, называя их «святой землёй» сербского народа, с которой начиналась сербская государственность. Албания стала предъявлять территориальные претензии к Сербии, а албанцы края начали говорить об оккупации Косово Сербией, предлагая после 1918 г. начать борьбу за присоединение этих областей к Албании. Проблема взаимоотношений албанского населения Косово как с югославским государством, так и с сербским населением не была разрешена вплоть до начала Второй мировой войны, которая началась для Югославии 6 апреля 1941 г. нападением Германии и ее союзников. Она закончилось быстрым разгромом югославской армии и разделом территории Югославии на несколько зон оккупации и этнонациональные территории с разным статусом под управлением коллаборационистов. В процессе расчленения югославского государства большая часть Косово и Метохии вошла в созданную Италией «Великую Албанию». Именно тогда активно высказывалась мысль о выселении с этой территории неалбанского населения.

Этноконфессиональный состав населения региона резко изменился во время войны, когда албанцы, в большинстве своём воевавшие на стороне фашистской Италии, провели этническую чистку Косово и Метохии, убив и изгнав большую часть сербского населения. С апреля 1941 до августа 1942 г. албанцы убили около 10 тыс. сербов, а число изгнанных сербов за все годы оккупации составило 100 тыс. чел. Примерно такое же число албанцев переселилось из Албании в Косово [4].

29 ноября 1945 г. Учредительное собрание провозгласило Югославию федеративной республикой. В СФРЮ входили шесть союзных республик: Босния и Герцеговина, Македония, Сербия, Словения, Хорватия и Черногория. Сербия, в свою очередь, состояла из собственно Сербии и двух автономных краёв: Воеводины на севере, в которой значительную долю населения составляли венгры, и Косово на юге, где большинство населения составляли албанцы.

Ретроспектива политического и экономического развития Югославии свидетельствует о том, что ее внутренней политике, базирующейся на принципах федерализма, были присущи колебания между централизмом и автономизмом. В послевоенные годы межреспубликанские противоречия еще не были заметны. В этот период Югославия представляла собой сильно централизованное государство, а национальный вопрос казался ее

руководителям навсегда решенным. Но уже в 50-е годы под влиянием требований албанского населения возникла необходимость урегулирования статуса этнических меньшинств. Начались и споры между республиками по некоторым экономическим и политическим вопросам. Наметилась тенденция к пересмотру базовых принципов югославского союза.

Ситуация в Косово и сложные взаимоотношения с Албанией сразу же стали одной из главных внутри- и внешнеполитических проблем для нового государства. Беседуя в феврале 1947 г. в Москве с И.В. Сталиным, один из ближайших соратников Тито Э. Кардель заявил, что «на территории Косово и Метохии и сегодня проживает больше албанцев, чем сербов». Поэтому титовское руководство планировало позднее, при установлении более тесных отношений с «албанцами» (имелась в виду коммунистическая Албания Э. Ходжи и ее присоединение к Югославии в рамках Балканской федерации), «уступить» албанцам эти территории. Согласно записи беседы, Stalin одобрил это намерение [5].

Весной-летом 1948 г. начался конфликт между И.В. Сталиным и Й. Брозом Тито, между ВКП(б) и КПЮ, СССР и ФНРЮ, навсегда похоронивший идею Балканской федерации, в которую помимо Югославии и Албании должна была войти и Болгария. В конце августа – начале сентября 1949 г. Э. Ходжа обратился в ЦК ВКП (б) с секретным письмом «О Косово и Метохии». Он писал, что их единственный идеал – слияние областей с Албанией. Stalin не поддержал эту инициативу [5].

В конце 1940 – начале 1960-х годов казалось, что национальный вопрос в Югославии решен окончательно. Но постепенно межнациональные противоречия в результате развития процессов национального самоопределения вновь стали давать о себе знать. Их обострению способствовало усилившаяся из года в год неравномерность в развитии республик и областей страны. Социально-экономическая отсталость края при повышении его государственного статуса в сочетании с национальным притеснением толкали албанцев на выступления под все более и более радикальными лозунгами. Все громче стали раздаваться голоса о предоставлении Косово «равноправия и автономии». Албанцы считали, что «демократические и национальные права албанского национального меньшинства Косово и Метохии совершенно не соблюдаются» [6].

Получение Косово и Метохии статуса автономной области в составе Сербии стало удобным моментом для начала борьбы албанского населения в Югославии «за своё освобождение». По Конституции 1963 г. Косово получило статус автономного края, который обладал равными правами с союзными республиками. Однако, так как автономный край не мог отделиться от Сербии, в Косово с первых дней звучали требования предоставления краю статуса республики [3, с. 650].

В 50-е годы антиюгославская деятельность в крае не носила массового характера. Управленческий аппарат и органы безопасности Косово вплоть до

1967 г. состояли в основном из сербов. В местных органах госбезопасности в начале 60-х годов сербы составляли 58 % против 13 % албанцев, в милиции 60 % против 30 % [6]. Албанская сепаратистская деятельность в крае началась с создания сети подпольных групп, с привлечения в них преданных людей, с пропагандистской деятельности, особенно среди молодёжи. Уже в 1956 г. служба безопасности открыла в крае несколько диверсионных групп, которые были заброшены из Албании в Косово для создания нелегальных националистических организаций [6].

В конце 50-х – начале 60-х годов в Косово действовала организация «Революционное движение за объединение албанцев», которую возглавлял А. Демачи. В её составе было около 300 чел. Подпольные организации внутри страны поддерживали албанские организации по всему миру, такие, как «Союз косоваров» с центром в Риме, позже – в Турции, «Призренская лига» с центром в Нью-Йорке. Это ещё раз доказывает, насколько масштабной была антиюгославская деятельность в крае [3, с. 650].

В 60-е годы албанцы действовали уже активнее – устраивали провокации и диверсии, оскверняли церковные и культовые памятники, запугивали православное население. В 1968 г. в крае произошли массовые выступления националистически настроенной албанской молодёжи с лозунгами «Долой сербских притеснителей!», которые были разогнаны полицией. Югославское правительство взяло курс на глубокую интеграцию албанского населения в СФРЮ, фактически признав, что албанское население в Косово притеснялось. Но, несмотря на это, волнения не прекращались. Почувствовав, что им идут на встречу, албанские сепаратисты стали ещё активнее.

В 70-е годы участились случаи, когда вокруг сербского населения создавалась нетерпимая обстановка, и сербы вынуждены были бросать своё имущество и бежать в Сербию. В результате, за 1961 - 1971 гг. албанское население в Косово увеличилось с 67 % до 74 % [7].

Внутри- и внешнеполитические обстоятельства заставляли Тито пойти на повышение статуса Косово в рамках не только Сербии, но и федерации. По конституции 1974 г. Косово и Метохия, а также второй автономный край в составе Сербии – Воеводина, получили не только внутриреспубликанский, но и общефедеральный статус. Этот статус позволял им блокировать решения Белграда. Но об этнической государственности, ни албанской – в Косово, ни венгерской – в Воеводине, речь не шла.

Сохранение статуса автономного края давало повод для развития местного сепаратизма. Лозунг «Косово-республика!», впервые прозвучавший в 1968 г., не был забыт после принятия конституции 1974 г. и на десятилетия стал лаконичным требованием албанцев изменить их юридическое положение в стране.

Последовавшие одна за другой смерти группы основателей югославского государства Э.Карделя (1979 г.), Й.Броз Тито (1980 г.) и

В.Бакарича (1982 г.) существенно изменили политическую и идеиную ситуацию в стране. Новое поколение коммунистических руководителей столкнулось с отсроченными последствиями социалистического эксперимента и необходимостью как выплачивать внешние многомиллиардные кредиты, так и получать новые, без которых югославская экономика существовать уже не могла. Но эти люди не имели ни власти, ни авторитета Тито, поэтому многие республиканские коммунистические лидеры постепенно вставали на путь использования этнонационализма.

VIII съезд КП Албании, состоявшийся 1-8 ноября 1981 г., оказал сильную поддержку сепаратистскому движению в Косово и осудил югославскую политику в отношении албанского меньшинства. В марте 1981 г. в Косово вспыхнуло восстание. Всё чаще звучали требования об объединении с Албанией. Албанские националисты использовали любые методы вплоть до угроз физического истребления сербов и черногорцев и оскверняли памятники культуры, православные церкви и кладбища, поджигали дома, насильственно занимали чужую землю, ограничивали свободу передвижения [3, с. 652]. Следствием этого стал массовый отъезд сербских семей из края. Постепенный процесс выселения из автономного края сербов и черногорцев стал важнейшим индикатором кризиса.

В 1986 г. был опубликован печально известный меморандум Сербской академии наук и искусств, ставший манифестом сербских националистов, мечтавших о превращении Югославии в «Великую Сербию», либо об объединении в одно государственное образование всех территорий, на которых проживали сербы.

Обострение отношений в Косово в конце 80-х годов было первым актом в драме распада Югославии. Именно эти события позволили начинавшему свою стремительную карьеру С.Милошевичу развернуть политическую кампанию, основанную на сербском этническом национализме. В 1988–1989 гг. по его инициативе автономный статус Косово, как и другого автономного края – Воеводины, был изменен. Они лишились прав на уровне югославской федерации. В новой конституции Республики Сербия, принятой в 1990 г., в разделе, посвященном территориальному устройству, заново определялся статус автономных краёв – Косово и Воеводины. Оба эти образования имели лишь внутриреспубликанский статус и не являлись субъектами государственных и политических отношений в рамках СФРЮ.

Изменения в статусе Косово вызвали в крае широкие демонстрации и стычки с полицией. В январе 1990 г. в демонстрациях уже участвовали около 40 тыс. албанцев. С этого времени выступления албанцев стали приобретать массовый характер.

2 июля 1990 г. албанские делегаты скупщины Косово проголосовали за «конституционную декларацию», которая провозглашала Косово республикой. В ответ 5 июля сербская скупщина распустила скупщину

Косово, обосновав это решение царящими в крае беззаконием и нарушением порядка. Тогда 7 сентября делегаты распущенной скупщины в обстановке полной секретности приняли новую конституцию края, провозгласившую Косово республикой. В конституции самопровозглашенной республики говорилось о том, что она «представляет собой демократическое государство албанского народа и людей иных наций и национальных меньшинств, являющихся ее гражданами: сербов, мусульман, черногорцев, хорватов, турок, цыган и других». Этот акт был расценен в Сербии как антиконституционный и подрывающий территориальную целостность республики [3, с. 657].

Размежевание албанской и сербской общины стало полным. Весь край разделился на два параллельных общества – албанское и сербское. Каждое имело свою власть, свою экономику, свои просвещение и культуру. В экономике, несомненно, доминировали албанцы, которые создавали частные фирмы, владели большим капиталом. В политических структурах преобладали сербы, поскольку албанцы бойкотировали выборы и отказывались от любых административных должностей [3, с. 658].

Благодаря закону от 2 июля 1990 г., косовские албанцы стали формировать свои партии в том числе, Демократическую лигу Косово (к концу 1990 г. численность её членов достигла 700 тыс. чел.). Она стала самой большой политической партией края, а авторитет её лидера, писателя и диссidenta И. Руговы был неоспоримым [8]. В 1990 г. возникли также и другие албанские политические партии, выступавшие с программами изменения государственно-политического статуса Косово, - Демократический союз Косово, Партия демократической акции, Демократическая мусульманская партия реформ. Позже возникли Албанская демохристианская партия, Крестьянская партия Косово, Парламентская партия Косово, Социал-демократическая партия Косово [3, с. 659]. В выборах на территории Косово в 1990 г. участвовали и сербские партии: Социалистическая партия Сербии, Народная радикальная партия, Сербское движение обновления [3, с. 659]. Албанское население края бойкотировало выборы.

Постепенно происходила интернационализация косовского конфликта. Впервые обсуждение положения в Косово вышло на международный уровень в октябре 1990 г. Конфликт перерос республиканские границы и стал остриейшей проблемой всей страны.

In work the maintenance and dynamics of a Kosovan problem in socialist Yugoslavia is considered. The characteristic of the reasons, motive forces, features and possible consequences of an ethnopolitical conflict in Kosovo is given. Attempt to analyse the beginning of formation of ethnopolitical crisis in edge and succession of events in edge in 60 - 80th years of XX century is undertaken, to consider critical 1990 year in histories of region and its value for the further development of Kosovo.

Список источников и литературы:

1. Низовский, А. Ю. Пороховой погреб / А. Ю. Низовский // kosovo. ws. [электронный ресурс]. - 2007. – Режим доступа:
<http://kosovo.ws/> Военная история . ru - Дата доступа: 03. 11. 2007.
2. Ляука, И. Эволюция проблемы Косово и ее современное состояние / И. Ляука. – М.: МГУ, 1994. – 24 с.
3. Гуськова, Е. Ю. История югославского кризиса (1990 – 2000) / Е. Ю. Гуськова. – М.: Соловьев, 2001. – 720 с.
4. Скворцов, А. Косово и Метохия: история и современность / А. Скворцов // hrono [электронный ресурс]. – 2007. – Режим доступа:
<http://www.hrono.ru> – Дата доступа : 01. 10. 2007.
5. Уэст, Р. Иосип Броз Тито: власть силы / Р. Уэст. – Смоленск: Русич, 1997. – 512 с.
6. Батапович, Д . История Косово и Метохии / Д .Батапович // Косово [электронный ресурс]. – 2007. – Режим доступа:
<http://www.serbska-mireza.com>. – Дата доступа: 15.09.2007.
7. Социалистическая Федеративная Республика Югославия. – М.: Наука, 1985. – 320 с.
8. Югославия. Истоки конфликта // Национальная электронная библиотека [электронный ресурс]. – 2007. – Режим доступа:
<http://www.nns.ru.htm> – Дата доступа : 10. 01. 2007.

Научный руководитель – И.О.Змитрович, кандидат философских наук, доцент

УДК 94 (497.115): 81.06

A.B. Пигулевская

ПЕРЕГОВОРЫ В РАМБУЙЕ КАК КАЧЕСТВЕННЫЙ ВОДОРАЗДЕЛ В ДИНАМИКЕ КОСОВСКОГО КРИЗИСА

В статье освещаются попытки мирного урегулирования косовского кризиса, даётся характеристика основных резолюций СБ ООН, касающихся Косово. Детально рассмотрены переговоры в Рамбуйе. Акцентируется внимание на деятельности ряда международных структур (НАТО, ООН, Евросоюза и др.) по разрешению конфликта в Косово.

В условиях дезинтеграции Югославии наибольший размах получило септицистское албанское национально-политическое движение в Косово. В истории косовского кризиса можно выделить несколько этапов (фаз):

а) фаза зарождения конфликта (60-80-е годы XX в.), которая характеризовалась относительной стабильностью политической ситуации в

СФРЮ, в условиях которой исторические противоречия между косоварами и сербами сохранялись и в некоторой мере обострялись;

б) фаза развития конфликта (до середины 90-х годов), которая началась с ликвидации фактического суверенитета автономных краев в конце 80-х годов, что привело к усилению конфронтации между государственной властью и албанским национальным движением, их поляризации вплоть до взаимного непризнания и прекращения диалога;

в) фаза кризисной ситуации (до 1998 г.), для которой было характерно искусственное сталкивание конфликтующих сторон заинтересованными внешними силами, нагнетание антисербских настроений в западных СМИ. В этот период о себе заявила Освободительная армия Косово. ОАК – террористическая сепаратистская организация, действовавшая на территории Сербии, Албании и Македонии. Цели ОАК заключались в том, чтобы создать и расширить «свободную территорию», где не действует сербская власть, добиться признания своей борьбы, как национально-освободительной и, заручившись поддержкой международных организаций, отделиться от Югославии. Затем началась бы борьба за объединение территорий Косово, Черногории, Македонии и Санџака, на которых проживает большинство албанцев [1, с. 662].

Период 1996-1997 гг. был временем становления организации, вербовки сторонников, отправки их в Албанию на обучение, сбора средств, закупки и переправки в Косово значительных партий оружия.

г) фаза разрешения конфликта с применением силы (до 24 марта 1999 г.), которая характеризовалась открытым вооруженным столкновением конфликтующих сторон внутри СРЮ, но еще без привлечения внешних международных сил.

В целом, в середине 1998 г. начинается активное политическое вмешательство международного сообщества во внутрисербский конфликт. При этом ограничительные, «наказательные» меры принимались только в отношении Сербии.

Следует отметить, что ещё на заседании международной Контактной группы (КГ), в которую входили представители США, Великобритании, Германии, Франции и России, 9 марта 1998 г. в Лондоне было принято заявление с осуждением сепаратизма и терроризма. По предложению России в этот документ были включены положения об осуждении зарубежных сил, финансировавших, вооружавших и обучавших террористические группы в Косово. «Мы (министры иностранных дел КГ) полностью осуждаем террористические действия «Армии освобождения Косово».... Мы настаиваем на том, чтобы те, кто, находясь за пределами СРЮ, предоставляет финансовые ресурсы, оружие или обеспечивает профессиональную подготовку для ведения террористической деятельности в Косово, немедленно прекратили делать это» [2]. На данном этапе развития

кризиса в Косово предоставление независимости краю как вариант урегулирования конфликта не рассматривалось и считалось неприемлемым.

Совет Безопасности ООН 31 марта 1998 г. принял резолюцию 1160, которая основывалась на предложениях КГ, запрещала «продажу или поставку в СРЮ, включая Косово, их гражданам или с их территории, или с использованием судов, плавающих под их флагом, и самолётов, вооружений и относящегося к ним военного имущества всех типов, такого, как оружие и боеприпасы, военно-транспортные средства и техника и запасные части...» [3].

Вмешательство международных организаций во внутренние дела Югославии, их необъективность в оценке ситуации были очевидными. В конце апреля в Риме состоялась очередная встреча КГ, на которой были приняты решения об усилении экономических санкций в отношении Белграда, о замораживании зарубежных авуаров правительств Сербии и Югославии, о запрете на новые иностранные инвестиции, что было подтверждено на встрече КГ 12 июня 1998 г. в Лондоне [4].

В сентябре 1998 г. СБ ООН принял резолюцию 1199, в которой потребовал: «а) чтобы все стороны, группы и отдельные лица немедленно прекратили боевые действия и поддерживали в Косово состояние прекращения огня; б) начать предметный диалог между властями СРЮ и руководством косовских албанцев без предварительных условий и при международном участии; в) чтобы СРЮ прекратила все действия сил безопасности, затрагивающие гражданское население, и отдала приказ о выводе частей сил безопасности, используемых для репрессий против гражданского населения; г) чтобы СРЮ обеспечила эффективный и непрерывный международный мониторинг в Косово, включая доступ и полную свободу передвижения таких наблюдателей; д) чтобы власти СРЮ и руководство косовских албанцев предприняли неотложные шаги для улучшения гуманитарной ситуации и предотвращения катастрофы; е) чтобы руководство косовских албанцев осудило все террористические акции..., все элементы косовского албанского общества должны добиваться своих целей исключительно мирными способами» [5].

В июле – августе специальный представитель США на Балканах Р. Холбрук посетил балканские страны, добиваясь международной изоляции Югославии и оказания давления на её руководство. Его усилия поддерживала НАТО, принявшая 12 августа 1998 г. принципиальное решение о возможности нанесения военного удара по Югославии и рассмотревшая три варианта вторжения на её территорию. С этого времени развернулся усиленный нажим на Югославию не только со стороны НАТО, но и со стороны Европейского Союза и ОБСЕ [6, с. 59].

Под угрозой бомбардировок Белграда со стороны НАТО президент СРЮ С. Милошевич был вынужден подписать договор с Р. Холбруком. Документ регламентировал вывод сербских сил из края, размещение на его

территории 2000 наблюдателей ОБСЕ, установление режима контроля косовского воздушного пространства авиацией НАТО, размещение сил альянса в соседних странах «в случае возникновения проблем» [7].

Когда сербские войска и силы правопорядка были выведены из края, Запад не воспрепятствовал подразделениям ОАК вновь занять значительную часть территории Косово и Метохии. Таким образом, руководство НАТО от осуждения на словах сепаратистов и террористов ОАК на деле перешло к их открытой поддержке и сотрудничеству с ними.

В январе 1999 г. состоялась встреча членов Контактной группы по Югославии, в которую входили представители США, Великобритании, Германии, Франции и России. Опираясь на положения резолюций СБ ООН, были выработаны принципы решения проблемы Косово на основе широкого самоуправления и при сохранении территориальной целостности Сербии и соответственно СРЮ.

С учетом этого 6 февраля 1999 г. в замке Рамбуйе под Парижем начались переговоры между делегациями Югославии и косовских албанцев. В сербскую делегацию из 14 чел. входили учёные-правоведы, а также представители турецкой, албанской, цыганской и др. национальностей из Косово. Албанская делегация состояла, главным образом, из представителей террористической ОАК во главе с её политическим лидером Х. Тачи.

Делегациям для обсуждения были предложены только отдельные части «Временного договора о мире и самоуправлении в Космете» - «Рамочный документ» и три приложения из девяти, которые уточняли проблемы конституции Косово, выборов в органы самоуправления и судебной системы.

«Временный договор о мире и самоуправлении в Космете» предусматривал: а) немедленное прекращение огня; б) право на возвращение в свои дома. «Соответствующие власти принимают все необходимые меры для содействия безопасному возвращению лиц, включая выдачу необходимых документов. Все лица имеют право вновь занять свою недвижимую собственность, подтвердить свои права на занимание государственной собственности и вернуть другую принадлежащую им собственность и личное имущество. Стороны принимают все необходимые меры для устройства возвращающихся в Косово лиц»; в) неограниченный доступ всем сотрудникам, «будь то национальным или международным, работающим в международных или неправительственных организациях, включая югославский Красный Крест к населению Косово для целей оказания международной помощи»; г) то, что «союзные органы не принимают никаких решений, оказывающих дифференцированное, непропорциональное, пагубное или дискриминационное воздействие на Косово. Такие решения, в случае их принятия, не действуют в отношении Косово»[8; 9, с. 4].

Делегациям для рассмотрения был предложен проект конституции Косово, в которой оговаривались принципы демократического

самоуправления в крае. Так, согласно этому документу, «СРЮ обладает в Косово компетенцией в следующих областях: а) территориальная целостность; б) сохранение общего рынка в пределах СРЮ, причем это полномочие осуществляется таким образом, чтобы не быть дискриминационным по отношению к Косово; в) валютно-финансовая политика; д) оборона; е) внешняя политика; ж) таможенные службы; з) союзное налогообложение; и) союзные выборы» [10; 11, с. 2].

Конституция гарантировала каждому члену национальной общины Косово право беспрепятственно общаться с членами их соответствующих национальных общин в СРЮ и за рубежом; равные возможности трудоустройства в государственном секторе на всех уровнях; право использовать свой язык и алфавит; право использовать и демонстрировать символику национальной общины; право участвовать в деятельности демократических учреждений, которые будут определять осуществление национальной общиной коллективных прав; и право создавать культурные и религиозные ассоциации, которым соответствующие власти будут оказывать финансовую помощь [12].

В день окончания переговоров, 23 февраля 1999 г., делегациям представили весь документ целиком. Согласно этому документу, предполагался вывод всех сербских сил из Косово, за исключением 1400 пограничников и 2500 полицейских. Предусматривалось также разоружение ОАК в течение трех месяцев от даты подписания соглашения. На трехлетний период Косово возвращалось к ситуации до 1989 г. По истечении этого периода предполагалось провести международные совещания с целью определить будущее края.

Предполагалось также создание Миссии по выполнению Соглашения (МВС), в компетенцию которой входило:

а) мониторинг, наблюдение и проверка правоохранительной деятельности, персонала и объектов, включая подразделения пограничной полиции и таможни, а также соответствующих судебных органов, структур и процедур;

б) консультирование персонала и сил правоохранительных органов, включая подразделения пограничной полиции и таможни, и отдаче соответствующих указаний, имеющих обязательную силу;

в) участие в подготовке персонала правоохранительных органов и руководство этой подготовкой;

г) оценка, в координации с СДК, угроз общественному порядку;

д) предоставление правительстенным властям консультаций и рекомендаций в отношении того, как лучше противостоять угрозам общественному порядку, а также в отношении организации эффективных гражданских правоохранительных органов;

е) сопровождение персонала правоохранительных органов сторон при выполнении им своих обязанностей, по усмотрению МВС;

ж) при наличии оснований, увольнение персонала сторон, занимающегося охраной общественного порядка, или наложение на него дисциплинарных взысканий [10].

Главным элементом этого документа был ввод в Косово 30-тысячного контингента войск НАТО, причем сфера их действий должна была распространяться на всю Сербию: «Персонал НАТО получает право свободного и беспрепятственного доступа по всей территории Югославии вместе со своими автомобилями, судами, самолетом и оборудованием, включая прилегающее воздушное пространство и территориальные воды. Это должно включать, но не ограничиваясь этим, право разбивки лагерей, проведения маневров, расквартирования и использования любой территории или помещений, необходимых для поддержки, тренировок и операций» [12, с. 238; 13, с. 5].

Категорически против размещения сил НАТО в Косово выступила Сербия (СРЮ), поддержанная Россией. Албанская делегация первоначально также выступила против этого плана, т.к. не желала разоружения ОАК и настаивала на немедленном предоставлении краю независимости.

Принципиальные разногласия у участников и организаторов конференции обусловили необходимость временно прервать переговорный процесс, дать некоторое время на поиск компромиссных вариантов итоговых документов по разрешению косовского кризиса.

Второй раунд переговоров начался в Париже 15 марта 1999 г. Предложения югославской (сербской) делегации о подписании политической части договора и о продолжении переговоров по поводу объема и характера международного присутствия в Косово для выполнения соглашения приняты не были. Делегации так и не встретились для продолжения переговоров. Албанской делегации, которая сразу заявила о своём согласии со всеми положениями всех предложенных документов, разрешили подписать договор в одностороннем порядке. Югославию же обвинили в срыве переговоров. 24 марта 1999 г. началась вооружённая агрессия блока НАТО против суверенной СРЮ. Одной из причин агрессии было названо нарушение прав человека и геноцид.

Переговоры в Рамбуйе с самого начала носили характер операции «прикрытия» путем выдвижения заведомо неприемлемых для Сербии (СРЮ) требований. Их срыв можно рассматривать как дипломатическую провокацию, осуществленную для создания искусственного повода, чтобы применить военную силу.

В целом можно сделать некоторые выводы и заключения. Во-первых, в процессе мирного урегулирования косовского кризиса основной целью посреднической деятельности участников международной КГ стало не только и не столько достижение политического соглашения, сколько реализация собственных интересов её западных интересов.

Во-вторых, до начала агрессии НАТО против СРЮ имевшие длительную предысторию проблемы в Косово (гуманитарная, прав человека, межнациональная и др.) не представляли собой катастрофу и не были настолько острыми, чтобы давать повод для грубейшего вмешательства внешних сил во внутренние дела суверенного государства, нарушения его территориальной целостности и основополагающих принципов общеевропейской безопасности.

В-третьих, в процессе попыток мирного урегулирования косовского кризиса проявился выраженный субъективизм ведущих государств Запада и ряда международных структур (НАТО, Евросоюза и др.) по отношению к конфликтующим сторонам, проводимая ими политика двойных стандартов.

The article deals with different attempts of regulation of the crisis in Kosovo, to the activity of international organizations such as the UN, NATO in the process of regulation of the situation in Kosovo. The author pays attention to negotiations in Rambouillet.

Список источников и литературы:

1. Гуськова, Е. Ю. История югославского кризиса (1990 – 2000)/ Е. Ю. Гуськова. – М.: Русское право/ Русский Национальный Фонд, 2001. – 720 с.
2. Заявление по Косово, принятое членами Контактной группы на Лондонской встрече, состоявшейся 9 марта 1998 г./ Организация Объединённых Наций [Электронный ресурс]. – 1998. - Режим доступа: <http://www.un.org/russian/documen/kosovo/groups.htm>. - Дата доступа: 22.07.2009.
3. Резолюция 1160 (1998), принятая Советом Безопасности на его 3868-м заседании 31 марта 1998 г./ Организация Объединённых Наций [Электронный ресурс]. – 1998. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/documen/scresol/res1998/res1160.htm>. - Дата доступа: 22.07.2009.
4. Заявление по Косово, опубликованное министрами иностранных дел Контактной группы в Лондоне 12 июня 1998 г./ Организация Объединённых Наций [Электронный ресурс]. – 1998. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/documen/kosovo/groups.htm>. - Дата доступа: 22.07.2009.
5. Резолюция 1199 (1998), принятая Советом Безопасности на его 3930-м заседании 23 сентября 1998 г./ Организация Объединённых Наций [Электронный ресурс]. – 1998. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/documen/scresol/res1998/res1199.htm>. - Дата доступа: 22.07.2009.
6. Косик, В. «Късмет Космета» (О судьбе Косово и Метохии)/ В. Косик// Славяноведение. – 2005. - № 5. – С. 54 – 66.
7. Соглашение о Контрольной миссии в Косово между Организацией Североатлантического договора и Союзной Республикой Югославией//

- Организация Объединённых Наций [Электронный ресурс]. – 1998. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/documents/kosovo/groups.htm>. - Дата доступа: 22.07.2009.
8. Соглашение Рамбуйе: Временное соглашение о мире и самоуправлении в Косово// Организация Объединённых Наций [Электронный ресурс]. – 1999. - Режим доступа: <http://www.un.org/russian/documents/kosovo/groups.htm>. - Дата доступа: 22.07.2009.
9. Гусейнов, Э. Рамбуйе переведён на осадное положение/ Э. Гусейнов// Известия. – 1999. – 24 февраля. – С. 3.
10. Rambouillet Agreement// Организация Объединённых Наций [Электронный ресурс]. – 1999. – Режим доступа: http://www.state.gov/www/regions/eur/ksvo_rambouillet_text.html. – Дата доступа: 22.07.2009.
11. Чуксин, Н. Косовский полигон/ Н. Чуксин. – М.: ЭКСМО, 2003. – 416 с.
12. Юсин, М. Косово: «неприятные переговоры» сербов с американцами/ М. Юсин// Известия. – 1999. – 16 февраля. – С. 2.
13. Березовская, Ю. В Рамбуйе победил Милошевич/ Ю. Березовская// Известия. – 1999. – 25 февраля. – С. 5.

Научный руководитель – И.О.Змитрович, кандидат философских наук, доцент

УДК 94(450)(092 С.Берлускони)

A.B. Пикалович

СИЛЬВИО БЕРЛУСКОНИ И ИТАЛО-РОССИЙСКИЕ ОТНОШЕНИЯ НА РУБЕЖЕ ХХ-ХХI ВВ.

В статье рассматриваются итalo-российские отношения сквозь призму влияния личности премьер-министра Италии Сильвио Берлускони. На рубеже ХХ – ХХI вв. данное влияние особенно отчетливо просматривается. Итальянскому лидеру удалось создать доверительные неофициальные дружеские отношения с президентом, а затем премьер-министром России В.Путиным, а затем и президентом Д.Медведевым, что, несомненно привнесло дополнительные положительные аспекты в развитии российского вектора итальянской внешней политики.

Италия всегда занимала важное место во внешней политике России. И в период осуществления внешней политики Италии правительством Сильвио Берлускони мы отмечаем осмысление «итальянского вклада» в мировую политику, стремление подчеркнуть не традиционную пассивность внешней политики страны, следующей в фарватере НАТО, а ее активность и самостоятельность.

Поворотным пунктом для этих изменений в официальной идеологии Италии был период после холодной войны, который поставил ее «перед

лицом одновременно новой и тяжелой ответственности» [1, с.3]. Общетеоретическим базисом для такого подхода стала концепция, которая была представлена тогдашним министром иностранных дел Италии Л.Дини в сенате страны 8 июня 2000 г. о том, что биполярный мир сменился «миром протагонистов» [1, с.7]. Именно эта идеологема стала основополагающей в итальянской трактовке современного мирового развития и вытесняет тем самым все другие концепции такого рода. В рамках формирующегося «мира протагонистов», к которым Италия недвусмысленно относит и себя саму, она официально определяет свои приоритеты.

Стремление подчеркнуть собственную значимость стало закономерным следствием курса на активизацию внешней политики страны, провозглашенного еще при первом правительстве С. Берлускони в 1994 г. С этими подходами связаны и другие принципы итальянской внешней политики. В частности, К.-А.Чампи заявил, что внешняя политика страны должна быть направлена на то, чтобы XXI в. стал «веком мира и гражданского и экономического продвижения вперед» [1, с.8]. Идеологема «мира» вообще занимает в итальянской внешней политике первостепенное место. Однако показательно то, что чаще всего итальянские официальные лица, говоря о мире, предпочитают оперировать термином «европейский мир» (под которым понимается современное состояние развития ЕС). Этот «европейский мир» представляется важнейшим завоеванием Запада в минувшем веке. В XXI в. его базовые принципы должны лечь в основу глобальной культуры мира.

Важный фактор, который, по мнению итальянцев, может стимулировать продвижение «европейского мира» вовне, – растущая взаимозависимость и взаимосвязь государств. Именно это и делает необходимым выработку новых правил международного поведения государств. Объективно взаимозависимость подпитывается процессом глобализации, который представляется необратимым. Однако при этом ведущим державам, важно посредством «большой восьмерки» или ООН скоординировать свои действия таким образом, чтобы процесс глобализации и рост взаимозависимости не привели бы к нивелированию различий в культуре и идентичности народов мира [1,с.9].

Что касается российско-итальянских отношений, то официальный Рим в своих внешнеполитических идеологемах всемерно подчеркивает важность «сотрудничества с новой Россией» для будущего развития Италии и Европы [1, с.4].

И на рубеже ХХ-XXI вв. просматривается отчетливое усиление взаимодействия между Италией и Россией. И так как Сильвио Берлускони является самых ярких фигур политической жизни современного мира. Стоит обратить внимание на его личностное влияние на российский вектор внешней политики Италии.

Принято говорить, что сотрудничество России и Италии является «традиционным». Данное определение достаточно точно отражает сложившиеся межгосударственные отношения обеих стран. От широко развернувшегося российско-итальянского сотрудничества выиграли обе стороны.

Следует отметить, что для истории развития экономических связей России с Италией характерны не только традиции, но и новаторство. Итальянцы нередко выступали своего рода «первопроходцами» среди западных стран в плане принятия достаточно радикальных торгово-политических решений или внедрения в практику «нестандартных» форм сотрудничества. В их активе значатся и первые закупки нефти из СССР в 50-х годах; и поставка газокомпрессорных станций в условиях эмбарго со стороны ведущих западных стран в 80-е годы; а в последнее время – достижение договоренности о возможности реэкспорта при поставках газа из России, создание в регионах РФ «промышленных округов» с использованием итальянского опыта, разработка схем финансирования проектов без суверенной российской гарантии с использованием конверсии госдолга.

Важным фактором расширения торговых связей с Италией всегда были масштабные проекты – это строительство Волжского автомобильного завода, участие в сооружении газопровода «Ямал», создание крупных производств в области химии и нефтехимии, черной металлургии. И самый крупный совместный проект нового столетия – строительство газопровода «Голубой поток» (для поставки российского газа в Турцию) с инвестициями в 2 млрд долларов США. Проект введен в эксплуатацию в начале 2003 года, в реализации которого (прокладки труб по дну Черного моря на глубине свыше 2 км) была использована уникальная технология компании «САЙПЕМ».

С приходом на политическую арену России В. Путина, а затем А.Медведева взаимодействие Италии и России обрело новый импульс. Конечно, роль российских политиков новой формации важна сама по себе – их открытость. Доброжелательность, интеллект, чувство юмора. Семейные ценности очень импонируют итальянцам. Но, очевидно, что именно эти их качества нашли, в первую очередь, адекватный отклик у Сильвио Берлускони, самого авторитетного итальянского лидера на рубеже тысячелетий. Именно он стал повторять, что «с этими парнями он хочет вести дела». И это более тесное взаимодействие можно было бы отсчитывать с 2002 года, когда Сильвио Берлускони решил совместить должность премьер-министра с постом министра иностранных дел [2].

Конструктивными и весьма полезными были визиты в октябре 2001 года, в апреле 2002-го. Совместный торговый оборот стал превышать 10 миллиардов долларов в год. На долгосрочной основе строили свои отношения свыше 720 смешанных российско-итальянских мелких и средних предприятий. Быстрыми темпами стал развиваться туризм, культурный обмен [3,с.49].

С точки зрения представителей деловых кругов, Италии и России важно не допустить «паузы» с точки зрения проработки новых крупных проектов. В этом значительную роль сыграли ряд соглашений, которые были подписаны во время государственного визита Владимира Путина в Италию. Среди них – соглашения о поставке оборудования и предоставлении услуг для создания мощностей по производству полипропилена (общая стоимость проекта – 135 млн долларов США), по реализации проектов «Дизельные двигатели» и «Легковые автомобили» и о сотрудничестве по финансированию экспорта в третьи страны мира

Еще большее ситуация изменилась в начале 2003 г. На пост министра иностранных дел был назначен Франко Фраттини. Ряд важных инициатив был выдвинут итальянским правительством в первые месяцы 2003 г. и применительно к отношениям России и ЕС. Так, Ф. Фраттини заявил о настроенности итальянского правительства максимально учесть и претворить в жизнь в период своего президентства в ЕС российские предложения и пожелания по взаимодействию с Евросоюзом. В частности, одной из задач он назвал качественное продвижение проекта по созданию единого экономического пространства между Россией и ЕС [1, с.10].

Некоторые агентства сбились со счета, пытаясь вспомнить, сколько раз за последние годы итальянский премьер был в Москве. Одни говорят семь, другие — более десятка раз. Но все единодушны во мнении: с тех пор как Сильвио Берлускони возглавил кабинет министров в Риме, он приезжал в Россию намного чаще, чем другие европейские лидеры, включая французского президента, немецкого канцлера или английского премьера. Этот факт непременно отмечают римские обозреватели. А уж разговоры о личной дружбе премьера с Владимиром Путиным были любимой темой на страницах газет.

При этом итальянцы не устают повторять, что с Россией их связывают тесные узы дружбы, огромные симпатии, взаимные интересы и даже некое «родство душ». Что правда, то правда. Пожалуй, нигде в Европе вы не найдете такого почтения ко всему русскому, как на Апennинах. В 2003 году Италия вышла на третье место по объему инвестиций в экономику регионов России и продолжает развивать успех на этом направлении, уделяет особое внимание Черноземью, Волге и Уралу.

Обычно после встреч Путина и Берлускони все ждали новых проектов и коммерческих инициатив. И Берлускони всегда подчеркивал, что за «руководящим столом надежный, верный друг».

Государственный визит В. Путина в Италию в ноябре 2003 года к саммиту «Россия — ЕС» тщательно готовился. Дипломатам в Риме была дана установка на то, чтобы всячески продвигать в жизнь идею о безвизовом сообщении между россиянами и гражданами стран ЕС. Еще недавно эта идея казалась фантастичной, но теперь ее обсуждали вполне конкретно. И в этом, безусловно, заслуга итальянского премьера. Более того, он проявил

готовность начать непосредственные переговоры о вступлении России в ЕС. Правда, российский министр иностранных дел Игорь Иванов успокоил некоторых деятелей в Брюсселе, заявив, что «так вопрос не стоял». Мы, дескать, не рвемся на Запад. Но Берлускони от своих слов не отказывался. Он призывал россиян «смелее идти навстречу будущему». Смелее, по-итальянски... Правительство С. Берлускони способствовало тому, чтобы якорь российской дипломатии был установлен на Сицилии.

В Палермо — столице итальянской области и острова Сицилии — в 2003 году открылось консульство Российской Федерации. «Необходимость в открытии представительства России на Сицилии возникла давно», — говорил заведующий консульским отделом посольства РФ в Италии С.Ю. Патронов, — «особенно в последние годы: возросло политическое значение острова в зоне Средиземноморья, где интересы России постоянно укрепляются, развиваются торговые связи и туризм, пролегают важные морские и воздушные трассы, связывающие Европу и Африку».

Итак, Палермо стал четвертым городом Италии (после Рима, Милана и Генуи), где функционируют российские консульства.

Государственный визит в Италию президента Российской Федерации Владимира Путина действительно был важнейшим событием последнего времени в российско-итальянских отношениях. Одним из центральных вопросов визита стало обсуждение в ходе визита вопросов двустороннего торгово-экономического сотрудничества. Это не случайно: ведь именно в этой сфере стала осуществляться та особая степень взаимопонимания и взаимодействия в политической области, достигнутая между двумя странами и, что не менее важно, между их лидерами. А тот факт, что между Владимиром Путиным и Сильвио Берлускони установились не только формальные отношения, подтверждается интенсивностью их контактов — в 2004 году они встречались шесть раз. И уже во второй раз в переговорах на высшем уровне принимали участие ключевые министры двух правительств. «Такой подход, как мы видим, придает нашим отношениям новую динамику и новое качество», — подчеркнул в этой связи президент России.

В ходе визита подчеркивалось: «сегодня среди западных стран Италия, в качестве торгового партнера России, прочно удерживает второе место». В 2002 году товарооборот увеличился на 5,7 % и составил 9,6 млрд долларов США. За 9 месяцев 2003 года он вырос на 12 процентов. В 2002 году фактором, обеспечившим постепенное развитие российско-итальянского товарооборота, стало динамичное увеличение объемов импорта из Италии (+34%), а в 2003 году — высокий уровень цен на энергоносители. Можно было ожидать, что за весь 2003 год объем товарооборота превысит 10 млрд долларов США. Так и случилось [3].

Экспорт России включал в себя поставки в Италию природного газа, нефти и нефтепродуктов (свыше 70% экспорта), черных и цветных металлов,

древесину и изделия из нее, кожевенное сырье, машинно-технические изделия. В российском импорте из Италии основное место занимали различные виды машин и оборудования (34%), товары широкого потребления, химическая продукция и стройматериалы [3, с.118].

Вместе с тем надо отметить, что товарообмен между Россией и Италией достиг такого этапа, когда экстенсивный путь его развития не мог дать в долгосрочном плане существенного эффекта. Очевидно, что его рост имел пределы, обусловленные, главным образом, сырьевой направленностью российского экспорта и международной конъюнктурой цен на энергоносители. Поэтому перенос акцента с чисто торговых операций на инвестиционное взаимодействие стал лейтмотивом бесед по экономической проблематике российского и итальянского руководства. В этом контексте показателен комментарий Владимира Путина на высказывание Сильвио Берлускони о том, что Италия могла бы побороться с Германией за первое место в товарообороте с Россией. При этом, напомнив, что объем торговли России с Германией превышает аналогичный российско-итальянский показатель более чем в два раза, российский президент подчеркнул: «Экономическое взаимодействие России с Италией может и должно обрести второе дыхание», а резервы количественного роста товарооборота кроются в придании экономическому сотрудничеству «нового качества» через активное инвестирование в реальный сектор экономики.

Разговор на эту тему состоялся и во время встречи Владимира Путина с ведущими итальянскими предпринимателями. Уместно напомнить, что по товарообмену, будучи вторым партнером России, Италия занимает лишь девятое место по объему накопленных инвестиций в российскую экономику (около 1,4 млрд долларов США). Очевидно, такое положение дел не соответствует потенциалу экономических возможностей двух стран. На встрече с представителями деловых кругов Италии российский президент подчеркнул необходимость задействовать имеющиеся резервы, причем не только в традиционных секторах сотрудничества – энергетике, автомобилестроении, нефтехимии – но и в сфере высоких технологий. «Россия ставит перед собой амбициозную цель – удвоить ВВП в ближайшие десять лет, а это значит, что серьезные инвесторы, ориентированные на долгосрочные проекты, могут рассчитывать на результативную работу в России» – сказал президент России.

Наряду с работой по крупным проектам, можно было отметить и заметные позитивные сдвиги в инвестиционной активности итальянского бизнеса в России, произошедшие в течение двух последних лет, касающиеся в первую очередь компаний среднего звена. Убедившись в том, что их продукция пользуется стабильным спросом на российском рынке, итальянские фирмы приняли решения об организации производства товаров в России.

Одновременно имелись и первые попытки освоения российскими автомобилестроителями итальянского рынка. Дело в том, что в настоящее время итальянские компании не производят автомобили-внедорожники, а весь спрос на эти машины в Италии удовлетворяется только за счет импорта. Поэтому фирма «Де Томазо», выпускающая «элитные» малосерийные автомашины, решила исправить сложившееся положение на рынке страны за счет налаживания кооперированного производства таких машин с Ульяновским автомобильным заводом. Была проведена совместная работа по организации на территории Италии производства модернизированной модели выпускаемого УАЗ серийного внедорожника «Симбир», были созданы первые экземпляры автомобиля, которые оснащены итальянским дизельным двигателем «Ивеко». Предусматривалось также, что в перспективе на итальянский и европейский рынок в год будет поставляться около двадцати тысяч внедорожников [4].

Также руководители двух стран подчеркивали, что двусторонние экономические связи будут в меньшей степени зависеть от конъюнктурных факторов и приобретут по-настоящему «новое качество» лишь тогда, когда в них будут вовлечены предприятия малого и среднего бизнеса, когда массовым явлением станут производственно-кооперационные связи между ними. Опыт Италии в этой сфере трудно переоценить, потому что роль предприятий малого и среднего бизнеса в экономике Италии чрезвычайно велика: на их долю приходится свыше 90% общего числа промышленных предприятий. Еще в ходе встречи в апреле 2002 года президент России Владимир Путин и премьер-министр Италии Сильвио Берлускони дали поручение своим высшим чиновникам – проработать возможности создания подобных «промышленных округов» в России, используя итальянский опыт и привлекая итальянские предприятия малого и среднего бизнеса. Реализация этой инициативы предполагала расширение взаимодействия в сфере малого и среднего бизнеса в сочетании с межрегиональным сотрудничеством, что было нацелено на увеличение объемов итальянских инвестиций в российскую экономику [3].

Для организации такого взаимодействия была создана и Рабочая группа под эгидой Минэкономразвития России и Министерства производственной деятельности Италии. Ее эксперты пришли к выводу, что с учетом особенностей российской экономики этот процесс должен базироваться на уже работающих в России крупных итальянских компаниях, заинтересованных в расширении своего присутствия на российском рынке. А это позволит им привлечь как своих итальянских субпоставщиков к непосредственной работе в России, так и шире использовать продукцию российских предприятий, особенно малых и средних, для комплектации своих изделий. Что касается преференций при реализации инвестиционных проектов, итальянские участники подобных образований могут воспользоваться региональными налоговыми льготами.

Намерение создать в России «промышленные округа» вызвало живой интерес российских и итальянских регионов и ассоциаций предпринимателей. В эту работу в той или иной степени были вовлечены 17 российских регионов. Имелись и первые практические результаты. В качестве примера – «пилотного» проекта, можно привести создание промышленного округа по производству различных видов электробытовой техники в Липецкой области на базе, принадлежащего известной итальянской фирме, завода по производству холодильников. В рамках местного промышленного округа началось строительство завода по производству стиральных машин мощностью до 1 млн штук в год. Продолжился процесс привлечения для работы в Липецке итальянских и российских фирм, обладающих необходимым промышленным и техническим потенциалом для производства деталей из пластмассы, полистирола, алюминия, резины. К 2006 году Липецк практически становился крупнейшим в Европе промышленным центром по выпуску бытовой электротехники [5].

В других регионах России также велась активная работа по созданию «промышленных округов». Например: в Московской области – по переработке сельхозпродукции, производства керамической плитки, деревообработке; в Свердловской области – металлургия и приборостроение. В Татарстане – производство и переработка полипропилена; в Чувашской Республике – переработка молока и плодовоощной продукции и производство электротехники и стройматериалов; в Ленинградской области – производство электробытовой техники; в Пермской области – сельскохозяйственное машиностроение, деревообработка; а в Мордовии – производство железнодорожного подвижного состава [6].

Разумеется, предприятиям, размещаемым на территории «промышленных округов», требовалась постоянная «подпитка» современными технологиями и квалифицированной рабочей силой, поэтому они должны были иметь тесные связи со специализированными центрами подготовки специалистов, университетами, «технологическими парками» и исследовательскими центрами в Италии. Поэтому к этому вопросу стали подключаться и некоторые российские и итальянские высшие учебные заведения, в частности, университеты Липецка, Владимира, Анконы, Тренто. В частности, университет Тренто, располагающий большим опытом в области разработки схем организации, управления и информационного сопровождения технопарков, и компания «Вальмонт Энтерпрайзис» изучали возможность создания в окрестностях города Троицка Московской области технопарка с участием итальянских компаний и российских научно-производственных структур. С учетом всех этих факторов, в ходе визита российского президента в Италию был подписан Меморандум по вопросам создания «промышленных округов» на территории Российской Федерации, содержащий оценку проделанной работы и задачи на перспективу. Его

подписали Сопредседатели российско-итальянского Совета по экономическому, промышленному и валютно-финансовому сотрудничеству Алексей Кудрин и Франко Фраттини, а также тогдашний министр экономического развития и торговли России Герман Греф и министр производственной деятельности Италии Антонио Марцано. Имеющиеся на сегодняшний день результаты работы по созданию «промышленных округов» в России позволяют сделать вывод: данное направление межгосударственного сотрудничества России и Италии является полезным и перспективным. Поэтому стороны планируют разработать детальную программу дальнейшей работы рабочей группы МПК, направленную на продолжение сотрудничества по уже имеющимся заделам и вовлечение в этот процесс новых российских регионов [3, с.203].

Еще одним направлением, способным придать «новое качество» взаимоотношениям Италии и России являлось сотрудничество в сфере высоких технологий. На встречах в Риме глава российского государства назвал «многообещающими» совместные инициативы в аэрокосмической области, в сфере информационных и коммуникационных технологий, инноваций, военно-технического сотрудничества. А Сильвио Берлускони с жаром отвечал, что вскоре в космос полетят российские и итальянские космонавты [7].

Особенностью российско-итальянского сотрудничества в авиационно-космической области была серьезная заинтересованность Италии в размещении заказов на российских аэропредприятиях. В области самолетостроения «ОКБ имени А.С. Яковлева» и итальянская фирма «Аэрмакки» создали совместную базовую модель учебно-тренировочного самолета «Як/Аэм-130». В настоящее время стороны изучают возможности дальнейшего сотрудничества с использованием имеющихся наработок. Развивается сотрудничество и по созданию и выводу на орбиту спутников связи семейства «ЯМАЛ», созданию полезной нагрузки для спутников связи «Экспресс», системы контроля и управления воздушным движением в приполярных районах России. Особое внимание привлекает сотрудничество российских и итальянских компаний в рамках программы единой европейской системы навигации «ГАЛИЛЕО», конструирование и производство узлов и компонентов грузового корабля ATV (аналог российского «Прогресса»), совместная разработка и производство средств связи, в том числе – в сфере судостроения и в отдельных отраслях оборонной техники. Во время визита отмечалось, что вскоре будет завершен процесс ратификации межправительственного Соглашения (ноябрь 2000 года) «О сотрудничестве в исследовании и использовании космического пространства в мирных целях». Поэтому для укрепления договорно-правовой базы взаимоотношений в высокотехнологичных сферах в ходе госвизита были подписаны Меморандум «О сотрудничестве в области связи» и Меморандум «О сотрудничестве в области информационных технологий» [3, с.287].

Новым, интересным направлением сотрудничества в финансовой сфере также являлась и реализация межправительственного Меморандума «По вопросам конверсии части долга бывшего СССР в отношении Италии в инвестиции итальянских предприятий в российскую экономику». Этот механизм не должен был заменять собой имеющиеся традиционные формы инвестирования средств и финансирования проектов, а призван был стать дополнительным инструментом для их реализации и применяться, главным образом, в отношении проектов, носящих стратегический характер, в том числе и в высокотехнологичной области. Эта работа находилась в начальной стадии и финансовым экспертам обеих стран еще предстояло договориться о конкретных параметрах, которые будут применяться в рамках конверсионных схем [8].

Значительную роль в развитии двустороннего экономического сотрудничества Италии и России играла деятельность межправительственного российско-итальянского Совета по экономическому, промышленному и валютно-финансовому сотрудничеству (сопредседатели – заместитель Председателя Правительства Российской Федерации Алексей Кудрин и Министр иностранных дел Итальянской Республики Франко Фраттини). Совет является оперативно-организационным механизмом межгосударственного диалога в сфере экономического сотрудничества. Он был создан в 1996 году с учетом положений Договора «О дружбе и сотрудничестве между Россией и Италией» от 14 октября 1994 года. Под эгидой Совета действует Комитет предпринимателей по деловому сотрудничеству, работа которого призвана обеспечить более тесную увязку деятельности Совета с конкретными проблемами, возникающими в ходе взаимодействия российских и итальянских компаний. Деятельность Совета на протяжении многих лет его существования оказалась весьма позитивное воздействие на развитие двусторонних экономических отношений. Вместе с тем, у обеих сторон созрело понимание необходимости реформирования Совета, оптимизации структуры и наполнения его работы новым содержанием. По итогам VII сессии Совета (декабрь 2002 года) было решено выработать соответствующие предложения с учетом того, что основные импульсы для двусторонних отношений исходят сейчас от высшего руководства России и Италии в рамках государственных визитов с участием ключевых министров. Это еще один пример того мощного личностного влияния Сильвио Берлускони на российский вектор итальянской внешней политики.

«Свою главную задачу мы с господином Сильвио Берлускони видим в том, чтобы максимально способствовать переводу наших с ним договоренностей в конкретные проекты и дела», – подчеркивал Владимир Путин, подводя итог обсуждению вопросов экономического сотрудничества. Очевидно, что имеющиеся у России и Италии материальные, финансовые и

интеллектуальные возможности давали основания рассчитывать на успешное выполнение этой задачи [9].

21 октября 2009 премьер-министр Италии Сильвио Берлускони прибыл в Россию, чтобы обсудить со своим российским коллегой Владимиром Путиным продолжение успешного сотрудничества, двусторонних инвестиционных проектов, торгово-экономических отношений и энергетических проектов.

Российский «Газпром» и итальянская нефтегазовая компания Eni в присутствии премьер-министров Владимира Путина и Сильвио Берлускони подписали в Сочи второе дополнение к Меморандуму о взаимопонимании касательно реализации проекта газопровода «Южный поток».

Дополнение к меморандуму, подписанному в июне 2007 года, предусматривает, в частности, «увеличение производительности морского участка газопровода «Южный поток» с 31 до 63 млрд. куб в год», пояснили ИТАР-ТАСС в «Газпроме». Проект премьер-министры России и Италии обсуждали в сочинской резиденции Владимира Путина. Сильвио Берлускони прибыл в Россию в пятницу. В. Путин лично встречал его в аэропорту. «Как вы относитесь к развитию отношений с Россией?» – спросил он у Сильвио Берлускони. «Италия – второй по объему торговых связей после Германии экономический партнер России, – ответил итальянский премьер, – и развитие наших отношений имеет самые высокие перспективы. Я был в России, теперь уже много раз, и могу сказать, что знаю Россию, и у меня остались наилучшие воспоминания уже в первый раз. Мне был оказан торжественный прием в Кремле. От нахлынувших тогда впечатлений я даже не мог ночью сомкнуть глаз...» [9].

Италия долгие годы остается одним из самых понимающих партнеров Москвы. Так было между Владимиром Путиным и премьер-министром Италии Сильвио Берлускони. Так, видимо, останется и при президенте Дмитрии Медведеве. Во всяком случае, после встречи с В. Путиным итальянский премьер всиретился и с российским президентом, и вел себя, словно с российским лидером его связывает давняя дружба. Хотя многие эксперты именно в ходе этой встречи отметили, что той политической поддержки, которую озвучивал постоянно С. Берлускони, Москва из Европы до сих пор не получала.

В повестке дня российско-итальянских переговоров, безусловно, превалировали несколько самых актуальных на сегодня тем. Во-первых, мировой финансовый кризис и подготовка к соответствующему саммиту «Группы 20». Во-вторых, отношения России и Евросоюза, которые по-прежнему не могут заключить в рамки нового базового соглашения о сотрудничестве и партнерстве. Очевидных препятствий, мешающих сегодня приступить к активным переговорам по новому СПС, российское руководство не видит. Как не видит их и премьер Берлускони.

«С нашей стороны никаких препятствий для развития отношений с Евросоюзом не существует, – подчеркнул Дмитрий Медведев после переговоров. – Мы не преувеличиваем значение соглашения, но хотели бы двигаться в сторону полноценной договорной базы». Правда, российское руководство прекрасно понимает, откуда растут ноги у выставленных Европой барьера перед переговорами по соглашению – из маленькой Южной Осетии, подвергшейся агрессии со стороны Грузии. Российский лидер признал, что последствия возникли, что потребовались огромные миротворческие усилия, в которых Дмитрий Медведев особо отметил роль президента Франции и премьера Италии. «В то же время я считаю, что эту страницу пора перевернуть, – считает президент России. – Мы должны рассказать правду, что произошло, но это не должно накладывать отпечаток на отношения России и Евросоюза». Д. Медведев поблагодарил премьера Италии за взвешенную позицию в ходе югоосетинского конфликта, которую поставил в пример остальному миру. Однако у Сильвио Берлускони позиция оказалась не столько взвешенная, сколько попросту пророссийская. Он не стал, как многие коллеги, говорить о необходимости вывода российской войск с территории Грузии, о непропорциональном ответе Москвы на действия Тбилиси. Берлускони просто потребовал от Европы услышать правду. «Я хотел бы, чтобы граждане Европы и мира тоже знали факты, что привело к этому конфликту, – заявил итальянский премьер. – Надо, чтобы граждане ЕС поняли, что на самом деле произошло» [9].

При этом Сильвио Берлускони был готов продолжить свою посредническую миссию. На сей раз – между Россией и США, где к власти пришло новое молодое поколение политиков, которому теперь предстоит охлаждать напряжение последних лет, возникшее между странами. «Я сказал президенту, что Обама имеет все для того, чтобы договориться, – рассказал Берлускони подробности своей беседы с Дмитрием Медведевым, не удержавшись от традиционного для себя юмора. – Он молодой, красивый и даже хорошо загорелый, поэтому я думаю, что с ним можно на самом деле хорошее сотрудничество завязать. Что касается меня как старого по годам и по роли, которую выполняют международные политики, я постараюсь сделать все необходимое, чтобы можно было благодаря моему опыту и способностям объединять людей для того, чтобы отношения США с Российской Федерацией развивались лучшим образом». У Дмитрия Медведева отношения с США смеха не вызывали, но конфликтовать с новой администрацией российский лидер изначально не намерен. «Надеемся, что новый президент Соединенных Штатов Америки будет успешным президентом, который сможет выстроить правильным образом и внутреннюю, и внешнюю политику своей страны, и который сможет выстроить фундамент прочных отношений между Российской Федерацией и Соединенными Штатами Америки, – заявил он. – Россия к этому готова, так что мы желаем новому президенту Соединенных Штатов в этом успехов».

Говоря о грядущем международном экономическом саммите, Дмитрий Медведев и Сильвио Берлускони поделились своими взглядами на возможные шаги для оздоровления финансовой ситуации в мире. Оба признавали, что миру нужна новая финансовая архитектура, поскольку действующая дала сбой и показала свою неработоспособность. Однако оба прекрасно понимали, что на одной-единственной встрече в Вашингтоне ничего не решится. «В Вашингтоне ничего не закончится, а только начнется», – признал Дмитрий Медведев.

Пока Дмитрий Медведев и Сильвио Берлускони обсуждали глобальные международные вопросы, министры и предприниматели двух стран развивали российско-итальянское партнерство, которому давно руководители придали статус стратегического. Основа этого партнерства, как и во многих других случаях, – энергетика. Было подписано сразу несколько соглашений, которые должны еще теснее связать Россию и Италию вокруг энергетики. Самой неброской по названию, но зато обладающей огромным потенциалом является декларация о намерениях между российским «Росатомом» и министерством экономического развития Италии. «Это соглашение важнее всего того сотрудничества, которое есть, – прокомментировал документ глава «Росатома» Сергей Кириенко, говоря о партнерстве в атомной энергетике. – Мы создаем рабочую группу и разворачиваем сотрудничество по развитию атомной энергетики». Как известно, Италия, как и многие другие страны Европы, спустила на тормозах развитие собственной атомной энергетики. По словам Кириенко, сам Сильвио Берлускони считает это решение ошибочным, а значит, открывает сегодня новые возможности для кооперации. Пока что Россия и Италия сконцентрируют усилия на разработке атомных реакторов четвертого поколения, однако глава «Росатома» думает, что непосредственное строительство атомных электростанций в Италии – это вопрос 4-5 лет. Сотрудничество в сфере нефтепереработки поддержала компания «ЛУКОЙЛ», подписавшая соглашение о создании совместного предприятия с итальянской ERG по управлению нефтеперерабатывающим заводом на Сицилии, перерабатывающим ежегодно 16 миллионов тонн сырья. Российской компании отойдет 49 процентов акций, а сумма сделки составит 1,34 миллиарда евро [9].

Кроме того, компания «Интер РАО ЕЭС» подписала соглашение с ENEL о сотрудничестве в области электроэнергетики. Вместе с тем российско-итальянское партнерство имеет опыт сотрудничества не только в энергетических секторах. Сразу два соглашения было заключено с компаний Finmeccanica. Один из них – по разработке систем безопасности и спутникового слежения для железных дорог – подписали ОАО «РЖД». А другой – госкорпорация «Ростехнологии», которая планирует развернуть создание ряда совместных предприятий по производству компонентов из композитных материалов, широко используемых в авиастроении. И

«Ростехнологии» же заключили договор со всемирно известным производителем шин Pirelli о строительстве соответствующего завода в Тольятти. «Объем инвестиций - ориентировочно 350-400 миллионов евро, – подчеркнул глава госкорпорации Сергей Чемезов. – Но это предварительная сумма. Нам нужно подготовить проект, в соответствии с которым будет определен точный объем инвестиций». Предприятие будет производить продукцию как для легковых, так и для грузовых автомобилей, и может начать работу в конце 2010 года. А годом раньше в России должно начаться производство целого ряда автомобилей FIAT. ОАО «Соллерс», которое уже производит FIAT Albea, в следующем году планирует начать выпуск еще двух моделей итальянского автопроизводителя. По крайней мере, на это рассчитывает генеральный директор компании Вадим Швецов, подписавший вчера соглашение с FIAT. Как рассказал «РГ» Швецов, речь пойдет о двух моделях – В и С класса. Называть их он пока отказался, однако заверил, что это будут так называемые low-cost модели. То есть ценовой категории ниже 10 тысяч долларов. Так что скоро на дорогах России снова могут появиться «детища дружбы» с Италией [9].

Поговорив с Медведевым, Берлускони отправился к Путину. «В условиях непростой ситуации в мировой экономике и финансах, экономические отношения между Россией и Италией являются важным фактором стабильности, – сказал Путин и, пристально посмотрев на Берлускони, добавил: – Мы знаем вас как большого друга России». «Да, – подчеркнул итальянский премьер, – Россия и Италия и правда большие друзья, и не только в сфере энергетики» [10].

На 2011 год «назначены» годы России в Италии, и наоборот. Кроме того, страны готовы существенно упростить процедуру взаимного усыновления детей – соответствующее соглашение подготовлено. Путин всем этим остался очень доволен.

Путин встретил Берлускони в аэропорту Сочи и сам сел за руль синего мерседеса с «мигалками», чтобы отвести друга в центр города, в котором в 2014 году пройдут зимние Олимпийские игры. Премьеры приняли участие в церемонии подписания соглашения между итальянской компанией Eni и российским «Газпромом» о строительстве нового газопровода. После этого состоялся ужин, на котором были только Путин и Берлускони с переводчиками в местном ресторанчике Mare Blù, расположенному на берегу моря. Иными словами, это была встреча друзей, к которой приурочили подписание соглашений, чтобы придать ей хотя бы минимум официальности, встреча друзей, которым надо многое сказать друг другу, которые никогда не упускали возможности для взаимного промоушена. В прошлом Сильвио выступал в роли личного адвоката Путина, и вот теперь Путин отплатил другу с процентами. Российский премьер сказал, что Италию и Россию связывают прекрасные отношения – и это благодаря личным усилиям Берлускони. Если ему все так хорошо удается на двустороннем уровне, то он,

вне всякого сомнения, может многое сделать и для отношений между Россией и Америкой.

Сильвио Берлускони – главный сторонник скорейшего вовлечения России в европейские структуры. Все, что он делает – с миланским пылом и открытостью – не говорит нам о том, что Сильвио – простачок и не имеет при этом своей выгоды. Но несомненно, что столь яркая харизматичная личность итальянского лидера наложила огромный отпечаток на отношения Италии и России.

In article Silvio Berlusconi's influence on development of the Italian-Russian relations is analyzed. The accent is made on the personal factor in interaction of leaders - the first persons of Italy and Russia.

Список источников и литературы:

1. Международная жизнь. - 2000. - № 5.
2. Сильвио Берлускони занял пост главы МИДа Италии // Политика [Электронный ресурс] - 2002. Режим доступа: <http://e-motion.com.ua/48rds96/e21/pdf>. - Дата доступа: 15. 02. 2008
3. Ильинский, М. М. Сильвио Берлускони — Премьер Италии / М М. Ильинский. – М., 2004.
4. Встреча В. Путина и С. Берлускони... // Экономика и политика [Электронный ресурс] - 2003. Режим доступа: <http://dni.ru/news/2003/08295ke/09km>. - Дата доступа: 15. 02. 2008.
5. Бенси Д. Пять аномалий Сильвио Берлускони // Независимая газета, 20.02.2006
6. Белускони, Сильвио [Электронный ресурс]: - Режим доступа: <http://lenta.ru/lib/14163336/full.htm>.
7. Черных А. Берлускони и Италия [Электронный ресурс]: - Режим доступа: http://compromat.ru/page_24631.htm.
8. Барабанов, О Внешняя политика Италии на современном этапе./О. Барабанов/ МЭ и МО, - 2003. - № 10
9. Сильвио Берлускони как воплощение современной Италии [Электронный ресурс]: - Режим доступа: http://www.peoples.ru/state/king/italy/silvio_berlusconi.
10. Куликов А. Вперед, император! [Электронный ресурс]: - Режим доступа: <http://supernew.ej.ru/077/life/profile/01/index.html>

Научный руководитель – **Т.А.Бадюкова**, кандидат исторических наук, доцент

Тісторыя Беларусі

РЭЛІГІЙНЫЯ ПЫТАННІ Ў ДЗЕЙНАСЦІ БЕЛАРУСКАГА ПАСОЛЬСКАГА КЛУБА Ў ПОЛЬСКІМ СОЙМЕ І СЕНАЦЕ (1922 – 1930 ГГ.)

Створаны ў 1922 г. Беларускі пасольскі клуб у польскім Сойме і Сенаце актыўна разглядаў не толькі палітычныя і эканамічныя, але і канфесійныя пытанні. У артыкуле дaeца спроба ахарактарызаваць дзейнасць клуба ў гэтым напрамку. Аўтар адлюстроўвае асноўныя факты парламенцкай абароны праву їк праваслаўных беларусаў, так і беларусаў-каталікоў у міжваеннай Польшчы, паказвае рэакцыю беларускіх паслоў на важнейшыя падзеі ў рэлігійным жыцці Заходняй Беларусі – абвяшчэнне аўтакефаліі праваслаўнай царквы, палітыку рэвіндывакцыі, беларусізацыю касцёльных набажэнстваў і г.д.

Як вядома, 18 сакавіка 1921 г., паводле Рыжскай мірнай дамовы, заходнебеларускія землі апынуліся ў складзе Польскай Рэспублікі. Агульная плошча далучаных тэрыторый складала больш 112 тысяч кв.км. з насельніцтвам 4,6 млн чалавек [1, с. 214]. Згодна падлікам навукоўцаў, каля 65% насельніцтва Заходняй Беларусі складалі этнічныя беларусы, якія ў асноўным пражывалі ў межах 4-х ваяводстваў: Беластоцкага, Віленскага, Навагрудскага і Палескага. Па канфесіянальнаму прынцыпу прыблізна палова беларусаў гэтага рэгіёну адносіла сябе да праваслаўных, меўся таксама значны працэнт каталіцкіх вернікаў, у гарадах і мястэчках (асабліва на Палессі) існавалі некаторыя пратэстанцкія ашчыны.

Паводле Версалскага міру, ці, дакладней кажучы, дадатковага пратакола да яго 93 параграфа, падпісанага 28 чэрвеня 1919 г. паміж Польшчай і дзяржавамі Антанты у справе нацыянальных меншасцей, беларусам у межах Польшчы забяспечвалася абарона жыцця, свабоды, маёмы, рэлігійных перакананняў, ужывання роднай мовы ў судах, навучання ў роднай мове, справа арганізацыі грамадскіх і дабрачынных устаноў, а таксама прыватных школаў. Такія ж права забяспечваў нацыянальным меншасцям і Рыжскі дагавор. Адносна рэлігійнага пытання ў ім падкрыслівалася, што Польская дзяржава абавязуецца не ўмешвацца ў царкоўныя справы і даць царкве права на аўтаномію. Гэты прынцып, а таксама права на свабоду сумлення і веры, былі пакладзены і ў артыкуле 111 польскай канстытуцыі, прынятай Устаўным Соймам 20 сакавіка 1921 г. [2, с. 177-179]. Але на справе абвешчаныя права засталіся толькі на паперы. Польскія ўлады адразу пасля далучэння заходнебеларускіх земляў распачалі тут буйнамаштабную акцыю паланізацыі мясцовага насельніцтва, якая суправаджалася пэўнымі абмежаваннямі ў сферы культуры, адукацыі і рэлігіі. Зачыняліся беларускія школы і гімназіі, вялікая сетка якіх была створана ў Заходняй Беларусі падчас нямецкай акупациі 1915-1918 гг., пераследваліся беларускія грамадскія дзеячы і святары, праваслаўныя храмы, якія раней належалі каталіцкаму касцёлу, зноў вярталіся каталікам (т. зв.

рэвіндыкацыя). Вядомы беларускі палітык В. Рагуля ў сваіх успамінах прыгадвае, што «... у жыцьці на праваслаўных сьвятароў глядзелі з падозраньнем, а часамі і з нянявісьцю. Праваслаўны сьвятар быў пад сталым наглядам каменданта паліцыйнага пастарунку...» [3, с. 29]. Тыя ж самыя адносіны былі і да свядомых беларускіх ксяндзоў, якія дамагаліся беларусізацыі касцёльнага жыцця. Шмат каго з іх вінавацілі ў бальшавізме і сувязях з БССР.

Цяжкае палажэнне беларусаў вымусіла многіх беларускіх грамадскіх дзеячоў прыняць удзел у польскіх парламенцкіх выбараў 1922 г., каб хоць нейкім чынам, праз заканадаўчыя органы, ўзdezейнічаць на палітычную сістэму краіны. Выбары ў Сойм прызначаліся на 5 лістапада 1922 г., а ў Сенат – на 12 лістапада т.г.. Аднак перадвыбарчая падрыхтоўка пачалася фактычна ўжо са жніўня 1922 г. У яе актыўна ўключыўся і Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні, які 17 жніўня 1922 г. увайшоў у склад Блока нацыянальных меншасцей [4, с. 204]. Адначасова, для каардынацыі выбарчай кампаніі сярод беларусаў, у межах Блоку быў створаны Беларускі цэнтральны выбарчы камітэт, на чале якога стаў вядомы нацыянальны дзеяч Антон Луцкевіч. Платформа камітэта акрамя іншых тэзісаў прадугледжвала таксама і барацьбу з дзяржаўнай канфесіянальнай палітыкай, якая «імкненца падзяліць на два варожыя абозы напалову каталіцкае, напалову праваслаўнае беларускае насяленне дарогай фаварызацыі аднаго і ўцісаньня другога вызнаньня» [5, с. 524]. Трэба адзначыць, што да выбарчай кампаніі вельмі актыўна ўключыліся прадстаўнікі не толькі беларускай інтэлігенцыі, але і беларускага кліру, як каталіцкага, так і праваслаўнага. У агітацыі за спіс №16 (менавіта пад такім нумарам ішоў на выбары Блок нацыянальных меншасцей) нават бралі удзел вучні Віленскай Праваслаўнай духоўнай семінарыі, спецыяльна вызваленыя ад заняткаў і разасланыя па вёсках [6, с. 243]. Магчыма гэта была заслуга аднаго з выкладчыкаў семінарыі, беларускага патрыёта Мікалая Красінскага. Таксама ў работе БЦВК вызначыліся каталіцкія ксяндзы Ю.Бароўка, А. Станкевіч, К. Стаповіч, М. Пятроўскі, праваслаўныя святары і багасловы В.Багдановіч, М. Пліс, У. Юзвюк і інш. Актыўная пазіцыя духавенства безумоўна выклікала рэакцыю з боку польскіх мясцовых уладаў, якія чынілі яму розныя пераследы і абмежаванні. Так было напрыклад са святаром у мястэчку Усялюб Навагрудскага ваяводства, які рызыкнуў адчынена заклікаць парапіянаў галасаваць за спіс №16 [3, с. 29].

Агульнымі намаганнямі беларусам удалося правесці ў польскі парламент 14 сваіх прадстаўнікоў: 11 – у Сойм і 3 – у Сенат. Абраныя беларускія паслы і сенатары неўзабаве ўтварылі сваю соймавую фракцыю - Беларускі пасольскі клуб, на чале якога стаў вядомы філолаг і публіцыст Б.Тарашкевіч. Сярод беларускіх парламентарыяў, аб'яднаных у клубе, былі прадстаўлены і некаторыя рэлігійныя дзеячы, такія, як кс. А. Станкевіч, М.Кахановіч, В.Багдановіч, А.Назарэўскі. Гэта безумоўна пацвярджае тое,

што канфесійныя пытанні павінны былі стаць аднымі з вядучых у дзейнасці клуба. Ужо ў статуце БПК, распрацаваным А. Луцкевічам, між іншым падкрэслівалася і імкненне да абароны кожнага веравызнання ад уціску з боку дзяржаўнай улады [7, с. 260]. Аналагічнае патрабаванне было выказаны старшынёй клуба з соймавай трывуны ў студзені 1923 г., калі падчас дыскусіі над праграмным выступленнем польскага прэм'ер-міністра Сікорскага ён ад імя ўсіх паслоў-беларусаў агучыў дэкларацыю з асноўнымі дамаганнямі для свайго народу [8, с. 40]. З гэтага моманту пачалася актыўная парламенцкая барацьба па адстойванню правоў беларускай меншасці ў Польшчы, якая вялася рознымі сродкамі і метадамі. Галоўнымі з іх былі перад усім бліскучыя прамовы і выступленні паслоў у парламенце, у якіх яны на ўвесь свет выкryвалі польскую эканамічную, культурную і канфесійную палітыку адносна беларусаў на “ўсходніх крэсах”, складанне розных інтэрпеляцый і мемарыялаў з прычынаў усякага роду праванарушэння мясцовых органаў кіравання, а таксама звароты да міжнародных арганізацый і ўстаноў.

Адным з першых пытанняў, на якое прыйшлося звярнуць увагу беларускім парламентарыям, з'яўлялася пытанне юрысдыкцыі праваслаўнай царквы ў міжваеннай Польшчы. У 1922 г. шэраг праваслаўных іерархаў на чале з варшаўскім мітрапалітам Георгіем і епіскапам Дзіянісіем абвясцілі аб стварэнні Польскай аўтакефальнай праваслаўнай царквы У значнай ступені гэтае абвяшчэнне было інсцыніравана не столькі святарамі, колькі польскімі ўрадавымі коламі, якія імкнуліся забяспечыць сабе поўны контроль над гэтай канфесіяй. Дзякуючы такому кроку, польская адміністрацыя змагла б таксама кіраваць настроемі праваслаўных вернікаў, якія ў сваёй падаўляючай большасці належалі да нацыянальных меншасцей. Але навіна пра ўтварэнне аўтакефаліі была сустрэта праваслаўнай грамадскасасцю Заходняй Беларусі з незадавальненнем. Супраць яе выступілі віленскі архіепіскап Еляферый і гродзенскі епіскап Уладзімір. На шматлікіх з'ездах духавенства і міран выказвалася патрабаванні вырашыць пытанне аўтакефаліі кананічным шляхам на царкоўным Саборы. У гэтай сітуацыі праўрадавая група іерархаў прыступіла да наступу на сваіх праціўнікаў. На пасяджэнні Сінода епіскапаў у верасні 1922 г. быў пазбаўлены віленскай кафедры архіепіскап Еляферый, якога 14 кастрычніка 1922 г. арыштавалі за антыдзяржаўную дзейнасць і выслалі ў каталіцкі кляштар каля Кракава [9, с. 83]. Былі таксама затрыманы пінскі епіскап Панцелеймон і бельскі епіскап Сергій. З гэтай прычыны 14 снежня 1922 г. беларускія паслы разам з украінскімі калегамі ўнеслі ў Сойм спешную пропанову ў справе ўмешвання свецкай улады ў царкоўнае жыщё, дзе было выказаны патрабаванне вызваліць незаконна арыштаваных святароў і епіскапаў [10, с. 54]. Дзякуючы гэтаму, 31 снежня 1922 г. архіепіскапу Еляферу было дазволена выехаць у Літву.

У беларускім друку і выступленнях у парламенце аўтакефалію і асабліва пазбаўленне епіскапаў кіраўніцтва епархіямі прадстаўлялі як

праяўленне дыскрымінацыйнай палітыкі ў адносінах да праваслаўя і нацыянальных меншасцей. Падаваліся новыя інтэрпеляцыі і прапановы ў абарону праваслаўных святароў. 19 студзеня 1923 г. беларускія паслы дамагаюцца вырашыць справу прымусовага высялення з Гродна епіскапа Уладзіміра. 6 лютага т.г. паслы беларускага і ўкраінскага клубаў падаюць пропанову, у якой прычыну забойства кіраўніка аўтакефаліі, варшаўскага мітрапаліта Георгія, яны бачаць у антыканстытуцыйнай палітыцы польскага ўраду з яго адносінамі да праваслаўной царквы. Таксама беларускія і ўкраінскія прадстаўнікі падкрэслівалі важнасць склікання праваслаўнага царкоўнага Сабора для вырашэння існуючага канфлікту [10, с. 54-55].

Рашуча супрацьстаяў аўтакефаліі беларускі сенатар Вячаслаў Багдановіч. У сваіх шматлікіх прамовах у Сенаце на працягу 17 гадоў ён актыўна абараняў праваслаўную царкву ад нападаў польскіх уладаў, выказваўся за свабоднае ўнутране развіццё для царквы, за вырашэнне ўсіх царкоўных пытанняў кананічным шляхам. У 1924 г. Багдановіч узначаліў ініцыятыўную групу па арганізацыі царкоўнай абшчыны пры капліцы імя св. Кацярыны у прадмесці Вільні, у якой потым працаваў псаломшчыкам. Гэта абшчына была адзінай на тэрыторыі тагачаснай Польшчы, якая захоўвала юрысдыкцыю Маскоўскай Патрыярхіі.

Салідарнасць з праваслаўнымі дзеячамі праяўляў таксама і ксёндз Адам Станкевіч. З соймавай трывуны ён шмат разоў падкрэсліваў, што польскі ўрад дэмаралізуе праваслаўную іерархію, робячы з яе аружжа палітыкі. Каталіцкі святар параўноўваў польскую палітыку да праваслаўнай царквы з палітыкай «Сталыпіна і яму падобных» адносна каталіцкага касцёла падчас царскай Расіі [11, с. 791]. Аднак гэтыя і іншыя заўвагі беларусаў не былі пачутыя польскімі палітыкамі, якія і надалей працягвалі ўмацоўваць свае пазіцыі ў праваслаўі. Атрымаўшы ў 1924 г. прызнанне Канстанцінопальскага Патрыярхата, Польская аўтакефальная праваслаўная царква на працягу кароткага часу поўнасцю падпарадковалася свецкім польскім уладам і зрабілася адным з рухавікоў паланізацыйных працэсаў на «ўсходніх крэсах».

Яшчэ адной проблемай праваслаўнага жыцця ў Заходній Беларусі, якая была ў полі зроку парламенцкіх прадстаўнікоў, з'яўлялася проблема рэвіндыкацыі культавых будынкаў. Адразу пасля далучэння заходнебеларускіх тэрыторый да Польшчы, каталіцкі касцёл разгарнуў тут акцыю па вяртанні былога храмаў, забраных праваслаўнымі ў часы Расійскай імперыі. Ідэалагічна гэты працэс быў накіраваны на ўзмацненне каталіцкага і польскага элементу на «ўсходніх крэсах» з мэтай асіміляцыі мясцовага, пераважна праваслаўнага насельніцтва. Праваслаўныя цэрквы гвалтам перадаваліся каталіцкім уладам, з храмаў выкідваліся святыні і іканастасы, а святары і манахі з дапамогай паліцыі высяляліся з займаемых будынкаў. Сітуацыя ўскладнялася і тым, што большасць праваслаўнага духовенства не мела польскага грамадзянства і была, фактычна, безбароненай перад дзеяннямі ўладаў. Адбіралася і царкоўная зямля, якая перадавалася

каланістам і асаднікам. З гэтых прычын беларускія паслы пачалі актыўна ўзнімаць пытанне рэвіндыкацыі ў сваёй дзейнасці, патрабуючы ад польскага ўрада і мясцовых уладаў спыніць здзекі і вярнуць адабраную маёмасць праваслаўным. 21 снежня 1923 г. на падставе шматлікіх скаргаў прыхаджан, у сойм была пададзена прапазіцыя па справе адабрання гвалтам царквы ў мястэчку Жыдомлі Гродзенскага павета. Паслы прасілі вярнуць вернікам бяспраўна адабраны храм і правесці следства па справе збіцця паліцыяй некаторых прыхаджан. 18 сакавіка 1924 г. дэпутаты беларускага клуба падалі пратэст па справе перадачы каталікам царквы ў в. Весялуха Дунілавіцкага павета Віленскага ваяводства. У прапазіцыі патрабавалася стварыць спецыяльную соймавую камісію дзеля даследвання справы, а да яе стварэння – вярнуць царкву праваслаўным [10, с.45]. Падобныя пратэсты і інтэрпеляцыі былі пададзены ў абарону цэркви у Навагрудку, в. Дубіны і Пасынкі Бельскага павета, Жыровічах і г.д. У іх падкрэслівалася антыканстытуцыйная дзейнасць польскіх уладаў, патрабавалася выкананне адпаведных артыкулаў Версалльскага і Рыжскага мірных дамоваў, якія прадугледжвалі свабоднае развіццё розных канфесій. 21 студзеня 1926 г. беларускія сенатары падалі інтэрпеляцыю да Міністэрства рэлігійных веравызнанняў, дзе запытвалі падставы, па якіх была зачынена Падароская праваслаўная парафія Ваўкавыскага павета [12, с.3]. Запыты ў абарону праваслаўных вернікаў падаваў нават ксёндз А.Станкевіч, які з-за гэтага праследваўся польскімі духоўнымі ўладамі [10, с.47].

Некаторыя, найбольш адыёзныя выпадкі рэвіндыкацыі знаходзілі сваё адлюстраванне ў прамовах беларускіх паслоў. Напрыклад у сваёй прамове ад 10 сакавіка 1927 г. сенатар В. Багдановіч указваў на нявырашанасць пытання з царквой у Новым Двары Сакольскага павета [13, с.1]. Яшчэ ў 1921 г. у часе набажэнства гэтая царква была адабрана каталікамі. Мясцовы ксёндз пачаў ўжо перабудоўваць яе пад каталіцкі касцёл. Аднак парафіяне спешна падалі скаргу ў Сойм, і намаганнямі беларускіх парламентарыяў была створана спецыяльная соймавая камісія, якая ў 1923 г. выехала ў Новы Двор. Працуючы на месцы, камісія прызнала справядлівымі дзеянні праваслаўных вернікаў і пастановіла спыніць знішчэнне царквы. Таксама было абыцана аднавіць царкву за дзяржаўны кошт. Але гэтыя абыцанні не былі выкананы: царква па-ранейшаму заставалася зачыненай, а аднавіць яе за свой кошт парафіянам не было дазволена. Багдановіч спрабаваў зноў узніць гэтае пытанне перад уладамі. Спрабаваў ён звярнуць увагу і на астатнія зачыненныя культавыя будынкі. У прамове ад 9 сакавіка 1929 г. Багдановіч канстатаваў: «...з адабраных у праваслаўных больш за 1000 цэркваў, каля 600 стаяць запёртымі... Ужо бярозы і рабіны з чырвонымі ягадамі выраслі на страсе сабора ў Беластоку...» [10, с.52]. З соймавай трывбуны сенатара падтрымліваў і пасол Рагуля, які звяртаў увагу на сітуацыю ў мястэчку Сталовічы Баранавіцкага павета. Там пры наяўнасці вялікага каталіцкага касцёла ў праваслаўных адабралі царкву і пачалі перарабляць яе пад яшчэ адзін касцёл.

«Будыніна гэтая будзе стаяць пустой. Дык ці-ж ня можа праваслаўная царква з гэтага карыстаць?» – абураўся беларускі пасол [14, с.2]. Багдановіч і Рагуля таксама выступалі і супраць нэаунії, падкрэсліваючы яе палітычны сэнс. «Знайдзены ўжо новы сродак знішчэння праваслаўя і адабрання царквы, дамоў і царкоўнай маёмы. Сродак гэты – нэаунія...» – сцвярджаў сенатар В.Багдановіч [15, с.1].

Акрамя палітычнай дзейнасці ў абарону правоў праваслаўных беларусаў у Польшчы, паслы БПК спрабавалі наладзіць і асветніцкую работу ў гэтай галіне. Менавіта яны сталі ініцыятарамі выдання ў лютым-снежні 1925 г. у Варшаве беларускамоўнага грамадска-царкоўнага часопіса «Праваслаўны беларус», рэдактарам якога з'яўляўся Я.Пачопка. У выданні змяшчаліся матэрыялы па гісторыі, грамадска-культурнаму і царкоўнаму жыццю Заходняй Беларусі, апісваліся прыклады ўціску вернікаў мясцовымі ўладамі. З-за сваіх радыкальных пазіцый часопіс у хуткім часе быў зачынены [16, с.91].

Беларускія парламентары не маглі абысці бокам у сваёй працы і праблемы беларусаў-каталікоў. Адным з першых дакументаў, якія стаў своеасаблівай платформай па гэтаму пытанню, з'яўляўся «Мемарыял беларускіх паслоў-каталікоў св. Айцу». Ён, як бачна, быў адрасаваны Папе Рымскаму і пададзены яму праз пасланца Апостальскай Сталіцы ў Варшаве 15 сакавіка 1923 г [17, с.4]. У мемарыяле падавалася кароткая харектарыстыка двух каталіцкіх дыяцэзій на тэрыторыі Заходняй Беларусі (Мінскай і Віленскай), статыстычныя дадзенныя аб колькасці беларусаў-каталікоў у заходнебеларускіх паветах, паказваліся адмоўныя адносіны польскіх духоўных уладаў да беларусізацыі касцёла. Беларускія паслы на прыкладзе шматлікіх просьбаў беларускага каталіцкага насельніцтва падкрэслівалі, што ў народа з'явілася жаданне пачуць родную мову ў касцёльным жыцці. «Люд беларуска-каталіцкі, не слухаючы казанняў, ані вучачыся веры ў сваёй матчынай мове, ані маючы блізкіх сабе... пастыраў, маральна дзічэе і ўсцяж аддаляеца ад Касцёла» – сцвярджали аўтары дакумента. На прыканцы мемарыялу было змешчана некалькі прапаноў па вырашэнню гэтай праблемы, а менавіта: 1) прызначыць для Мінскай дыяцэзіі біскупа-беларуса. На гэту пасаду паслы пропаноўвалі кс.праф. Ф.Абрантовіча – былога рэктара Мінскай духоўнай семінарыі; 2) прызначыць для Віленскай дыяцэзіі біскупа-беларуса Л.Хвецьку – былога прафесара Пецярбургскай духоўнай акадэміі; 3) распачаць выкладанне беларускай мовы і гісторыі Беларусі ў Віленскай духоўнай каталіцкай семінарыі; 4) пакінуць беларусам-каталікам асобны касцёл у Вільні [18, с.3]. Разам з патрабаваннямі ўвядзення беларускай мовы ў касцёльны ўжытак, гэтыя пропановы ў той ці іншай форме пастаянна вылучаліся беларускімі пасламі пры абмеркаванні канфесійных пытанняў у Сойме і Сенаце.

Актыўна абараняў у Сойме беларускае каталіцкае насельніцтва ксёндз-посол Адам Станкевіч. У сваіх палымяных промовах ён выказваў падтрымку

беларусізацыі касцёльнага жыцця ў Заходній Беларусі і выступаў супраць асіміляцыйнай палітыкі польскіх уладаў. Беларускі ксёндз з'яўляўся таксама аўтарам шэрагу інтэрпеляцый. У адной з іх, датаванай 23 траўня 1924 г., Станкевіч спрабуе даведацца ў міністра ўнутраных спраў прычыны, па якіх быў незацверджаны статут Таварыства ксяндзоў-беларусаў «Светач» [19, с.5].

У падтымку каталікоў выступаў і пасол В.Рагуля. Ён указваў на тое, што рэлігія для беларусаў-каталікоў стала прыладай дэнацыяналізацыі. На думку пасла, святыя і біскupy выконвалі не столькі духоўныя, колькі паліцыйскія функцыі. Абураўся Рагуля таксама і практыкай перасялення свядомых беларускіх ксяндзоў у этнічна польскія парафіі, прыводзячы ў прыклад лёс ксяндза Рэшаця і іншых [14, с.2].

У сярэдзіне 1920-х гг. у Заходній Беларусі даволі значны грамадскі рэзананс выклікала справа ксяндза В.Гадлеўскага. Ксёндз з'яўляўся пробашчам парафіі ў мястэчку Жодзішкі Вілейскага павета і за сваю актыўную дзеянасць па пашырэнню беларускай мовы ў касцёле быў асуджаны ўладамі да двух гадоў турмы. Беларускія паслы адразу ж усталі ў абарону зняволенага святара. 20 чэрвеня 1927 г. на пасяджэнні Сойма яны заявілі пратэст супроты арышту беларускага ксяндза. Спасылаючыся на арт.22 канкардата, заключанага паміж Польшчай і Апостальскай Сталіцай, паслы падкрэслівалі, што В.Гадлеўскі як духоўная асоба павінен адбываць пакаранне не ў астрозе, а ў кляштары [20, с.1].

Перыяд існавання Беларускага пасольскага клуба ў польскім Сойме і Сенаце з'яўляўся перыядам актыўнай парламенцкай барацьбы за абарону правоў беларускай меншасці ў Польшчы, у тым ліку і ў рэлігійнай сферы. Была зроблена вялікая праца па канстытуцыйнаму адстойванню законных патрабаванняў не толькі праваслаўных вернікаў, але і беларусаў-каталікоў. Проблемы веравызнанняў сталі ў адзін шэраг з проблемамі сацыяльнага і палітычнага характару. Аднак дзеянасць польскіх уладаў, накіраваная на асіміляцыю і ігнараванне патрэбаў нацыянальных меншасцей не дала правесці ўсе намаганні і прапановы беларускіх дэпутатаў у жыццё.

The Belarus deputy club created in 1922 in the Polish parliament actively considered not only political and economic, but also religious questions. In article attempt to characterise club activity in this direction becomes. Also facts in issue of parliamentary protection of the rights both orthodox Belarusians, and Belarusians-Catholics are given

Спіс крыніц і літаратуры:

1. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. Ч.2 / М.П.Касцюк і інш. – Мн.: Беларусь, 1995. – 560 с.;
2. Найдзюк, Я., Касяк, І. Беларусь учора і сяньня. / Я.Найдзюк, І.Касяк – Мн.: Беларусь, 1993. – 323с.;
3. Рагуля, В. Успаміны. / В.Рагуля – Мн.: ВЦ “Бацькаўшчына”, 1993. – 96с.;

4. Гамулка, К. Паміж Польшчай і Расіяй. Беларусь у канцэпцыях польскіх палітычных фарміраванняў (1918 – 1922) / К.Гамулка – Вільня: 2008 – 256 с.;
5. Асноўныя тэзісы плятформы Беларускага Цэнтральнага Выбарнага Камітэту, прынятая на канфэрэнцыі ў Вільні 9-10 жніўня 1922 г. // Луцкевіч, А. Барацьба за вызваленіе / А.Луцкевіч – Вільня-Беласток: 2009. – С.524-525;
6. Кароткі нарыс беларускага пытання // Arche – 2007 – №11 – С.104-421;
7. Статут Беларускага Пасольскага Клубу ў Сойме і Сэнаце Польскай Рэчыпаспалітай // Луцкевіч, А. Барацьба за вызваленіе / А.Луцкевіч – Вільня-Беласток: 2009. – С. 259-262;
8. Беларускі каляндар на 1924 год – Вільня: 1923 – С.40;
9. Цымбал, А.Г, Абвяшчэнне аўтакефаліі Праваслаўнай Царквы ў II Рэчы аспалітай (першая палова 1920-х гг.) / А.Г. Цымбал // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук – 2009 – №4 – С.78-88;
- 10.Касяк, І. З гісторыі Праваслаўнай Царквы беларускага народу / І. Касяк – Нью-Йорк.: БЦР, 1956. – 190 с.;
- 11.Станкевіч, А. З Богам да Беларусі: Збор твораў / А.Станкевіч – Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2008. – 1097 с.
- 12.Сялянская ніва – 1926 – 21 сакавіка;
- 13.Сялянская ніва – 1927 – 26 сакавіка;
- 14.Сялянская ніва – 1927 – 26 лютага;
- 15.Сялянская ніва – 1927 – 30 сакавіка;
- 16.Вабішчэвіч, А.М. Нацыянальна-культурнае жыццё Заходній Беларусі (1921 – 1939 гг.) / А.М. Вабішчэвіч – Брэст, БрДУ, 2008. – 319 с.
- 17.Krynica – 1924 – 4 студзеня;
- 18.Krynica – 1924 – 18 студзеня;
- 19.Krynica – 1924 – 15 чэрвеня;
- 20.Сялянская ніва – 1927 – 29 чэрвеня.

Навуковы кіраўнік – Э.С.Ярмусік, кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

УДК 37.018.324(476)(1944/1954)

E. A.Фиронова

ДЕТСКИЕ ДОМА В ГРОДНЕНСКОЙ ОБЛАСТИ В 1944-1954 ГГ.

Статья посвящена становлению и развитию детских домов на Гродненщине в послевоенный период. Автор рассматривает сеть и контингент детских домов, бытовые условия

жизни и обеспечение воспитанников, деятельность педагогических кадров и медицинского персонала.

Сложности восстановительного послевоенного периода не обошли стороной детские дома. Разруха, нехватка кадров, стройматериалов, продовольствия, предметов первой необходимости в первую очередь касались учреждений, находящихся на государственном обеспечении. В то тяжелое время, несомненно, всем гражданам приходилось не легко. Но самыми незащищенной категорией, на мой взгляд, являлись дети, родители которых погибли во время войны. Сиротам предстояло нелегкое испытание – жизнь в детском доме.

О состоянии детских домов и условиях проживания в них можно судить по итогам ревизий этих заведений. Чаще всего инспекторы, проверявшие детские дома в первые послевоенные годы отмечают следующие проблемы: отсутствие капитального ремонта, канализации, света; грязь, антисанитарное состояние; перерасход государственных средств; недоброкачественное и недостаточное питание; ветхость белья и одежды воспитанников; отсутствие элементарного учета (продуктов, одежды и даже контингента воспитанников (!)).

Так, на Совете в ОблОНО директоров детских домов 6 марта 1945 г. обсуждался вопрос «*Итоги ревизии второго детского дома*». Инспектор Соловьева отмечала, что «если детский дом будет продолжать существовать в дальнейшем, нужно немедленно в этом доме произвести ремонт. Во – первых, нету канализации, света, грязно; это все увеличивает антисанитарное состояние д/дома. Питание д/д улучшилось по количеству затраченных денег с 1 кварталом. Детский дом не укомплектован, воспитателями воспитательная работа не ведется, кружки не работают, детям абсолютно нечем заниматься. Белье стирается недоброкачественно, можно у детей встретить насекомых, постель перед сном не стряхивается, у детей руки грязные, зубы дети не чистят...

Питание улучшено, но нужно отдать справедливость, что воспитатели детей обедают, - детей всего по списку 65, а обслуживающего персонала – 18 чел. Такую практику как и приготовление обеда обслуживающего персонала и детей вместе – прекратить...

Незаконно питают детей обслуживающего персонала, что недопустимо...

Насчет обмундирования: 80% белья пришла в ветхость и требует сдачи в утиль сырье...

Нет кассовой книги, не ведется учет и невозможно установить, какой контингент был в начале года в д/доме...

Этот д/дом находится в очень плохом состоянии» [10; 9-13].

Подобную ситуацию отмечают почти все инспекторы, при чем в детских домах, находящихся в сельской местности, дела обстояли еще хуже.

Там помимо нехватки продуктов и хозтоваров, нередки были случаи краж и хищений государственного имущества. В приказе №28 заведующего ОблОНО от 09 октября 1945 года отмечалось: «В ряде детских домов области имеются случаи бесхозяйственного отношения руководителей детских домов к хранению имущества и продуктов питания. В результате чего в Рожанковском детском доме №1 Щучинского района сгорело белье. В Поречском детском доме похищены детская обувь и другие вещи» [12]. Кроме того, снабжение детских домов, находящихся в сельской местности было значительно хуже. Это объяснялось и тем, что нормы снабжения промышленными товарами на селе были ниже, чем в городе, и сложностью доставки в условиях нехватки транспорта. Только в 1953 году Главснабпрос принял решение о снабжении сельских детских домов промтоварами наравне с городскими [34].

В 1947 году были установлены факты «разбазаривания» государственных средств, в Мештовичском детском доме (Зельвенский р-н): «17 сентября с.г. при активном участии директора Малиновского в стенах детдома был устроен вечер, куда было выдано 55 кг. муки на выгонку самогона, 9 кг. сахара и 14,5 кг мяса, кроме того на покупку водки выдано было по распоряжению директора из кассы 1000 р. денег. По распоряжению директора обнаружена выдача зерна, картофеля и других продуктов, лицам никакого прямого отношения к детскому не имеющим... Установлены факты спекуляции яблоками в Ленинграде жена директора Малиновского, жена завхоза Глушко, жена временного механика, причем Малиновская работает инспектором по труду, затратила на поездку 19 дней, приказа на отпуск не имела. Была попытка вторичной поездки, но была задержана на ст. Зельва милицией» [7].

Подобные преступления были не редкостью, однако следует отметить, что такие злоупотребления были характерны для первых послевоенных лет, позже, в связи с ротацией кадров, на должности директоров были поставлены ответственные и инициативные работники, а подобные злодействия в детских изменили свои масштабы и вскоре были почти изжиты.

Сеть и контингент. Сеть детских домов в Гродненской области сложилась в 1945 году: 16 детских домов и 1 школа для слепых детей. В дальнейшем количество детских домов изменялась незначительно: в 1946 году – 18, 1947 – 19, 1948 – 18, 1949 - 19, 1951 - 20, 1952 – 18 детских домов. Менялся лишь статус детских домов и их размещение. Так к 15 августа 1947 года была переведена школа слепых детей из м-ка Поречье в город Гродно (заняла здание по улице Ожешко, занимаемое Уполномоченным СНК по переселению польского населения) [4]. 11 октября 1947 года решением Гродненского Областного Совета Депутатов трудящихся было принято решение №628 «О переводе Гродненского детского дома №1 на Гродненский специальный детдом №1». В нем говорилось: «Учитывая, что из числа 354 детей, проживающих в трех детских домах города Гродно, имеются 136

воспитанников, которых родители которых погибли на фронтах Великой Отечественной и в партизанских отрядах, Исполком Областного Совета Депутатов Трудящихся решает перевести Гродненский детдом №1 на Гродненский специальный детский дом №1 с контингентом детей 150 человек». Аналогичное решение было принято 17 января 1949 года «Об организации специального детского дома в м. Озёры Скидельского района, в котором говорилось, что вместо расформировано детского дома в дер. Заболотье, Радуньского района решено организовать «с декабря 1948 года на 150 человек детей-сирот погибших воинов Советской Армии и партизан в период Отечественной войны – специальный детский дом в м. Озёры Скидельского района в усадьбе Задубье, ранее принадлежавшей в/части пп 71378» [14]. Смена статуса давала возможность получить дополнительное финансирование. В 1950 гг. начался обратный процесс реорганизации специальных детских домов в дома общего типа, что было связано с тем, что контингент детей, подлежащих определению в специальные детские дома, значительно сократился. В 1951 году такой реорганизации был подвергнут Скидельский [29] и Погодический детские дома [33].

Помимо реорганизации шел процесс укрупнения детских домов. Так 4 апреля 1951 года было принято решение о слиянии Поддубенского детского дома №1 Лидского района с детским домом №1 г. Лида [31; 68-69].

13 мая 1947 года вышло постановление Совета Министров БССР №477 «О дополнительном открытии детских домов». В соответствии с этим документом Гродненский Областной совет депутатов трудящихся решил открыть дополнительный детский дом в местечке Бенякони, Вороновского района. Под него освободили «здание, занимаемое сельским Советом и здание, занимаемое «Заготзерно», ранее принадлежавшее бывшему волостному управлению и домик, размером 5×5 метров, находящийся вблизи этого здания». А также передали для размещения «обслуживающего персонала детского дома в м. Беняконь на 4 - 5 квартир, два дома, из числа оставленных поляками, выехавших в Польшу» [2].

Таким образом, в Гродненской области к лету 1947 года функционировало 18 детских домов и одна школа слепых. В дальнейшем число данных учреждений не увеличивалось.

В 1946-1947 учебном году из 17 детских домов были два детдома дошкольного типа, один детдом смешанного типа и четырнадцать детдомов школьного типа. Всего детей на конец учебного года числилось в детдомах – 1617 человек. Детей в возрасте от 3 до 7 лет – 368, от 7 до 10 лет – 500, от 10 до 13 – 483, от 13 лет и выше – 266 человек. Мальчиков в детдомах – 1018 человек, девочек – 599, что в процентном соотношении составляет 63% и 37% соответственно. Детей школьного возраста на конец учебного года числилось 1249 человек, из них обучались в школе – 1205. Из них по причине болезни школу не посещали 33 человека, остальные из-за физических недостатков [8].

Обучалось детей по классам:

В 1-м классе – 454,
В 2-м классе – 369,
В 3-м классе – 271,
В 4-м классе – 78,
В 5-м классе – 29,
В 6-м классе – 4 человека.

Особенностью послевоенных детских домов можно назвать и большое количество переростков, которые зачастую мешали учебно-воспитательной работе, нарушили дисциплину. Большинство из них не имели 4-классного образования, а потому их нельзя было трудоустроить. В Конвенишском детском доме в 1951 году из 68 воспитанников - 27 были переростками, что составляло 40% от общей их численности [16]. Также необходимо отметить, что среди детдомовцев были не только сироты и дети, брошенные родителями, но и ребята, родители которых временно впали в нужду, но не отказывались от них [3]. В бедных семьях, где было много детей, это явление было нередким. В детдом могли на год отдать одного ребенка, а на следующий год другого.

Частым явлением были и побеги детей из детских домов. Только за 1947 год из детских домов области убежал 41 ребенок, вернулось только 16. Наибольшее количество детей (10 человек) сбежало из Радуньского детского дома. Причины побегов, как отмечают документы, были разными. Приемники-распределители МВД направляли в детдом детей, имевших родителей. После этого дети жили в детдоме 2-3 дня и уходили. Некоторые воспитанники уходили из сельских детских домов, желая жить в городе [9]. Можно предположить, что побеги детей, были связаны и с плохими условиями жизни. В 1952 году количество побегов сократилось до 9. Это было связано с улучшением бытовых условий и качества воспитательской работы [3].

Редкостью были побеги, связанные с антипедагогическими методами воспитания. Такие случаи ставились под особый контроль со стороны Министерства. Примером может послужить дело о побеге воспитанников Лунненского детского дома Карпова и Галец. Причинами побега, по мнению завуча детдома Иванчикова П.И., стали антипедагогические меры воспитания со стороны воспитательницы Н.Н. Зятевой. «Она заставляла этих воспитанников чаще других мыть полы, выносить ночной бачек, иногда лишала их питания и, наконец, отняла у них новую шинель, шапку, брюки и переодела в одежду, годную к списанию» [36; 43]. По факту побега Министерство Просвещения назначило проверку, а директор отстранил воспитательницу Зятеву от выполнения служебных обязанностей.

В 1948 году количество детей в детдомах области увеличилось с 1617 до 1768 человек. Вместо закрытого Заболотского детского дома был открыт Озерский специальный детский дом. Общее количество детских домов не

изменилось. По совместному решению ОК КП/б/Б и Облисполкома помещение детского дома №2 г. Гродно было передано под культпросветучилище, воспитанники детдома временно размещены в одном небольшом малоприспособленном помещении [9].

План расширения сети детдомов был не выполнен, как сказано в отчете учебно-воспитательской работы детдомов за 1947-1948 учебный год, в связи с тем, что «вышестоящие организации области не реагируют на требования ОблОНО» [9]. Несмотря на ряд попыток ОблОНО подобрать помещение для нового детского дома, этого сделать не удалось. Предложенные коробки зданий требовали значительных капиталовложений (500 и 800 тыс. руб.), на что в области не было средств.

В 1952/1953 учебном году количество воспитанников детских домов в Гродненской области составило 1850 чел. На патронате числилось 1060 детей. На одного ребенка в год за патронат государство расходовало 600 рублей. 425 воспитанников были трудоустроены, в том числе 225 мальчиков и 200 девочек [18].

Бытовые условия. Условия жизни в послевоенных детских домах были очень тяжелыми. Детские дома организовывались в неприспособленных зданиях: тесных, сырых, полуразрушенных. Оборудование кухонь, окна, двери, печи либо отсутствовали, либо были совершенно непригодны к использованию. Средств на ремонт не хватало, выделялись они с опозданием, а зачастую на них нельзя ничего было приобрести: трудно было достать стройматериалы и найти специалистов. Мебель, кухонные и столовые принадлежности, игрушки были товаром дефицитным. Директора детдомов были поставлены в условия, когда, вместо руководящей и организаторской работы, им приходилось заниматься обиванием порогов множества учреждений.

На областном совещании директоров детдомов Гродненской области 28 мая 1946 года директор Берестовицкого детского дома Т. Писаренко отмечал, что «помещение его детского дома полностью не отремонтировано: печи развалены, оконные рамы побиты... Принимать детей в детдом не могу из-за отсутствия мебели» [5].

В Гродненском детском доме №1, как отмечают документы, относящиеся к 1948 году, «плита в кухне развалена, дымит, что грозит пожаром» [24].

В 1948 году в неприспособленном помещении размещался Стародворецкий детдом Берестовицкого района, который нуждался в переводе в другое здание, так как ремонт прежнего был просто нецелесообразен. В семи детских детдомах необходимо было произвести капитальный ремонт крыш, на что требовалось 14 тонн кровельного железа, 600 рулонов толи. Достать такое количество стройматериалов не представлялось возможным. Текущий ремонт помещений производился в

Поречском №1 и №2, Василишковском, Мостовском, Скидельском, Зельвенском, Лидском №1, Рожанковском, Андрюшевском и др [9].

Детдома до 1948 года не были полностью обеспечены мебелью. Не хватало стульев, не хватало столов, тумбочек, шкафов, кухонной и столовой посуды. Дети в детдомах в большинстве сидели на скамейках [9;3].

Документы 1949 года отмечают, что в «д/домах не созданы условия для нормальной жизни и правильного воспитания детей-сирот. Помещения Лунненского и Конвелишского д/домов не соответствуют назначению: тесные, темные, сырье, без капитального ремонта, в этих д/домах нет прачечных, сушилок, умывальных комнат, мастерских, в Лунненском д/доме отсутствовала баня. Б.- Можайковский д/д с 1945 года находится в помещении совхоза лекарственных растений. Ремонт производится крайне плохо» [25]. В результате этого 30% детей спали по двое на одной кровати.

Из-за отсутствия жилплощади в Радуньском, Свислочском, Вороновском детдомах не было рабочих комнат, дети вынуждены были готовить уроки в спальнях [8].

Особой проблемой детских домов в послевоенные годы была разбросанность помещений. В сельской местности воспитанники чаще всего жили в обычных деревенских хатах или в бывших административных зданиях, условно называемых корпусами. Так, в 1951 году Беняконский детский дом (Вороновский р-н) размещался в четырех корпусах [16]. Нередко детские дома располагались в бывших панских поместьях.

В 1951 году было принято решение об улучшении жилищных условий воспитанников Конвелишского детского дома. Детдому передали сруб жилого дома размером 25*11 метров, принадлежавший общине религиозного культа местечка Бенякони [32; 151].

В 1952 году было принято ряд мер по улучшению жилищно-бытовых условий для воспитанников детских домов. Жилая площадь детских домов соответствовала нормальному размещению установленного контингента воспитанников, на каждого ребенка приходится в среднем 3,6 кв. м. Однако в детских домах чувствовалась скученность, так как сверх народно-хозяйственного плана в детских домах проживало 169 человек [3].

Также необходимо отметить, что недостаток площадей был связан с тем, что некоторые работники детских домов часто не имели собственного жилья, а потому также проживали в помещениях детдомов. Так было и в Гродненском детдоме №1, где 68 кв. м. было занято квартирами, за счет которых можно было расширить спальни, рабочие комнаты и мастерские [17;186].

В целях обеспечения необходимого санитарно-гигиенического состояния детских домов в Андрюшевском, Скидельском, Лунненском, Мостовском, Лидском, Поречском №1 и Поречском №2, Погодичском, Гродненском №2 детских домах столовые и кухни были отделены от общих

помещений. В 1953 году строились помещения под столовую и кухню в Рожанковском и Озерском детских домах [3].

В 1952 году жилая площадь детских домов была расширена на 932 кв.м. Жилые дома строились в Скидельском, Конвелишковском, Василишковском и других детских домах. В Беняконском детском доме были построены помещения под баню и прачечную.

К 1953 году были электрифицированы и радиофицированы все детские дома, исключая Озерский, электрификация которого задерживалась из-за отсутствия аллюминиевого провода.

Обеспечение детских домов. Проблемы с обеспечением возникли одновременно с организацией детских домов. В первые послевоенные годы не хватало буквально всего: продовольствия (хлеба, картофеля, круп, молока, яиц), топлива, одежды, посуды, мыла и т.п. Выступления директоров детдомов на совещаниях в ОблОНО 1945 – 1946 годов пестрят заявлениями о нехватке продуктов. Например, завуч Василишковского детского дома Ефремова Т.М. на одном из таких совещаний заявила, что «бывают частые случаи, что детдом не получает хлеб по 3-4 дня. Недополучено 3,5 тонны картофеля» [5]. На совещании «по вопросу снабжения детдомов продуктами питания в Гродненском ОблОНО» слушали выступление директора Скидельского с/детдома т. Сердюкова, который отметил, что на 7-8-9 ноября 1946 г. детскому райторг не выдал хлеба. А также дотянули выдачу наряда на картофель до 10 ноября 1946 года. А в настоящее время картофеля нет возможности заготовить, так как крестьяне выполнили госпоставки. Так что д/дом остался без картофеля и овощей». Слушали директора Б.-Можайковского д/дома т. Карасёва, который отметил, что «д/дом совершенно не получает крупу и ничем она не заменяется» [6]. «Слушали т. Федину, которая отметила, что горпищеторг г. Гродно выдает для д/дома на протяжении всего времени порченный сыр. По вопросу обеспечения д/домов топливом выяснилось, что Скидельский, Мештовичский и Поддубенский детдома не имеют запаса топлива. С/совет не оказывает д/домам помощи» [6].

В ответ на это зав.отделом школ Гродненского ОК КП(б)Б предлагал «директорам следить за своевременным снабжением д/домов продуктами питания и своевременно ставить в известность ОблОНО и ОК КП(б)Б о нарушении снабжения» [5;4].

Нехватку тех или иных продуктов директора и кладовщики детдомов пытались решить через закупку провианта (особенно мяса и мясопродуктов) на рынках, до тех пор, пока на совещании директоров и бухгалтеров детдомов Гродненской области 10 ноября 1946 года это не было решительно запрещено [6; 6]. Частным образом закупалось в ряде случаев и топливо. Так, директор Лидского детского дома №1 Пономарев на совещании в ОблОНО 6 марта 1945 года заявлял: «Если мы будемходить в Горторг, то ничего не

получим, дров нам не дают. Каждый день расходуется 1 ½ куб. дров. Приходится покупать дрова частным образом» [11; 12].

Торгующие организации не полностью обеспечивали детдома продуктами питания. Детдома после войны (1947 год) очень редко получали «сортовую крупу /гречневую, рисовую, манную, пшено/ в большинстве детдомам выдают однообразную перловую крупу, а также с большими перебоями детдома получают молоко и яйца» [9; 4]. Руководство детдомов с трудом улучшали питание детям за счет подсобных хозяйств детских домов.

Документы, относящиеся и к 1949 году, отмечают недоставку молока, яиц, сухофруктов, Мештовичскому детскому дому не регулярно поставляли хлеб. Отмечалось, что в первом квартале ОблФО финансировало весьма скучно. Денежные средства отпускались только на питание и зарплату [25].

Конечно, недостаток продуктов, их низкое качество, а также отсутствие кадров поваров, воровство с кухонь и кладовых, отражались и на качестве приготовленных блюд. При проверках детдомов инспекторами ОблОНО дети часто жаловались на плохое питание. Воспитанники Конвелишского детского дома в 1951 году жаловались инспектору Шевченко на то, «что повар плохо готовит» [16; 83]. Правда, сама Шевченко отмечала в своем докладе, что «питание в детском доме хорошее. Дети выглядят хорошо». На самом же деле, имело место обычное «очковтирательство»: к приезду инспектора готовили чуть ли не праздничный обед.

Осознавал бедственное положение детдомов и Гродненский Областной отдел народного образования. В 1951 году в плане работы сектора детских домов и дошкольных учреждений ОблОНО на второй квартал было предусмотрено следующее мероприятие: «Войти в Исполком областного Совета депутатов трудящихся с вопросом «О снабжении потребительской кооперации продуктами и промтоварами детских домов области» [20].

К 1952 году были приняты кардинальные меры по улучшению обеспечения детских домов продуктами питания. Централизованное обеспечение детских домов мясо - молочными продуктами питания было упразднено. Эти продукты питания было разрешено закупать на рынке по ценам, не превышающим государственные. Это улучшило качество продуктов, так они доставлялись в детдом свежими, и без дефектов, связанных с длительной транспортировкой. Только в октябре – декабре месяцах 1952 года детскими домами закуплено: мяса – 18 447 кг, сала – 4 318 кг, сливочного масла – 931 кг, молока – 5 362 литра, яиц – 4 928 шт., что намного превышало отпуск этих продуктов через райпотребсоюзы [35; 30].

Аналогично обстояли дела и с обеспечением промышленными товарами. В 1947-1948 году детдома нуждались в обуви (валенках, ботинках, галошах), чулках, зимних пальто и головных уборах. Однако если детдома и получали промышленные товары, одежду и обувь то зачастую плохого качества. В отчетах ОблОНО за 1947 год отмечалось: «Полученная обувь из

Главснабпроса недоброкачественная, дети носили ботинки 2-3 недели и ботинки разваливались. За год детдома получили 2 пары чулок на ребенка. Полученное такое количество чулок не удовлетворяло потребности» [9; 3].

Из архивных документов видно, что в 1949 году детдомам по-прежнему не хватало одежды. На заседании совета ОблОНО 30 ноября 1949 года директор Конвелишского детского дома Н. И. Байков отмечал: «В детдоме воспитывается 61 чел. детей, все школьного возраста... Демисезонной одеждой обеспечены все дети. Зимних пальто недостаточно, имеется всего 15 пальто» [15].

В 1951 году в Беняконском и Конвелишском детских домах отмечается недостаток столовой и кухонной посуды, не было перьевых подушек и пододеяльников [22].

Недостаток финансирования и дефицит продовольствия в государственном масштабе были основными причинами плохого обеспечения детских домов, однако часто это усугублялось и бесхозяйственностью руководства и персонала на местах. Например, ревизией хозяйственно-финансовой и учебно-воспитательной работы Мештовичского детского дома 10 октября 1947 года было выявлено, что «детдом не подготовлен к зиме, как то отсутствуют дрова, для кухни и квартир работников разбирают холодные постройки, пригодные для стройматериалов. Наружные окна не окитованы, здание детдома не обеспечено полностью двойными внутренними рамами к окнам. Полностью не закончен остальной ремонт здания. Овощей на зимний и весенний период не заготовлено, как огурцов, капусты, моркови, луку и свеклы. Теплой одеждой, обувью, постельным бельем дети полностью не обеспечены. Дети 60 человек ввиду отсутствия кроватей спят на нарах и остальные спят по 3 человека на 2-х кроватях, тогда как, в феврале месяце текущего года закуплено и оплачено велосборочному заводу за 117 шт кроватей, которые находятся на временном пользовании школы слепых детей в гор. Гродно, до этого времени не доставлены в детдом, между тем за это время сделано в г. Гродно на нанятых автомашинах 3 рейса за что выплачено 6000 р... По кладовым согласно акта ревизии обнаружено недостачи белья, продуктов, инвентаря на сумму 27 515 руб. 60 коп. за кладовщиком Козловым М.Т. и другими» [7; 5].

При проверке работы Свислочского спец. детдома было обнаружено, что «в результате безответственного и преступного отношения к своим служебным обязанностям со стороны завхоза Никитина, который при перевозке продуктов допустил порчу 80 кг сахара и не довёз продуктов по трем накладным. И со стороны кладовщика Макаревича, у которого дважды были случаи воровства продуктов из кладовой, воспитанникам систематически недодают положенной нормы продуктов» [7; 2].

При ревизии Скидельского детдома областной прокурор по БДББ (по борьбе с детской беспризорностью и безнадзорностью) обнаружила «при

проверке наличия выданных продуктов на день недостача риса – 300 гр., 100 гр. картофеля». В то время как «завучу обеды готовят по заказу» [5; 2].

Кроме того, имело место и небрежное отношение воспитанников к одеждой. Например, воспитанники Б. Можайковского и Конвелишского детских домов «умышленно уничтожали ее, бывали случаи воровства и продажи одежды самими воспитанниками...» [25].

Значительные затруднения в своей работе детские дома испытывали в связи с тем, что большинством из них не были обеспечены транспортом, не имели своих грузовых автомашин. По этой причине Поречские детские дома №1 и №2, Беняконский и некоторые другие в 1953 году не могли своевременно обеспечить себя топливом [3; 204]. Правда, использование имеющегося транспорта вызывало больше всего нареканий со стороны контролирующих органов, так как злоупотребления с ним были не редкими. В 1948 году директор Гродненского детдома №1 Финкель «использовал /лошадей, автомашину/ для корыстных целей работников. Заработанные на машине 9 184 руб., из которых сдано в бухгалтерию детдома только 3 650 руб., а остальные деньги в сумме 4 804 руб. присвоили работники. Указанная сумма была скрыта от ревизии. Несмотря на то, что имеющаяся одна автомашина не оправдывает себя, директор приобрел вторую автомашину...» [24].

Охрана здоровья детей. В послевоенные годы в детских домах особенно остро стояла проблема медицинского обслуживания воспитанников. Голодные годы войны, антисанитария привели к распространению среди детского населения тяжелых хронических заболеваний, таких как туберкулез, дистрофия, гонорея. Широко были распространены кожные, венерические заболевания, обморожения и увечья. А медперсонала не хватало. В документах 1945 года отмечается почти полное отсутствие медицинского обслуживания в детских домах. Выступая на совещании директоров детдомов в ОблОНО, директор Лидского детдома №1 Пономарев отмечал: «Врачебного обслуживания детских домов нет» [11; 12].

В 1946-1947 гг. ситуация на бумаге изменилась в лучшую сторону: в отчетах говорилось, что все детские дома были укомплектованы медсестрами и врачами. Воспитанники детдомов, а также обслуживающий персонал регулярно проходили медосмотр. На самом деле врачи появлялись крайне редко в детдомах, а медсестры не всегда могли справиться со сложными и совсем не детскими заболеваниями.

И все же медицинские осмотры проводились периодически. В результате обследований было установлено, что в детдомах имелись воспитанники: с пониженным питанием и ослабленные – 22 человека, дистрофики – 25 человек, с тубинтоксикацией (туберкулез) – 183 человека, с бронхитами – 97 человек, с инфильтратами – 7 человек (инфильтрат – местное уплотнение кожи, увеличение объема тканей вследствие скопления в

них крови (при воспалении), опухолевых клеток), с туберкулезом костей давностью до 1 года – 3 человека, с лимфаденитом (лимфаденит – воспаление лимфатических узлов при занесении в них возбудителя инфекции с током крови или лимфы), с заболеваниями сердца – 20 человек, нервно возбудимые – 25 человек, с эпилепсией – 7 человек (эпилепсия – хроническое заболевание головного мозга, протекающее преимущественно в виде судорожных припадков с потерей сознания и изменения личности (вязкость мышления, гневливость, злопамятность).

Кроме того, у ряда воспитанников были обнаружены: свищи – 1 человек (свищ – патологический канал, соединяющий очаг заболевания (гнойник, опухоль) с поверхностью или какой-либо полостью тела), рубцы – 66 человек, ночное недержание мочи – 114 человек, тугоухих – 5 человек, со стригучим лишаем – 17 человек, сувечьем – 22 человека, с гонореей – 32 человека (гонорея или триппер) – венерическое заболевание. Через 3-5 суток после заражения появляется резь и гноетечение из мочеиспускательного канала).

Лечение последних, как отмечено в документе, прошло успешно, но к 1947 году четверо воспитанников еще находились под наблюдением врача [8; 4].

По результатам обследования было выявлено, что детей с хорошим физическим развитием – 631 человек (41%), со средним – 713 человек (48%), с развитием ниже среднего – 183 человека (11%) [8; 4-5].

В конце 1947 г. и в начале 1948 г. в области было 3 случая смерти детей в виду запущенной болезни (болезни почек и туберкулез легких) [9;4].

Основной причиной заболеваний была чрезмерная скученность детей, антисанитарные условия проживания, нехватка теплой одежды, отсутствие смены белья, несвоевременное выявление болезней. Здоровые дети инфицировались от больных, нередко приобретая целый букет заразных заболеваний. Так, ревизия, произведенная в Мештовичском детском доме в 1947 году, выявила, что «детдом находится в антисанитарном состоянии, в результате чего обнаружено на день ревизии, что 81 человек заражен чесоткой и 22 человека болеют другими болезнями, некоторые дети особенно дошкольного возраста ходят босые, одеты неопрятно...» [26; 4].

При проверке в Беняконском детском доме инспектор ОблОНО в акте ревизии отмечал: «дети физически не развиты, грязны, плохо одеты, спят в грязных постелях... Детям не привиты культурно-игиенические навыки. Они не обеспечены предметами, необходимыми для соблюдения личной гигиены. В детском доме много пыли, грязи [23; 36].

В решении №6 Совета ОблОНО от 28 мая 1948 года отмечалось, что «в спальне детей обнаружены клопы. В кухне и возле кухни полнейшая антисанитария» [24].

К 1948 году при всех детдомах имелись прикрепленные врачи и медсестры. В детдомах области было обнаружено 145 случаев больных детей

грибком волос – дерматомикоз волосистой части головы, реже гладкой кожи и ногтей, проявляется в появлении корочкоподобных желтых наслоений и очагах облысения). ОблОНО был вынужден создать в Гродно специальный детдом для лечения таких больных. Такие дети были направлены на лечение и вылечены, но за счет вновь поступивших детей их детских приемников распределителей МВД и домов младенца полностью искоренить болезнь не удавалось. Больные дети туберкулезом были направлены в санатории. В 1948 году значительно снизился процент детей с пониженной упитанностью. Среди детей прибывших из Могилевской области, оказалось 45 детей «больных глазами /конъюнктивит/ и с грибком волос», которых сразу же направили в изолятор под строгое наблюдение врача [9;3].

Кроме того, в 1953 году в детских домах области имелось 18 воспитанников, на которых было заключение ВТЭК об их умственной отсталости, которые во многом мешали проведению учебно-воспитательной работы [3; 204].

Раз в месяц должен был проводиться врачебный углубленный медосмотр и один раз в неделю наружный осмотр. Однако по причине нехватки медицинского персонала, зачастую осмотры проводились реже.

Дети ежедекадно мылись в бане, а в ряде детских домов мылись еженедельно. В санитарно-гигиенических целях проводилось проветривание постелей на воздухе.

Однако, как отмечалось в решении №292 Исполкома Гродненского Областного Совета депутатов трудящихся от 24 мая 1949 года «О состоянии работы Конвелишского, Лунненского, Гродненского №1, Рожанковского, Б.-Можайковского, Мештовичского детдомов области», работа по медицинскому обслуживанию поставлена неудовлетворительно. «Прикрепленные врачи в детских домах бывают редко, ссылаются на медсестер» [25].

То же отмечали и сами директора детдомов на заседании совета ОблОНО 30 ноября 1949 года. Директор Конвелишского детского дома Н.И. Байков заявил: «Медицинское обследование поставлено еще недостаточно. Прикрепленный врач очень редко посещает д/д» [15].

Кадровая проблема существовала и в 1951 году. Директор Конвелишского детского дома Полешко на заседании Совета ОблОНО 18 мая 1951 года в своем выступлении отмечал: «В детдоме нет своей медсестры, а медсестра работает по совместительству» [16; 82].

Улучшение медицинского обслуживания происходит с 1951 года. По документам прослеживается, что старая проблема отсутствия медицинских кадров и наличия добродушных помещений для их работы сменяется новой, а именно: непрофессионализмом врачей и медсестер, а также отсутствием площадей для специализированных помещений (изоляторов и процедурных кабинетов). Например, в 1952 году в Гродненском детском доме №1 не было процедурного кабинета, так как 2 комнаты занимал врач [17; 185].

Учебно-воспитательная работа. Кадры. Воспитанники детдомов после войны обучались в общеобразовательных школах. Исключение составляли лишь те детские дома, которые находились в сельской местности, где поблизости не было школ. Нередко в школах формировались целые классы из детдомовцев, или преимущественно из них. Так, в Обуховской семилетней школе Гродненского района в 4 «А» классе училось 26 детей из детского дома [19].

Успеваемость детей-детдомовцев была не очень высокой. На «5» учились 137 человек, на «4» и «5» - 395 человек, на «3» - 546 человек. На второй год было оставлено 77 человек. В то время практиковалась и такая форма повышения успеваемости, которая предусматривала получение заданий на лето. В 1946 – 1947 учебном году 50 учащихся имели работу на лето [8; 1-2] .

Причина высокой неуспеваемости крылась в том, что большинство отстающих детей в школе поздно поступили в детдома, к тому же до прибытия в детдома в школе вообще не учились либо имели существенный перерыв в ученье. Кроме того, в детских домах области не хватало учебников, письменных принадлежностей, наглядных пособий, карт, что также отражалось на успеваемости детей. В 1947 году в Свислочском детдоме совсем не было чернильниц и карандашей. Дети были плохо обеспечены учебными и наглядными пособиями [7; 1].

Впрочем, в отсутствии учебников инспекторы ОблОНО умели находить и позитивные стороны. В текстовом отчете за 1947 г. отмечалось, что «в IV классе /Василишковский детдом/ дети слабо занимались по истории. Учебник был один. Дети учили коллективно. Один читал, все слушали, потом рассказывали каждый из них. После этого воспитатель обобщал содержание прочитанного. Результаты были хорошие. У детей развивалась слуховая память» [9; 6].

Связь, которая должна была обеспечить общность требований к детям и контроль за их учебой, между школой и детским домом, была налажена не лучшим образом. Воспитатели либо совсем не посещали, либо редко посещали школу. Чаще всего это происходило перед выставлением четвертных и годовых оценок. На заседании Совета ОблОНО от 31 декабря 1951 года, инспектор Закржевская В.И. отмечала, что «СШ №8 и д/дом не имеют связи. На педсовете в школе директор и воспитатели не присутствуют, а также учителя не бывают в д/доме. Воспитатели посещают уроки в школе, только в конце четверти. Редко бывают в школе директор и завуч д/дома» [17; 187].

На тесной связи между школой и детским домом настаивал и ОблОНО. Зав. ОблОНО Жуковский М.Г. на заседании Совета ОблОНО заявлял «Школа и д/дом должны работать сообща, ни одного педсовета не должно проходить без участия учителей школы или воспитателей д/домов» [52; 83].

Однако борьба за успеваемость в детских домах велась ударными темпами. В 1952 году успеваемость воспитанников за первое полугодие составила 93,9 %, т.е. из 1782 воспитанников, обучающихся в школе, не успевало 110 человек. Следует отметить, что отдельные детские дома добивались очень высокой успеваемости воспитанников, например в 1952 году Беняконский детский дом добился 100% успеваемости, Лунненский – 97,5%, Мештовичский и Андрюшевский – 96%, Василишковский и Озерский – 95%, Гродненский №1 – 93%, Поречский №2 – 92% и др. [35; 30-31]

Воспитатели должны были находиться с воспитанниками целый день по возвращению их из школы. На деле же так происходило далеко не всегда. Инспекторы ОблОНО отмечали, что в Свислочском детском доме «в часы, предусмотренные в режиме дня для самообслуживания и в свободное время, дети предоставлены сами себе. В это время завуч и воспитатели самоустраниются от воспитанников, занимаются своими личными делами, а поэтому воспитанники уходят в лес, в ближайшие деревни и совхоз без ведома воспитателей» [7; 1]. В Гродненском детском доме дети (3-й класс) «приходят в 1 час, а воспитательница приходит в 3 ч. и целых 2 ч. дети предоставлены сами себе» [17; 186].

В детских домах воспитателями проводилась политико-воспитательная работа даже среди самых маленьких. На протяжении учебного года проводились мероприятия, направленные на привитие любви и преданности к Коммунистической Партии и Советскому государству, чувства патриотизма, а также правила поведения в общественных местах, бережного отношения к социалистической собственности. Во время учебного года еженедельно проводилась политинформация, а во время каникул – ежедневно. Проводилось множество бесед, коллективных читок, походов в кино. В документах отмечается, что со старшими детьми во всех детдомах прочитаны коллективно книги «Молодая гвардия», отрывки из романа «Два капитана», «Морская душа», «В. Куйбышев», «Серго Орджоникидзе», «Как закалялась сталь». С детьми изучались биографии Ленина, Сталина, Горького, Пушкина [9; 8].

Во всех детских домах отмечались государственные праздники. «В весьма торжественных обстановках отмечались революционные праздники. С детьми очень тщательно к ним готовились... Революционные праздники имеют громадное значение в воспитании детей в духе коммунизма. Они объединяют детский коллектив, дают возможность детям присоединиться к общей дружной радости народов СССР, выявить свою радость и любовь к нашим вождям» [9; 12].

Кроме проведения праздников, детей знакомили с общественной жизнью через просмотр кинофильмов. Например, глубокое впечатление на дошкольят оказал кинофильм «Зоя», посвященный подвигу Зои Космодемьянской. По поводу данного фильма было много высказываний детей, например, девочка Крися сказала: «Как жаль Зои! Ей надо было

обмануть фрицев, а потом всех убить. Я хочу быть такой, как Зоя, но я буду хитрее и всех немцев перебью». Зина отметила, что «Зое все время виделся товарищ Сталин и Москва», а Юра сказал, что «Зоев много на свете, но такая хорошая только одна Зоя» [9; 13].

В доступной форме дошкольятам рассказывали о жизни и революционной деятельности И.В. Сталина. С детьми были составлены альбомы из иллюстраций, отображающих содержание преподносимого материала по знакомству с общественной жизнью в стране.

При всех детских домах организовывались кружки (литературные, драматические, физкультурные, танцевальные, хоровые, рукодельные, краеведческие, юннатские и др.), руководителями которых чаще всего выступали сами воспитатели. С художественной самодеятельностью воспитанники выступали в районных клубах, у своих шефов, на заводах, воинских частях и других коллективах, включая избирательные участки.

Одной из форм поощрения детей за примерное поведение и успехи в учебе были экскурсии и путевки в лучшие республиканские и всесоюзные пионерские лагеря. Только за летние каникулы 1951 года на экскурсиях в городах побывали 5 человек, 2 воспитанника отдыхали в Артеке, 5 – в Пышках [17; 185]. В плане мероприятий ОблОНО по проведению летнего отдыха на 1951 значилось: «... 16. организовать экскурсии с воспитанниками детдомов: а) в Москву – 30 человек, б) в Ленинград – 30 человек, в) в Беловежскую пущу – 25 человек из числа воспитанников Мештovichского и Мостовского детдомов. 17. Организовать поездку 25 воспитанников Поречского детского дома №2 к шефам-морякам Балтийского флота...» [21; 34].

Воспитатели детских домов занимались не только досугом детей после школы, но делали с детьми уроки и проверяли их. Некоторое исключение из правил составляла лишь школа слепых детей. «Воспитатели плохо владеют шрифтом Брайля, поэтому не в состоянии проверять выполнение учащимися письменных работ. Пользуясь этим, отдельные учащиеся 5-6 классов систематически не готовят учебных заданий» [23; 34].

Воспитатели работали в сложных условиях: детские дома были переполнены, штатных единиц не хватало, зарплаты были низкими, а степень ответственности - высокой. Несмотря на все сложности, воспитатели добивались хороших результатов. В актах результатов проверок детских домов отмечено множество воспитателей, добросовестно относящихся к своей работе. Например, воспитательницы Поташкина, Барзилович, Мамадалеева из Гродненского детдома №2 (1946 год), Кожемяко и Орешко из Василишковского детского дома (1947 год), Кижава и Трибило из Гродненского детдома №1 (1951 год) [5; 1], [9; 6], [17; 185].

Особо стоит отметить, что именно после войны начала формироваться новая плетяда талантливых педагогов. Многие из них начинали свой трудовой путь именно воспитателями в детских домах, а позже были награждены

Почетными грамотами Верховного Совета БССР, грамотами Министерства Просвещения БССР, знаками «Отличник народного образования БССР», медалями «За доблестный труд», «За трудовую доблесть» и др. Среди них можно назвать Кузьмину Клавдию Михайловну, которая работала в 1948 - 1955 гг. воспитателем Беняконского детского дома, в 1955-1957 гг. директором Лидского детского дома и была награждена Почетной грамотой Верховного Совета БССР; Орсич Марию Станиславовну, заслуженного учителя БССР, в 1949 – 1955 гг. воспитателя Новогрудского дошкольного детского дома, награжденную грамотой Министерства Просвещения БССР, знаком «Отличник народного образования БССР»; Солдатенко Григория Ивановича, заслуженного деятеля Белорусского общества слепых, с 1944 по 1981 год возглавлявшего школу слепых детей в г. Гродно, награжден медалями «За трудовую доблесть», «За доблестный труд. В ознаменование 100-летия со дня рождения В.И. Ленина», знаком «Отличник народного образования БССР», Почетной грамотой Верховного Совета БССР.

Но не всегда воспитатели могли справиться с возложенными на них функциями, что приводило к неблагоприятным результатам, последствия которых устранил ОблОНО. Так, воспитательский коллектив Беняконского детского дома не справился со своими задачами. Дети грубо нарушили дисциплину в детдоме и школе, плохо вели себя в общественных местах, отказывались посещать школу. ОблОНО был вынужден часть воспитанников перевести в другие детские дома области, 12 детей трудоустроили, часть детей вернули в Минский детдом. Детдом укомплектовали детьми дошкольного возраста. Оставшиеся 20 школьников «исправились в своем поведении» [9; 7].

Непрофессионализм воспитателей и руководителей детдомов в педагогической сфере проявлялся и в «своеобразных» методах воспитания. В протоколах совещания директоров детдомов за 1946 год отмечены следующие факты: «имеются случаи наказания лишения питания на сутки», «воспитанника Рашуту зав. учебной частью Ефремова Т.М. посадила в подвал» [5;1].

Особую сложность в воспитательской деятельности представляло пополнение детских домов. Дети, прибывавшие из детских приемников-распределителей «в своем большинстве не успевали в школе и многие из них грубо нарушили дисциплину в школе, а также и в детдоме». Например, многие воспитанники «Поречского спецдетдома №2 в начале 1947-1948 учебного года отказывались посещать школу, грубо нарушили дисциплину, как в детдоме, так и в школе. Избивали крестьянских детей, курили, занимались воровством, грубили воспитателям...» [9; 4a].

Среди воспитателей было много людей случайных и необразованных, с непродолжительным стажем работы. Поэтому движение кадров было обычным явлением. В 4 группе Скидельского детдома за первое полугодие 1947-1948 учебного года сменилось 5 (!) воспитателей [19; 146]. В решении

Облисполкома №292 от 24 мая 1949 года говорится, что «отдельные воспитатели не готовятся к экзаменам, не знают школьных программ, безынициативны в группах, неправильно и неинтересно проводят занятия, грубо и невнимательно обращаются с воспитанниками (Анкудович – Конвалишковский д/д, Пыталь – Мештовичский д/д, Городецкая – Можайковский д/д)» [25].

В 1947 году на 18 детских домов (1240 детей) приходилось 99 воспитателей. Из них по уровню образования: со средним – 81 человек, с незаконченным средним – 15 человек, с незаконченным высшим – 2 человека, с высшим – 1 человек. По стажу работы: от 1 до 3-х лет – 37 человек, от 3 до 5 лет – 31 человек, от 5 до 10 лет – 13 человек, от 10 лет и выше – 18 человек.

Трудовое обучение обеспечивали штатные сотрудники детдомов – инструктора по труду.

К недостаткам в работе детских домов следует отнести то, что в связи с отсутствием в области соответствующих кадров в учебно-производственных мастерских большинства детских домов работали не подготовленные, малоквалифицированные инструкторы, не обеспечивающие выполнение программ по трудовому обучению и воспитанию. Учебно-столярные мастерские не были оборудованы достаточным количеством соответствующего инвентаря, так как средства для этих целей не отпускались [3; 204]. «В Гродненском №1 д/доме имеется швейная мастерская, но там только 2 швейных машины, помещение недостаточно и расширить его возможности нет» [17; 185]. Инструктор по труду Волосевич «грубо обращается с воспитанниками и воспитателями» [17; 188].

Нередко детские дома и детские приемники-распределители имели достаточно крупное подсобное хозяйство (от 3-5 га земли и выше, сад, парники) [1; 20], а работников, которые должны были бы заниматься сельским хозяйством, в штатном расписании не было. Неудивительно, что директора привлекали к этой работе воспитанников и инструкторов по труду, нередко в ущерб учебе. Акты проверок детских домов отмечают: «обучение детей в производственных мастерских не проводится, инструктора используются на хозяйственных работах» [25]. В 1951 году произошла реорганизация подсобных хозяйств детских домов, вместо 422,1 га пахотных земель до реорганизации, детским домам передали 43 га земли под огороды, плодово-ягодные сады и опытные участки, а также 96 га под полевые культуры, сенокосы и пастбища. Сокращение земельных угодий существенно облегчила труд работников детдомов, в тоже время сохранила возможность выращивания овощей и фруктов для собственных нужд [30].

Не всегда трудовое обучение шло детям на пользу, так в решении №6 Совета ОблОНО от 28 мая 1948 года говорится, что «директор Гродненского детского дома №1 Финкель А.М. использует детей на работу подсобных хозяйств шефствующих организаций (госплодопитомник, ферментационный

завод), что чрезвычайно переутомляет детей» [24]. В Зельвенском детском доме детей срывали с уроков на «снятие огородов и копку картофеля» [26; 4].

Руководство над воспитателями и инструкторами осуществляли заведующие по учебной работе. Завучи обычно выбирались из числа лучших воспитателей, но, к сожалению далеко не всегда были опытными педагогами. Из 13 завучей, работавших в детских домах Гродненской области в 1948 году, с высшим образованием трудился 1 человек, с незаконченным высшим – 8 человек, со средним педагогическим – 4 человека. По педагогическому стажу картина следующая: от 1 до 3 лет – 2 человека, от 5 до 10 лет – 5 человек, от 10 и выше – 6 человек. Кроме того, кадров завучей в послевоенный период не хватало. В 1947 году не было заведующих учебной частью в Скидельском и Берестовицком детдомах, еще требовалось заменить трех завучей в Зельвенском, Рожанковском и Поречском №2 детских домах [9; 18].

Замена завучей в детских домах было частым явлением. Помимо невыполнения своих профессиональных обязанностей, завучей нередко уличали и в аморальном поведении (пьянстве и т.п.), не совместимых с занимаемой должностью. Например, в Зельвенском детском доме «со стороны завуча Усенко выявлены факты бытового разложения в связи с чем его жена, работавшая медсестрой, побила окна в квартире воспитательницы Савельевой» [22; 4].

Директора детских домов часто устраивались от учебно-воспитательной работы, перекладывали львиную долю своих обязанностей на завучей. В документах ОблОНО отмечается, что «всю учебно-воспитательную работу в д/доме организует т. Лепешева (завуч Гродненского детдома №1), а директор д/д Лобанев отстранился от этой работы, за все полугодие ни разу не был в школе. Занятия воспитателей директор не контролирует...» [17; 187]. Самоустраниние от руководства было связано с переизбытком обязанностей и посещением огромного количества совещаний, заседаний и др. Так помимо работы в Конвелишском детском доме, директор Полешко был еще и уполномоченным в колхозе [16; 82].

Работа директора была тяжелой. Часто директора пытались добровольно сменить должность, что им достаточно редко удавалось. Например, в решении №12 Совета Гродненского ОблОНО от 18 мая 1951 года «О состоянии учебно-воспитательной работы в Беняконском и Конвелишском детдомах Вороновского района» говорилось, что «директор детского дома тов. Полешко не чувствует ответственности за порученную работу, пытается любыми путями уйти из детдома...» [23; 36]. Зав. ОблОНО Жуковский М.Г. знал о нежелании Полешко продолжать работу, но ввиду отсутствия кадров на заседании Совета ОблОНО заявил: «Директор Конвелишского д/дома Полешко 11 лет работает директором, вполне может справиться с работой, но в последнее время решил уйти из детдома, это

настроение передалось и воспитателям. Освобождать директора детдома от работы никто не будет» [16; 83].

Гораздо чаще директоров меняли как не справившихся с работой и не обеспечивших руководство. Только в 1946 году были сняты 12 директоров, 8 завучей и 10 воспитателей [8; 3]. В 1947 году были отстранены директора Лидского, Беняконского, Конвелишского, Желудокского и Скидельского детдомов, а также 13 завучей и 3 воспитателя. При этом в ОблОНО планировалось заменить еще двух директоров (Скидельский и Берестовицкий детдома) и трех завучей (Зельвенский, Рожанковский и Поречский №2 детдома) [9;17].

В отчетах ОблОНО также назывались директора, чей позитивный опыт работы предлагалась брать на вооружение. Правда, тех, кого хвалили «сегодня», могли снять с работы «завтра». Например, в документах за 1946 год отмечается директор Зельвенского детдома К.П. Малиновский, как обеспечивший «большие сдвиги» в работе детдома. А приказом №228 по Гродненскому ОблОНО от 15 октября 1947 г. он был снят с работы за бесхозяйственность, без учетность и злоупотребления. Его дело и материалы ревизии детдома, которым он руководил, были переданы следственным органам для привлечения его к уголовной ответственности. С Малиновского К.П. предполагалось взыскать 8 619 руб.

Кроме учебно-воспитательной и хозяйственной работы, директорам приходилось заниматься и сельскохозяйственной деятельностью, а также организацией участия детей во всесоюзных конкурсах. В протоколах ОблОНО за октябрь 1944 г. отмечено, что на совете директоров детдомов поднимался вопрос о подготовке к весеннему севу. Директора обязывались приобрести необходимый инвентарь (грабли, плуги, лопаты), тягловую силу и организовать сбор семян. На Совете «слушали выступление т. Овчинникова, который отметил, что надо срезать верхушку картофеля для семян» [11; 13].

Приказом №103 Министра Просвещения Белорусской ССР от 9 апреля 1947 года «Об участии школ, детских садов, внешкольных учреждений, педучилищ и педвузов БССР в насаждении и охране садов и лесов», директорам детдомов вменялась в обязанность организовать проконтролировать посадку воспитанниками деревьев, чтобы «каждый учитель и каждый школьник высадили не менее 3-х деревьев на участках лесонасаждений, в населенных пунктах, в парках и садах, на пришкольных участках, вдоль дорог и улиц...» [13]. Помимо вышеуказанного, этим же приказом директора детдомов обязывались организовать и соответствующим образом оформить в каждом детдоме уголок юного садовода, в котором наглядно освещать опыт работы лучших участников всесоюзного конкурса на лучшего юного садовода, организовать показ техники прививки и способов размножения плодово-ягодных растений [27; 91].

Кроме конкурса на лучшего садовода, директора детдомов были обязаны создать условия для участия воспитанников во всесоюзных конкурсах на лучшего юного опытника - растениевода и юного ловца грызунов. Директорам детдомов предлагалось изучить подробную инструкцию «Техника промысла крота», где указывались особенности промысла, повадки кротов, правила установки кротоловки. В ней говорилось, что «один ловец может обслуживать от 100 до 200 кротоловок. Сезонная норма добычи крота одним ловцом составляет 2-3 тысячи штук. Опытные кротоловы добывают по 5-6 тысяч штук в сезон» [28; 108].

Несомненно, дополнительная нагрузка оказывала влияние на качество выполнения директорами своих прямых обязанностей. Несмотря на это, директорам удавалось достаточно высокими темпами улучшать качество работы детских домов и повышать уровень их материальной базы.

Суммировав все выше сказанное, автор приходит к выводу, что становление и развитие детских домов в Гродненской области после войны проходило в очень тяжелых условиях. В первые годы не хватало практически всего: пищи, одежды, пригодных помещений, педагогического и медицинского персонала. Несмотря на все сложности, педагоги сумели вырастить из беспризорников достойных граждан, справились с почти неподъемной задачей – социализацией сирот. Выпускники детдомов поступали в институты, трудоустраивались, становились полноценными членами общества. В условиях послевоенной бедности, работники детдомов стремились привить детям жизненные навыки, научить честности, порядочности и доброте, хотя не всегда и сами могли служить образцом добродетели. Не всеправлялись с этой работой, но именно искренние подвижники – работники детдомов смогли переломить проблему беспризорности и создать для детей нормальные условия жизни. По истине, это был подвиг, который в большей степени еще предстоит изучить исследователям.

The report is about shelters for homeless children in the Grodno area, which steals orphans during the Second World War. The author narrates about hard destiny of pupils and about heroic work of tutors in the conditions of ruin and hunger.

Список источников и литературы:

1. Приложение №14 к постановлению СНК СССР №1571 от 10.11. 1944 г. «Контингент детей в детских домах Наркомпросов союзных республик на 1944-1945 годы» // ГАГО. - Ф. 1171. - Оп. 1. - Д. 28. - Л. 12.
2. Протокол б/№ Совещания директоров и бухгалтеров детдомов Гродненской области от 10 ноября 1946 г. // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 619. - Л. 5.

3. Письмо зав. Гродненскому ОблОНО тов. Куриленко от Министерства Просвещения БССР от 25.05.1947 г. // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. -Д. 38. - Л. 107.
4. Решение №331 Исполкома Гродненского Областного Совета Депутатов Трудящихся от 06.06.1947 г. «Об организации Областной комиссии по устройству детей оставшихся без родителей». // ГАГО. - Ф. 1171. - Оп. 1. - Д. 88. - Л. 100.
5. Приказ №131/1 по Гродненскому Областному Отделу Народного Образования «О проверке учебно-воспитательной работы Свислочского спец. детдома» от 04 мая 1947 г. // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 622. - Л. 1.
6. Отчет об учебно-воспитательной работе детдомов Гродненской области за 1946-47 год // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 620. - Л. 1-2.
7. Текстовый отчет учебно-воспитательной работы детдомов Гродненской области за 1947-1948 учебный год // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 623. - Л. 1-22.
8. Приказ №103 Министра Просвещения Белорусской ССР «Об участии школ, детских домов, внешкольных учреждений, педучилищ и педвузов БССР в насаждении и охране садов и лесов» от 09.04.1947 г. // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 38. - Л. 46.
9. Телеграмма заведующему Гродненским ОблОНО от начальника управления начальных и средних школ Министерства Просвещения Водейко) // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 38. - Л. 174.
- 10.Приказ №290(197) Министерства Просвещения и Уполномоченного Министерства Связи СССР при Совете Министров БССР от 08.12.1947 г. // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 38. - Л. 254.
- 11.Решение б/№ Исполкома Гродненского Областного Совета Депутатов Трудящихся от 30.01.1948 г. «О создании областной комиссии по борьбе с детской беспризорностью и безнадзорностью» // ГАГО. - Ф. 1171. - Оп. 1. - Д. 20. - Л.37.
- 12.План работы Гродненского Областного Отдела Народного Образования на I-й квартал 1948 года (январь, февраль, март месяцы) // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 42. - Л. 7.
- 13.Решение №263 Гродненского областного совета депутатов Трудящихся от 16.06.1948 г. «О передаче помещений Волковысского детского преемника-распределителя МВД по детдом» ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 49. – Л. 10.
- 14.Распоряжение №99 Гродненского Областного Совета Депутатов Трудящихся от 07.07.1948 г. «О земельных участках при детских домах» // ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 49. – Л. 14.
- 15.Распоряжение №140 от 07.09.1948 г. «О подготовке детских домов к зиме» // ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 49. – Л. 20.
- 16.Решение №120 Исполкома Гродненского Областного Совета Депутатов Трудящихся от 09.03.1949 г. «О создании областной комиссии по борьбе с

- детской беспризорностью и безнадзорностью» // ГАГО. - Ф. 1171. - Оп. 1. - Д.24. - Л.85.
- 17.Решение №6 Исполкома Гродненского Областного Совета Депутатов Трудящихся от 17.01.1949 г. «Об организации специального детского дома в м. Озера Скидельского района» // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 56. - Л.1.
- 18.Решение №120 Исполкома Гродненского Областного Совета Депутатов Трудящихся от 09.03.1949 г. «О создании областной комиссии по борьбе с детской беспризорностью и безнадзорностью» // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 56. - Л. 5.
- 19.Сетевые показатели по детским домам и детским садам Гродненской области на 1949 год // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 65. - Л.4.
- 20.Решение б/№ Совета ОблОНО от 30.11.1949 г. // ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 57. – Л. 11.
- 21.Сетевые показатели по детдомам Гродненской области на 1949 г. // ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 65. – Л. 16-17.
- 22.Приложение к распоряжению Совета Министров СССР №711р от 23.01.1951 г. «Перечень учреждений, штаты которых не подлежат сокращению» // ГАГО. - Ф. 1171. - Оп.2. - Д. 1. - Л. 12 (оборот).
- 23.Распоряжение Совета Министров СССР №18038р. от 26.09.1951 г. // ГАГО. - Ф. 1171. - Оп. 2. - Д. 1. - Л. 142.
- 24.Протокол б/№ Совета ОблОНО от 27 апреля 1951 г. // ГАГО. Ф.730. Оп.1. - Д. 139. - Л. 61 (рукопись).
- 25.Заседание Совета ОблОНО от 31 декабря 1951 г. // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 139. - Л.181, 185-189.
- 26.Докладная инспектора школ ОблОНО Тимошенко С.И. зав. Гродненским ОблОНО тов. Жуковскому // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 150. - Л.146.
- 27.План работы ОблОНО на II квартал /апрель, май, июнь/ 1951 года // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 140. - Л. 43
- 28.План мероприятий по проведению летнего отдыха пионеров и школьников на 1951 год // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 140. - Л. 33-35.
- 29.Решение №60 исполкома областного совета депутатов трудящихся от 27 января 1951 г. «О реорганизации Скидельского детского дома в детский дом общего типа» // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 137. - Л. 3.
- 30.Решение №76 исполкома областного совета депутатов трудящихся от 31 января 1951 г. «О реорганизации подсобных хозяйств детских домов» // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 137. – Л. 4.
- 31.Решение №283 исполкома областного совета депутатов трудящихся от 04 апреля 1951 г. «О слиянии Поддубенского детского дома Лидского района с детским домом №1 г. Лида» //ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 137. - Л. 68.
- 32.Решение №612 исполкома областного совета депутатов трудящихся от 23 мая 1951 г. «Об улучшении жилищных условий воспитанников

- Конвелишского детского дома, Вороновского района» // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 137. - Л. 151.
33. Решение №1028 исполнкома областного совета депутатов трудящихся от 22 декабря 1951 г. «О реорганизации Погодичского детского дома в детский дом общего типа» // ГАГО. - Ф. 730. - Оп.1. - Д. 137. - Л.233.
34. Письмо Главснабпроса №1/40 от 23.01.1953 г. заведующему Гродненским ОблОНО Жуковскому М.Г. (копия зав. базы ОблОНО Прадкину) // ГАГО. - Ф. 730. - Оп. 1. - Д. 166. - Л.3.
35. Письмо заместителю Министра Просвещения БССР тов. Альхимовичу Н.М. от заведующего Гродненским ОблОНО (ответ на исх. №6 от 02.01.1953 г.) // ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 166. – Л. 30-32.
36. Докладная директору Лунненского детского дома от завуча Иванчикова П.И. от 28.07.1952 г. // ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 166. – Л. 43.

Научный руководитель – И.П.Кренъ, кандидат исторических наук, профессор.

Гісторыяграфія

i

Крыніцазнаўства

УДК 9(476)

Ю.Л. Гедроіць

БАРКУЛАБАЎСКІ ЛЕТАПІС ЯК КРЫНІЦА ПА ГІСТОРЫІ ПРЫРОДНЫХ
КАТАКЛІЗМАЎ І IX НАСТУПСТВАЎ

У артыкуле прыводзіцца характарыстыка Баркулабаўскуму летапісу як своеасаблівай
крыніцы па гісторыі ліхалеццяў 1601 – 1603 гадоў, вызваных прыроднымі катаклізмамі,
адлюстраваных аўтарам праз прызму светапогляду тагачаснага чалавека.

У сувязі з кардынальна новымі палітычнымі ўмовамі пасля Люблінскай унії ў развіцці гісторыка-документальнай прозы ў канцы XVI – XVII ст. пачаўся новы этап. Замест больш ці менш аднародных у жанрава-стылявым плане агульнадзяржаўных летапісаў і хронік, росквіт якіх прыпадае на XV – XVI стст., узнікаюць трох новыя літаратурныя жанры: хранографы, дзённікі і мясцовыя летапісы. Апошняя займаюць прамежкавае становішча паміж двумі першымі тыпамі дакументальнага апісання мінулага. Мясцовыя летапісы прыйшлі на змену традыцыйным летапісным зводам ВКЛ і ўяўляюць сабой замкнутыя, абмежаваныя па зместу, але больш дэмакратычныя па сваёй сацыяльнай накіраванасці творы, цесна звязаныя з жыццём сельскага і гарадскога насельніцтва Беларусі (Баркулабаўскі, Віцебскі летапісы, Магілёўская хроніка і інш) [8].

Сярод мясцовых летапісаў Баркулабаўскі займае выключную пазіцыю. Вывучаючы гэты летапіс М. В. Доўнар-Запольскі падкрэсліваў мясцовыя харектар твора, сімпатыі аўтара да народа, жывасць і народнасць мовы, варожасць аўтара да каталіцызму і уніі; шмат увагі удзелена даследчыкам эканамічным звесткам (цэны на хлеб і г.д.) [4]. Акрамя Доўнар-Запольскага Баркулабаўскі летапіс даследавалі вучоныя ў савецкі і постсавецкі часы. Але ў асноўным ён быў аб'ектам увагі мовазнаўцаў, краязнаўцаў ды простых аматраў мінуўшчыны. Як помніку гісторычнай думкі Баркулабаўскому летапісу нададзена ўвага ў невялікай колькасці артыкулаў розных аўтараў (У.М. Перцаў, Г.Я. Галенчанка, А.М. Мальцаў і г.д.). А тым часам як найбольш вядомы і змястоўны помнік мясцовага летапісання Беларусі гэты летапіс нясе ў сабе шмат унікальнага гісторычнагу зместу і з'яўляецца адлюстраваннем тых прынцыпаў і метадалогіі напісання гістрычных прац, якія былі харектэрны для часу з'яўлення гэтага твору – эпохі барока.

Баркулабаўскі летапіс ароznіваецца ад іншых харектэрнымі рысамі. Па-першае, у ім адлюстравана гісторыя параўнальна невялікага населенага пункта – мястэчка Баркулабава, якое належыла князям Саламярэцкім. Рэдкія звесткі адносяцца і да гісторыі прылягаючай мясцовасці, буйных гарадоў (Полацк, Магілёў), часам да іншых рэгіёнаў ВКЛ, Расіі, Польшчы. Па-другое, у летапісе зафіксаваны многія сацыяльныя і прыродныя з'явы. Па-трэцяе, ён – адзін з апошніх твораў летапісання, напісаны на народнай беларускай мове [3].

Баркулабаўскі летапіс – твор ананімны і мнагаслойны. Нават беглае азнямленне з ім паказвае, што мы маєм справу з даволі рыхлай камбінацыяй самых разнастайных па свайму паходжанню і стылю кампанентаў. Дастаткова выразна тут можна акрэсліць чатыры групы пададзеных звестак. Першая – гэта ўласныя назіранні аўтара апошніх запісаў над жыццём вёскі Баркулабава і яго ваколіц. Другая – запісы, лісты і пераказы іншых асоб. Трэцяя – афіцыйныя дзяржаўныя і прыватныя дакументы эпохі. Чацвёртая – легенды і паданні фальклорнага паходжання. Невядома, хто, калі і з якой

нагоды гэты матэрыял скампанаваў у адзіны твор і надаў выгляд летапіснага помніка [7].

Цяжка адназначна вызначыцца адносна жанравай прыналежнасці дадзенага помніка. Баркулабаўскі летапіс – той твор, які спалучае ў сабе прыкметы і летапіснага твора, і мемуара. Звычайна мемуары, дзе аўтары імкнуцца захаваць аб'ектыўны пункт гледжання на падзеі рэчаіснасці, складаюцца ў строгай храналагічнай паслядоўнасці, пагадовай форме. У Баркулабаўскім летапісе мясцовы пункт гледжання не пераважае, яго творца – не правінцыйна абмежаваны чалавек. Сваім поглядам на мінулае Радзімы, ідэйнымі пазіцыямі і культурнай арыентацыяй ён выразна выяўляе ўнутраную сувязь з традыцыямі старажытнай Русі, Кіеўскай спадчынай [9].

Летапіс пачынаецца звесткамі пра Берасцейскі сойм 1544 года (у летапісе ён змешчаны пад 1545 г.), затым прыводзіць матэрыял аб заснаванні Магілёва, аб заняцці рускімі войскамі Палацка ў 1563 годзе. Асноўны тэкст асвятляе падзеі з 1563 па 1608 год, г.зн. за 45 гадоў. У канцы маецца запіс, які адносіцца да 1633 года [2]. Летапісны матэрыял выкладаецца, як правіла, з інтэрваламі ў адзін ці некалькі гадоў. При асвятленні падзеі 90-х гг. XVI ст. храналагічная паслядоўнасць матэрыялу неаднаразова парушаецца, а з 1595 года ідзе паслядоўна. За другую палову 90-х гг. тэкст вылучаецца насычанасцю фактаў, звесткі ўжо не такія сухія і напамінаюць хутчэй мемуары. У аповедзе аб гэтых падзеях аўтар выступае як іх сучаснік, аб сабе ён піша ў першай асобе [2].

Баркулабаўскі летапіс – гэта твор, дзе з пазіцыі простага чалавека, выхадца з непрывіліяваных саслоўяў адлюстраваны падзеі грамадска-палітычнага, эканамічнага, рэлігійнага, культурнага і паўсядзённага жыцця. Таму многія ацэнкі, дадзеныя гэтым падзеям, часам носяць характар у нечым прымітыўных каментарыяў, бо аўтар не быў тым чалавекам, які добра разбіраўся ў палітыцы, і які звесткі пра надвор’е, цэны на збожжа, голад і царкоўныя справы даволі часта высоўвае на першы план адносна падзеі палітычных як унутрыдзяржаўнага, так і міжнароднага характару. Больш того, некаторыя значныя падзеі закраналіся ім у той сувязі, у якой яны ўпłyвалі на мясцове жыццё і закраналі інтэрэсы насельніцтва з бліzkіх яму мясцін, а некаторыя і ўвогуле не былі занатаваны [7].

Як чалавеку, блізкаму да сельскага насельніцтва, аўтару асабліва знаёмымі былі вясковае жыццё і сялянская праца. Адсюль у цэнтры ўвагі летапіса простыя вясковыя людзі, іх цяжкая праца, залежнасць ад сілаў і капрызаў прыроды [5].

Канцэнтруючы ўвагу галоўным чынам на бытавых момантах і фактах сялянскага жыцця, аўтар часта дае дакладнае ўяўленне аб настроях і пачуццях свайго сучасніка, яго забабоннасці і веры ў цудадзейныя прыкметы і звышнатуральныя сілы. У асобных выпадках, напрыклад у запісу пра дабравольнае хрышчэнне маладой яўрэйкі, аўтар нават спрабуе пранікнуць у

псіхалогію канкрэтнага чалавека і tym самым патлумачць яго паводзіны ў канкрэтным выпадку [7].

Акрамя паведамленняў аб падзеях агульнадзяржаўнага характару аўтар, бадай, нічога больш так падрабязна і насычана не адлюстроўвае, як падзеі, звязаныя з прыроднымі катаклізмамі і tymі бедствамі, што яны нясуць людзям.

Шмат звестак на гэты конт і ў Віцебскім летапісе, і ў Магілёўскай хроніцы. Але ў Баркулабаўскім летапісе, у адрозненні ад іншых твораў, прысутнічае эмацыйнае і вельмі пранікліве спачуванне пацярпелым ад гэтих бедстваў і іх наступстваў людзям.

На сёняшні дзень Баркулабаўскі летапіс тоіць у сабе шмат незразумелага. Прычынай гэтага ў большай ступені з'яўляецца тое, што помнік захаваўся толькі ў выглядзе аднаго спіса. Таму амаль немагчыма канчаткова адказаць на шмат пытанняў. А адно з іх – дзе дакладна праходзіць мяжа паміж тэкстам мясцовай хронікі і мемуарамі іншай асобы?

Большасць даследчыкаў прыпісвае аўтарства праваслаўнаму святару Фёдару Філіповічу «Магілёўцу», а месцам стварэння лічыцца мясцовасць каля Орши. У прыватнасці, Доўнар-Запольскі тлумачыў прыналежнасць аўтара да духоўнага сану tym, што вельмі шмат увагі прысвечана на старонках летапіса рэлігійным справам: пытанням уніі, стварэнню брацтваў і г.д. [4]. Але ў другой частцы твора звесткі набываюць некалькі іншыя характеристары.

Магчыма, гэта вельмі ўмоўна, але нам падаецца, што адказам на пытанне, дзе праходзіць той водараздел паміж часткамі розных аўтараў, як раз і можа паслужыць апісанне прыродных катаклізмаў і іх наступстваў. Бо, калі да 1601 года паведамленні аб надвор’і былі рэдкімі і кароткімі і ў асноўным толькі дапаўнялі матэрыял аб важных палітычных падзеях, то ўжо з 1601 года аўтара быццам больш нічога не хвалюе акрамя неўраджаяў, паморкаў, цэнаў на збожжа і г.д. І вельмі верагодна, што той, хто складаў мемуары, больш увагі ўдзяляў таму, што самым прымым чынам упłyvala на паўсядзённае жыццё яго самага і гараджан: надвор’е, цэны, хваробы, пакуты ад голаду. Тому справы агульнадзяржаўнай важнасці застаюцца нібы збоку (апрача найбольш важных – паходы Ілжэдзмітрыя на Московію і «нейкі рокаш» 1605 года, удзельнікі якога «спустошыўши ... край ... на дзве мілі навокал... не зрабіўши нічога добра, раз’ехаліся прэч») [6]. Усе ж астатнія запісы гэтай часткі твору адлюстроўваюць складанае эканамічнае і сацыяльные палажэнне жыхароў Баркулабава і яго наваколля пасля некалькіх неспрыяльных гадоў.

Аўтар лічыць, што прычынаю такіх бедстваў быў знак: «Того ж року у самую у восень не по обычаяу месяца септеврия 17 дня у волторок от западу силный великий гром был в нас и по всем сторонам велми сильно гремел, также и близкое молони было; а в ночи мороз и ветер был, а тое было прознаменование – напреде будеш читати рок Христа 602, 603... » [6]. И далей

пачынаецца апісанне ўсіх бедстваў і няшчасцяў народа, калі за 1602 і 1603 гады «на Ніз» (ніжня цячэнні Дняпра) «... около тысеч 4 з голоду мужей и жон, детей пошло так, иж страшно было видети, иж на улицах, по дорогах, по гумнах, у ровех псы мертвых многих тела ели» [6].

Паведамленні за весну 1602 года з'яўляюцца кульмінацыйным пунктам усіх бедстваў і няшчасцяў жыхароў Баркулабава: «А коли вже была весна в року 1602, тот наход людей множество почали мерти; по пятеру, по тридцати у яму [хоронили]. Хворых, голодных, пухлых многое множество, — страх видети гневу божего» [6]. Ад такога неўраджаю і голаду многія людзі ішлі «на Ніз», шукаючы лепшай долі, але і тыя, «которые ишли на Низ, тые вси там померли, мало се зостало» [6].

Негатыўнымі былі і сацыяльныя праяўленні тых ліхалеццяў: «Отец сына, сын отца, матка детки, детки матку, муж жену, жена мужа, покинувши детки свои, розно по местах, по селах разышліся, один другого покидали, не ведаючи один о другом, — мало не вси померли» [6]. Але іншыя сітуацыі назіраеца пасля заканчэння голаду, калі тыя, хто пайшлі «на Ніз», пачалі вяртацца назад. Аб гэтым аўтар піша, пранікнуты дадатнымі эмоцыямі і з надзеяй: «Тепер же радость великая была, иж муж жену в далеких странах нашол, отец сына, матка дети, дети матку, приятель приятеля, близкий ближнега своего; а где который умер, от тых один одному поведал, где похован» [6].

Як сапраўдны прадстаўнік сваёй эпохі, аўтар верыць у прыкметы, знаменні і тлумачыць усе з'явы менавіта як следства нядобрых знакаў, што пасылаюць прыроды і Бог у пакаранне людзям. Нягледзячы на тое, што летапіс складаўся ў новы, адрозны ад сярэдневякоўя час, рацыяналізм канчаткова яшчэ не прыйшоў на змену правідэнцыялізму. Таму шмат сустракаеца выразаў тыпу «з ласкі літасцівага Господа Бога», «жах браў бачыць такі гнеў Божы» і інш.

Складанай была і праца сялян у такіх неспрыяльных умовах. Аўтар вельмі спачувае людзям: «А потым почали жати – горовати по снегу у стужу. Были теж морозы великие, огне клали, сами грелися, иж страшно и жалосно было гледети» [6]. Гэта яшчэ раз падкрэслівае блізкасць аўтара да сялян і іх паўсядзённасці.

Жалем і спачуваннем прасякнута амаль уся другая частка летапісу. Усе, каму ў той ці іншай меры вядомы гэты твор, не застаюцца раўнадушнымі да тых радкоў, дзе гаворыцца аб пакутах жабракоў у галодныя часы, як яны слёзна просяць кавалак хлеба: «Матухно, зезулюхно, утухно, панюшко, сподария, слонце, месец, звездухно, дай крошку хлеба!». Тут же подле ворот будет стояти з раня до обеда и до полудня, так то просячи; тамже другой под плотом и умрет» [6].

І ўвогуле, важна падкрэсліць выразна акрэсленую гуманістычную накіраванасць аўтараў гэтага твора, бо ва ўсіх выпадках, калі гутарка вялася нават пра войны, важныя для палітычнага жыцця краіны, аўтары запісаў

праяўлялі выражаную адмоўную рэакцыю. Усе ваенныя дзеянні, незалежна ад іх накіраванасці і харектару, разглядаюцца імі толькі з пункту погляду таго, якую шкоду яны прыносілі гаспадарчаму жыццю і насельніцтву ў тых месцах, дзе праходзілі.

Безумоўна тое, што Баркулабаўскі летапіс па праву можна лічыць «панарамным» творам, бо у ім з адноўкавай важнасцю для аўтара адлюстраваны падзеі палітычнага, эканамічнага, грамадска-палітычнага жыцця як мястэчка, так і дзяржавы ўцэлым. Але своеасаблівасць і каштоўнасць гэтаму твору надае, бадай, што менавіта такое эмацыйнае, рэалістычнае і насычанае адлюстраванне паўсядзённага побыту і працы простага чалавека, якія на той час вельмі залежылі ад праяў прыроды. Таму, дзякуючы апісанню прыродных катаклізмаў аўтарам Баркулабаўскага летапісу, можна заўважыць, што ў мясцовых летапісах, вельмі падобных да мемуараў, адлюстраваўся пэўны склад мыслення чалавека пераходнай эпохі, які яшчэ не парваў у поўнай меры з сярэдневяковым светапоглядам, не знішчыў у сабе адчуванне залежнасці ад волі Бога і сіл прыроды. А ў гэтым няма нічога незвычайнага, бо творы належалі прадстаўнікам менавіта той пераходнай эпохі, што супярэчліва аб'яднала наватарскі дух з поглядамі і думкамі старога часу.

In article the characteristic of the chronic of Barkulabov as source on stories of disasters 1601 - 1603 caused by natural cataclysms, from the point of view of the medieval person is given.

Спіс крыніц і літаратуры:

1. Беларускія летапісы і хронікі: пер. са старажытнаруск., старабел. і польск. / Уклад. У. Арлова. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 1997. – 432 с.
2. Вайтовіч, Н.Т. Баркалабаўскі летапіс / Н.Т. Вайтовіч. – Мінск, 1977. – 223 с.
3. Голенченко, Г.Я. Исторические знания в XIV – XVIII вв. / Г. Я. Голенченко // Очерки истории науки и культуры Беларуси. – Минск: Наука и техника, 1996. – С. 14 – 23.
4. Довнар-Запольский, М.В. Баркулабовская летопись / М.В. Довнар-Запольский. – Киев, 1908.
5. Мальцев, А.Н. Баркулабовская летопись / А.Н. Мальцев // Археографический ежегодник за 1960 год. – М., Издательство АН СССР, 1962. – 504 с.
6. Полное собрание русских летописей: в 37 т. / редкол.: Б. А. Рыбаков (гл. ред.) [и др.]. – М.: Наука, 1962 – 1982. – Т. 32. – 1975. – 234 с.
7. Помнікі старажытнай беларускай пісьменнасці / уклад А.Ф. Коршунава. – Мінск, Навука і тэхніка, 1975. – 248 с.
8. Чамярыцкі, В.А. Мясцовае летапісанне Беларусі XVII – XVIII стст. (Магілёўская хроніка) / В.А. Чамярыцкі // Весці АН БССР (серыя грамадскіх навук). – 1974. – №4. – С. 112 – 119.

9. Фрэйд, А.І. Фарміраванне мемуарнага жанру ў беларускай літаратуры XVI – першай паловы XVII стагоддзя ў святле летапісных традыцый / А.І. Фрэйд // Весці НАН Беларусі (серыя гуманітарных навук). – 1999. - №3. – С. 112 – 118.

Навуковы кіраўнік – В.А. Белазаровіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

УДК 94(438)(кан. XVIII - пач. XX)

A.G. Астроўскі

ВЫВУЧЭННЕ СЯРЭДНЯВЕЧНЫХ ЗАМКАЎ НА ПОЛЬСКІХ ЗЕМЛЯХ У КАНЦЫ XVIII – ПАЧАТКУ ХХ СТСТ.

Артыкул прысвечаны вывучэнню замкавай архітэктуры на польскіх землях. У першай частцы аўтар прадставіў грамадска-палітычныя перадумовы, якія адбыліся на польскіх землях і паспрыялі пачатку развіцця даследаванняў, накіраваных на вывучэнне старажытнай мінуўшчыны. У другім раздзеле раскрываецца паняцце «замак», як помнік архітэктуры, аб'ект археалагічнага даследавання, сацыяльна-еканамічная і палітычная адзінка жыцця сярэднявежчнага грамадства. Трэці раздзел непасрэдна прысвечаны даследаванням замкаў. У раздзеле разгледжана аматарская і навуковая плынь у вывучэнні замкаў, прадстаўлены розныя школы і накірункі вывучэння замкаў.

1. Грамадска-палітычныя перамены на польскіх землях у канцы XVIII - пачатку ХХ стст.

Канец XVIII ст. у гісторыі польскіх зямель звязаны з трагічнымі падзеламі Рэчы Паспалітай паміж Аўстрый, Прусіяй і Расіяй. Так да тэрыторыі Пруссіі былі далучаны землі Мазовії, Велікай Польшчы і Куювія. Аўстрый атрымала Малую Польшчу разам з горадам Кракаў, а Расія у сваю чаргу беларускія і літоўскія землі Вялікага Княства Літоўскага, а пасля вайны 1812 г. Герцагства Варшаўскае і Падляссе. Так з падзелаў Рэчы Паспалітай 1772, 1793 і 1795 гадоў у гісторыі польскіх зямель пачаўся новы гістарычны этап, які быў абумоўлены адсутнасцю ўласнай дзяржавы. Але нягледзячы на абставіны, што склаліся, польская інтэлігенцыя пачала барацьбу за нацыянальную незалежнасць.

Першая палова XIX ст. была часам рамантызму. Сфарміраваўшыся на глебе французскай буржуазнай рэвалюцыі, гэтая грамадска-палітычная плынь ахапіла ўсе сферы жыцця тагачаснага грамадства. Гісторыя таксама не была ў баку. Шмат вядомых нямецкіх і французскіх гісторыкаў такіх як Ф. Шылер, Г.Гегель, Ф.Гізо працавалі ў гэтым навуковым накірунку. Большасць іх прац былі накіраваны на вывучэнне старажытнай гісторыі сваёй айчыны. На польскіх землях таксама пачалі займацца вывучэннем старажытнай гісторыі свайго краю. Навуковая дзеянасць Адама Нарушэвіча, Іахіма Лелявеля і

шмат іншых адыграла не малую ролю ў зацікаўленасці вывучэння старажытнай гісторыі сваёй айчыны. Але ў сваю чаргу палітычныя абставіны таго часу не паспрыялі грунтоўнай працы ў гэтым накірунку. Шляхецкія паўстанні 1830-1831 гг. і 1863-1864 гг., падаўленыя расійскімі ўладамі, прывялі да рэакцыі супраць польскай інтэлігенцыі і ўсяго, што мела якое-небудзь дачыненне да польскага народу.

Другая палова XIX ст. з'яўлялася часам станаўлення у навуцы новай навуковай плыні – пазітывізму. Пазітывізм як адказ на недахопы плыні рамантызму знайшоў сваё ўвасабленне ў гісторыі ў галіне даследаванняў старажытнай гісторыі. Даследаванні набываюць больш навукова-прафесійнае афармленне, фарміруеца метадалагічная база, на польскіх землях з'яўляецца шэраг выкладчыкаў, якія маюць гістарычную адукацию.

Акрамя пазітывізму гістарычная навука пашыраеца колам іншых накірункаў, якія займаюцца даследаваннем розных бакоў чалавечага жыцця. Так тут трэба адзначыць сацыяльна-эканамічны накірунак, культурны, псіхагістарычны і шмат іншых. Гісторыкі, што працавалі ў вышэй названых накірунках, даследавалі гістарычныя праблемы з погляду ролі эканомікі ў станаўленні тых ці іншых грамадска-палітычных утварэнняў, займаліся праблемамі ролі чалавечай свядомасці у дачыненні да розных гістарычных пераўтварэнняў.

Першая сусветная вайна стала мяжой паміж грамадска-палітычным развіццём свету ў XIX стагоддзі і грамадска-палітычным развіццём свету ў XX стагоддзі. Увогуле XIX ст. было для польскіх зямель часам адсутнясці ўласнай дзяржаўнасці, але ў сваю чаргу гэта час, калі польская інтэлігенцыя актыўна звязаецца да сваёй мінуўшчыны. Так адной з праблем у вывучэнні старажытнасці стала абаронная архітэктура польскіх зямель.

2. Паняцце «замак» як археалагічная, архітэктанічная і гістарычная з'ява.

Замак як від архітэктурнага збудавання адносіцца да абароннай архітэктуры. У польскай гістарычнай навуцы замкавая архітэктура адносіцца да раздзелу «architectura militaris». Назва «architectura militaris» была ўпершыню выкарыстана у XVII ст. і звязана з выданнем у Лейдэне у 1631 г. А.Фрэйтэнам кнігі «Architectura militaris», а таксама з выданнем у 1659 г. Наановічам-Наронскім кнігі «Будаўніцтва вайсковае». У гэтих выданнях аўтары засяродзілі ўвагу на замкавай архітэктуры з ваеннага пункту погляду. Яны аналізуюць такі від абароны, як пасіўная. Так пасіўная абарона прыстасоўваецца да замка праз наяўнасць штучных абарончых элементаў якія дазваляюць войску адбіваць атакі праціўніка, абавіраючыся на магчымасці замка [1, с. 9].

Замак як від абарончай архітэктуры увасабляе ў сябе трох будаўнічых элементы. Да першага элементу адносяцца «перашкоды». Перашкоды

з'яўляюцца першым відам абароны. Яны падзяляюцца на прыродныя абарончыя перашкоды: рака, высокі пагорак, і перашкоды штучныя: сухі роў або з водой, драўляны частакол. Другім элементам абароны лічыцца «стан». Стан выкарыстоўваецца для размяшчэння войск, у першую чаргу артылерыі, для вядзення абароны і прадухілення ворага. Трэці элемент абароны «схоў». Гэта месца выкарыстоўваецца для жыхарства і для захавання правіянту.

Нягледзячы на наяўнасць асноўных элементаў у архітэктуры замка, кожны замак мае свае асаблівасці. Сярод асноўных асаблівасцей замку зазначым сістэму будаўніцтва замку. Так, разглядаючы польскія замкі трэба адзначыць, што замкавая архітэктура Польшчы запазычыла некаторыя элементы будаўніцтва абарончых збудаванняў з іншых еўрапейскіх краін: гэта прысутнасць будаўнічых школаў Германіі, Францыі, Галандыі, Італіі, Іспаніі і Англіі. Кожная са школ адрозніваецца наяўнасцю асаблівых рыс у будаўніцтве замкаў, якія грунтуюцца на надаванні перавагі тым ці іншым элементам замку ў яго абароне. Французская будаўнічая школа надае большую ўвагу развіццю штучных абарончых элементаў вакол замку. У сваю чаргу галандская будаўнічая школа, як і італьянская з іспанскай, надаюць большае значэнне абарончай вежы, як галоўнаму элементу у абароне замку.

Кожны замак у сваім будаўніцтве прытрымліваецца адной з сістэм абароны. Сярод форм замкавай абароны выдзяляюцца – сцянная, бастыённая, вежавая. Кожная з форм абароны адрозніваецца перавагай таго, альбо іншага элементу архітэктуры замка, які з'яўляецца вядучым у абароне замка. Абарона сцянная надае большае значэнне сцяне, як галоўнаму элементу абароны. Вежовая абарона акрамя сцяны ўключае вежу, як неабходны элемент абароны замка. [1, с. 11]

Акрамя архітэктурнай харкторыстыкі замкі таксама з'яўляюцца элементам гісторычнага мінулага. Па гэтаму замак трэба харктыразаваць, як аб'ект гісторычнага даследавання. Замкі былі не толькі пабудовамі ваеннага прызначэння, але і адыгрывалі значную ролю ў адміністрацыйным і эканамічным жыцці дзяржавы і грамадства эпохі сярэднявечча. Так на думку польскага даследчыка замкавай архітэктуры Б. Гёркіна замак у гісторычным разуменні з'яўляецца не толькі элементам ваенай архітэктуры, а таксама ўключае ў сваё значэнне функцыі адміністрацыйнай пабудовы и функцыі эканамічнага развіцця дзяржавы і грамадства ў часы сярэднявечча. Замак ў першую чаргу гэта палітычны, эканамічны і культурны арганізм развіцця сярэднявечнага грамадства. Аднак пры наяўнасці такой величнай колькасці функцый, якія нададзены замку, як элементу развіцця сярэднявечнага грамадства ў польскай гісторычнай навуцы існуе шмат пытанняў, якія звязаны з асвяленнем такога віду архітэктуры, як замак.

Польскія навукоўцы развіццё абароннай архітэктуры свайго краю падзяляюць на 4 перыяды. Кожны з перыядаў азначаны станаўленнем таго ці іншага тыпу абарончага будынку, як дамінуючага ў ваенным дойлідстве польскай дзяржавы. Першы перыяд прадстаўлены распаўсюджваннем на

тэрыторыі Польскай дзяржавы «гродаў». Гэты час ахоплівае прыкладна Х-XIII ст. У вышэй названы час на тэрыторыі дзяржавы першых Пястай распаўсюджваюцца ўмацаваныя абаронныя пабудовы, якія з'яўляюцца месцам жыхарства князя, а на месцах яго намеснікаў-кашталянаў. Гэты час адмечаны станаўленнем градова-кашталянскага тыпу дзяржаўнага кіравання. Наступны этап адзначаны развіццём такога тыпу абароннай архітэктуры, як замак. Росквіт замкавай абароннай архітэктуры назіраецца на польскіх землях прыкладна ў час высокага і позняга сярэднявечча (XIII-XV ст.). У гэты час замак становіцца галоўным відам архітэктурнага будаўніцтва. Унутраннае і міжнароднае становішча (дзяржаўная раздробленнасць, навалы крыжакоў і мангола-татар) падштурхоўвае польскага князя і найбольш заможныя колы польскага тагачаснага грамадства да пабудовы спецыяльных ваеных будынкаў, якімі сталі замкі [1, с. 12].

Трэцім этапам у развіцці абароннага дойлідства польскай дзяржавы прызнана лічыць распаўсюджванне абарончых сістэмаў гарадоў, як новага віду абароны, які усталяваўся на польскіх землях у XVI-сярэдзіне XVII ст. Час гэты звязаны з пераменамі ў тактыке і ваеннай справе, у змене ролі гарадоў і гарадскіх саслоўяў у ваенных дзеянях дзяржавы. Апошнім этапам абароннага дойлідства польскіх зямель з'яўляецца росквіт палацавага абароннага будаўніцтва, які прыпадае на апошнія часы існавання Рэчы Паспалітай (сярэдзіна XVII-XVIII ст.). Часы асветы, станаўлення такіх стыляў архітэктуры, як барока, ракако, класіцызм паўплывалі на абароннае дойлідства краю, што набыло сваё ўяўленне ў развіцці палацавага будаўніцтва.

Сапраўдная замкавая архітэктура распаўсюдзілася на землях Польшчы ў XIII-XV стст. Аднак у вывучэнні замкаў Польшчы застаецца вялікая колькасць пытанняў. Адным з іх з'яўляецца пытанне аб прававым становішчы замкаў. У 1977 г. у Страсбургу была выдадзена праца Ш.Л. Сальша, Ж. Бурно і Ж. Фіно «L'atlas des chateaux forts en France». У гэтым выданні аўтары растлумачваюць паняцце «замак» з пункту погляду яго прававога становішча. На іх думку замкам трэба лічыць любое ўмацаванае збудаванне, якое з'яўляецца месцам жыхарства сеньёра, ці любога феадала. Зыходзячы з гэтае думкі, шэраг польскіх даследчыкаў замкавай архітэктуры мяркуюць, што пад паняцце «замак» можна ўключыць любую абарончую пабудову, нягледзячы, хто з'яўляецца яе гаспадаром. У замкавую архітэктуру ўключалі будынкі рэлігійнага культу абарончага тыпу, розныя умацаваныя сядзібы.

Наступнай навуковай проблемай з'яўляецца высвятленне колькасці замкаў на польскіх землях. Большасць захаваўшыхся замкаў на тэрыторыі Польшчы пабудаваны з цэглы і ахопліваюць найбольш старажытны час прыкладна з сярэдзіны XIII ст. Таму паўстае пытанне ці існавалі замкі на польскіх землях у больш ранні перыяд? Так большасць абарончых комплексаў пабудаваных у ранейшы час з'яўляліся драўляныя і таму яны не

захаваліся да сёnnешняга часу. Калі далучыць да замкавай архітэктуры яшчэ і драўляныя абаронныя пабудовы X-XII ст., то колькасць замкаў на польскіх землях значна павялічыцца [1, с. 14]

Таксама яшчэ адным праблематычным момантам ў вывучэнні замкавай архітэктуры Польшчы з'яўляецца меркаванне наконт таго, якая галіна навукі павінна займацца вывучэннем замкавай архітэктуры. Так М. Злата ў сваім тэксце «Замак сярэднявечны, як праblема гісторыі мастацтва» надае вядучае месца ў пытанні даследавання замкавай архітэктуры гісторыі мастацтва [2, с. 78-111]. У сваю чаргу польскі даследчык абарончай архітэктуры Л.Кайзер выступае супраць такога меркавання. На яго думку замкавая архітэктура ўключае ў свой склад розныя бакі чалавечага жыцця і таму становіцца аб'ектам даследаванняў гісторыкаў, археолагаў, культуролагаў і гісторыкаў архітэктуры і мастацтва [4].

3. Даследаванне замкаў на польскіх землях у канцы XVIII - пачатку XX стст.

Даследаванне польскіх замкаў губляеца недзе ў другой палове XVIII ст. – эпохе Асветніцтва. Адукаваныя колы грамадства Рэчы Паспалітай таксама не былі адхілены ад духу часу. У асяродку французскіх мысляроў усталявалася ідэя аб асветніцкім манаархе, чыя дзейнасць будзе накіравана на развіццё навукі, адукцыі і культуры ў дзяржаве. Да спісу такіх асветніцкіх каралеўскіх асоб Ж.Ж. Руссо адносіў і апошняга карала Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста Панятоўскага.

З імем Станіслава Аўгуста Панятоўскага звязваецца пачаткі вывучэння замкавай архітэктуры на польскіх зямелях. Так у 1787 г. кароль пераязджаючы з Варшавы у Канёв зацікаўся замкавымі пабудовамі. Разам з ім падарожнічаў гісторык і навуковы дзеяч Адам Нарушевіч. Станіслаў Аўгуст Панятоўскі аддаў загад Адаму Нарушевічу навукова апісаць разгледзенія помнікі айчыны і саставіць іх малюнкі. Па вяртанні ў Варшаву кароль даў загад Яну Юзэфу Вінкерману скласці бібліяграфічны спіс замкаў для яго асабістай бібліятэкі. Кароль і сам непасрэдна займаўся археалагічнымі даследаваннямі замкаў. Такая зацікаўленасць каралеўскай асобы гістарычным мінулым была нездарма. З аднаго боку гэта былі павевы часу, а з другога боку іншыя каралеўскія асобы еўрапейскіх дзяржаў таксама займаліся вывучэннем свайго гістарычнага мінулага.

З падзелам Рэчы Паспалітай паміж трывма дзяржавамі не спыніўся працэс даследавання замкавай архітэктуры на польскіх землях. Наступнае, XIX стагоддзе стала часам, як аматарскага так і прафесійнага вывучэння замкавай архітэктуры. Ужо на яго пачатку ваенны міністр Герцагства Варшаўскага Маўрыцыё Гаўке пачаў разглядаць і сістэматызаваць ваенныя ўмацаванні краю. Сярод іх былі і замкі. Ваенны міністар сабраў некалькі малюнкаў замкаў, зрабіў некаторыя апісанні. Яго праца па сістэматызацыі

ваенных умацаванняў краю мела хіба не толькі прафесійную карысць, але і высвятленне гістарычнай мінуўшчыны з патрыятычнага погляду. Аднак шляхецкае паўстанне 1830-1831 гг. не дазволілі давесці да друку працу Маўрыцыё Гаўке [3, с. 55].

Першая палова XIX ст. таксама звязана з дзейнасцю Казіміра Строньчынскага (1806-1869). Казімір Строньчынскі, з'яўляючыся кірауніком Геральды Каралеўства Польскага займаўся дакументаваннем помнікаў мінулага. Вынікам яго дзейнасці з'явілася кніга «Опісы і віды помнікаў Каралеўства Польскага». У названай кнізе аўтар адзначыў некалькі апісанняў і сабраў альбомы малюнкаў, прысвечаных замкам. Сёння праца Казіміра Строньчынскага захоўваецца ў аддзеле рукапісаў бібліятэкі Варшаўскага ўніверсітэту. Вывучэнне старажытных помнікаў польскіх земель даследчыкамі першай паловы XIX ст., а менавіта апісанне 79 замкаў, стварыла добрую глебу для наступнага, грунтоўнага асвятлення замковай архітэктуры.

Другая палова XIX ст. з'яўляеца часам, калі ствараюцца цэнтры і навуковая база для вывучэння замкаў на польскіх землях. Тут у першую чаргу патрэбна адзначыць адкрыццё ў 1866 г. кафедры археалогіі ў Ягелонскім універсітэце ў Кракаве. Першым загадчыкам кафедры стаў Юзаф Лепкоўскі. А таксама адкрыццё ў 1882 г. кафедры гісторыі мастацтва на чале з Марыянам Сакалоўскім. Дзякуючы дзейнасці дадзеных навукоўцаў аформіліся асноўныя плыні ў вывучэнні замковай архітэктуры. Разглядаючы гэтае пытанне, трэба зазначыць асобу археолага Уладзіміра Дземетыркевіча (1859-1937). Як археолаг Уладзімір Дземетыркевіч праводзіў археалагічныя раскопкі на замках у Калішу і Заводзю. Пасля таго, як Дземетыркевіч стаў загадчыкам кафедры археалогіі Ягелонскага ўніверсітэту ім была ўсталявана кола дзейнасці гісторыка. У. Дzemетыркевіч раздзяліў гісторыю чалавечага грамадства на прагісторыю і саму гісторыю грамадства, якая мае наратыўныя крыніцы. Дземетыркевіч лічыў, што прагісторыяй павінна займацца археалогія, а часамі апісанай гісторыі непасрэдна гісторыя. З гэтым меркаваннем не згаджаўся Ю. Лепкоўскі, які быў прыхільнікам даследчыцкай ролі археалогіі ў вывучэнні замкаў. У сваю чаргу Ю. Лепкоўскі разам з М. Сакалоўскім сфарміравалі кола навуковых дысцыплін, якія непасрэдна павінны займаць вялікую ролю ў даследаванні старажытных помнікаў: гэта музеязнаўства, ахова помнікаў і іншыя. Аднак у сваю чаргу разыходжанне поглядаў метадычнага характару паміж навукоўцамі адштурхнуў аднаго ад другога. Метадалагічныя разыходжанні паміж Ю. Лепкоўскім і М. Сакалоўскім на доўгі час спрэвакавалі дыскусію на тэму, хто павінен займацца вывучэннем замковай архітэктуры: непасрэдна гісторыя і археалогія, альбо гісторыя мастацтва [4, с. 6].

Другім цэнтрам у даследаванні польскіх замкаў з'яўлялася Львоўская школа, якая распаўсюдзіла сваю навуковую дзейнасць у пачатку XX ст. Гісторыкі, якія былі прыхільнікамі Львоўскай школы згуртаваліся вакол

«Часопіса падзей грамадскіх і гаспадарчых». Данная навуковая школа была прыхільнікам сацыяльна-еканамічнай гісторыі. На думку гісторыкаў Львоўскай школы замак з'яўляецца сацыяльна-еканамічнай адзінкай сярэднявечнага грамадства. Зыходзячы з гэтага меркавання, прыхільнікі Львоўскай школы лічылі, што замак трэба даследаваць з пункту гледжання яго ролі ў сацыяльна-еканамічным развіцці дзяржавы і грамадства.

Акрамя гістрычных апісанняў і археалагічных даследаванняў на польскіх землях ў XIX ст. распачынаецца і распаўсюджваецца спроба рэстаўрацыі рэшткаў замкаў. На думку польскага даследчыка Я. Фрыша фармаванне і развіццё рэстаўрацыйнай працы на польскіх землях можна падзяліць на трох перыяды. Першы перыяд ахоплівае 1795-1820 гг. Гэты час, па меркаванню навукоўца, трэба лічыць пачаткам рэстаўрацыйнай працы на польскіх землях. У 1782 г. Гэлена Радзівіл аддала загад на аднаўленне капліцы гнезенскага архібіскупа Якуба Уханьскага. У 1802 г. быў рэстаўрыраваны рэнесансавы палац Радзяюўскіх у Радзеювічах на замак у раманскім стылю. У асноўным аднаўленчыя працы праводзіліся па жаданні тых, хто валодаў забудовай. Другі перыяд, на погляд Я. Фрыша, звязаны з першай паловай XIX ст. У гэты час пачалося свядомае аднаўленне старажытных пабудоў, як помнікаў гістарычнай спадчыны сваёй айчыны. Апошні трэці перыяд пачынаецца з 1870 г. і звязаны ён са спробамі навуковага аднаўлення старажытнай архітэктуры. У аднаўленчай справе знайшлі сваё выкарыстоўванне разнастайныя новыя мадэрнісцкія навуковыя плыні ў рэстаўрацыі і кансервацыі архітэктурных помнікаў. Гэтая справа ў другой палове XIX ст. найшла сваё ўвасабленне ў дзейнасці Уладзіслава Лушкевіча і Марыяна Сакалоўскага. Пачатая імі праца паспрыяла станаўленню і фарміраванню рэстаўрацыйнай працы на польскіх землях у больш позні перыяд [5, с. 67].

Навуковае вывучэнне замкаў у канцы XVIII – пачатку XX ст. стала першым крокам у даследаванні абарончай архітэктуры на польскіх землях. Дзякуючы даследчыцкай справе ўзнікла некалькі накірункаў, якія пачалі займацца вывучэннем і захаваннем замкаў (гісторыя, археалогія, гісторыя мастацтва, музеязнаўства, рэстэўрацыйная справа). Даследчыцкая дзейнасць з аматарскай працы набыла навуковы характар. Навуковыя дасягненні ў вывучэнні замкаў у канцы XVIII – пачатку XX ст. сформіравалі добрую глебу для наступнага планамернага даследавання дадзенай проблемы.

Article devoted to studying замковой architecture on the Polish earths. In the first part the author has presented political preconditions, which have occurred on the Polish earths and have promoted the beginning of development of researches, directed on studying of the ancient past. In the second section the concept "castle", as an architecture monument, object of the archaeological reveals, researches, socially-economic and political unit of a life of the medieval Societies. The third section directly devoted to researches of castles. In section it is considered amateur and scientific currents in studying of locks, represent different schools and directions of studying of locks.

Спіс крыніц і літаратуры:

1. Kajzer L. Zamki i społeczeństwo. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. – Łódź, 1993 r.
2. Zlat M. Zamek średniowieczny jako problem historii sztuki. Instytut Historii Architektury, Sztuki I Techniki Politechniki Wrocławskiej. – Wrocław, 1978 r.
3. Abramowicz A. Historia archeologii polskiej XIX-XX wieku. – Warszawa-Lodz, 1991 r.
4. Kajzer L. Wstęp do archeologii historycznej w Polsce. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. – Łódź, 1996 r.
5. Abramowicz A. Historia archeologii polskiej. – Łódź, 1992 r.

Навуковы кіраунік – Г.М. Семянчук, кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

УДК 303.446.4 (092 С.М.СОЛОВЬЕВ)

Д.В.Шейкин

ВОССТАНИЕ 1794 г. ПОД РУКОВОДСТВОМ Т. КОСТЮШКО В ОЦЕНКАХ С.М. СОЛОВЬЕВА

Статья посвящена анализу польского восстания 1794 г. в работах С.М.Соловьева. На примере таких работ С.М.Соловьева как «История падения Польши», «Учебная книга по русской истории», «Общедоступные чтения по русской истории» раскрываются причины, ключевые события, результаты и последствия восстания; определяются причины поражения восстания, данные С.М.Соловьевым.

История взаимоотношений двух стран – России и Польши – насыщенная событиями и довольно драматичная – не раз попадала в поле зрения как польских, так и российских ученых. Одним из видных российских историков второй половины XIX века, в чьем творчестве затрагиваются вопросы русско-польских взаимоотношений, был С.М. Соловьев.

Занимаясь историей России, С.М. Соловьев не мог обойти вниманием такой аспект развития государства как его внешняя политика и, прежде всего, отношения с соседними государствами. В этой связи русско-польские отношения постоянно находились в поле зрения ученого. Взаимоотношения России и Польши рассматриваются в таких работах С.М. Соловьева как: «История России с древнейших времен» [1], «История падения Польши» [2], «Общедоступные чтения о русской истории» [3].

Касательно восстания 1794 года в Речи Посполитой под руководством Т. Костюшко, следует отметить, что основной работой автора, в которой даются описание и оценка событий восстания, является «История падения Польши» [2], также сведения о восстании 1794 года мы находим в таких

работах ученого как «Учебная книга по русской истории» [4] и «Общедоступные чтения по русской истории» [3]. Главный же труд историка – «История России с древнейших времен» [1] – доводит повествование до 1774 г., поэтому использовать его при рассмотрении данного вопроса можно лишь косвенно.

Говоря о причинах польского восстания 1794 г. Соловьев писал в «Истории падения Польши» [2], что «после печального конца майской конституции (конституция 3 мая 1791 г.) у ее приверженцев было одно средство действовать в пользу проигранного дела: составлять заговоры, возбуждать неудовольствие и дожидаться удобного случая для поднятия восстания» [2]. Таким образом, Соловьев выделяет две важнейшие причины выступления 1794 года – крах майской конституции и, несомненно, второй раздел Речи Посполитой, который, как и первый, и впоследствии третий разделы проводились правительством Екатерины II вполне осознанно и целенаправленно.

Далее Соловьев приступает к детальному описанию подготовки восстания, указывая, что главными организаторами в Варшаве выступили генерал Дзялынский и купец Капостас; также автор обращает внимание читателя на то, что организаторы выступления активно искали поддержки за рубежом (например, визит Костюшко и других участников восстания во Францию с целью поиска денег; надежда на тайную помощь или, по крайней мере, на нейтралитет со стороны Австрии).

Отдельно следует упомянуть еще об одном моменте в ходе подготовки восстания – организаторы выступления одним из условий его начала провозгласили участие в нем Т. Костюшко в качестве руководителя, что указывает на то, что человек этот в Польше был известен,уважаем и авторитетен. Личности Костюшко Соловьев не дает какой-либо специальной характеристики, однако, в описании его деятельности как на подготовительном этапе восстания, так и в ходе самого выступления, Костюшко показан как человек, во-первых, честный и искренний, как патриот своей страны и своего народа (например, ответ Костюшко на предложение возглавить восстание: «единственное мое желание – сражаться за отечество и если десять человек согласны, то я охотно пойду в одиннадцатые» [2]); во-вторых, Соловьев показывает Костюшко как профессионала военного дела, реально и трезво оценившего ситуацию и шансы на успех или провал восстания (из высказываний Костюшко: «Варшава не Польша и если Варшавяне начнут – тем хуже для них, но если они хотят действительно предпринять защиту отечества, то должны снести с жителями и войсками во всей Польше и запастись средствами для борьбы» [2]).

Поводом к выступлению Соловьев называет решение держав (России, Австрии и Пруссии) уменьшить численность войск Речи Посполитой, принятное по результатам второго раздела.

Следует отметить, что еще на этапе подготовки восстания Соловьев отмечает плохую организацию и разногласия в лагере повстанцев. Например, спор вокруг Варшавского арсенала: Варшавский комитет настаивал на немедленном выступлении, в случае если русские войска начнут хоть малейшее движение в сторону арсенала; Костюшко же по этому поводу говорил следующее: «арсенал – пустяки в сравнении с Польшей» [2], и дал распоряжения о более тщательной подготовке выступления, но его приказания выполнены не были.

Непосредственным началом восстания, его отправной точкой, Соловьев считает мятеж корпуса Мадалинского (отказ уменьшить численность подразделения и рейд по прусскому приграничью). Заостряя внимание на столь, казалось бы, незначительном событии, Соловьев таким образом стремится еще раз подчеркнуть спонтанность выступления, его недостаточную организованность. Далее Соловьев указывает, что Костюшко, получив известие о действиях Мадалинского, был очень рассержен и вынужден был объявить о начале восстания.

Вскоре происходит первая крупная победа восставших 24 марта (4 апреля) под Рацлавицами. Оценка, данная этому событию Соловьевым была вполне ожидаемой – читаем в «Истории падения Польши» в главе 12-й: «это дело (победа под Рацлавицами), ничтожное само по себе, имело важное значение как первый удачный шаг начальника восстания» [2] и «еще более усилило революционное движение» [2]. Кроме того, автор всячески подчеркивает случайность этой победы восставших, указывая, что отряд Тормосова был разбит благодаря перевесу сил и невыгодности положения русских.

Однако говорить о том, что Соловьев критикует и выставляет в нелицеприятном виде одних лишь организаторов и предводителей восстания, было бы неправомерно. Довольной острой критике со стороны автора подвергается командующий русскими войсками в Варшаве генерал Осип Андреевич Игельстром. Вот характеристика, данная этому военачальнику Соловьевым: «человек давно знакомый с Польшей, бывший в Варшаве еще при Репнине и отличавшийся точным исполнением приказов. Но, как это часто бывает, верный исполнитель чужих приказаний, Игельстром оказался не совсем состоятельным, когда пришлось самому быть главным распорядителем» [2].

Первый упрек Игельстрому Соловьев дает за то, что тот, зная о грядущем выступлении, поддался недовольству горожан, и еще до начала восстания вывел часть гарнизона из Варшавы. Главным же, что ставит в вину Игельстрому Соловьев было его (Игельстрома) фактическое бездействие накануне восстания и на начальном его этапе, когда Игельстром запретил русским войскам захват Варшавского арсенала, бывшего своеобразным центром восставших в столице, а также его запрет на всякое противодействие вышедшим из-под контроля польским военным подразделениям (в частности

канонерскому батальону и полку Дзялынского). Для большей убедительности ошибочных действий Игельстрома Соловьев приводит его ответ на предложение одного из генералов захватить арсенал: «Как можно! А союзный трактат с Польшей! Восстание начинает не республика, а только некоторые лица; взять арсенал – значит начать неприятельские действия против республики; шаг этот будет началом к восстанию целого города» [2].

Рассматривая дальнейший ход восстания, Соловьев уделяет много внимания реакции короля Станислава-Августа на происходящие события. Соловьев создает достаточно красочный образ практически полностью беспомощного монарха, не владевшего ситуацией и от которого в итоге отвернулись практически все, включая собственных гвардию и караул, которые предпочли охране монарха участие в восстании. Для того, чтобы подчеркнуть уничижительность положения короля, Соловьев приводит сцену, разыгравшуюся в королевском дворце в день начала восстания: «Король идет навстречу караульным, кричит, машет рукою; солдаты останавливаются; молодой офицер подходит к королю и с клятвами в верности к его величеству объявляет, что они должны идти туда, куда зовет их честь. «Честь и обязанность повелеваю вам быть подле меня», – отвечает король. Но в это самое время слышится выстрел в той стороне, где живет Игельстром, и гвардия бросается туда, так что король едва не был сбит с ног; во дворце не остается ни одного караульного» [2].

Созданное в Варшаве революционное правительство уведомляет короля, что к нему сохраняются «уважение и привязанность» [2], но подчиняется это правительство Костюшко, и требует от короля оставаться в Варшаве.

Кроме того, Соловьев дает характеристику взаимоотношениям между Косцюшко и Станиславом-Августом, приводя на сей счет распоряжения, отданные руководителем восстания, в которых Костюшко приказывал не выпускать Станислава-Августа из Варшавы, запретить переписку короля с кем-либо, арестовать всех приближенных короля.

На примере отношения восставших к решению крестьянского вопроса Соловьев в очередной раз стремился продемонстрировать противоречия между участниками восстания (а именно между Костюшко и большей частью шляхты). Но еще больше крестьянский вопрос используется Соловьевым для того, чтобы показать, насколько невелика была роль крестьянства в восстании 1794 г. и насколько далеки были друг от друга шляхта и крестьяне. Следовательно, Соловьев в принципе не считал польское восстание 1794 года народным как раз из-за неучастия в нем подавляющего большинства крестьян. В частности, Соловьев отмечает: «Придавленные крестьяне не понимали, какое у них может быть общее дело со шляхтой, не понимали, зачем они должны драться, чтобы дать торжество так называемой Польской республики над ее врагами» [2]. Соловьев подчеркивает, что универсал, в

котором Костюшко призывал освободить крестьян, не только не был исполнен шляхтой, но и вызвал в ее среде бурю негодования.

Не остается без внимания Соловьев и реакция соседних с Польшей государств на начавшееся восстание. Особенно Соловьев обращает внимание на активные действия Пруссии при подавлении восстания, видя в них в первую очередь желание создать военное превосходство над русскими и, следовательно, возможность захватить больше территории при уже ставшем неизбежным третьем разделе Польши.

Однако вскоре ситуация меняется не в лучшую для Пруссии сторону: Фридрих-Вильгельм вынужден был вернуть большую часть своей армии обратно в Пруссию, так как там начались волнения в польских провинциях. Тем самым прусский монарх предоставил России карт-бланш и в подавлении восстания, и в будущем разделе территории Польши.

В описании польского восстания 1794 г. находим у Соловьева прямые аналогии и сравнения с французской революцией, что не удивительно, так как время обоих событий совпадает. Например, автор указывает на события конца июня 1794 г. в Варшаве после взятия пруссами Krakowa: «27 июня Казимир Конопка, бывший секретарь Коллонтая, стал произносить перед народными толпами зажигательную речь, указывал на измену Krakовского коменданта; говорил, что в стенах Варшавы много таких же изменников; уверщевал народ требовать их казни. 28 числа толпы направились к тюрьме, повесили начальника, а затем и всех заключенных» [2].

Рассматривая заключительный этап восстания, Соловьев констатирует, что «судьба Польши решалась русским оружием, для чего императрица (Екатерина II) отправила в Польшу Суворова» [2].

Примечательно, что в разных работах историка по-разному показана сцена плениния Костюшко в битве при Мацеевицах. В «Истории падения Польши» [2] читаем: около пяти часов вечера явился в главную квартиру отряд русских солдат, которые несли полумертвого человека: то был Косciюшко, кровь покрывала его тело и голову, лицо было бледно-синее» [2]. Те же события, но уже в «Учебной книге по русской истории» [4]: при местечке Мацеевицах в 12 милях от Варшавы поляки потерпели страшное поражение; Косciюшко бросил свою саблю, сказал: «*Finis Poloniae!*» (Конец Польше!) – и был взят в плен» [4], и далее «В самом деле, это был решительный день для Польши: последние нравственные силы ее были истощены, вражда партий разгорелась, и после Костюшко не было более человека, который бы своей личностью, общим доверием к себе мог поддержать согласие» [4]. То есть в последнем случае мы видим максимум тактичности и уважения к последней битве генерала, в то время как в первом автор пытается принизить Костюшко, показать его падение наиболее позорным и бесславным. Причина таких расхождений в оценках кроется во времени написания работ: «История падения Польши» [2] написана в 1863 г., в год восстания на землях Польши, Литвы и Беларуси, когда в России на пике

были антипольские настроения, и любое упоминание о Польше и об ее героях вызывало шквал негодования. «Учебная книга по русской истории» [4] написана была раньше, в 1859 г., до восстания, следовательно, и оценки в ней даны более мягкие.

Следует обратить внимание на стиль изложения Соловьева. Отряды конфедератов и повстанцев иначе как «шайками» он не называл [6, с. 383], собрание организаторов восстания – «сборища», сами повстанцы – чаще всего – «заговорщики»; листовки, призывающие к выступлению, – «афишки» и т.д.

Восстание 1794 г. неразрывно связано с вопросами о разделах РП, где в российской историографии присутствует единодушие еще со времен Н.М. Карамзина – разделы Польши трактуются как политика собирания русских земель. Яркое тому подтверждение находим в «Общедоступных чтениях по русской истории» [3] где говорится буквально следующее: «Так императрица Екатерина II покончила свое славное дело – дело присоединения Западной России. При великом князе Иоанне Даниловиче Калите начала собираться Русская земля около Москвы; но собиралась только Россия Восточная, а Западная была отхвачена Литвою и поляками; с великого князя Иоанна III Васильевича начала понемногу и западная Россия присоединяться к восточной; потом, при царе Алексее Михайловиче, присоединилась значительная ее часть, и царь Алексей уже принял титул «Всея Великия и Малыя и Белыя России самодержца»; но это был только титул, а Екатерина II действительно стала государынею Всея Великия и Малыя и Белыя России. Важно было не то, что Россия распространилась, приобрела обширные земли, важно было то, что эти земли были старинные русские. Екатерина II любила давать славные прозвания своим полководцам; но самой ей принадлежит славное прозвание Собирательницы русских земель. Мало того, что Екатерина собрала старые русские земли, стала действительно государынею и Малыя и Белыя России, она создала еще Новую Россию; из обширной пустыни, где с незапамятных пор не было никакой безопасности для мирного человека, сделала богатую житницу, где в короткое время мог вырасти такой богатый и многолюдный город, как Одесса. Петр Великий дал России Балтийское море, а Екатерина II – Черное, которое в старину называлось Русским». [3] С.М. Соловьев и ряд других историков считали, что Екатерина II в разделах Речи Посполитой сознательно отстаивала интересы русского народа.

Главной причиной поражения восстания 1794 г. и последующей гибели Речи Посполитой Соловьев считает ее политическое устройство, которое довело народ страны до состояния полного безразличия и апатии в отношении дел государства, что сказалось главным образом в те моменты истории Польши, когда активность народа была особенно необходима: в период преобразований и иностранного вмешательства. Это выявилось и во время восстания 1794 г. Соловьев считал, что это восстание вовсе не было

народным, что трудно было подняться на борьбу за веру, не видя, кто и как ее притесняет; трудно было подняться на борьбу за свободу, которой пользовалась одна шляхта [6, с. 383]. Оценки же польского восстания 1794 г., как и польского национального движения даны Соловьевым с явно полонофобских позиций и, разумеется, мнение Соловьева не было здесь каким-то исключением – таковым был стиль всей официальной российской полонистики вплоть до 80-х гг. XIX века [5, с. 121].

The article is devoted to the analysis of Polish uprising in 1794 by the S. Soloviov's works. On the example of such S. Soloviov's works as "History of Falling of Poland", "Public Readings on Russian History", "Educational Book on Russian History" the causes, key events, results and impact of the uprising are revealed. Also reasons of the defeat of the uprising are identified.

Список источников и литературы:

1. Соловьев, С.М. История России с древнейших времен / С.М. Соловьев. – С.М.Соловьев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://authorsolovyov.ru/>. – Дата доступа: 5.01.2009.
2. Соловьев, С.М. История падения Польши / С.М. Соловьев. – С.М.Соловьев. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://authorsolovyov.ru/>. – Дата доступа: 5.01.2009.
3. Соловьев, С.М. Общедоступные чтения по русской истории / С.М. Соловьев. – С.М.Соловьев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://authorsolovyov.ru/>. – Дата доступа: 5.01.2009.
4. Соловьев, С.М. Учебная книга по русской истории / С.М. Соловьев. – С.М.Соловьев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://authorsolovyov.ru/>. – Дата доступа: 5.01.2009.
5. Волкова, И.В. Сергей Михайлович Соловьев. Очерк жизни и творчества / И.В.Волкова // Соловьев С.М. Общедоступные чтения по русской истории. – М.: Республика, 1992. – 349 с.
6. Кручковский, Т.Т. Польская проблематика в русской историографии второй половине XIX – начале XX вв. / Т.Т.Кручковский // Наш радавод. – Гродно. 1994. – Т.7. – Ч.II. – С. 218 – 417.

Научный руководитель – **T.T.Кручковский**, кандидат исторических наук, доцент.

M.B. Сцепашэнка

БАЛЦКІЯ ПЛЯМЁНЫ Ў СЯРЭДНЯВЕЧЧЫ: СУЧАСНАЯ ГІСТАРЫЯГРАФІЯ ПРАБЛЕМЫ

У артыкуле разглядаюцца асноўныя здабыткі сучаснай гісторыяграфіі па праблеме развіцця балцкіх плямёнаў у Сярэднявеччы. Аўтар аналізуе працы літоўскіх, латышскіх, беларускіх і расійскіх даследчыкаў па азначанай праблематыцы.

Паходжанне тэрміна «балты» звязваюць з лацінскай назвай вострава на поўначы Еўропы (Baltia, Balcia), які апісаў Пліній Старэйшы (I ст.н.э.). Адным з першых навуковы тэрмін «балты» ўвёў нямецкі вучоны Г.Ф. Несельман у 1845 годзе, які кіраваўся, зыходзячы з назвы Балтыйскага мора [1, с.26].

Упершыню цікаласць да балцкіх земель узнякла ў XVII - XVIII ст. Перыяд рамантызму ўзмацніў імкненне да пошукаў старажытных каштоўнасцей. Напрацягу XIX ст. адукаваныя людзі з ліку мясцовых землеўладальнікаў выяўлялі цікаласць да мінулага свайго краю, даследвалі старажытныя паселішчы і пахаванні, спрабавалі самостойна праводзіць раскопкі. Некаторыя з гэтых аматараў потым сталі вядомымі краязнаўцамі і гісторыкамі: І.Анацэвіч, Т.Нарбут, К. Тышкевіч.

Пасля падзеі Першай сусветнай вайны і Каstryчніцкай рэвалюцыі 1917 г. вывучэнне гісторыі балцкіх пляменаў фактычна замаруджваецца. У гэты перыяд можна назіраць толькі археалагічныя даследванні ў Літве, Усходній Пруссіі, вынікі якіх так і не былі надрукаваны ў абагульняющую працу [2, с.44].

Актывізацыя вывучэння гісторыі балцкіх пляменаў пачынаецца ўжо пасля заканчэння Другой сусветнай вайны [2, с.45]. Ва ўмовах хрушчоўскай «адлігі», у гісторычную навуку вярталіся раней забытыя і амаль недаследаваныя тэмы. Менавіта ў гэты час мы можам назіраць і з'яўленне шматлікіх прац па балцкай праблематыцы.

Пасля распаду СССР гісторычная думка быльых савецкіх рэспублік пайшла па больш плюралістычнаму накірунку. Адразу ж пачаўся перагляд гісторыі ўжо на больш альтэрнатыўнай аснове. Балцкая тэма таксама пачала разглядацца ў другім ракурсе.

Сучасная гісторыяграфія назірала вялікі матэрыял па дадзенай праблематыцы і, больш таго, гісторыкі ўжо пераапрацоўваюць, разважаюць і сінтэзіруюць ўесь матэрыял па гэтай тэме.

Значны ўклад у распрацоўку балцкай праблемы ўклалі латышскія даследчыкі. Цікаласць уяўляе манаграфія, выдадзеная ў 1999 г. у Рызе Арніса Радіньша «Латгалы». У кнізе даследчык падрабязна апісвае гісторыю гэтага балцкага племені з VII ст., калі пачынае фарміравацца

культура грунтовых могільнікаў на правым беразе Заходній Дзвіны да пач. XII ст., калі землі латгалаў былі захоплены нямецкім ордэнам. Манаграфія змяшчае падрабязны матэрыял па грамадскай арганізацыі і культуры пляменаў, асобным раздзелам прадстаўлены ўзаемаадносіны земгальскіх князеў з Кіеўскай Руссю. Плямены не аднаразова аб'ядноўваліся разам з полацкімі князямі, каб даць адпор кіеўскім князям [3, с.22-28].

У 2004 г. у Рызе выходзіць зборнік артыкулаў Латвійскага нацыянальнага музея «*Petijumi semgale senatne: rakstu krajums*». Галоўнай тэмай гэтага зборніка стала археалагічнае вывучэне земгалаў. Напрыклад латышская даследчыца Ілона Вашкявічоце ў артыкуле «Некаторыя асаблівасці пахавальнага абраду ў заходній часцы Земгалле», прасачыла асаблівасці культуры гэтага балцкага плямені. Даследуя могільнік Павірвіте, які знаходзіцца ў заходній часцы Земгалле на беразе ракі Венты, яна прыйшла да высновы, што матэрыйальная і духоўная культура ўсходніх часткі адрозніваецца ад заходніх. Галоўныя адрозненні былі ў пахавальным абрадзе, прыладах працы і ўпрыгожваннях. Гэта тлумачылася ўплывам культуры куршей, якія жылі на заходзе ад іх толькі ў 25 км [4, с.111].

Ужо ў 2006 г. у Рызе быў надрукаваны другі зборнік артыкулаў Латвійскага нацыянальнага музея «*Petijumi selu senatne: rakstu krajums*», прысвечаны селам. У зборніку былі надрукаваны працы вядомых лінгвістаў, этнографаў, археолагаў і гісторыкаў. У артыкуле Антоніі Віллане была закранута тэма ўзаемаадносін селаў і латгалаў, падабенства іх матэрыйальной і духаўнай культуры напрацягу IX-XIII стст. Міколас Міхельбертас напісаў артыкул «Пахавальны абрад селаў па дадзеным даследвання паўночна-ўсходніх Літвы». Храналогічныя рамкі яго гістарычнага даследвання ахапілі перыяд ад жалезнага веку да пачатаку X ст. Па вынікам археалагічных раскопак ён прыйшоў да высновы, што ўпрыгожванні селаў былі распаўсюджаны як і на паўночна-ўсходніх Літве, так і на землях іншых балцкіх пляменаў: земгалаў, жамойтаў і аукштайтаў. Пахаванне ў курганах з'явілася толькі ў II ст. і праіснавала да VII-VIII ст [5, с. 172-132].

Станаўленне літоўскай нацыянальнай гістарыграфіі пачалося адразу пасля выхада Літоўскай ССР з-пад савецкай улады. Пачаўся перагляд старых канцепцый і з'яўленне новых. Пытанне этнагенезу балцкіх пляменаў стала дамінуючым ў літоўскай гістарычнай науцы. Плённы ўклад у расправоўку дадзенай проблемы зрабілі літоўскія даследчыкі А. Таутавічус, В. Мажюліс і інш. Цікавыя матэрыйалы па вывучэнні балцкіх пляменаў можна знайсці і ў зборніках канферэнций.

Увагу прыцягвае канферэнцыя, праведзеная ў першай палове 90-х гг. у Рызе, па выніках якой у 1997 г. быў выдадзены зборнік артыкулаў «Заходнія балты: этнагенэз і этнічнае гісторыя». Цікавы артыкул Алега Петраускаса асвятляе адносіны балтаў і славян у Усходній Еўропе ў перыяд жалезнага веку і да ранняга сярэднявечча [6, с.81-96].

У артыкуле Яніса Асаріса «Аб паўночнай тэрыторыі рассялення куршай у X-XIII ст.» на аснове распаўсяджання могільнікаў XII-XIV ст. былі вызначаны паўночныя межы пражывання гэтага племяні. Таксама, абапіраючыся на «Хроніку Лівоніі» Генрыха Латвійскага, даследчык прасачыў адносіны куршай з жамойтамі і іншымі народамі Прыбалтыкі XIII ст [6, с.110-118].

У 2000 г. выйшаў зборнік артыкулаў «З гісторыі культуры балтаў», прысвечаны 75-годдзю вядомага літоўскага даследчыка Адолфа Таутавічюса. Усе матэрыялы надрукаваны ў зборніку датычыліся этнагенеза балцкіх пляменаў. Артыкулы такіх даследчыкаў як В.В.Сядова, Г.В. Штыхава, В.І. Шадыра аналізавалі развіцце балтаў на тэрыторыі Беларусі, Літвы, Расіі. В.І. Шадыра ў артыкуле «Беларуска-літоўска-латышская памежжа ў раннім сярэднявеччы» на падставе вывучэння археалагічных рэштак прасачыў арыял распаўсяджання балцкіх пляменаў, закрануў іх матэрыяльную культуру і міжплямennыя адносіны [7, с. 189-204].

Балцкая тэма закранула і беларускую гісторыяграфію. Сярод прац беларускіх даследчыкаў варта адзначыць манографію Квяткоўскай «Яцвяжскія могільнікі Беларусі кан. XI-XVII ст.», выдадзенай ў 1998 г. у Вільнюсе. У выніку археалагічных раскопак, праведзенных на Беларусі, Квяткоўская выдзяляе трох аў'яднані яцвягаў: Дайноўскае княства на правым беразе Немана, другое на левым беразе Немана (назва яго невядома), трэцяе — на тэрыторыі Сярэдняга Пабужжа. Даследчыца робіць вынік, што славянізацыя не аказала значнага ўплыву на культуру яцвягаў, якая захавала сваю самабытнасць да XIX ст [8, с.167-169].

Цікавымі для нас з'яўляюцца матэрыялы беларуска-літоўскага «круглага стала» ў Рымдзюнах, праведзеннага ў 2003 г. Уладзімір Свяжынскі, супрацоўнік Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, прачытаў даклад на тэму «Балты і балцкія гаворкі», у якой прасачыў пэўныя асаблівасці балцкай гаворкі да XIX ст. На яго думку, мовы балтаў захавалі ў сваёй граматыцы, лексіцы амаль усе асаблівасці індаеўрапейскай мовы, гэтamu садзейнічаў прыродны фактар: балты, асеўшы на доўгі час сярод пушчаў і балот, як бы захаваліся тут ад культурна-гісторычнага руху і ад культурных уплываў. Падрабязна аналізуючы мову яцвягаў, ён прыйшоў да высновы, што мова яцвягаў з'яўляецца пераходнай паміж балтыйскімі і славянскімі мовамі [9, с. 39-40].

Распрацоўкай праблемы балтаў займаецца Цэнтр этнакасмалогіі «KRYŪJA». Ім былі арганізаваны трох міжнародныя навуковыя канферэнцыі. Першая з іх — «Балты і этнагенез беларусаў» адбылася 21–23 мая 1993 г. у Мінску і была прысвечана праблеме вывучэння балцкага субстрату ў фармаванні беларускага народа. Наступная канферэнцыя «Этнакасмалогія Усходняй Еўропы: Балтыйская мадэль свету», прыйшла ў Мінску 20 — 23 верасня 1994 г. На канферэнцыях выступілі 44 даследчыка з Беларусі, Латвіі, Літвы, Германіі, Польшчы, Расіі. Трэцяя канферэнцыя

«Беларусь у сістэме транс'еўрапейскіх сувязяў у 1 тыс. н. э.», якая праходзіла ў Мінску 12 — 15 сакавіка 1996 г., была арганізавана супольна з Інстытутам гісторыі НАН Беларусі. На гэтых навуковых канфэрэнцыях было абмяркована шырокая кала пытанняў, якія датычыліся праблемаў этнагенезу беларусаў.

Актыўнымі супрацоўнікамі цэнта з'яўляюцца Аляксей Дзермант і Сяргей Санько, якімі была прапанавана балцкая аўтахтаніцкая мадэль этнагенезу беларусаў. Спасылаючыся на гісторыяграфічныя працы папярэднікаў, а таксама на вынікі археалагічных раскопак на тэрыторыі Беларусі, яны сцвярджаюць, што спрадвечнымі насельнікамі - аўтахтонамі нашага краю былі балцамоўныя плямёны і славянізацыя мясцовага балцкага насельніцтва мела збольшага моўны (часткова культурны) характар [10, с. 297].

Вядомы беларускі даследчык Эдвард Зайкоўскі ў сваім артыкуле «Балты цэнтральнай і ўсходняй Беларусі ў сярэднявеччы», карыстаючыся працамі вядомых даследчыкаў гэтай тэмы В.В.Сядова, Я.Г.Зверуга, З.Зінкявічуса, зрабіў падрабязны гісторыяграфічны агляд такіх аспектаў як, мяжа расселення пляменаў, час з'яўлення на тэрыторыі Беларусі, прасачыў арыял распаўсюджання балцкіх гіронімаў і інш [11, с. 66-70].

Пэўны ўклад у развіццё ведаў аб балцкіх плямёнах у сярэднявеччы ўнеслі і прадстаўнікі сучаснай расійскай навукі. Адным з іх з'яўляецца вядомы гісторык і археолаг У. Кулакоў, які займаецца вывучэннем гісторыі прусаў. У сваёй абагульняючай працы «Гісторыя Прусіі да 1283 года», выдадзеннай у 2003 г., ён, на аснове вялікага фактычнага матэрыяла, собранага падчас археалагічных экспедыцый у Калінінградскай вобласці, прасачыў сацыяльную і ваенную арганізацыю прусаў, зрабіў аналіз іх культурнага стану, ахарактарызаваў прускі побыт і гаспадарчую дзейнасць [12, с. 58-66].

Таксама балцкую тэматыку працягвае распрацоўваць і В. Сядоў. У 2000 г. гэты вядомы маскоўскі даследчык апублікаваў у зборніку «Iš baltijos kulturos istorijos» артыкул, прысвячаны балцкаму племяні голядзь, у якім паказаў новыя факты балта-славянскіх ўзаемадачыненняў [13, с.75-84].

Такім чынам, пач. 90-х гг. былі вельмі пленнымі па вывучэнню гісторыі балцкіх пляменаў, як у літоўскай, латышскай, так і беларускай і расійскай гісторычнай навуцы. Даследчыкі, на падставе новых матэрыялаў і фактаў асаблівую ўвагу пачынаюць надаваць вывучэнню розных аспектаў грамадска-палітычнага жыцця балтаў, узаемадзеянню балцкіх пляменаў паміж сабой, а таксама з славянскімі суседзямі. Цікавасць гісторыкаў выклікала матэрыяльная і духоўная культура жамойтаў, куршэй, латгалаў, прусаў і інш.

First signs of interest in archaeological finds in the Baltic lands date back to the seventeenth and eighteenth centuries. Organized archaeological research founded in the thirties and forties of the nineteenth century. During World Wars I and II , while in Russia the revolution

resulted in the liquidation of almost an entire generation of able archaeologists, in East Prussia, Lithuania and Latvia large-scale excavations were begun. Finds from hundreds of cemeteries filled the museums, particularly the State Historical Museum in Riga and the Cultural Museum of Vytautas the Great in Kaunas. There are many new directions in studying the balts problem at the beginning of 90th XX century. The most talented scientist and archiologist working with it: J.Asarys (Latvia), A. Tautavichius (Lithuania), S.Myhylbertas (Latvia), V. Sedou(Russia), U.Kulakov(Russia) and oth.

Спіс крыніц і літаратуры:

1. Гимбутас, М. Балты. Люди янтарного моря. / М. Гимбутас – М.:Центрполиграф, 2004. - 221с.
2. Зайкоўскі, Э. Балты / Э.Зайкоўскі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6т. Т. 1. – Мн.,БелЭн,1997-С.25-26.
3. Radina, A. Latgali. / A.Radina - Riga.:N.I.M.S, 1999.- 68с
4. Petijumi zemgalu senatne: rakstu krajums // Тезисы докладов республиканской научной конференции. – Riga, 2004.
5. Petijumi Selu senatne: rakstu krajums // Тезисы докладов республиканской научной конференции. – Riga, 2006 .
6. Петраускас, О. К вопросу о балто-славянских отношениях на территории Восточной Европы в период раннего железного века и раннего средневековья // Западные балты: этногенез и этническая история: Тезисы докладов республиканской научной конференции. - Вильнюс, 1997. - С.81-96
7. Шадыро, Вадим. Белорусско-литовско-латышское порубежье в эпоху железа и раннего средневековья: (этнокультурные аспекты) / Вадим Шадыро // Iš baltų kultūros istorijos: skiriama Adolfo Tautavičiaus 75-mečiui / LII; KPC; red. kol.: Vytautas Kazakevičius (ats. red.), Algirdas Girininkas, Mykolas Michelbertas, Vytautas Urbanavičius, Vilnius: Diemedis, 2000.
8. Квятковская, А.В. Ятвяжские могильники Белоруссии XI-XVII вв. / А.В. Квятковская - Вильнюс, 1998г.- 205 с.
9. Zinkevicius, Z. Lietuviu tautos kilme / Z.Zinkevicius. - Vilnius, 2005
- 10.Дзермант, А., Санько, С. Балцкая аўтахтанісцкая мадэль этнагенезу беларусаў /А.Дзермант, С.Санько // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. Археалогія эпохі сярэднявечча. Вып.15 - Мн.: 2008 - С.290-298.
- 11.Зайкоўскі, Э. Балты цэнтральнай і ўсходняй Беларусі ў сярэднявеччы / Э.Зайкоўскі // Спадчына - 1998 - №1- С.61-71
- 12.Кулаков, В.И. Прусы V – XIII вв. / В.И.Кулаков, - М.: Геоэко, 1994.
- 13.Седов, В.В. Голядь / В.В. Седов // Iš baltų kultūros istorijos: skiriama Adolfo Tautavičiaus 75-mečiui / LII; KPC; red. kol.: Vytautas Kazakevičius (ats. red.), Algirdas Girininkas, Mykolas Michelbertas, Vytautas Urbanavičius, Vilnius: Diemedis, 2000.

Навуковы кіраўнік – С.А.Піаварчык, доктар гістарычных навук, дацэнт.

A.M. Весялуха

ГІСТАРЫЧНАЯ КАНЦЭПЦЫЯ ВАЦЛАВА ЛАСТОЎСКАГА

Вацлаў Ластоўскі, не маючы вышэйшай адукацыі і будучы самавукам, напісаў шэраг прац, (“Кароткая гісторыя Беларусі”, “Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі”), артыкулаў, прысвеченых гісторыі Беларусі. У іх навуковец сформуляваў свой погляд на яе. У аснове яго канцэпцыі ляжаць нацыянальныя інтэрэсы беларусаў і крыўцкая тэорыя, якая сцвярджае, што менавіта крыўчы з'яўляюцца продкамі беларусаў. Ластоўскі разглядае пераважна палітычнае і культурнае мінулае Беларусі, звяртае асаблівую ўвагу на гісторыю царквы і адносіны з іншымі краінамі.

Да пачатку XX ст. не было папулярнага апісання гісторыі Беларусі на беларускай мове, аднак патрэба, якую адчувалі ўсе, у ім існавала [2, с. 598]. Першым, хто змог яе задаволіць, стаў Вацлаў Ластоўскі.

Першай яго працай у гэтым кірунку была «Кароткая гісторыя Беларусі», якая асобнымі артыкуламі друкавалася ў «Нашай ніве» ў 1910 годзе, а пазней у тым жа годзе выйшла адной кнігай з прадмовай аўтара (каштавала 60 кап.).

«Гісторыя – гэта фундамент, на каторым будуецца жыццё народу. І, каб адбудаваць сваё жыццё, трэба пачаць з фундаменту, каб будынак быў моцны» [10, с. 5], – так Вацлаў Ластоўскі вызначае месца гісторыі як навукі ў грамадстве.

Спецыяльных гістарычных даследаванняў перад напісаннем сваёй кнігі Вацлаў Ластоўскі не праводзіў. Кніга гэтая кампелятыўная, заснаваная на апублікованых тагачасных выданнях рускіх, польскіх і ўкраінскіх гісторыкаў [3, с. 242]. Аднак даўно вядомыя факты былі адабраны і ацэнены, зыходзячы з таго, які ўплыў яны зрабілі на развіццё беларускага народа. Гэтым ён сформуляваў новы падыход да вывучэння гісторыі Беларусі, аддаючы перавагу нацыянальным інтэрэсам. Так беларускі народ пераўтвараецца ў суб'ект гісторыі [3, с. 242], які сам становіцца непасрэдным удзельнікам і творцам сваёй гісторыі, не залежыць ад волі суседніх народаў.

Ластоўскі ведаў найважнейшую літаратуру па гісторыі «захадній Русі» і ў сваёй працы абапіраўся на апублікованыя зборы дакументаў. З бібліографічных звестак, пададзеных аўтарам, вынікае, што галоўным арыенцірам для яго былі зусім не класікі расійскай гісторыографіі, а стваральнікі маленькіх нацыянальных гісторыяў Украіны і Польшчы; апроч ён арыентаваўся на працы кампаратывісцкага характару, што датычыліся гісторыі народаў у скраін Расійскай імперыі. З метадалагічнага гледзішча яго падыход быў таксама зусім традыцыйны. Спроба Ластоўскага паказаць гісторыю свайго краю і яго насельнікаў, беларусаў, як самастойную нацыю, прывяла да вызначэння храналогіі ўладароў – у духу расійскай гісторыографіі Карамзіна. У гэтым праглядаўся намер аўтара надаць апісваемай гісторыі і,

тым самым, нацыятворчаму працэсу беларусаў гістарычную непарыўнасць і пераемнасць. Гэткі падыход цалкам адпавядаў тагачаснаму ёўрапейскаму разуменню гісторыі, згодна з якім яна выяўляеца праз паслядоўнасць дамінантных палітычных рэжымаў і прэтэнзіяў на ўтрыманне ўлады [11, с. 79].

Гісторыя Беларусі, на думку Вацлава Ластоўскага, – гэта «апісанне барацьбы беларусаў з чужым расейскім і польскім наступствам, з чужымі ўплывамі за свабоднае сваё беларускае жыццё, з-пад чужое расейскае і польскае ўлады, пад якую часова быў лічыўшы наш народ» [9, с. 12 - 13].

Таму ён амаль цалкам разглядае палітычную і рэлігійную гісторыю, менш за ўсё звяртаючы ўвагі на сацыяльную і эканамічную гісторыю краю. Мінулае Беларусі паказана галоўным чынам як гісторыя княжанняў, войнаў і палітычных падзеяў з дадаткам звестак па гісторыі культуры Беларусі [4, с. 113].

Менавіта такі падыход да вывучэння айчыннай гісторыі можна заўважыць у яго першай працы («Кароткая гісторыя Беларусі»), які будзе развіваць і ў пазнейшых.

Пры стварэнні перыядызацыі гісторыі аўтар шукаў пэўнага кампрамісу. З аднаго боку, гэта перыядызацыя адпавядала традыцыйнай сістэме паказу гісторыі як паслядоўнасці кіравання ўладароў [11, с. 79].

Дамінантай сістэмы поглядаў Вацлава Ластоўскага на першабытную і сярэднявечную гісторыю Беларусі былі «крыўская тэорыя» і канцэпцыя самабытнага шляху беларускага народа. Адной з асноўных спрадвечных рысаў беларуса ён лічыў дэмакратызм грамадскага жыцця [5, с. 289]. «На Беларусі з самых даўніх часоў трываўся вечавы парадак, на каторым, па праўдзе, княствам кіраваў народ, а не князі» [10, с. 8].

Ён падкрэсліваў ролю веча ў палітычным жыцці Полацка, Мінска, Турава. На думку вучонага, пасля смерці князя Усяслава Васількавіча ў XII ст. Полацкая дзяржава дзявець гадоў была рэспублікай пад кіраўніцтвам 30 выбранных старцаў.

Характарызуючы адносіны славянаў з балтамі, Вацлаў Ластоўскі адзначаў, што на літоўскіх землях жылі ўперамешку з літвінамі і беларусы. На гэтай этнічна змешанай тэрыторыі не раз шукалі прытулку асобныя прадстаўнікі полацкай княжацкай дынастыі, што пацярпелі паражэнне ў барацьбе за княжацкі пасад, разам са сваімі дружынамі [5, с. 289]. «Князі з паганскім літоўскім імёнамі не былі чужымі князямі, але належалі да роду полацкіх князёў, яны княжацкі пасад не сілай забіралі, але садзіліся на яго па родавому праву» [10, с. 8].

Наяўнасць шырокай паласы сумеснага літоўска-славянскага засялення ў раннім сярэднявеччы пацвярджаюцца дадзенымі археалагічных раскопак, якія фіксуюць шматлікія рэчы ў курганах Беларусі, асабліва паўночна-заходній, і славянскія па паходжанні рэчы [5, с. 290].

Да канца XII ст. почала ўзмацняцца Літва – суседні край, дзе ў XI ст. «заснавалася Літоўска-Завілейскае княжтво, катарае, па нацыянальнасці сваіх жыхароў, было Літоўска-Крывічanskім, або Літоўска-Рускім княжтвам з сталіцай у Наваградку» [10, с. 15]. У 1242 годзе пасля пераходу ўлады ў рукі Міндоўга быў пакладзены пачатак афармленню новай дзяржавы – Літоўска-Рускай. Міндоўг «умацаваўся» ў Смаленскім, Віцебскім, Друцкім і Полацкім княстве. Яны, адпаведна, «страцілі сваю незалежнасць».

Прыняцце Міндоўгам каталіцтва і яго каранаванне «на караля Літоўскага» Вацлаў Ластоўскі звязвае са спробай «збавіцца ад напасцей крыжацкіх» [10, с. 17].

Пераемнікаў Міндоўга (да Гедыміна) гісторык асабліва не вылучае і не звяртае ўвагі на іх палітычную дзейнасць.

Больш звестак падаецца пра Гедыміна і Альгерда. Як адзначае Вацлаў Ластоўскі, менавіта яны імкнуліся да «адзінаўладства», скасоўваючы ўдзельных князёў: «пасля смерці ўдзельнага князя ўдзел пераходзіў не ў рукі сыноў, але на вялікага князя» [10, с. 17].

Гедымін і Альгерд, а яны ў «Кароткай гісторыі Беларусі» выступаюць як літоўскія князі, наладжвалі сувязі (у тым ліку і роднасныя) з беларускімі і паўднёва-рускімі князямі. Мангола-татарская нашэсце на Паўднёвую і Усходнюю Русь паспрыяла і паскорыла ўключэнне гэтых земель у склад Літоўска-Рускага княства. Далучаючы новыя тэрыторыі да сваёй дзяржавы, Гедымін «не чапаў веры і свабоды тамтэйшых жыхароў, але парадкі астаўляў так, як яны былі» [10, с. 17], чым заслужыў павагу Вацлава Ластоўскага.

З дзейнасцю Віценя, Гедыміна і Альгерда малады гісторык звязвае ўсталяванне міру і парадку ў краі. Аднак пасля смерці апошняга зноў пачынаюцца «сваркі і войны».

На палітычную арэну выходзіць «разумны і смелы» Кейстут, амбіцыйны Ягайла і «здольны палітык» Вітаўт.

Вітаўт падаецца як прадстаўнік інтарэсаў дзяржавы, грамадства (у тым ліку простага люду) літоўска-беларускага, у процілегласць слабаму і «невідушчаму» Ягайлу, марыянетцы разумнага польскага палітыка Збігнева Алясніцкага.

З гэтага часу ўзмацняецца ўплыў палякаў на жыццё краіны. Літоўска-рускія баяры ахвотна пераймалі родавыя польскія гербы, дзеля прывілеяў панавання над уласнымі прыгонымі. Адбывалася паступовае апалячванне [13, с. 263].

Вітаўт выступае ў абарону правоў праваслаўных, а таксама яўрэяў і татараў, якія сяліліся ў яго дзяржаве. Аднымі з яго важнейшых заслуг з'яўляецца перамога ў Грунвальдской бітве (1410 г.) і заснаванне асобнай мітраполіі для Беларусі (1415 г.).

У правале каранацыі Вітаўта на караля Вацлаў Ластоўскі вінаваціць палякаў (таго ж Збігнева Алясніцкага) [10, с. 29].

Гісторыя Беларусі XV – XVI стст. – гэта апавяданне пра перыяды княжання вялікіх князёў літоўскіх і рускіх з дынастыі Ягелонаў, нашчадкаў Ягайлы, якія (за невялікім выключэннем) былі адначасова і польскімі каралімі; гэта гісторыя войнаў Беларуска-Літоўскай дзяржавы, галоўным чынам з Маскоўскай дзяржавай, якая набывала з цягам часу ўсё большую моц. Упершыню ў гітарычнай літаратуре былі поўна паказаны войны паміж Маскоўскім вялікім княствам і Вялікім княствам Літоўскім і Рускім за Беларусь [4, с. 120].

Апісваючы гэты перыяд Вацлаў Ластоўскі фарміруе свае адносіны і да Польшчы. Польская дзяржава ад пачатку і да заняпаду Рэчы Паспалітай бачыцца як чужынны арганізм і нават – з нацыянальнага гледзішча – у вялікай ступені варожы. Карысці ў саюзе з Польшчай не бачыцца зусім, таму Люблінская унія 1589 г. падаецца як капітуляцыя Літоўска-Беларускай дзяржавы перад Польшчай [13, с. 264].

Асобна трэба адзначыць, што Вацлаў Ластоўскі ўпершыню ў гітарычнай літаратуре прывёў правільную храналогію праўлення вялікіх князёў літоўскіх – Жыгімонта Кейстутавіча (1432 – 1440 гг.), Жыгімонта I Старога (1506 – 1548 гг.), Жыгімонта II Аўгуста (1548 – 1572 гг.), Жыгімонта III Вазы (1587 – 1632 гг.) [3, с. 246].

Шмат увагі ўдзяляе аўтар гісторыі казацтва ва Украіне і казацкім паходам на Беларусь. Згодна са сваімі нацыянальна-патрыятычнымі поглядамі Вацлаў Ластоўскі паказвае барацьбу казакоў і беларускіх мяшчан і сялян супраць мясцовай шляхты і магнатаў, разглядае важныя падзеі 1654 – 1667 гг. паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай.

Вацлаў Ластоўскі раней за іншых рускіх і беларускіх гісторыкаў паказаў народны рух на Беларусі падчас паўстання Багдана Хмяльніцкага ва Украіне як рух беларускіх сялян і гараджан, культурны ўплыў беларусаў і ўкраінцаў на жыхароў Масквы і іншых гарадоў тагачаснай Расіі [3, с. 248-249].

Разам з tym Расія малюеца як дзяржава, што ваюе з Беларуссю, вынішчае яе, як нападнік і рабаўнік, грамадства з ніzkім культурным узроўнем, якое з часам пераймае дасягненні беларусаў.

У цэлым, Расія і яе палітыка ў рэчышчы беларускіх інтарэсаў бачыцца ў цёмных фарбах [13, с. 268]. Гэта найбольш заўважаецца пры апісанні перыяду з XIX да пачатку XX стст. (1905 г.). Тут Вацлаў Ластоўскі засяродзіўся на палітыцы русіфікацыі, якую актыўна праводзілі на Беларусі царскія чыноўнікі, патрэбна была для ўрада не для нацыянальнай еднасці, якой у беларусаў з рускімі не было, а прадстаўляла сабой «казённы намер да аднаформеннасці, які не можа дапусciць, каб побач жыло нешта незалежнае, самабытнае» [4, с. 123].

Вялікую ўвагу Вацлаў Ластоўскі ўдзяляе гісторыі канфесій на Беларусі, бо лічыць, што менавіта яны ўплывалі на фарміраванне свядомасці людзей.

Паводле Ластоўскага, праваслаўе захавала беларускую традыцыю [13, с. 265], аднак у каталіцтве яно бачыла небяспечнага канкурэнта, паколькі праваслаўнае духавенства было горш адукаваным, чым каталіцкае, таму што для правядзення праваслаўных абрадаў дастаткова было «ўмець чытаць па славянску», непатрэбна было «вучыцца лаціне і другіх навук» [10, с. 58]. Гэтым самым праваслаўнае духавенства не аддзялялася ад свайго народа, бо паходзіла з яго.

Некаторы час гэта канфесія падтрымлівалася «прыватнымі асобамі, або цэлымі арганізацыямі – брацтвамі» [10, с. 60].

Брацтвы – гэта своеасаблівая культурна-асветніцкая навуковыя і рэлігійныя арганізацыі, якія аб'ядноўвалі людзей розных станаў і бралі пад свой патранат найбольш слабыя бакі культурнага жыцця грамадства. Яны ставілі на мэце «паправіць абычаі, шырыць асвету» [10, с. 61].

Каталіцтва разглядаеца Вацлавам Ластоўскім як дзяржаўная вера, якая адыграла негатыўную ролю ў гісторыі Беларусі. Прышлае з Польшчы веравызнанне паланізавала беларусаў, паслабляла іх нацыянальную адметнасць [13, с. 267]. Самымі актыўнымі ў гэтым дачыненні былі езуіты, якія дзяякоўчы сваім прыгожым храмам, урачыстай абрааднасці і ўзноўслым казанням вельмі хутка змаглі знайсці сабе адданых прыхільнікаў сярод беларускага насельніцтва.

Па словах Ластоўскага, каталіцтва з'яўляецца чужой канфесіяй для Беларусі, якая не адпавядала яе нацыянальным інтэрэсам.

Рэфармацыя ў некаторай ступені стала віноўнікам паланізацыі беларускага грамадства ў XVI ст., бо да таго часу ўплыў польской культуры і мовы быў нязначны [6, с. 254]. Аднак Вацлаў Ластоўскі галоўнай прычынай распаўсюджвання пратэстанцкага руху на Беларусі лічыў спробу захаваць сваю дзяржаўнасць, самастойнасць і незалежнасць ад Польшчы як у культурным, так і ў палітычным плане. Ён заўважае, што «кальвіністы ... былі людзі вельмі вучоныя» [10, с. 52], яны ўнеслі вялікі ўклад у развіццё кнігадрукавання, асветы, грамадскай думкі, паўплывалі на свядомасць беларусаў. У пэўнай меры Вацлаў Ластоўскі прызнае і карысць Рэфармацыі, бо «быў цэлай рэвалюцыяй у жыцці Беларусі, ён зрушыў з месца ўсе думкі, усе звычаі і традыцыі беларускага народа, але быў лішне сухі, лішне апіраўся на адным толькі разуме людскім» [10, с. 52]. Гэтым ён не змог задаволіць патрэбы людзей, якія ад рэлігіі чакалі чудаў.

Нягледзячы на сур'ёзныя дагматычныя разыходжанні кальвіністы і праваслаўныя аб'ядноўваліся ў саюзы для барацьбы за свае палітычныя права ў краіне.

Асаблівую ўвагу Вацлаў Ластоўскі звяртае на царкоўную унію (1596 г.). Гэтае пытанне ён разглядае ў некалькіх сваіх працах («Кароткая гісторыя Беларусі», «Унія»). Ён разумеў, што сама ідэя уніі была даволі прагрэсіўнай і для Беларусі запатрабаванай, аднак яе рэалізацыя аказалася няўдалай, «бо не апіралася на нацыянальнае пачуццё народу» [10, с. 68].

Вацлаў Ластоўскі звязваў заключэнне царкоўнай уніі з неабходнасцю духоўнага адраджэння беларускага грамадства ва ўмовах, калі нацыянальна-культурнае і рэлігійнае ўладкаванне краю, што ўскладаліся на Рэфармацыю, не спрайдзіліся, калі каталіцкая царква «загартывала» пад сябе ўсё больш шырокія масы, а ўзвышэнне праваслаўя пагражала ростам маскоўскіх упłyvaў [12, с. 296]. На думку Ластоўскага, уніяцтва магло б стаць нацыянальнай канфесіяй толькі пры ўмове пераўтварэння яе ў дзяржаўную рэлігію, стварэння сваёй уласнай іерархіі, выкарыстання народнай мовы ў літургіі і прыналежнасці да яе ўсіх класаў грамадства [15, с. 414].

Зыходзячы са сваіх разважанняў наконт рэлігійнага мінулага, гісторык прыходзіць да высновы, што неабходна стварыць асобную хрысціянскую арганізацыю, якая б стаяла на грунце беларускіх нацыянальных інтэрэсаў [8, с. 414].

У «Кароткай гісторыі Беларусі» Вацлаў Ластоўскі заўважае, што тысячагадовая спадчына беларускага народа хаваецца за нерасшыфраванымі тады тэрмінамі «рускі» і «літоўскі», якія ўводзяць у зман людзей недасведчаных, а часам і гісторыкаў [3, с. 243].

Для таго, каб разабрацца ў гэтым, Властву спатрэбілася 15 гадоў. У 1925 годзе пад псеўданімам Ю. Сулімірскі ў дзесятым (другім) нумары часопіса «Крывіч» выходзіць яго артыкул «Аб назовах «Крывія» і «Беларусь». Тут ён свяджае, што назва «Белая Русь» найбольш рана выступае ў пісьмовых крыніцах прускіх немцаў як тэрмін геаграфічны, пад якім разумелі землі, размешчаныя на ўсход ад Белавозера. «Белай Руссю» называлася і Московія пасля Кулікоўскай бітвы ў 1380 годзе [7, с. 374].

Само найменне Русь пашыралася паміж славянскіх плямёнаў як тэрмін дынастычны і веравызнаўчы [14]. Ён быў занесены на славянскую тэрыторыю варагамі ў XI ст. Дадзеная назва выкарыстоўвалася як дынастычны, а пасля прыняцця хрысціянства – і як канфесійны тэрмін [5, с. 292].

Атрымліваецца, што назва Беларусь не з'яўляецца аўтэнтычнай для тых земель, якія абазначае. Ластоўскі прапаноўвае і абгрунтоўвае, спасылаючыся на германскіх храністаў і англійскага вучонага Ватсанага, альтэрнатыўную назву – Крывія.

Разуменне Ластоўскім Беларусі як Крыўі сведчыць не пра рэгіяналізм, а пра унітарызм тэорыі. Паняцце «Крыўя» Вацлаў Ластоўскі пашыраў на ўсю Беларусь, хаця гістарычным і этнічным яе цэнтрам бачыў Поўнач, землі, якія ў эпоху Полацкага княства і раней былі заселеныя крывічамі. Падставы для вылучэння феномену Крыўі Власт шукаў у глыбінях гісторыі, этнасу, міфалогіі, менталітэту, мовы, культуры беларускага народа. Духоўны падмурак для сакралізацыі крыўскай тэорыі ён знаходзіў у дзейнасці Рагвалода, Рагнеды, Ізяслава, Усяслава Чарадзея, Еўфрасінні Полацкай, Францішка Скарыны, Сімяона Полацкага [1, с. 4].

Праца Ластоўскага ў галіне гістарычнай навукі была прысвечана распрацоўцы нацыянальнай канцэпцыі гісторыі. Дзякуючы яго даследаванням беларусы даведаліся пра сваё мінулае і пра права на дзяржаўнае і культурнае самавызначэнне.

The national concept of Belarusian history by Vatslau Lastousky which is based on «kryuskaya» theory and people's priorities is viewed in the article.

Спіс крыніц і літаратуры:

1. Васючэнка, П. Захоплены лабірынтам: Таямніцы творчасці Вацлава Ластоўскага / П. Васючэнка // Роднае слова. – 2008.- № 11. – С. 3 – 6.
2. Г. Б. // Наша ніва. – 1910. -- № 39.
3. Грыцкевіч, А. Гісторык Вацлаў Ластоўскі / А. Грыцкевіч / Сыны і пасынкі Беларусі / С. В. Барыс, С. В. Тарасаў, Г. А. Ланеўскі і інш.; Уклад. Барыс С. В. – Мн.: Полымя, 1996. – 416 с. – С. 229 – 254.
4. Грыцкевіч, А. П. Пасляслоёе (Вацлаў Ластоўскі (Власт) і яго “Кароткая гісторыя Беларусі”) / А. П. Грыцкевіч / Ластоўскі В. Ю. Кароткая Гісторыя Беларусі. – Мн.: Універсітэтэцкае, 1993. – 126 с. – С. 111-125.
5. Зайкоўскі, Э. Погляды Вацлава Ластоўскага на старажытную гісторыю Беларусі / Э. Зайкоўскі / Беларусіка / Міжнар. асац. беларусістаў, Нац. навук. – асв. цэнтр ім. Ф. Скарэны. Кн. 4. Яўрэйская культура Беларусі і яе ўзаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі; Вацлаў Ластоўскі – выдатны дзеяч беларускага адраджэння / Рэд.: В. Рагойша і інш. – 382 с. – С. 289 – 293.
6. Лабынцаў, Ю. Вацлаў Ластоўскі – гісторык духоўнай культуры беларускага народа / Ю. Лабынцаў / Беларусіка / Міжнар. асац. беларусістаў, Нац. навук. – асв. цэнтр ім. Ф. Скарэны. Кн. 4. Яўрэйская культура Беларусі і яе ўзаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі; Вацлаў Ластоўскі – выдатны дзеяч беларускага адраджэння / Рэд.: В. Рагойша і інш. – 382 с. – С. 251 – 255.
7. Ластоўскі, В. Аб назовах “Крывія” і “Беларусь” / В. Ластоўскі / Выбраныя творы: / Уклад., прадмова і каментары Я. Янушкевіча. – Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 1997. – 512 с. – С. 372 – 386.
8. Ластоўскі, В. Унія / В. Ластоўскі / Выбраныя творы: / Уклад., прадмова і каментары Я. Янушкевіча. – Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 1997. – 512 с. – С. 400 – 414.
9. Ластоўскі, В. Ю. Кароткая гісторыя Беларусі / В. Ю. Ластоўскі. – Мн.: Універсітэтэцкае, 1993. -- 126 с.: іл.
- 10.Ластоўскі, В. Што неабходна ведаць кожнаму беларусу / В. Ластоўскі / Паширыў Я. Найдзюк – 3-е выд. – Мн.: Тав-ва беларус. мовы ім. Ф. Скарэны, 1991. – 31 с.

11. Лінднэр, Р. Гісторыкі і ўлада: нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі ў XIX – XX ст. / Р. Лінднэр / Пер. з ням. Л. Баршчэўскага; нав. рэд. Г. Сагановіча. Выд. 2. – СПб., Неўскі прасцяг, 2005. – 540 с.
12. Мікулевіч, С. Ластоўскі – рэдактар, Ластоўскі – масон, Ластоўскі – прэм’ер / С. Мікулевіч // Наша ніва. -- 16 лістапада 2008.
13. Радзік, Р. Погляд на Польшчу і Расію ў “Кароткай гісторыі Беларусі” Вацлава Ластоўскага / Р. Радзік / Скарыназнаўства, кнігазн-ва, літаратур-ва: Мат-лы III Міжнар. кангрэса беларусістаў; Бел. к-ра ў дыялогу цыв-цый (Мінск. 21-25 мая, 4-7 снежня 2000 г.) / Рэдкал.: У. Конан (гал. рэд.) і інш. – Мн.: Беларус. кнігазбор, 2001. – 364 с. =(Беларусіка – Albaruthenica; Кн. 20). – С. 262 – 270.
14. Саладух, А. Вацлаў Ластоўскі. Успамін. / А. Саладух / Ластоўскі В. Выбранныя творы: / Уклад., прадмова і каментары Я. Янушкевіча. – Мн.: “Беларускі кнігазбор”, 1997. – 512 с. – С. 453-456.

*Навуковы кіраўнік – **В.А.Белазаровіч**, кандыдат гістарычных навук, дацэнт.*

Краязнаўства

П.С. Токць

МЯСТЭЧКА ЗЭЛЬВА Ў 1616 Г.

Мястэчка Зэльва належала да ліку прыватнаўласніцкіх мястэчак Беларусі. У 1616 г. яго ўладальнікам ужо з'яўляўся славуты дзяржаўны дзеяч канцлер ВКЛ Леў Сапега. Зэльвенскі двор уяўляў сабой даволі развіты эканамічны комплекс. Жыхары мястэчка выконвалі на карысць двору адносна вялікія павіннасці, а таксама плацілі за карыстанне млынамі, шынкамі, корчмамі і за права весці гандаль. У гэты час у Зэльве налічвалася 105 сем'яў, рыначная плошча і тры вуліцы. Сярод жыхароў мястэчка сустракалася нямаля заможных гаспадароў, якія мелі ва ўласнасці па некалькі пляцаў і валокаў зямлі, а таксама трымалі корчмы і шынкі.

У айчыннай гісторыяграфіі няма абагульняючых прац па гісторыі беларускіх мястэчак у XVII ст. Гэта ж самае можна сцвердзіць адносна мястэчка Зэльва. Дадзеныя па гісторыі Зэльвы адносна гэтага храналагічнага перыяду знаходзіцца ў кнізе «Памяць: Зэльвенскі раён». У гэтай кнізе змешчаны артыкул Т. П. Броска [1], прысвежаны раннім гісторыем мястэчка. Таксама гісторычныя дадзеныя адносна гэтага перыяду знаходзяцца ў энцыклапедычных выданнях: «Энцыклапедыя Вялікага княства Літоўскага» [2] і «Энцыклапедыя гісторыі Беларусі», дзе змешчаны артыкулы вядомага даследчыка Зэльвеншчыны археолага Валерыя Шаблюка [3]. Таксама навукоўцы публіковалі свае артыкулы па гісторыі мястэчка Зэльвы XVII ст. на старонках зэльвенскай раённай газеты «Праца» [4, 5]. Многія пытанні гісторыі мястэчка акрэсленага перыяду застаюцца па сённяшні дзень нявыясленымі. Гэта датычыцца выяўлення ўладальнікаў мястэчка, маёмаснага стану і павіннасця жыхароў. Азначаныя пытанні я паспрабаваў высветліць, аналізуучы інвентар мястэчка Зэльвы 1616 г., які захоўваецца ў бібліятэцы Віленскага універсітэта (за прадастаўленне мне ў карыстанне копіі гэтата івентара хачу падзякаваць кандыдату гісторычных навук С.М. Токцю) [6].

Першыя пісьмовыя звесткі пра мястэчка Зэльва, як ліцаць некаторыя гісторыкі, адносяцца да 1258 г. і звязаныя з барацьбой князей Даніла Галіцкага і Войшалка: «Потом же Данило король ехав взя Волковыеск и Глеба князя послав и держаўеть и во чти яко болма бо еха ко Волковыскуо лова пяти ворага своего Войшелка и Тевтила и не судоуси его в город искаше его по стаемъ посыла люди и не сберете ею беста бо великсу лесть сучинила Войшелк сына его Романа и пакы послы Михаила и воева по Зелеви ища его и не обретя ею» [7]. Яшчэ адна дата, пад якой успамінаецца Зэльва – 1443 г., калі вялікі князь Казімір I Ягелончык залажыў у мястэчку праваслаўную царкву. Але афіцыйная дата заснавання мястэчка – 1470 г., калі Міхайл Нацавіч залажыў ў сяле Вялікая Зэльва касцёл. У 1447 г. касцёл быў заснаваны у маёнтку Малая Зэльва, якім валодаў Іван Гінейтавіч. Пры вялікім князе Аляксандры на пачатку XVI ст. Малая Зэльва была падараваная кашталяну троцкаму і старасту жамойцкаму Станіславу Якавічу Кезгайлу. На

пачатку XVI ст. маёнткам Зэльва валодалі Іван Вішнейскі, Юры Іллініч, Іван Забярэзінскі, Міхаіл Зяновіч. У 1550-60-х гг. маёнткам Малая Зэльва валодаў Станіслаў Камароўскі, а Вялікай Зэльвай – Ян Глябовіч. У 1568 г. Юры Іллініч падараваў Вялікую Зэльву (пасля гэтага мястэчка стала называцца Зэльва) М. К. Радзівілу Сіротцы, які, у сваю чаргу, падараваў яе Язерскаму ў 1581 г. У першай палове XVII ст. уладальнікам Зэльвы сталі Сапегі. Працуочы над інвентаром 1616 г. мне ўдалося высветліць, што мястэчкам ужо на гэты час валодай Леў Сапега. Сыходзячы з дадзеных інвентара, мяшчане выконвалі падаткі на імя канцлера ВКЛ, а нам вядома, што канцлерам 1585 – 1623 гг. быў менавіта Леў Сапега.

У 1616 г. у мястэку Зэльва знаходзіліся 2 двары. Адзін з двароў паддзяляўся на дзве часкі: адна належыла пану Крыспіну Язерскаму, а другая – Няміры. Другі двор ці фальварак называўся Паўлаўшчына.

Такім чынам, у інвентары частка двору названая «часткай Крыспіна Язерскага». Тут быў «дом велькі, гонтай нанова пакрыты», у якім была печ з паліванай кафлі. Узгадваецца таксама новапабудаваная на гары заля, якая мела шэсць вокнаў. За домам знаходзіліся мураваны склеп і стары свіран, пакрыты драніцай. Узгадваецца таксама стары двор, пакрыты дранкай.

Другая частка двору названая «часткай Няміры». Тут знаходзіўся «велькі дом», пакрыты дранкай і аблеплены глінай, у якім налічвалася чатыры памяшканні. У «ізбе» была печ з паліванай кафлі і мураваны комін, выведзены ў сені. Пры доме знаходзіліся гумно са збожжам і сенам, старая абора, пакрытая саломай, дзе, праўда, не было жывёлы. Пры Зэльвенскім двары названыя трох агароды, а яшчэ два знаходзіліся пры Паўлаўскім двары. Гэтыя агароды былі засаджаныя цыбуляй, морквой, буракамі і макам. Каля часткі пана Язерскага за домам у кірунку касцёла знаходзіўся «не малы» сад, агароджаны тынам, а яшчэ адзін сад быў закладзены ў агародзе за дарогай ад рэчкі Зальвянкі. Пры двары былі збудаваныя на гэтай рацы два млыны з чатырох колаў. Ідуучы ўніз па беразе рацы знаходзіліся ставы, якія, праўда, не былі зарыблены і патрабавалі ачысткі [6, Л. 4].

На другім двары, які называўся Паўлаўшчына, знаходзіўся велькі дом, пакрыты дранкай. Побач месцілася сырніца і галубятня, а таксама трох хлявы, пакрытыя саломай. У гэтих хлявах налічвалася 8 адкормленых валоў, 19 дойных кароў і 17 цялятаў, 14 ялавых кароў і 2 быка-бугая, 27 гусей, 69 каплуноў, 18 кур, а таксама 25 коней (прычым называлася іх масць) і 8 жарабятаў.

Апісвалася ў інвентары дворнае ворыва, сенажаці і пашы. Напрыклад, дворная сенажаць давала 960 вазоў сена. На дворных палетках высывалі пераважна жыта, а таксама пшаніцу, ячмень, авёс і гарох. У двары захоўвалася ў двух кадушках 24 медніцы мёду, а таксама невялікая кадка мёду з лесу пана Бярнацкага і такая ж з лесу пана Разбіцкага. Узгадваецца таксама $\frac{1}{4}$ каменя воску, капа сыроў і 10 салініц сыру, 3 цэбры салёных агуркоў, кадка буракоў, 3 капы мятай канаплі. Такім чынам, гаспадарка

Зэльвенскага двору выглядала даволі дагледжанай і развітай. Напэўна, частка яе прадуктаў, паставлялася на іншыя рынкі, што патрабавала шмат працоўнай сілы і вымагала павелічэння павіннасцяў з боку жыхароў Зэльвы і сялянаў з вакольных вёсак, што належалі двору [6, Л. 5].

На 1616 г. мястэчка Зэльва ўяўляла сабой рыначную плошчу і трывуліцы: Дворная, Ваўкавыская і Міжэрыцкая. У мястэчку было 17 корчмаў.

Рыничная плошча ў мястэчку была ў форме квадрата і займала 1 морг і 8 прutoў. На першай старане рынку налічвалася 8 пляцаў. З якіх па аднаму пляцу і агароду мелі Томко Руды, Карп Мамоцкі і Анджэй Рымар, кожны пляц быў плошчай 15 прutoў. Таксама тут жылі людзі, якія мелі по палове пляца і агарода, а менавіта Юрко Дух, Юрко Жукевіч і Яскo Коженіц, плошча зямлі кожнага была 7,5 прута. На гэтай старане жыў і Якуб Такалановіч, які меў у сваём распаражэнні 4 пляцы, адзін з якіх бы пад сядзібу, таксама меў 3 агароды, і агульная плошча яго зямлі складала 45 прutoў. Трэба адзначыць, што колькасць пляцаў не заўсёды супадае з колькасцю жыхароў, бо некаторыя з іх маглі дзяліць пляц на дваіх, як гэта рабілі Юрко Дух і Юрко Жукевіч, ці проста мець дарэзак да пляца другога, прыкладам такога быў Яскo Коженіц.

На другой старане рынку быў толькі адзін пляц. Палову гэтага пляцу займала карчма і турма, ці «вязніца», плошча гэтых пабудоў складала 7,5 прута. Астатнюю плошчу гэтага пляца, а менавіта 7,5 прута, з агародам займаў Бакун Стары.

На трэцій старане рынку было 6 пляцаў, з якіх толькі Марцін Дзвінонка меў цэлы пляц і агарод, плошча яго кавалка складала 15 прutoў. Паўтары пляца і агарод належалі да Паўла Блашкевіча, і ўся плошча яго зямлі састаўляла 15 прutoў. Усе астатнія, а менавіта Бартош Красоўскі, Томко Курніца, Павел Дубініч, удава Янешкова і Васіль Тобач мелі па палове пляца і палове агарода, і плошча кожнага кавалка зямлі складала 7,5 прutoў.

На чацвертай старане рынку быў толькі адзін пляц, які належыў да касцёла. На ім пражываў Фёдар Нарбач. Акрамя самага пляца, тут была і зямля, якая адводзілася пад агарод. Плошча пляцу складала 15 прutoў. Нам цяжка сказаць, кім быў Фёдар Нарбач, ён мог быць касцёльным служачым ці арандатарам гэтай зямлі ў касцёла.

На вуліцы Дворнай, па левай руце, як ісці да двору было 6 пляцаў. Пяць з іх былі занятымяшчанамі Максімам Рындай, Мацеем Войцекам, Бжыстофам Рындай, удавой Менашовай і Паўлам Шкляжэвічам. Усе яны мелі па поўнаму пляцу і агароду, і плошча кожнага складала 15 прutoў. Шосты пляц быў пусты, складаў ён 15 прutoў і належаў да касцёла. Трэба адзначыць, што зямля на якой жыў Мацей Войцек, таксама належала да касцёла.

Другая старана вуліцы Дворнай па правай руце мела на сваім ліку 8 пляцаў. Яскo Кухач, Ян Налівайка, Хома Рыбак, Сергей Мароз, Яскo Гіншевіч мелі па цэламу пляцу і агароду, плошча кожнага склада 15 прutoў.

Удава Баскова і Іван Подвойскі мелі па палове пляца і агароду, плошча іх кавалка зямлі складала 7,5 прutoў. Шымко Олексевіч меў два пляца і агарода, агульная колькасць яго валодання складала 30 прutoў. Таксама на гэтай вуліцы быў пляц з агародам, які знаходзіўся за межамі мястэчка, яго плошча складала 15 прutoў, і, як можна меркаваць па крыніцы, ён нікому не належаў.

У Зэльве XVII ст. была вуліца пад назвай Ваўкавыская. Па правай руце, як ісці ад рынку на ёй было 6 пляцаў. Тры з іх былі поўныя з агародамі, якія належалі да Шымкі Зупліка, Марка Шэкалышэ і Лявона Бакуновіча, плошча кожнага з пляцаў была 15 прutoў. Мяшчане Здан Пататура і Марко Мішкарэвіч мелі падвоенныя пляцы і агароды, плошча каторых складала 30 прutoў. Іван Варабей меў палавінны пляц і агарод, плошча яго кавалка зямлі складала 7,5 прutoў.

Па другой старане гэтай вуліцы было 8 пляцаў. Остапко Гудко, Кудзельчыц і Мароз Стары мелі па цэламу пляцу і агароду, плошча іх уладання складала 15 прutoў. Мяшчане Якуб Бакуновіч, Мацей Кобылко, Іван Глебко, Здан Глебковіч мелі па палове пляца і агарода, плошча кожнага была 7,5 прutoў. Ян Юшко меў у сваім карыстанні 2,5 пляца і агарода, плошча яго зямлі складала 37,5 прutoў.

Яшчэ ў мястэчку была вуліца Міжэрыцкая. Па правай старане гэтай вуліцы ад рынку было 8 пляцаў. Мяшчане Пас Гойшы, Анджэй Подвойшчэня, Стэфанак Малы, «Panas dawniej pasierb» (пасынак), Пётар Жук, Стэфан Млынарчук, Цімош Одынец і Міхал Здун мелі у сваім валоданні па палове пляца і агарода, а плошча кожнага складала 7,5 прutoў.

Па левай старане гэтай жа вуліцы існавала 20 пляцаў. З іх сем пляцаў належалі Мацвею Кажэйко, Хведору Дземяновічу, Анджэю Мешко, Івану Коўхану, Марціну Скамороху, Охрэму Тобачу, Станіславу Кабусецкаму. Іх уладані былі поўнымі, і плошча кожнага складала 15 прutoў. Восем мяшчанаў, а менавіта Пётр Колодзежны, Ян Жыдко, Мацей Колодзежны, Аляксей Пенцяк, Гаўрыло Галубок, Васіль Беж, Якаў Мікіцевіч, Усцян Цябровіч, мелі па палове пляца і агарода, а плошча кожнага ўчастка складала 7,5 прutoў. Жыхар мястэчка Фёдар Волошнік меў у сваім распараджэні аж два пляца і агарода, а агульная колькасць плошчы яго зямлі складала 30 прutoў. На гэтай вуліцы было таксама 4 пляца, якія належалі да касцёла. Тры з іх належалі Марціну Мешко (без агарода), Пётру Жыдко і Шыкіні, і кожны пляц меў плошчу 15 прutoў. Чацверты пляц быў не поўны, складаў 7,5 прutoў, і яго уладальнікам з'яўляўся Ян Місь.

На заднім баку вуліцы Міжэрыцкай (дакладна не зразумела, дзе гэтая частка вуліцы знаходзілася. Магчыма за правай ці левай стараной вуліцы, за дамамі і агародамі, была маленькая вулічка) знаходзілася 17 пляцаў. Мяшчане Іван Котко, Грыгор Усцяновіч, Ян Крэнъ, Ян Колодзежны, Станіслаў Конан, Горка Доля, Мосцілко Духовіч, Марцін Будзенны, Лаўрын Клоўнін, Лаўрын Путрэша і Хведор Одзінец мелі па цэламу пляцу і агароду,

плошча кожнага складала 15 прutoў. Іван Швец, Якуб Блашкевіч і Мацей Пілецкі мелі ў сваім карыстанні падвоенны пляц і агарод, плошча кожнага складала 30 прutoў. Іван Доўгі і Грышко Сашко мелі па палове пляца і агарода, плошча іх зямлі складала па 7,5 прutoў. Мяшчанін Іван Гайдук меў 1,5 пляца і агарода, а плошча яго ўчастка складала 22,5 прutoў.

Таксама ў мястэчку існавалі пляцы і пад самім касцёлам. Усяго было 3 поўных пляца і належылі яны мяшчанам Івану Богатыру, Якаву Захарэльскаму і ўдаве Шомскага. У дакументе не паказана, ці мелі яны агароды, і якая плошча была у гэтых кавалках зямлі.

У Зэльве XVII ст. былі пляцы, якія належалі да пана Марціна Язерскага. Два такіх пляца знаходзіліся на першай старане рынку. На іх жылі Станко і Машко Радзькевіч, гэта былі палавінныя пляцы. Таксама 10 пляцаў, якія належалі да гэтага пана знаходзіліся на вуліцы Валкавыскай. Пяць пляцаў былі поўныя і на якіх жылі Павел Дух, Паўтарэйко Стары, Кобылца, Войцех Жук і Лешко. Чатыры пляцы былі палавіннымі, дзе жылі Войцех Дашкевіч, Ліска, Іван Паненяй, Грышка Ляшкевіч. І адзін пляц, які састаўляў $\frac{1}{3}$ ад поўнага пляца, належаў да Яна Краўца. Звесткі пра агароды і колькасць плошчы зямлі у дакуменце не указываеца [6, Л. 11-13].

У 1616 г. мястэчку Зэльве належыла 70,1 валок зямлі. Непасрэдна каля самага мястэчка было 45,3 валок зямлі, а каля вёскі Горна – 9,5. Мяшчане больш за ўсё мелі па палове валокі ў сваім распараджэнні, толькі больш багатыя маглі мець па адной ці дзве. Большасць жыхароў мястэчка мелі па палове валокі і пад мястэчкам і каля вёскі Горна. Трэба адзначыць, што большасць валокаў былі чыншавымі ці цяглымі. Таксама некалькі валок належала да касцёла, і мяшчане, якія на іх працавалі, магчыма плацілі касцёлу ці былі касцельнымі служачымі. Пану Крыспіну Язерскаму належалі 10,8 валокаў зямлі, з якіх 1,8 валокаў былі пустыя, а астатнія былі занятыя мяшчанамі ці жыхарамі бліжайшы вёсак. Цімош Санцевіч, Прокоп Улезловіч, Оржешко, Фёдор Гайдук мелі па палове валокі зямлі гэтага пана, а Схолта, Ждан Улезловіч, Гайдук і Крук трymалі па цэлай валоцы, і толькі Кучынскі меў аж тры валокі зямлі. Таксама 4,5 валокаў належыла пану Марціну Язерскаму. Мяшчане Войцех Дашкевіч, Збродус Маркута, Пеша Збродус, Войцех Жук, Ян Купавец, Ян Кухаж, Лешко Стары мелі па палове валокі, а Янчук Судскем – цэлую валоку. У пачатку XVII ст. каля мястэчка было 45 моргаў [гл. Дадатак].

Згодна дадзеным інвентара, на той час у Зэльве існавала 17 корчмаў, якія належалі мяшчанам, з якіх 10 былі піўныя і 6 гарэлачныя, і одна карчма належала двору (Табліца 1). Трэба адзначыць, што некаторыя мяшчане былі уладарамі як піўной, так і гарэлачнай карчмы – Томко Руды, Шымко Олексевіч, Павел Блашкевіч, Іван Швец, Якуб Блашкевіч.

Табліца 1

Уладальнікі корчмаў і шынкоў у мястэчку Зэльва ў 1616 г.

	Піўныя	Гарэлачныя
Шымко Олексевіч	1	1
Томко руды	1	1
Карп Скомот	1	
Якуб Такалановіч	1	
Яков Вакуновіч	1	
Томко Кузміч		1
Павел Блашкевіч	1	1
Федзько Волошнік	1	
Іван Швец	1	1
Якуб Блашкевіч	1	1
Лаврын Путреша	1	
Усяго	10	6

Крыніца: [6, Л.7]

Вось так опісвае дворную карчму інвентар 1616 г.: «Гасцінны дом – стары і крыты драніцамі, месціўся пры гарадскіх пляцах». У гэтым доме была «белая ізба» з печам з «простай» кафлі і гліняны комін, выведзены да коміна ў сенях. У цэнтры гэтай ізбы стаяў «сталярскай работы» стол і лавы наўкола яго. Узгадваюцца ў апісанні і тры шкляныя вакна, два з іх апраўленыя дрэвам і адно волавам, праўда, з выбітымі шыбамі. Насупраць «белай ізбы» размяшчаліся пякарня і каморка. Каля каморкі знаходзіўся склеп, змураваны з камня і пакрыты саломай [6, Л. 8].

Як і у цяперашні час, так і ў пачатку XVII ст. за вядзене свайго бізнесу, мяшчанін павінен быў плаціць грашовы падатак. Менавіта такі падатак у XVII ст. называўся арэндай. Да мейскай арэнды належалі піўны, мядовы і гарэлкавы шынкі, «мейскія» корчмы. За вядзенне гандлю мяшчанін павінен быў плаціць «тарговы» падатак, за праезд маста пра Зэльву існавалі «маставыя» плацяжы, таксама мяшчане плацілі і за карыстанне млынамі, якіх было два на рацэ Зяльвянцы, збудаваных каля двору. «Мейская» арэнда была перададзеная на 1616 г. ружанскому жыду Йоне Мардухаевічу за 145 коп грошай, якія апошні павінен быў выплаціць у трох ратах (ці трох тэрмінах) урадніку Сапегі. Гэта значыць, што менавіта названы Йона мусіў збіраць арэндныя гроши з жыхароў Зэльвы. Напэўна, справа гэтая была прыбытковая. Прычым нельга было браць з мяшчан болей чым па чатыры гроши ад бочкі піўнога ці гарэлкавага соладу і адна мерка ад бочкі жыта «паводле даўняга звычаю» [6, Л. 8].

Мяшчане Зэльвы пачатка XVII ст., як і ўсе іншыя мяшчане Беларусі, выконвалі павіннасці на карысць уладальніка мястэчка, якім на той час з'яўляўся ўжо Леў Сапега. Сістэма падаткаў была наступнай: жыхары Зэльвы павінны былі плаціць розныя чыншы. За пляцы, якія знаходзіліся на рынку,

трэба было плаціць па 10 грошай, за вулічныя пляцы і сенажатныя моргі – па 8 грошай, за чыншавыя валокі – па 2 капы «збажовага» і 15 грошай. А за трыманне цяглых валокаў зэльвенцы павінны былі адпрацоўваць па 4 дні ў тыдзень на панскіх палетках і ў панскім двары. Напрыклад, жанчыны абавязваліся хадзіць на працу ў дворны агарод «са сваім хлебам», а мужчыны ездзіць вазамі за 5 міляў і за 10 насіць лісты на пяхоту. Апроч таго, усе жыхары мястэчка павінны былі выходзіць на гвалты, якім маглі быць направа (рамонт) грэблі каля млынаў і мастоў і розныя іншыя работы. Трэба прызнаць, што гэтыя павіннасці выглядаюць вельмі высокімі ў параўнанні з іншымі мясцовасцямі ВКЛ [6, Л. 8-9].

Такім чынам, на пачатку XVII ст. Зэльва была ўжо дастаткова развітym у эканамічным плане прыватнаўласніцкім мястэчкам, дзе пражывалі 105 сем'яў мяшчан, якія займаліся як земляробствам, так і гандлем і рамёствамі. Вялікая колькасць корчмаў, што трymалі зэльвенскія мяшчане, сведчыць аб tym, што мястэчка з'яўлялася цэнтрам для навакольных вёсак, жыхары якіх прыходзілі ці прыязджалі ў Зэльву. Сярод зэльвенскіх мяшчана мы бачым вельмі заможных гаспадароў. У 1616 г. Зэльва ўжо належала канцлеру Вялікага княства Літоўскага Льву Сапегу, на карысць якога зэльвенцы павінны былі выконваць даволі вялікія павіннасці.

Дадатак

Жыхары мястэчка Зэльва і іх зямельная ўласнасць у 1616 г.

Прозвішча	Валокі пад мястэчкам	Валокі пад Горнай	Сенажатныя моргі
Марцін Рында	0,5 (касцельная)	0,5	
Мацей Войцек	0,5		
Вдова Манішова	0,5		
Павел Плекашевіч	0,5		
Вдова Боскова	0,5		
Шымко Алексевіч	0,5	1	
Ян Налівайко	0,5	0,5	1
Хома Рыбак	0,5		
Сергей Мороз	0,5		
Яскo Гініушевіч	0,5		
Томко Руды	0,5	1	3
Юрко Дух	2/3		
Юрко Шукевіч	0,5		
Карп Момоцкі	1		1
Якуб Такалановіч	0,5		
Яскo Каржэнец	1/3		
Анджэй Рымар	0,5	0,5	
Павел Блашкевіч	1	1	2
Анджей	0,5	0,5	1

Бакуновіч			
Марцін Дзівоней	1 (касцельная)+1		19
Бартош Красовскі	0,5 (касцельная)		
Томко Кузміч	0,5	0,5	1
Павел Дубініч	0,5	0,5	1
Вдова Янушкова	0,5	0,5	
Васіль Тобач	0,5	0,5	1
Фёдар Горбач	0,5 (касцельная)		
Павел Дамбровскі	1		2
Ждан Пататура	0,5		
Іван Воробей	0,5		
Шымко Жуплік	0,5		
Марко Секульчай	0,5		
Марко Міскеўіч	0,5		
Левон Бакуновіч	0,5	0,5	
Ян Юшко	0,5		
Мацей Кабылко	0,5		
Іван Глебко	0,5	0,5	1
Остапко Гутко	0,5		
Кудзельчыць	1		
Пас Хойшы	1/3		
Анджэй Падвойшчэння	0,5		
Яков Бакуновіч	0,5	0,5	
Panas dawniej pasierb	0,5		
Пётр Жук	0,5		
Стэфан Млынарчук	0,5		
Цімош Одынец	0,5	0,5	
Пётр Колодзежны	0,5		
Мацей Колодзежны	0,5	0,5	2
Ян Місь	0,5 (касцельная)		
Ян Жудко	0,5(касцельная)		
Олексей Пенцяк	0,5	0,5	
Фёдор Волошнік	0,5	0,5	
Гаврыло Голубок	0,5		
Васіль Біч	0,5	0,5	
Анджэй Мешко	0,5	0,5	
Іван Короган	0,5		
Марцін Мешко	0,5(касцельная)		
Матвей Кожэйка	0,5(касцельная)		
Хвеадор Бемяновіч	0,5(касцельная)		
Пётр Жудко	0,5 (касцельная)		
Шыкіня	0,5(касцельная)		
Охрэм Тобач	0,5	0,5	1
Марцін Скоморох	0,5(касцельная)		

Станіслав Кобусецкі	0,5		1
Усцян Цябровскі	0,5		
Яков Мікіцевіч	0,5		
Іван Доробы	0,5	0,5	
Васіль Мороз	0,5		
Грышко Сашко	0,5	0,5	1
Іван Котко	1/3		
Грыгорый Усцяновіч	0,5		
Ян Крэнъ	0,5	0,5	1
Ян Колодзежны	0,5	0,5	
Станіслав Конон	1		1
Горка Доля	0,5		
Москолко Духовіч	1/3		
Марцін Будзённы	0,5		
Лаврын Кловрын	1/3		
Іван Швец	0,5	0,5	
Якуб Блашэвіч	1	0,5	1
Лаврын Путрэша	0,5	0,5	
Хвеадор Одынец	0,5	0,5	
Марцін Кравец	0,5(касцельная)		
Мацей Пілецкі	1		1
Іван Гайдук	0,5		
Томаш Прушак	0,5		
Маско Млынач	0,5		
Іван Багатыр	0,5		
Яков Загорэнскі	0,5(касцельная)		
Іван Подвойскі			1
Кандрат Янешковіч			1
Іван Одынец			2

Крыніца: [6, Л. 4-7]

Place Zelva belonged to a number private owner places of Belarus. In 1616 its owner was chancellor of Grand duchy of Lithuania Lion Sapega. Zelva's court yard represented developed economic complex. Inhabitants of a place carried out for the blessing to the court yard enough large duties, and also paid rent for mills, pubs and the right of trade. At that time in Zelva were numbered 105 families, the market area and three streets.

Спіс крыніц і літаратуры:

1. Памяць. Зэльвенскі раён: гіст.-дак. хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі / Рэдкал.: У.С. Богаў [і інш.]. – Mn.: Паліграфафармленне, 2003. – С. 28-42.
2. Энцыклапедыя вялікае княства Літоўскае: у 2 тамах. /Рэдкал.: Пашкоў Г.П. [і інш.]. - Mn.:Беларуская Энцыклапедыя, 2005. – Т.2, с.659-660.

3. Энцыклапедыя гісторыя Беларусі: у 6 тамах. /Рэдкал.: Пашкоў Г.П.[і інш.]. – Мн.: Беларуская Энцыклапедыя, 1996. – Т.3, с. 455-456.
4. Шаблюк В. Сляды мінульых стагоддзяў // Праца (Зэльвенскі раён). – 1981. – 27 жніўня.
5. Сачок М. Гісторыя Зэльвы – у дакументах [XIV - XIX] // Праца (Зэльвенскі раён). – 1999. – 12 студзеня.
6. Аддзел рукапісаў Бібліятэкі Віленскага ўніверсітэта. Фонд 4. Адзінка захавання 34386. Інвентар Зэльвы 1616 г. 33 л.
7. Ермаловіч М., Старажытная Беларусь: Полацкі і Новагародскі перыяды. – Мн., 1990. – С. 322.

Навуковы кіраўнік – Г.М. Семянічук, кандыдат гісторычных навук, дацэнт.

УДК 94(476.6)(XIX ст.):614.84

M.C. Супрон

УЗНІКНЕННЕ І ДЗЕЙНАСЦЬ ПАЖАРНАЙ КАМАНДЫ Ў ГРОДНЕ Ў XIX СТ.

Пажарная каманда ў Гродне ўзнікла ў першай палове 20-х гадоў XIX ст. Амаль увесь разглядаемы перыяд яна была малалікаю і не магла дзейным чынам супрацьстаяць пажарам у горадзе. Па меры росту горада, павелічэнні жыхароў колькасць пажараў узрастала. Пажарная каманда становілася большаю, хоць дзяржава выдзяляла на яе ўтрыманне нязначныя сродкі. Сітуацыя па паляпшэнню супрацьпажарнай абароне змянілася ў лепшы бок у канцы стагоддзя пасля стварэння ў Гродна добраахвотнага пажарнага таварыства.

Пытанне аб стварэнні ў Гродне, на той час цэнтру губерні, пажарнай каманды ставілася ў адміністрацыйных вярхах неаднаразова і было адной з асноўных праблемаў па паляпшэнню супрацьпажарнай абароны. 1823 г. у гарадах Расійскай імперыі былі зацверджаны новыя штаты пажарнай аховы [1, с. 112]. Менавіта пасля гэтага ў Гродне была створана прафесійная пажарная служба. 5 чэрвеня 1825 г. начальнік Беластоцкай вобласці, граф Валовіч, адсылае ліст на адрес Гродзенскага губернатара, у якім просіць паведаміць аб колькасці ў Гродне пажарнага абсталявання і коней, неабходных для іх транспарціроўкі, фурманаў і колькасці чалавек, з якіх складалася мясцовая пажарная каманда [2, ар. 1-3]. Гэтыя дадзеныя былі яму неабходныя для стварэння паліцэйскай і пажарнай часці ў Беластоку на прыкладзе г. Гродна.

Колькі чалавек было ў пажарнай камандзе – мы ня ведаем, аднак вядома, што ў 1835 г. яна складалася з брандмайстра [3, ар. 242], якому дапамагала 20 чалавек ніжэйшых чыноў Гродзенскага гарнізоннага батальёна, якія толькі ў начны час знаходзіліся пры пажарным абсталяванні, а днём яго аберагалі двое

дзесяцкіх [4, ар. 15-16]. Дарэчы, прозвішча брандмайстра было Эберлей [4, ар. 17]. Яшчэ ў 1816 г. Гродзенскі магістрат прыняў рашэнне аб камандзіраванні ў Санкт-Пецярбург майстра – Фрыдрыха Эберлея – для навучэння вырабу пажарнага абсталявання. Ён быў адпраўлены на 8 дзён [6, с. 1-3]. Магчыма, гэта адна і тая ж асона.

Будынак, дзе размяшчалася абсталяванне – а гэта 4 вялікія трубы на 4-х колах, 1 сярэдняя труба і 1 малая, а таксама 16 бусакоў, 4 драбіны, 12 двухколавых бочак на летніх хадах, 4 вілы і 29 вёдзер – знаходзіўся ў аддаленым ад цэнтра месцы, быў трухлявым, вельмі цесным. Гэта не дазваляла падчас пажару аператыўна дабрацца пажарнай камандзе на месца пажарнага здарэння [4, ар. 17].

Але сітуацыя паступова мянялася. Так, ужо праз два гады у 1837 г. у склад пажарнай каманды г. Гродна ўваходзіла 3 чалавека. Пажарная каманда мела 5 заліўных труб, 12 бочак, 16 бусакоў, 30 вёдзер, 10 сякер, 4 вілы, 4 драбіны, 2 чана [1, с. 115]. Што датычыць коней для возкі пажарнага абсталявання, то, неабходна адзначыць, для гэтага самі жыхары збіралі сродкі (250 руб. у год) для наймання 15 падводчыкаў для возкі падводаў, якія на выпадак пажару павінны былі з'яўліца на месца захавання абсталявання. Адтуль разам з бочкамі з вадою і пажарным абсталяваннем яны спяшаліся на месца пажару [4, ар. 2]. Аднак такія дамовы спрацоўвалі не заўсёды. Так, у ноч на 3 студзеня ў даме купца Харына адбыўся пажар, які быў паспяхова лакалізаваны самімі жыхарамі. Пажарная падвода, якую за аплату ў 200 руб. абавязваўся дастаўляць гаспадар мясцовай пачтовай станцыі габрэй Янкель Данцыг, не была дастаўлена на месца пажару па прычыне незадаволенасці ўладальніка аплатай [там жа, ар. 11-13]. Найманне падводаў было вельмі нязручным як для жыхароў, так і для пажарных: на выпадак пажару няўмелым раміznікам і фурманам трэба было паказваць і тлумачыць, як запрагаць коней, у якіх воз, якую мацаваць падводу і г.д. [там жа, ар. 15-17].

У 1841 г. у складзе гродзенскай пажарнай каманды ўжо было 6 чалавек, якія працавалі па вольнаму найму [6, ар. 215 аб.]. Да 1849 г. каманда набыла 6 коней, 2 лінейкі, павялічыла колькасць пажарных труб да 14. Штогадовыя затраты на каманду складалі 885 руб. [7, ар. 723].

Значным крокам у развіцці пажарнай аховы было зацвярджэнне 17 сакавіка 1853 г. «Нармальны табелі складу пажарнай часткі ў гарадах». Гэты дакумент служыў падставай для распрацоўкі кожным горадам уласнага штату пажарнай часткі працпарцыйна яго насельніцтву [8]. 18 красавіка 1853 г. такі праект быў зацверджаны Міністрам унутраных спраў для Гродна. Ён прадугледжваў: 33 кані, 4 пажарныя трубы, лінейку на зімовых і летніх хадах, 25 сякер, 12 ламоў, 9 жалезных і столькі ж драўляных лапат, 9 бочак на летніх і зімовых хадах, 20 вёдраў і 8 драбін [9, ар. 58]. Састаў пажарнай каманды прадугледжвалася ўстанавіць у колькасці 37 чалавек, сярод іх – брандмайстра з акладам 150 руб., старэйшага і малодшага унтэр-брэндмайстра з акладам 12 і 9 руб. адпаведна, а таксама 34 радавых з акладам па 4,5 руб. Для ўладкавання

пажарнага абсталявання і для куплі коней дзяржаваю было асігнавана з рахункаў страхавога збора для горада 3927 руб., а на штогадовае ўтриманне пажарных абозаў было выдзелена 2745 руб. Астатнія расходы браў на сябе горад [9, ар. 59]. Пасля атрымання неабходных сродкаў пажарныя прылады адразу ж былі нарыхтаваныя, а закупка коней і набор людзей у каманду не былі пачатыя па прычыне недахопу гарадскіх сродкаў, аб чым 31 траўня 1860 г. было данесена МУС з просьбай аднесці ўсе выдаткі на страхавы збор, але дазволу на гэта не было дадзена [10, с. 186]. А таму пад канец 1853 г. пажарная каманда Гродна складалася з брандмайстра і 12 радавых пажарных, у распараджэнні якіх было 6 коней, 12 пажарных трубаў і іншага абсталявання. Каманда не мела свайго памяшкання, таму размяшчалася ў прыватным [11, ар. 2]. Не павялічылася тут колькасць пажарных і да 1862 г. Каманда мела 6 коней, 10 пажарных трубаў, 12 бочак [12], 4 з іх, якія запрагаліся параю коней, былі парамантаваныя, яшчэ з Варшавы заказалі 5 двухколых бочак, якія запрагаліся коњымі [13, ар. 287-309]. Да 1865 г. шмат пажарных прылад прыйшло ў нягоднасць. Абсталяванне, якое дастаўлялася на месца пажару – а гэта 4 параконныя, 3 аднаконныя і 2 малыя машыны, 6 бочак і 1 лінейка – у сваёй большасці амаль не выкарыстоўваліся. У сувязі з гэтым планавалася нават іх перадаць жыхарам Гродна, якія б абавязваліся дастаўляць іх на конях у выпадку пажару [14, ар. 1437-1439].

Належная пажарная каманда ў Гродне была створана ў канцы 1860-х – пачатку 1870-х гг. У 1871 г. каманда губернскага горада складалася ўжо з 36 чалавек. Гадавы аклад старэйшага унтэр-афіцэра складаў 71-73,5 руб., малодшага унтэр-афіцэра – 68-73,5 руб., радавых – ад 23,5 да 64 руб. [15, ар. 414 аб.]. На ўтриманне ўсёй пажарнай каманды ў год затрачвалася прыкладна 2487 руб. [15, ар. 415].

Са стварэннем у гарадах пажарных каманд пачалося будаўніцтва спецыяльных будынкаў для іх, якія ў пачатку стагоддзя называліся «з'езджымі дварамі», а пазней «пажарнымі дэпо» [16, с. 14]. У 1840 г. па загаду гродзенскага губернатара будаўнічая камісія склада 2 каштарыса, першы з якіх (1446 руб.) прызначаўся на перабудову трохпавярховага каменнага дома, званага «Паліцмайстарскім», для размяшчэння паліцыі і пажарнай каманды, а другі (2973 руб.) – для перабудовы адрыны, якая размяшчалася ля дома, для пажарных коней, абсталявання і інш., а таксама на пабудову пажарнай вежы – каланчы – на доме [17, ар. 194]. Аднак пасля пажару 1869 г. гэтая пажарная частка, дзе размяшчалася каланча, згарэла. Гарадскія ўлады адмовіліся выдзеліць пэўную суму грошай на пабудову новай каланчы. У сувязі з гэтым, гродзенскі паліцмайстар дабіўся дазволу ў святароў Сафійскага сабора для размяшчэння вартаўніка на званіцы храма, адкуль быў бычны ўвесь горад, пабудовы каля яго пажарнай адрыны, дзе размяшчаўся пажарны абоз і 4 кані. Гэта не задавальняла вернікаў, у сувязі з чым протаіерэй А.Шэмляціла даклаў аб гэтым у Літоўскую духоўную кансісторыю, якая катэгарычна забараніла размяшчэнне пажарна-назіральнага пункту на званіцы святыні [18, ар. 1-3].

Увесь гэты час сацыяльнай абаронай пажарных і іх сем'яў займаўся Камітэт, заснаваны 18 жніўня 1814 г., які дапамагаў чынам пажарных каманд і ваенных служачых, якія выконвалі іх абавязкі, а таксама іх сем'ям. Дапамога заключалася ў прызначэнні пенсій пажарным і дапамозе ўдовам пажарных [1, с. 119].

Падрыхтоўка пажарных ускладалася на брандмайстраў, якія ўзначальвалі пажарную каманду. Кожны брандмайстар у вольны час займаў пажарных тымі практикаваннямі, якія сустракаліся падчас дзеяння на пажарах. Пажарных вучылі «быць падрыхтаванымі спрытна, адважна і па-майстэрску дзейнічаць на пажарах і ў небяспечных выпадках ратаваць сябе ад полымя». Два разы на тыдзень брандмайстар аб'яўляў камандзе «фальшывыя» (навучальныя) трывогі – часам днём, часам і ўначы [1, с. 119-120].

Але былі і недобрасумленныя брандмайстры. Так, у 1856 г. гродзенскі паліцмайстар просіць гарадскія ўлады зволыніць абраангага гараджанамі брандмайстра Іосіфа Дабрыцкага, якога ён называе «няздатным і неадпавядаючаму свайму прызначэнню» [19, ар. 1-3].

Пажарная кругласутачна па чарзе неслі паставую службу на пажарнай вежы, ля брамы, у стайні, ля пажарных прылад і г.д. На пажарнай вежы неслі варту па два чалавека, якія змяняліся кожныя дзве гадзіны, а ў зімовы час – праз гадзіну. Нясенне імі варты ў начны час правяралася праз кожныя 15 хвілін. Вартавы, якія стаяў ля пажарных прылад, пры змярканні даваў сігнал свістком. Паставыя на пажарнай вежы павінны былі адклікніцца на гук свістка, даючы зразумець, што спраўна выконваюць ўскладзеныя на іх абавязкі. У выпадку выяўлення пажару адзін паставы на пажарнай вежы з дапамогай праведзеных да званкоў вяровак паведамляў аб пажары брандмайстру і служачым, а голасам – паставому, якія знаходзіўся ля пажарнага абозу, а другі вартавы днём імгненна вымаў са скрыні сцяг, а ўначы запальваў ліхтары, якія сігналізавалі неабходную колькасць задзейнічаных падраздзяленняў для тушэння пажару [1].

Абавязкі пры зборы і выезду на пажар былі выразна размеркаваныя. Па сігнале аб пажары пажарныя, заўсёды гатовыя да выезду, якія нават ўначы спалі апранутыя і абутия, выбягалі да пажарнага абозу, выкочвалі яго з трубавай або з-пад падстрэшша, дзе ён звычайна захоўваўся, і запрагалі коней. Усе коні загадзя былі размеркаваныя для закладкі ў абоз. Кожны ведаў, «каму якога каня выводзіць са стайні, каму быць з аглобляй, каму ў пастронках, каму надзяваць хамуты, каму лейцы прыкладваць».

Выязджала каманда на пажар у вызначаным парадку. Наперадзе конна скакаў брандмайстар. За ім накіроўваўся пажарны абоз (на летніх або зімовых хадах, у залежнасці ад пары году) у наступным складзе: сярэдняя заліўная труба з пажарнымі служачымі; трох бочки (чаны), пры кожнай па два чалавека; лінейка з пажарнымі і ручнымі прыладамі: калёсы з лесвіцамі і бусакамі, з якой выязджаў памагаты брандмайстра.

Для праверкі падрыхтаванасці пажарнай каманды два разу ў год прызначаліся «генеральныя агляды» пажарнага абозу і каманды: вясновы, калі

абоз пераўладкоўвалі з зімовага ходу на летні, і восеньскі – з летняга на зімовы. На падобныя агляды пажарныя павінны былі з'яўляцца не толькі «апранутымі чиста і ахайна, абавязкова па форме, у касках, якія кожны павінен быў «надраіць», а вусы і бакенбарды «нафабріць» [1, с. 120].

У 1861 г. Аляксандрам II зацверджана «Палажэнне аб гарадскіх самакіраваннях», паводле якога пажарная ахова правінцыйных гарадоў была перададзеная з вядзення паліцыі ў вядзенне гарадскіх самакіраванняў [1, с. 121]. 16 чэрвеня 1870 г. выйшла «Гарадское палажэнне». 29 красавіка 1875 г. быў прыняты закон «Аб прымяненні Гарадскога палажэння 16 чэрвеня 1870 года ў гарадах Заходніх губерняў». У адпаведнасці з ім, дзейнасць палажэння паступова распаўсюджвалася на гарады беларускіх і ўкраінскіх губерняў, у тым ліку і на Гродзенскую [20, с. 13-14.]. Пажарныя каманды ўтрымоўваліся за кошт гарадской казны, але кіраўніцтва іх дзеяннямі па-ранейшаму заставалася ў вядзенні паліцыі. Гэтая дваістасць уносіла шмат блытаніны [8].

У гэты час становішча і забеспячэнне пажарных каманд характарызуецца як нездавальнічаючыя. Гарадскія ўлады з неахвотай выдзялялі сродкі на іх утрыманне. У 1871 г. улады Гродна вырашылі сэканоміць гроши, скараціўшы пажарную каманду на 1-го унтэр-афіцэра і 10 радавых. «Сэканомленая» сума, якая складала 711 рублёў і 8,5 капеек, пайшла на выплату заробку паліцэйскім [15, ар. 414-416]. У гэтым жа годзе на аукцыёне прадаваліся ўсе непрыгодныя рэчы гродзенскай пажарнай каманды. Выручаная сродкі прызначаліся на набыццё і рамонт пажарнага абсталявання [21, с. 1524].

У 1873 г., у сувязі з увядзеннем ў Расійскай імперыі ўсеагульнай воінскай павіннасці, імператарам Аляксандрам II быў выдадзены ўказ «Аб спыненні камплектавання пажарных каманд вайсковым ведамствам» [1, с. 123]. Пажарных сталі прымаць на працу па вольнаму найму, вызываючы ад службы ў войску [90]. У сувязі з гэтым, назначэнне або звольненне пажарных служачых прадастаўлялася ўправе або самому брандмайстру [22, ар. 475]. Згодна ўказу, звольненне ніжэйшых чыноў паліцэйскай і пажарнай каманд залежала ад выслугі абавязковага тэрміну. Тыя, хто паступаў на службу да 8 верасня 1859 г. пераводзіліся ў запас арміі пасля 13-гадовай службы, а тыя, хто пасля 8 верасня – пераводзіліся пасля 10-гадовай службы [23, ар. 57].

Да 1877 г. пажарная каманда г. Гродна скарацілася да крытычнага мінімума. Яна складалася з брандмайстра, 8 пажарных, 8 канёў са зброяй, 4 пажарных труб, 29 пажарных рукавоў да іх, 10 бочак, 30 вёдраў, 4 лесвіц, 80 бусакоў і 30 сякер. Яе ўтрыманне ў год абыходзілася 5773 руб. 50 кап. Разам з тым, у 1877 г. у Гродзенскай губерні адбылося 337 пажараў, згарэла 1348 будынкаў, страты складалі 1165514 руб., загінула 5 чалавек. У 1880 г. адбылося 416 пажараў, згарэла 1851 двары, страты складалі 1776165 руб. [1, с. 124].

У 1883-1884 гг. у склад гродзенскай пажарнай каманды ўваходзіла 26 чалавек (1 брандмайстар і 25 рабочых), 10 коней [23, ар. 201-202]. Утрыманне пажарнай часткі складала 6592-7092 руб. у год [24, ар. 20-21].

Адсутнасць належнай супрацьпажарнай абароны горада прыводзіла да катастрофічных пажараў, якім не магла супрацьстаяць малалікая і слаба забяспечаная тэхнічнымі сродкамі пажарная каманда.

Вялікая трагедыя закранула горад у канцы вясны 1885 г., дзе адбыўся небачаны дагэтуль пажар. Вось якое апісанне дае Я.Арлоўскі ў «Гродненскай старине»: «29 траўня 1885 г. страшэнны пажар спусташыў Гродна. Агонь паказаўся а 10-й гадзіне раніцы недалёка ад жаночай гімназіі ў хатцы, дзе жыў сталяр, перапоўненай усялякімі гаручымі матэрыяламі. На працягу хвіліны полымя ахапіла ўсю хаціну і некалькі суседніх пабудоў. У пачатку пажара дзьмуў невялікі ветрык, але затым, калі вогненныя языкі вырваліся з дахаў на прастору, паднялася сапраўдная бура... цэлыя снапы полымя перакідаліся на суседнія дамы, нават на больш аддаленыя, ва ўсіх напрамках на адлегласць паўвярсты і болей. З гэтай хвіліны, – піша відавочца, – пачалося сапраўднае пекла: дом за домам, квартал за кварталам ахопліваліся агнём і знішчаліся ў ім, падобна картачным домікам» [25, с. 316-318].

Гарадской пажарной камандзе, якая налічвала ў той час 25 чалавек, мела 10 каней, 13 бочак, 41 вядро і 1 драбіну, барацьба з такім абшарам агня была не па сілах [26]. На дапамогу пажарным былі адпраўлены віленскія роты, батальёны і палкі жаўнерай, але і гэта было не дастаткова ў змаганні з вогненнай стыхіяй. Пажар бушаваў да 4-й гадзіны ночы [25, с. 316-318]. Згарэлі нашчэнт вуліцы Купецкая, Паліцэйская, Гарохавая, Брыгіцкая, Пясочная, Дваранская, Жандарская, Дамініканская, Палявая, Падвальная, Валадарская, Каложская, Баніфратэрская, Сennая (дзе ў завулку быў дом Разэнбаўма, у якім жыла Э. Ажэшка) і іншыя. [27, с. 89-90]. Відавочца трагедыі – Эліза Ажэшка – пісала: «Ашалелыя віхуры агню ператвараюць у попел жыллё, а людскія сэрцы – у руіны. Паветра напоўнена горкім дымам, адчайным перазвонам, стогнамі і жахлівымі крыкамі. На вялізным Сянным рынку – зваленые горы хатняга начыння і вузлоў. Носяцца звар'яцелыя натоўпы да смерці перапуджаных і заплаканых людзей... І вось ужо над ніzkімі стрэхамі Сеннага рынку стрэліла яркая свечка, вечер раскальхай яе ў бакі, і яна набрыняла, разраслася, вывяргаючы вялізны клуб дыму. Раздаўся выбух, падобны гарматнаму стрэлу, і полымя ахапіла ўсё вакол. Гэта з такім грукатам абваліўся дом Баторыя» [28, с. 10.]. Пажар здолелі патушыць (дакладней, ён сам выдахся) толькі на чацвёрты дзень. Горад нагадваў паверхню Месяца. Пацярпелыя размясціліся ў прыгарадных пустуючых казармах і салдацкіх палатках, якія размясцілі ўздоўж Нёмана. А спякота не спадала. Над пагарэльцамі навісла пагроза эпідэміі. У Гродне быў сфарміраваны і актыўна дзейнічаў камітэт дапамогі пагарэльцам. Душой яго стала Эліза Ажэшка. Члены камітэта ў першую чаргу звярнуліся да мясцовых багацяў, але Ажэшка вырашила дзейнічаць інакш. Яна адправіла ў розныя пецярбургскія выданні зварот да чытачоў. Заклік Ажэшкі неадкладна быў апублікованы. З усіх канцоў неабсяжнай Расіі накіроўвалася ў Гродна дапамога. Як правіла, яна суправаджалася лістамі. Неўзабаве фонд добраахвотнай дапамогі склаў 190тыс. рублёў – сума для таго часу каласальная

[28, с. 10]. Вялікую дапамогу ахвярам аказала Гродзенскае Сафійскае праваслаўнае брацтва [29, с. 270]. Гэтыя гроши далі магчымасць прыступіць да аднаўленчых прац. Праз дзесяць гадоў ад пажару не засталося і следу [28, с. 10]. Ад пажару пацярпела 2 392 сямействы з агульнай колькасцю 7 105 чалавек. Загінуў 1 пажарны [25, с. 316-318], па іншых звестках загінуўшых было 3. Было спалена 139 каменных і 380 драўляных дамоў, 34 каменных і 331 драўляных халодных будынкаў – усяго, такім чынам, 884 пабудовы. Маёмасныя страты ўсіх пагарэльцаў склалі: у рухомасці – 1 083 428 руб. 70 кап. і ў нерухомасці – 1 857 130 руб. – усяго 2 940 558 руб. 70 кап. [27, с. 89-90].

Пажар 1885 г. прымусіў ўсур'ёз задумашца аб паляпшэнні супрацьпажарнай бяспекі ў Гродне. 30 чэрвеня 1886 г. губернатарам было прапанавана ўнесці на абмеркаванне гарадской думы пытанне аб паляпшэнні пажарнай часткі ў горадзе, а таксама аб перанясенні назіральнаага паста на вежу вадаправода. Але Гарадская Дума, разгледзеўшы гэтае пытанне на паседжанні 11 жніўня 1886 г., не здолела ажыццяўіць прапанаваныя рашэнні па прычыне недахопу гарадскіх сродкаў [30, ар. 205-209]. «Гарадскіх сродкаў пасля пажару 1885 года – пісаў сучаснік – амаль не засталося» [31, ар. 127]. У гэтым жа годзе Гродзенская гарадская дума пастанавіла наняць 42-х начных вартайнікоў, на якіх неабходна было ўскласці кантроль за парадкам ў начны час [32, ар. 104]. У гэты ж час гарадскія ўлады адчулі неабходнасць у застрахаванні гарадскіх будынкаў на выпадак пажару. Да 1887 г. было ўжо застрахавана некалькі будынкаў, сярод якіх – гарадскі тэатр (на суму 5650 руб.), гарадскія казармы (20 тыс. руб.), а таксама некалькі каменных дамоў (16 тыс. руб.). Страхавая сума лавак гасціннага двара, застрахаваная гандлярамі, складала 40000 руб., якая потым была павялічана яшчэ на 20000 руб. Акрамя ўсяго гэтага, планавалася застрахаваць будынак, у якім размяшчалася пажарная каманда з абозам, каменныя будынкі, якія займала каманда 2020 рэзервнага пяхотнага батальёна, размешчаная ля Акцызнай плошчы і лютэранскай кірхі, пабудовы ля Кармеліцкага і Бернардынскага касцёлаў і інш. [32, ар. 209].

Былі прынятыя і іншыя меры для паляпшэння пажарнай бяспекі ў Гродне. У прыватнасці, для больш правільнага распарадку ачысткі комінаў, горад быў падзелены на 6 пажарных участкаў, у кожны з якіх назначаўся камінар [32, ар. 141-142].

«Пажарная частка ў гэтым горадзе і да гэтага часу не адпавядае патрабаванням – прыкладам можа служыць пажар 28 лютага 1888 г. у казарме 102 Вятскага палка – пісаў гродзенскі губернатар. – Пажар з назіральнаага пасту быў заўважаны ўсяго а 2-ой гадзіне ўночы, хаця ўспыхнуў а 11 гадзіне, ... таму пажарная каманда прыбыла на пажар даволі позна». Галоўнымі прычынамі недахопаў пажарнай службы ў г. Гродне губернатар бачыў у размяшчэнні назіральнаага паста ў нізіннай мясцовасці, у адсутнасці моцнай воданапорнай пажарнай машыны, адсутнасці асобнага пажарнага абоза на Занеманскім фарштаце [30, ар. 205-209].

У 1885 г. Гродзенская гарадская дума вызначыла даручыць гарадской управе зрабіць неабходныя распараджэнні для перабудовы існуючай на той час пажарнай каланчы з узвышэннем яе на 2 сажні па праекту, складзенаму інжынерам Трубнікам [30, ар. 205-209]. Ёсць звесткі, што тэндэр на будаўніцтва каланчы выйграў нейкі купец, аднак яе так і не дабудавалі – не знайшлося сродкаў [33, с. 8.]. У 1889 г. гарадская дума яшчэ раз прыняла рашэнне аб пабудове каланчы [34, с. 9.]. Аднак яшчэ адно пажарнае здарэнне 22 ліпеня 1899 г., калі згарэла шмат пабудоў, у тым ліку ваенны летні лазарэт і памяшканні пажарнай каманды [25, с. 326] канчаткова пераканала гарадскія ўлады пабудаваць у 1902 г. «вежу вакольнага агляду» побач з флігелем [35, с. 6]. Захаваная да нашага часу вежа ўяўляе сабою чатырохграннае са зрэзанымі гранямі шасціярусны будынак. Усярэдзіне знаходзіцца шрубавая лесвіца вышынёй у 120 драўляных прыступак [36]. Разам з каланчой пабудавалі пажарны двор, плошча якога складала 246 квадратных метраў [35, с. 6.]. Пажарнае дэпо было важнейшым супрацьпажарным аб'ектам горада. На каланчы бесперапынна вялося назіранне за горадам. Калі варта заўважала на гарызонце дым, яна вывешвала на даху вежы сінія шары. Калі ў горадзе шугаў агонь – на даху з'яўляліся шары чырвонага колеру [37]. Уначы запальваліся чырвоныя ліхтары. Гэта рабілася для папярэджвання жыхароў, каб тыя прымалі неадкладныя меры для абароны сваіх дамоў і маёмы [34, с. 9.].

Нягледзячы на ўсе супрацьпажарныя меры, пажары ў Гродне з'яўляліся частай з'явай. 11 чэрвеня 1889 г. на Замкавай вуліцы пажар знішчыў 6 дамоў і частку пабудоў жаночага манастыра [38, с. 9]. 9 траўня 1892 г. адбыўся пажар у Сафійскім саборы. Пажарныя паставілі на калакольню ручную машыну, для якой прыносілі ў вёдрах ваду, але яе было недастаткова. Дапамагалі тушыць пажар жаўнеры ахвотнічай каманды, некалькі рот Усцюжскага і Петразаводскага палкоў [25, с. 319]. Пры тушэнні пажару быў моцна пакалечаны жаўнер 102 пяхотнага палка Міхал Калубовіч, які, змагаючыся з полымем, сарваўся з даху храма і ўпаў на зямлю [39, ар. 122]. У 1894 г. уноч на 9 верасня згарэлі 2 паверхі тытунёвой фабрыкі Шарашэўскага. 12 ліпеня 1896 г. па вуліцам Агароднай і Праачачнай згарэла каля 60 дамоў [38, с. 9]. 22 ліпеня 1899 г. дня значны пажар спустошыў частку горада. Агонь успыхнуў на Фабрычнай вуліцы. Парывісты вецер перакінуў полымя на Крывую вуліцу. Згарэла 12 цагляных дамоў, 48 драўляных, халодных каменных пабудоў – 2, драўляных – 28, а таксама габрэйская сінагога, талмуд-тора і дзве каменныя «школы», ваенны летні лазарэт і нават памяшканні пажарнай каманды [25, с. 326].

У 1892 г., нягледзячы на хвалю знішчальных пажараў, склад пажарных каманд губерні быў практычна такі, як на пачатку 80-х гг. XIX ст. У Гродне было 26 пажарных, у распараджэнні якіх было 12 коней, 4 пажарныя трубы, 1 лінейка на летніх хадах і 1 на зімовых, не лічачы астатніга. Утриманне каманды складала 5563 руб. [40, с. 84].

Аднак, з-за цяжкіх умоў працы і нізкага жалавання была вялікая цякучасць кадраў пажарных. Напрыклад, брандмайстар горада атрымліваў 30-40 рублёў у месяц і мог даслужыцца толькі да калежскага асэсара (капітана). Пажарны атрымліваў і таго менш – 11-15 рублёў у месяц пры працоўным дні 15-16 гадзін. Прычым у так званы «зімовы перыяд» – са снежня па красавік – зарплата зніжалася [1, с. 136].

Сур'ёзная дапамогай дзяржаўной пажарнай службе ў справе супрацьпажарнай абароны горада стала добраахвотнае або, як яго тады называлі, вольна-пажарнае таварысты, якое ўзнікла ў 1898 г. як адна з форм грамадскай узаемадапамогі ў барацьбе з пажарамі [41, с. 678-686; 42, с. 61-62]. Добраахвотнае пажарнае таварысты значна пашырыла магчымасць прафілактычнай працы па папярэджанні пажараў, наладзіўшы нагляд за печамі і комінамі, крыніцамі водазабеспячэння, усталяваўшы контроль за месцамі з масавым знаходжаннем людзей, арганізоўваючы кампаніі па ўзмацненні мер пажарнай бяспекі, праводзячы розныя грамадскія мерапрыемствы (дабрачынныя вечары, канцэрты, лекцыі і г.д.) з супрацьпажарным ухілам [1, с. 235]. У такіх таварыствах звычайна «служылі паны і мяшчане, і ўсе бясплатна. За сваю службу хоць ніхто грошай не браў, затое мелі шацунак і павагу ад усіх людзей» [43, с. 6-7].

Такім чынам, прафесійная пажарная служба ў Гродне з'явілася ў 20-х гг. XIX ст., калі, з аднаго боку, адбываўся рост горада і гарадскога насельніцтва, і з другога – павелічэнне яго пажарнай небяспекі, што прыводзіла, часам, да жудасных пажараў. Аднак тых мер, якія прымала дзяржава па забеспячэнню пажарнай бяспекі, было, відавочна, недастаткова. Пажарныя каманды па прычыне абыякавасці гарадскіх улад не маглі забяспечыць надзеянную абарону ад агню. Эканамічныя магчымасці дзяржавы па стварэнню зладжанай дзяржаўной сістэмы супрацьпажарнай аховы былі абмежаваны, таму практычна адсутнічала адзінае цэнтралізаванае кіраванне пажарнай справай. Разам з тым, у канцы XIX – пачатку XX ст. у Гродне, як і ў цэлым па Гродзенскай губерні, пачала складвацца сістэма папярэджання пажараў праз сістэму страхавання і пажарнага добраахвотніцтва. Добраахвотныя пажарныя дружыны, якія ўтвараліся па ініцыятыве дваран, купцоў і домаўладальнікаў, разам з прафесійнымі пажарнымі камандамі становіліся сур'ёзной сілай у барацьбе з агнём.

It is told about the origin and activities of Grodno's fire service during the described period. The fire brigade was small in number and couldn't resist fires in a proper way. While the city was growing bigger and the number of fires was increasing; the number of firemen in the fire brigade was increasing too, though the government spent little money on it. The situation turned better with creating a voluntary fire society in Grodno.

Спіс крыніц і літаратуры:

1. Яковчук, В. И. Пожарная служба Беларуси: история развития / В. И. Яковчук. – Минск, 2005.
2. НГАБ у Гродне. – Ф. 1. – Воп. 2. – Спр. 897.
3. НГАБ у Гродне. – Ф. 1. – Воп. 27. – Спр. 465.
4. НГАБ у Гродне. – Ф. 1. – Воп. 4. – Спр. 244.
5. НГАБ у Гродне. – Ф. 1. – Воп. 1. – Спр. 849.
6. НГАБ у Гродне. – Ф. 1. – Воп. 20. – Спр. 459.
7. НГАБ у Гродне. – Ф. 1. – Воп. 27. – Спр. 766.
8. Наша история [Электронны рэсурс] / Строительство пожарной охраны в середине XIX столетия. – Рэжым доступу: <http://www.fireman.ru/myzei/istor1/istor4.htm>. – Дата доступу: 03.12.09.
9. НГАБ у Гродне. – Ф. 2. – Воп. 38. – Спр. 626.
10. Черепица, В. Не потерять связующую нить: история Гродненщины XI – XX столетий в событиях и лицах / В. Н. Черепица. – Гродно, 2003.
11. НГАБ у Гродне. – Ф. 1. – Воп. 13. – Спр. 962.
12. НГАБ у Гродне. – Ф. 1. – Воп. 27. – Спр. 1252.
13. НГАБ у Гродне. – Ф. 2. – Воп. 38. – Спр. 580.
14. НГАБ у Гродне. – Ф. 2. – Воп. 38. – Спр. 631.
15. НГАБ у Гродне. – Ф. 2. – Воп. 38. – Спр. 717.
16. Якаўчук, В. І. Супрацьпажарная ахова беларускіх гарадоў у XIX ст. / В. І. Якаўчук // Беларускі гістарычны часопіс. – 2006. – № 6.
17. НГАБ у Гродне. – Ф. 1. – Воп. 20. – Спр. 459.
18. НГАБ у Гродне. – Ф. 1. – Воп. 6. – Спр. 1953.
19. НГАБ у Гродне. – Ф. 1. – Воп. 6. – Спр. 1999.
20. Брыгадзін, П. Аляксандр II: “Тэрмінова прыступіць да паляпшэння грамадскага кіравання...” / П. Брыгадзін, І. Грыбко // Беларуская мінуўшчына. – 1996. – № 2.
21. НГАБ у Гродне. – Ф. 2. – Воп. 38. – Спр. 719.
22. НГАБ у Гродне. – Ф. 496. – Воп. 1. – Спр. 1.
23. НГАБ у Гродне. – Ф. 1. – Воп. 14. – Спр. 415.
24. НГАБ у Гродне. – Ф. 14. – Воп. 1. – Спр. 622.
25. Арлоўскі, Я. Гродненская старина / Я. Арлоўскі. – Гродна, 1910. – Ч. I.
26. Обзор Гродненской губернии 1885. Приложение к ведомости №10. – Гродно, 1886.
27. Швед, В. Губернскі Гродна / В. Швед. – Ч. 3. – Баранавічы: Баранавіцкая ўзбуйненая друкарня. – 2003.
28. Королёв, Н. Рука помощи была всегда / Н. Королёв // Гродзенская праўда. – 2001. – 23 чэрвеня.
29. Чарапіца, В. Гродзенскае Сафійскае праваслаўнае брацтва (1881-1915) / В. Чарапіца // Памяць: Гіст.-дакум. хроніка горада Гродна. Рэд. кал.: Г. П. Пашкоў [і інш]. – Мн.: БелЭн, 1999. – 712 с.
30. НГАБ у Гродне. – Ф. 1. – Воп. 10. – Спр. 1517.
31. НГАБ у Гродне. – Ф. 1. – Воп. 16. – Спр. 398.

32. НГАБ у Гродне. – Ф. 1. – Воп. 17. – Спр.838.
33. Вишневская, Т. Ай да каланча! / Т. Вишневская // Перспектыва (Гродненский район). – 2006. – 12 мая.
34. Пахомова, Н. От стражников до МЧС, или пять веков борьбы со стихией / Н. Пахомова // Биржа информации. – 2002. – 25 июля.
35. Кот, В. Пад гістарычнай каланчой / В. Кот // Гродзенская праўда. – 2006. – 13 снежня.
36. Блог Гродно s13 [Электронны рэсурс] / Пожарная каланча в Гродно. – Гродно, 2005. – Рэжым доступу: http://foto.grodno.net/2007/09/21/pozharnaja_kalancha_v_grodno.html. – Дата доступу: 21.09.07.
37. Столярук, А. Застыўшая “музыка” Гародні / А. Столярук // Служба спасения 01. – 2007. – №9.
38. Чернушик, Ю. Губерния в огне / Ю. Чернушик // Вечерний Гродно. – 2004. – 11 авг.
39. НГАБ у Гродне. – Ф. 17. – Воп. 1. – Спр. 37.
40. Обзор Гродненской губернии 1892. – Гродно, 1893.
41. Иордан, К. Пожарное дело в России / К. Иордан // Пожарное дело. – 1897. – 10 окт.
42. Бацяеў, В. Узнікненне і развіццё пажарных таварыстваў на Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX стст. / В. Бацяеў // Весці НАНБ, 2001. – №4.
43. Содаліс. Як ратавацца ад пажару / Содаліс // Наша Ніва. – 1907. – № 21.

Навуковы кіраунік – С.У. Сілава, кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

УДК 930(476.6)

B.У. Герасімчык

СЛОНИМСКІ АДДЗЕЛ ПОЛЬСКАГА КРАЯЗНАЎЧАГА ТАВАРЫСТВА (1928 – 1939 ГГ.)

Артыкул прысвечены дзеянасці слонімскага аддзела Польскага краязнаўчага таварыства ў 1928-1939 гг. Яго супрацоўнікі разгарнулі шырокую працу па вывучэнню гісторыі свайго роднага краю. Дапамога ў стварэнні Слонімскага рэгіянальнага музея, моладзевых краязнаўчых суполак, выданне кніг і газетных артыкулаў па гісторыі і культуры Слонімшчыны сталі галоўнымі дасягненнямі гэтай арганізацыі.

У 1928 годзе ў горадзе Слоніме пачало працу рэгіянальнае аддзяленне Польскага Краязнаўчага Таварыства (ПКТ), прадстаўнікі якога зрабілі значны ўклад у вывучэнне гісторыі і культуры Слонімшчыны. Яно належала да значнага ў межах Другой Рэчы Паспалітай разгалінаванага грамадскага

аб'яднання, якое узнікла ў Варшаве 1 чэрвеня 1906 года (на 1928 г. - 49 аддзелаў).

Галоўнымі мэтамі таварыства з'яўляліся [8, §3]:

- 1) абуджэнне захаплення да вывучэння Польшчы;
- 2) накапленне і апрацоўка навуковых матэрыялаў, якія датычаць краязнаўства зямель польскіх і суседняга краю, гістарычна і геаграфічна з імі звязаных;
- 3) садзейнічанне агляду Польшчы, падтрымка развіцця польскага турызма ва ўсіх яго формах як у краі, так і замежай;
- 4) удзел у ахове прыроды і помнікаў польскіх зямель.

Штогадова адбываліся з'езды дэлегатаў ПТК. Так, на з'ездзе 1937 года прымалі ўдзел трох дэлегатаў Слонімскага павета: Станіслаў Галацкі (Дзярэчын), Антон Жабінскі (Жыровічы), Рамуальд Жураўскі (Казлоўшчына) [6, с. 9].

Мясцовыя аддзелы ПКТ выступалі аўтаномнымі арганізацыямі на аснове агульнага рэгламента, створанага Галоўнаю Радаю, і апіраліся на яго Статут [8, §6]. Органамі ўлады аддзела з'яўляліся:

- A) Вальнае Зграмаджэнне як орган заканадаўчы і канцралюючы,
- B) урад і яго прэзідыум як орган выкананічны,
- C) рэвізійная камісія.

Урад аддзела складаўся з 3-15 членоў (прэзідэнта, віцэпрэзідэнта і членаў, выбраных на Вальным Зграмаджэнні) і абіраўся на трох гады, пры гэтым кожны год на адну трэць змяняўся. Члены аддзела дзяліліся на звычайных, пажыццёвых і заступцаў.

На пачатку 1929 года Слонімскі аддзел ПТК меў бюджет у 430 злотых і налічваў 57 удзельнікаў. Яго кіраўніком быў слонімскі натарыус Мечыслаў Емільянавіч Пятроўскі, сакратаром - Віктар Клімкевіч. За паўгады сябры аддзела правялі 8 паседжанняў, прачыталі 5 лекцый для 1000 слухачоў і арганізавалі 3 экспкурсіі для 75 удзельнікаў, распачалі працу па арганізацыі Гурткоў Краязнаўчай Моладзі (ГКМ) [3, с.100].

Важным дасягненнем Слонімскага аддзела ПКТ стала дапамога археолагу і краязнаўцу І.І. Стаброўскаму ў адкрыцці Рэгіянальнага музея, што адбылося 20 верасня 1929 года ў прысутнасці прэзідэнта Другой Рэчы Паспалітай Іgnата Масціцкага. З нагоды дадзенай падзеі урад Слонімскага аддзела звярнуўся да грамадскасці Слонімшчыны са зваротам, які пабачыў свет 3 мая 1929 года. Ён стаў своеасаблівым маніфестам паследуючай дзесяцігадовай дзеянасці таварыства. Складальнікі афішы звярнуліся да грамадзян з заклікам аб патрэбе захавання помнікаў гісторыі: «Хочам засцерагчы ад знішчэння гістарычных помнікаў, музейных помнікаў нашай культуры, даць магчымасць належнага іх захавання і паказаць грамадству, а асабліва малодшаму пакаленню культурныя здабыткі» [1, л. 10] і з просьбаю аб перадачы гістарычных помнікаў музею: «Асабліва горача просім уладальнікаў якіх-небудзь гістарычных помнікаў аб ласкавай перадачы іх у

рэгіянальны музей, ці на захаванне музейных помнікаў, якія маюцца ў вас на руках: археалагічныя помнікі, нумізматычныя калекцыі ці асобныя манеты, газеты, документы, рукапісы і аўтографы, ...фатаграфіі з часоў вайны, посуд, прадметы народнай творчасці, прадметы бытавога ўжытку дамашняга вырабу (якія гінуць з-за развіцця фабрык), этнографічныя зборнікі, прадметы рэлігійнага культу» [1, л. 10].

Музей зрабіўся цэнтрам краязнаўчых даследаванняў Слонімшчыны, сівалам багацця роднага краю. Так, напрыклад, за 1937 год яго наведалі 700 асоб, колькасць экспанатаў складала 552, павялічыўшыся ў адрозненне ад мінулага на 32 адзінкі [6, с. 10]. У 1938 годзе колькасць экспанатаў дасягнула 570, а ў мясцовым друку з'явіліся трыварытулы пра яго дзейнасць [7, с. 11].

Адным з важнейшых накірункаў працы ПТК з моманту яго заснавання лічылася далучэнне да краязнаўчага руху адукаванай моладзі («пашырэнне сярод грамадства, асабліва сярод моладзі, звестак па польскаму краязнаўству») [9, § 1]. Вучні і вучаніцы ва ўзросце да 18 гадоў, супраць прыняцця якіх не пратэставалі бацькі (апекуны), мелі магчымасць стаць сябрамі гуртка [8, § 6]. Дадзены рух набыў шырокі размах: у 1936 годзе 33 аддзела ПКТ апекавалі 109 гурткоў краязнаўчай школьнай моладзі (справа здача з дзейнасці ПКТ у 1936 г.).

Па ініцыятыве Слонімскага аддзела ПТК пачалі працу трыварытулы маладзёжных гурткі, сярод якіх сваёй дзейнасцю вылучаўся ГКМ пры прыватнай настаўніцкай жаночай семінары імя М.М. Дароўскай (12 асоб). Так, у 1932 годзе яго сяброўкі арганізавалі 4 экспкурсіі: у Варшаву на злёт (30 красавіка, 18 асоб), у Вільню (30 верасня, 22 асобы), у Жыровічы (15 кастрычніка, 50 асоб), у Грыбава (1 лістапада, 40 асоб). Сяброўкі гуртка раздавалі жыхарам горада матэрыялы краязнаўчага характару, удзельнічалі ў ахове помнікаў культуры і прыроды, збіралі і выконвалі беларускія народныя песні. Зацікаўленасцю гуртка стала вывучэнне народнага адзення, на падставе варыяцый якога яны зрабілі калекцыю лялек [1, л. 19]. Прадстаўніцы гуртка аказвалі вялікую дапамогу Слонімскаму музею. У пісьме ад 13 сакавіка 1933 года да Ады Дабжынскай, апякункі семінары, кіраўніцтва Слонімскага аддзела ПКТ «сардэчна дзякуе за бескарыслівую працу» членак кола — Ірыну Славенскую, Пялагію Бяднашчыкаву і Зянобію Анджэяўскую [1, л. 23].

Слонімскі аддзел ПКТ, разумеючы неабходнасць выдання літаратуры турыстычнага характару аб багаццях роднага краю, выдатковаў сродкі на кнігі Станіслава Лорэнца, Годэля Голдберга («Нарыс дзеяў горада Слоніма», - Слонім, 1934) і Валер'яна Харкевіча («Жыровічы – ласка крыніцы». – 1930).

Найбольш цікавая сярод іх пабачыла свет у 1933 годзе ў віленскай друкарні «Люкс» - кніга С. Лорэнца «Слонімскія экспкурсіі» [2], якая па зместу з'яўлялася кароткім краязнаўчым правадніком па Слоніме, Альберціне, Быценю, Дзярэчыне, Мерацоўшчыне, Ружанах, Сынкавічах і

Жыровічах і была ўпрыгожана фотаздымкамі мясцовага фатографа Брауна са збораў Слонімскага аддзела ПКТ.

Слонімскі аддзел спыніў сваю дзейнасць у сувязі з вераснёўскімі падзеямі 1939 года.

Article tells about activity of Slonimsky branch of the Polish society of regional studies in 1928-1939. Its participants have developed wide activity on research of history of a native land. Assistance to creation of the Slonimsky museum, youth museum of local lore, to the edition of books, brochures and newspaper articles on history and culture of a native land became the major achievements of the organisation.

Спіс крэйніц і літаратуры:

1. Переписка, протоколы собраний, отчёты о работе Слонимского краеведческого общества и его организаций. Обращение в связи с открытием музея 20.09.29 г. и приездом в г. Слоним президента Польши // Государственный архив Гродненской области. – Фонд 551. – Оп.1 – Д.42. – Л.1-41.
2. Lorenz Stanislaw, Wycieczki Slonimskie. – Slonim, 1939. – s. 39.
3. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. Rok 1928. – Warszawa, 1929. – s. 112.
4. Sprawozdanie z dzialalnosci Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w 1935 r.
5. Sprawozdanie z dzialalnosci Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w 1936 r. – s. 16.
6. Sprawozdanie z dzialalnosci Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w 1937 r. – Warszawa, 1938, s. 22.
7. Sprawozdanie z dzialalnosci Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w 1938 r.
8. Statut Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego Touring Klubu. – Warszawa, 1929.
9. Ustawa Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. – Warszawa, 1906.

Навуковы кіраунік – С.Я. Сяльверстрава, доктар гісторычных навук, прафесар.

УДК 272

Ю.А. Карап

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОГО КАТОЛИЧЕСКОГО
ОБЩЕСТВА «КАРИТАС» В ГОРОДЕ ГРОДНО (1990-е г. – 2000 г.)

Статья посвящена проблемам истории католического благотворительного общества «Каритас», его деятельности в городе Гродно. Автор также характеризует основные направления работы этой организации

Благотворительность — оказание безвозмездной (или на льготных условиях) помощи тем, кто в этом нуждается. Может быть, как в коллективных формах (фонды, организации), так и в виде индивидуального меценатства[15]. Главной чертой благотворительности и меценатства является свободный и непринужденный выбор формы, времени и места, а также содержания помощи.

Одним из направлений работы Церкви всегда была благотворительность. Центрами благотворительности были монастыри и усадьбы епископов. На территории Беларуси церковная благотворительность осуществлялась через законные объединения, большинство из которых занимались нищими, больными, инвалидами, сиротами.

В настоящее время церковная благотворительность осуществляется через благотворительное католическое общество «Каритас». Само слово (Caritas) имеет глубокий смысл. Дословно с латыни оно переводится как «милосердная любовь» обозначая, служение человека человеку и включает всю деятельность, которая выполняется для человека. Это благотворительность, социальное служение, милосердие – все это исторически связано с миссией Церкви.

В Германии движение «Каритас» возник в 1867 г. как объединение католиков, действующее для взаимной помощи и духовной поддержки [8, с.7]. Уже в 1897 году Л. Вертманн создал в городе Франбурге общенемецкий «Союз Каритас» (Caritasverband), которому подчинялись епархиальные союзы. Целью создания была помочь нуждающимся людям. В 1910 г. в США создана – National Conference of Catholic charities. А в 1924 г. на международном уровне образована была организация - Caritas Catolica. В Швейцарии в 1950 г. была зарегистрирована Международная федерация «Каритас», которая объединяет национальные отделения «Каритас» во всем мире. Согласно своему статуту Международная организация «Каритас» помогает своим членам в «расширении и несении милосердия и социальной справедливости во всем мире» [14, с.9]. Для этого организация «Каритас» координирует работу своих членов (около 120 независимых членов из разных национальных «Каритас»), способствует обмену информацией и идеями между ними на различном уровне. Генеральный Секретариат Международной организации «Каритас» располагается в Риме. Первоначальной и основной задачей этой организации является помочь всем нуждающимся без различий возраста, пола, социального положения, вероисповедания [13, с. 7].

Национальная организация «Каритас» Беларуси представлена отделениями «Каритас» в четырех епархиях: Минско – Могилевской,

Гродненской, Витебской, Пинской с центрами в Гродно, Минске, Витебске, Новой Мыши. Национальная организация руководит и координирует благотворительную деятельность на территории четырех епархий. Основным в деятельности организации «Каритас» в Беларуси является социальное направление – это помочь бедным, пожилым, малообеспеченным, бывшим заключенным, успешно ведется работа по организации детского отдыха на территории Беларуси и за её пределами [1, с. 12]. В каждом епархиальном отделении «Каритас» есть бюро и филиалы, которые появляются на базе приходов. Президентом каждой епархиальной структуры является епископ - ординарий. Практической деятельностью руководит директор совместно со служащими бюро. Вся деятельность подчиняется Конференции Католических епископов Беларуси [11, с. 6].

Официально организация «Каритас» в г. Гродно была зарегистрирована в марте 1994 г., а уже 7 февраля 1995г. открылось здание общества «Каритас». Начинает постепенно издаваться журнал «Misericordia», который информирует общественность о благотворительной деятельности Католической Церкви на территории республики.

Благотворительное католическое общество «Каритас» имеет собственный устав, который периодически проходит перерегистрацию. В этом уставе освещается создание, ликвидация, регламентация деятельности общества (как избирается директор, кто может стать членом общества, собственность общества и другие вопросы). Одной из целей организации общества является оказание индивидуальной помощи нуждающимся в домах, в больницах, в домах сирот, домах престарелых [12].

В своей деятельности общество опирается на Конституцию Республики Беларусь, действующее законодательство и Уставом. Благотворительное католическое общество является юридическим лицом, имеющим печать, бланки со своим наименованием, счета в учреждениях банков.

Бюро Благотворительного католического общества «Каритас» находится по адресу г. Гродно, ул. К. Маркса 4. Служащие бюро занимаются приемом заявок на оказание гуманитарной помощи от организаций, наследников, ведут прием граждан по индивидуальным вопросам. При обращении в бюро человек должен предоставить документы, изучив которые определяют степень его потребности в помощи. Оказывается помощь людям, имеющим доходы ниже прожиточного уровня по стране. В её состав входят продукты питания, одежда, обувь б/у, может оказываться какими-то другими вещами, если они были в заявке или пришли с грузом [5, л.1]. Гуманитарную помощь получают и организации для этого необходимо заявление со списком вещей заверенное подписью ответственного должностного лица (заведующей детским садом, главврача и т. д.) и печатью учреждения. Ходатайствуют об оказании помощи людям, такие организации – благотворительные объединения и общества, социальные

учреждения – поддерживающие многодетные и малоимущие семьи, детей – сирот и инвалидов. Сведения о взаимодействии вышеперечисленных организаций можно найти в отчетах, которые печатало общество «Каритас» в журнале «Misericordia» [6, с.16; 3, с. 17].

Существуют три основных направления в работе «Каритас»:

- 1) Принятие и распределение грузов гуманитарной помощи среди соответствующих учреждений: медицинских, социальных, образовательных, пенитенциарных. Помогают и частным лицам: ветеранам, членам многодетных семей, людям, имеющим прожиточный минимум меньше, чем средний по стране. К таким людям относятся инвалиды пожилые люди, малообеспеченные семьи, заключенные, эмигранты. Среди стран посылающих грузы можно назвать такие: Австрия, Германия, Дания, Польша, Ирландия и другие.
- 2) Организация детского отдыха на территории Беларуси и за ее пределами. По этой программе ежегодно отдыхает около двух тысяч детей и тысяча детей отдыхает в разных учреждениях на территории Беларуси.
- 3) Открываются благотворительные столовые для малообеспеченных, бездомных, престарелых, одиноких граждан. Такие столовые открыты в Минске, Барановичах, Полоцке, Витебске под руководством свецких особ, а в Гродно и Гомеле под руководством законных особ [11, с. 6].

С 1994 г. действует благотворительный аптечный киоск. Услугами киоска активно пользуются жители Гродно и рядом расположенных деревень. Аптека не является коммерческой, поэтому имеется необходимый минимум (карвалол, валидол, активированный уголь, и другие недорогие лекарства). Лекарства можно получить на основании паспорта и рецепта [5, л.2]. Аптека предназначена для людей с очень низкими доходами, которые не могут позволить купить себе такие лекарства. Иногда бывают в аптеке дорогие лекарства, в том случае, если пришлет спонсор, сама аптека их не закупает. В нашу страну приходят только лекарства зарегистрированные у нас. В среднем за год аптеку посещают 3,5 тысячи человек [2, с. 37].

Много лет работает «Кухня для бедных», которой руководят сестры Назаретанки. Находиться столовая по адресу ул. К. Маркса 27 (в здании Бригитского костела). Приходят в столовую питаются в основном БОМЖ, малообеспеченные люди, многодетные семьи, одинокие. Для того, что бы человек мог воспользоваться, столовой необходимо прийти в Благотворительное общество «Каритас» и написать заявление, представить необходимые документы. После чего пройти флюорографию и осмотр в санстанции. Получив справку о состоянии здоровья, действительную три месяца. Имея эту справку можно питаться в столовой. В столовой кормят 2 раза в день – обед и ужин, в день питается около 80 – 100 человек[4, с.18].

Ведется работа по организации детского отдыха на территории Беларуси и за её пределами. В Лидском районе при помощи Каритас Линц

было отремонтировано здание бывшей школы, которое превратилось в лагерь Нетечь.

За шесть двухнедельных смен в 1997 г. смогли отдохнуть 480 детей[9, с.9]. Когда комплектуются группы отдается предпочтение таким категориям детей:

- a)* дети с чернобыльной зоны;
- б)* переселенцы;
- в)* дети из многодетных семей;
- г)* дети из неполных семей;
- д)* дети, находящиеся на опеке или дети сироты;
- е)* дети – инвалиды, дети из семей, где есть дети – инвалиды [10, с. 9; 6, с. 17].

Регионы, в которые выезжают дети на отдых: Польша, Германия, Австрия[10, с.4]. На территории гродненской епархии отдых организуют в лагерях принадлежащих благотворительному католическому обществу «Каритас» в деревнях Нетечь. Для детей организуется культурная, развлекательно – оздоровительная программы, игры, конкурсы, в которых необходимо проявлять творческие способности и победители получают призы.

Сотрудники общества ведут работу с заключенными. Большую помощь им оказывает священник – капеллан заключенных (занимается духовным попечением над заключенными: исповедует, совершает обряды, проводит мессу). Им подается список необходимого в благотворительное общество «Каритас». Составляются подарки для заключенных: пара носков, зубная паста, щетка, конфеты, иконка. Оказывается помощь и по выходу на свободу – продуктами питания, одеждой, обувью б/у [5, л. 2].

Каждый год на территории Гродненской епархии проводится акция «Рождественская помощь детям». Впервые эта акция была проведена на территории Гродненской области в 1996 г. Идея этой акции родилась в Польше. Католики, перед Рождеством покупая свечу с символикой «Каритас» жертвуют на помощь бедным. Такая свеча, зажженная в Сочельник на праздничном столе, должна напоминать о необходимости заботиться, о людях, нуждающихся в помощи. Перед Рождеством распространяется 12 тысяч свечек по всем приходам епархии. На собранные пожертвования закупают около 3 тон конфет, из которых формируются подарки для детей из детских домов, малообеспеченных детей всех приходов[7, 11].

Общество «Каритас» оказывает помощь кроме социальных учреждений еще и медицинским.

Благотворительное католическое общество «Каритас» помогает людям, не учитывая их религиозную принадлежность. Обратившись за помощью, любой человек или организация её получит. Как любое благотворительное общество «Каритас» не зарабатывает деньги [12], а

существует на пожертвования спонсоров и средства, собираемые во время проведения акций. Можно говорить о том, что в сфере оказания социальной помощи населению среди негосударственных учреждений города Гродно важную роль играет деятельность Благотворительного католического общества «Каритас».

This article is dedicated to the issues on the history of catholic charity community «Caritas». The author characterizes all destinations of the community's work.

Список источников и литературы:

1. Дзям'яненка, А. Час дзеянняў/ А. Дзям'яненка // Misericordia. – 2000. – № 1. – С. 12
2. Кляпіцкая, С. Будзьце здаровыя/ С. Кляпіцкая // Misericordia. – 2003. – № 1. – С. 37
3. «Карытас» Гродзенскай дыяцэзіі // Misericordia. – 2001. – № 1.– С. 16 – 17
4. Лукашэвіч, Н. Недастаткова бачыць трэба дзейнічаць /Н. Лукашэвіч // Misericordia. – 2001. – № 2.– С. 17 – 19
5. Личный архив, беседа с Л Михайлик от 11 мая 2006 г., записанной, Караб (Авдей) Ю. А.
6. Мароз, Г. Деятельность «Каритас – Гродно» в 1999 г. / Г. Мароз // Misericordia. – 2000. – № 1.– С. 16 – 17;
7. Михайлик, Л. Как работает «Каритас»/ Л. Михайлик // Misericordia. – 1996. – № 4. – С. 11
8. Міхайлік, Л. Карытас – Міласэрднасць касцела /Л. Міхайлік // Misericordia. – 1997. – № 1. – С. 7
9. Михайлик, Л. Нетечь принимает детей/ Л. Михайлик // Misericordia. – 1997. – № 4. – С. 9
- 10.Михайлик, Л. Тироль помогает детям Чернобыля /Михайлик Л. // Misericordia. – 1998. – № 1 – 4. – С. 4
- 11.Міхайлік, Л. Свята дабрачыннасці / Л. Міхайлік // Misericordia. – 2003. – № 1 . – С. 5 – 7
- 12.Устав Благотворительного католического общества «Каритас» от 22 марта 1999 г.
- 13.Что такое «Каритас»? // Misericordia. – 2001. – № 4 . – С. 6 – 8
- 14.Caritas International – федэрацыя «Карытас» усяго свету // Misericordia. – 2000. – № 1 . – С. 9 – 10
- 15.Свободная энциклопедия [электронный ресурс]. – 2009. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Филантропия>. – Дата доступа: 14.11.2009.

Научный руководитель – **С.В. Солова**, кандидат исторических наук, доцент.

Г.І. Панімац

КАСЦЁЛ СВЯТЫХ АПОСТАЛАЎ ПЯТРА І ПАЎЛА Ў СТАРЫХ ВАСІЛІШКАХ

В статье освещается история католического прихода в деревне Старые Василишки Щучинского района, а также костела Святых Петра и Павла, характеризуются его художественные особенности. Особое внимание уделено советскому периоду, когда приход был ликвидирован, а костел закрыт. Акцентируется внимание на борьбе местного населения за возвращение им святыни.

Гісторыя каталіцкага касцёла ў цэлым і на Гродзеншчыне асобна ў беларускай гісторыяграфіі распрацавана недастаткова поўна. Значная колькасць аўтараў разглядае развіццё рыма-каталіцкай веры па Заходній Еўропе, ці займаюцца вывучэннем адной сферы дзейнасці каталіцкага касцёла, але вывачэнню асобнай пафарміі надаюць мала ўвагі.

Вёска Старая Васілішкі знаходзіцца ў Шчучынскім раёне Гродзенскай вобласці, дзе працяжная невялікая рачулка Лебядка. Згодна крыжацкім летапісам, на пераломе XIII – XIV стагоддзяў у гэтым раёне былі дзве драўляныя крэпасці абарончага прызначэння [1, с. 4]. Адна стаяла на тым месцы, дзе зараз знаходзіцца Старая Васілішкі, а другая мясцілася праз паўтара кіламетра ад самога мястэчка. Вядома таксама, што праз Васілішкі на Вільню ў 1440 годзе ехаў каралевіч Казімір Вялікі [1]. Мястэчка жыхары ганарацца такімі фактамі гісторыі, але найбольшое задавальненне яны маюць ад таго, што ў іх вёсцы знаходзіцца вельмі прыгожы і величны касцёл, гісторыя якога была звязана з адданай ахвярнасцю вернікаў гэтай пафарміі.

Парафія ў Старых Васілішках бярэ пачатак у 1473 годзе. Першы драўляны касцёл быў пабудаваны ў 1489 годзе, памеры яго былі невялікія [13, с. 9]. У 1897 годзе парафія атрымала дазвол ад улад на будаўніцтва новага касцёла. Было вырашана будаваць новы касцёл побач са старым, драўляным касцёлам. Праект новага касцёла быў прадстаўлены польскім архітэктарам Констанцінам Вайцяхоўскім [15]. У будаўніцтве касцёла прымалі ўдзел усе парафіяніне, кожная вёска з парафіі мела вызначаныя дні працы пры касцёле. Некаторыя людзі прыходзілі з іншых парафій, каб дапамагчы ў будаўніцтве храма. Дзякуючы ахвярнай працы парафіян, а таксама грошовым падараванням заможных парафіян Рэхеляў, Бразоўскіх, Іваноўскіх, будаўніцтва касцёла не стаяла на месцы. Вялікі ўклад у будаўніцтва касцёла ўнёс ксёндз-канонік Францішак Сакалоўскі. Ён ездзіў па ўсёй Расійскай імперыі, каб сабраць гроши на будаўніцтва. Быў ён у Архангельску, Петраградзе, Смаленску, а таксама ў Навасібірску і Іркуцку. Будаўніцтва касцёла было скончана ў 1904 годзе [13, с. 6].

Касцёл святых апосталаў Пятра і Паўла ўяўляе сабой помнік архітэктуры неаготыкі. Вырашаны паводле канона 3-х нефавай 2-х вежавай базілікі. Архітектурная кампазіцыя храма падпарадкована вертыкальной накіраванасці: трох нізкія гранёныя апсіды пераходзяць у працяглы аб'ём нефа, накрыты высокім двухсхільным чырвоным чарапічным дахам. Трохярусныя вежы маюць гранёныя шпілі, пры сценах уздымаюцца ступеньчатыя контрфорсы. Галоўны фасад вылучаецца вімпергі, стральчатыя запоўненныя арнаментальнымі мудрагелістымі пераплётамі праёмы, і акно-ружа ў цэнтры. Тры ўваходныя стральчатыя парталы ўпрыгожаны скульптурна-барэльефнымі керамічнымі пано.

У інтэр'еры прастора расчленена магутнымі слупамі на 3 нефы і накрыта высокімі стральчатымі скляпеннямі. На 8 міжнефавых слупах устаноўлены скульптуры апосталаў. На бакавых барэльефных карцінах-пано і аконных вітражах адлюстраваны крыжовы шлях Хрыста. Галоўны алтар, два кулісныя і два бакавыя драўляныя алтары, амbon, лавы для вернікаў выкананы ў вытанчаных формах готыкі [10, с. 148]. У левым нефе створана капліца Гrot – выдатны твор мастацтва мадэрна.

Дзякуючы грашовым падарункам касцёл быў прыгожа дэкараваны. Галоўны алтар з выявай Божай Маці, па баках якога размешчаны фігуры святых апосталаў Пятра і Паўла. Вялікую фігуру апостала Пятра было вырашана паставіць у паўночным баку храма. Адна рука святога ўзнесена ўверх, а другая трymае ключы ад касцёла. Фігура зроблена з гіпсу, акрамя стоп, якія былі выраблены з металу.

Побач з касцёлам быў пабудаваны дом для ксёндза, а таксама парафіяне вырашылі пабудаваць маленькі домік для жабракоў [13].

Электрычнасці ў храме не было, таму малебны звычайна праводзіліся раніцай. Свяцло ўнутр падала праз вокны, якіх налічвалася 28. Касцёл замыкаўся на трое дзвярэй: галоўныя і бакавыя [11].

Гаворачы пра касцёл нельга не адзначыць тых, без каго рэлігійнае жыццё ў парафіі было б немагчыма. Першым пробашчам парафіі быў ксёндз-канонік Францішак Сакалоўскі. Ён нарадзіўся ў 1864 годзе, у Польшчы, прыняў сакрамант капланства ў 1889 годзе, прыехаў у парафію ў 1897 годзе [16]. Сем гадоў ён займаўся будаўніцтвам касцёла з 1898 па 1905 год. Гэта быў вельмі чулы і добры чалавек, які ніколі не апускаў рук. Парафіяне і сёння гавораць пра гэтага ксёндза з вельмі цёплымі пачуццямі [15]. Яны апавядываюць гісторыю, якую ім расказвалі старэйшыя вернікі парафіі: «Зайшоў неяк ксёндз Францішак да аднаго заможнага гаспадара, каб прасіць афяру на касцёл. У гэты момант гаспадар дома і яшчэ некалькі мужчын сядзелі за столом і гулялі ў карты, на гроши. Калі ксёндз сказаў з якой мэтай ён прыйшоў, адзін з мужчын падышоў да яго і моцна стукнуў у твар. Ксёндз спакойна сказаў: «Дзякую, але гэта было для мяне, а цяпер прашу афяраваць што-небудзь на касцёл». Усім такі адказ спадабаўся і выиграныя ў карты гроши былі аддадзены на патрэбы касцёла» [11].

З 1916 па 1918 год ксёндзам парафіі быў Ян Матулеўіч. Пра гэтага пробашча вядома вельмі мала, людзі апавядалі што ён быў вельмі пабожны. У 1918 годзе ён быў пераведзены ў Літву. З 1918 па 1929 гады ў парафіі працаваў ксёндз Іпаліт Маліноўскі. З 1929 па 1938 год пробашчам парафіі быў ксёндз Вацлаў Родзька (1888-1940). Вучыўся ён у Віленскай духоўнай семінарыі. Пасля таго як прыняў капланства быў назначаны вікарьем у Гродна. У 1920 годзе працаваў пробашчам у парафіі Гальшаны, а з 1929 па 1938 год быў пробашчам парафіі Пятра і Паўла ў Старых Васілішках [14, с. 510]. Вядома, што ў 1932 годзе ў парафіі налічвалася 4992 парафіян [10, с. 148]. Вацлаў Родзька аддаў кавалак касцёльнай зямлі пад могілкі. Асвячэнне новых могілак адбылося 2 верасня 1936 года. У 1938 годзе ксёндз пераехаў у парафію Трабы. Вядома, што 22 мая 1940 года ноччу пробашча пазвалі да хворага, каб паспавядаць. Дадому ксёндз так і не вярнуўся – яго знайшлі забітым. Пахаваны ксёндз Родзька ў Трабах [14, с. 510].

З 1938 па 1957 г. пробашчам парафіі быў Тэафіл Прышмант [15, с. 115] Гэта быў вельмі суровы ксёндз, які трymаў парадак і ў касцёле, і ў парафіі, але ў яго было вельмі слабае здароўе. У 1952 годзе дзякуючы намаганням каплана ў касцёле быў праведзены капитальны рамонт. Былі пафарбованы сцены, праведзена рэстаўрацыя скульптур Пятра і Паўла. Памёр Тэафіл Прышмант у 1957 годзе. Людзі днём і ноччу былі пры яго гробе, сваімі малітвамі яны дзякавали ксёндзу за карпатлівую працу ў прыходзе. Ён быў пахованы на тэрыторыі касцёла. Пасля смерці пробашча, кожную нядзелю прыязджаў на імшу ксёндз з парафіі Яна Хрысціцеля з Васілішак – Кліменс Піавар. Праз год улады раслумачылі ксёндзу, што два касцёла ў адным калгасе і ў адным сельсавецце быць не можа, бо людзі не будуць рабіць, а будуць толькі маліцца. Кліменса Піавара вызвалі ў Шчучынскі райвыканкам і прапанавалі яму выбраць сабе парафію: або застацца ў парафіі Яна Хрысціцеля, або перайсці ў парафію Святых апосталаў Пятра і Паўла. Ксёндз выбраў сваю парафію. З 1958 года парафія на 30 гадоў засталася без ксёндза. У 1959 годзе было прынята рашэнне зняць парафію з рэгістрацыі. Рэлігійнае аб'яднанне рыма-каталіцкага касцёла ў вёсцы Старая Васілішка Шчучынскага раёна было знята з рэгістрацыі Пастановай Савета па справах рэлігійных культаў пры Савеце Міністраў СССР ад 12 снежня 1961 года за № 45 як распаўшаеся, а будынак касцёла перададзены райвыканкаму для выкарыстання ў народна-гаспадарчых мэтах [3, арк. 19]. Парадаксалным у рашэнні Савета было тое, што малітоўны дом быў зачынены па прычыне смерці ксёндза Тэофіла Прышманта ў 1957 годзе. Гэта паслужыла і таму, што рэлігійнае таварыства было знята з рэгістрацыі.

Улады хацелі забраць ключы ад касцёла, але парафіяне пакінулі іх у сябе. Дом, дзе жыў ксёндз, быў аддадзены пад амбулаторыю, а потым пад аптэчны склад [13, с. 5]. Заходзіць у касцёл было нельга, таму людзі маліліся перад закрытымі дзвярыма, дзе яны ўстанавілі мініятурны алтар. Рэлігійнае жыццё ў парафіі на гэтым не скончылася, кожную нядзелю, па пятніцам

парафію наведваў ксёндз Кліменс Піавар. Урачыстасць Святых апосталаў Пятра і Паўла, якая прыпадае з 29 на 30 чэрвеня, людзі тайком адпраўлялі ноччу, без святла. Ксёндза Піавара не раз вызывалі ў сельсавет, дзе гаварылі яму аб tym, каб ён садзейнічаў ахвотнаму наведванню парафіянамі касцёла ў Васілішках, які знаходзіцца за паўтара кіламетра, але апошнія былі супраць. Нягледзячы на такую пастанову, людзі хацелі маліцца ў сваім уласным касцёле, які будавалі іх дзяды і бацькі. Да 1977 года касцёл аблігуючы ксёндз Піавар, які прыязджаў па вызначаных днях, пасля яго смерці (1977 г.) гэта рабіў ксёндз Ханько да 1988 года.

Такім чынам, з 1939 па 1966 гады па Гродзенскай вобласці перастала дзейнічаць 225 малітўных дамоў усіх рэлігійных культавых, з іх знесена – 103, пераабсталявана са зняццем крыжоў і купалоў – 62, з непарушаным знешнім выглядам засталося – 59, у tym ліку выкарыстаных калгасамі і саўгасамі пад гаспадарчыя памяшканні – 35, без гаспадара – 9. У 1975 па Гродзенскай вобласці налічвалася 45 раней знятых з реєстрацыі цэркваў, касцёлаў і капліц, у tym ліку 16 каталіцкіх культавых будынкаў, не выкарыстоўваліся ў «сацыяльна - культурных мэтах», гэта значыць пустуючыя. У іх ліку знаходзіўся касцёл у в. Старая Васілішка Шчучынскага раёна Гродзенскай вобласці [12, с. 302, 303].

Тым не менш, закрыццё касцёла не з'явілася для парафіян заканчэннем іх рэлігійнага жыцця, наадварот гэта абудзіла іх рэлігійныя пачуцці, што прывяло да масавай барацьбы за адкрыццё касцёла і аднаўлення рэлігійнага жыцця ў парафіі.

Жыццё парафіі з 1957 года было вельмі цяжкім, парафіянам нельга было адпраўляць імшу і наогул наведваць касцёл. Дапамогу людзям аказвалі ксёндзы суседніх парафій: Васілішкі і Новы Двор. Такое становішча працягвалася да 1978 года, менавіта гэты год адкрывае працяглую дзесяцігадовую барацьбу парафіян за свой касцёл. Людзі пачынаюць звяртацца да вышэйшых органаў улады з прашэннем аб реєстрацыі рэлігійнага таварыства ў в. Старая Васілішка.

Савет па справах рэлігіі ў сваім пратаколе адзначаў, што ў апошні час, менавіта ў 1978 годзе, павялічваецца колькасць заяў і скарг веруючых – католікаў Гродзенскай вобласці з прашэннем зарэгістраваць рэлігійныя таварысты. Толькі за 1978 год Савет атрымаў 7 такіх заяў, у tym ліку аб адкрыцці касцёла ў вёсцы Старая Васілішка, Тракелі Воранаўскага раёна, Дуды Іўеўскага раёна, Зарачанка Гродзенскага раёна [2, арк. 16]. З гэтага бачна, што сітуацыя Стара-Васілішкайская касцёла не была феноменам таго часу, такое становішча напаткала шмат прыходаў.

Намеснік ўпаўнаважанага Саветам па справах рэлігіі па Гродзенскай вобласці В.Р.Каламіец накіраваў адказ першаму намесніку старшыні ў Савет па справах рэлігіі пры Савеце Міністраў СССР, аб пытанні реєстрацыі рэлігійнага таварыства ў вёсцы Старая Васілішка. У рашэнні гаварылася аб tym, што райвыканкам возьме пад свой контроль пытанне аб реєстрацыі

рэлігійнага таварыства. У адозве адзначаўся такі факт, што выкананічай арганізацыя рэлігійнага таварыства не мае кандыдатуры настаяцеля для реєстрацыі касцёла [2, арк. 19].

Вернікі заставаліся адзін на адзін са сваёй праблемай, на іх заявы ніхто не реагаваў, людзі былі збянтэжаны такімі адносінамі дзяржавы да сваіх грамадзян. У ліпені 1978 года паступіла заява ад вернікаў на імя ўпаўнаважанага Саветам па справах рэлігіі па Гродзенскай вобласці таварышу Лыскову аб адкрыцці касцёла. Але адказ быў адмоўным: у реєстрацыі таварыства і адкрыцці касцёла німа неабходнасці.

Парафіяне прыводзілі розныя прычыны для таго, каб пераканаць улады ў тым, што касцёл трэба адчыніць. Адной з такіх прычын быў рамонт, які патрабаваўся касцёлу (апошні праводзіўся ў 1952 годзе), парафіяне былі згодны ўзяць на сябе ўсе затраты па правядзенню рамонта [3, арк. 19].

Нельга сказаць, што заявы вернікаў былі галоўным метадам здзяйснення іх мэты. Ужо з 1978 года выбіраюцца адукаваныя людзі з парафіян, якія павінны былі быць дэлегатамі ў Вышэйшыя органы ўлады і прадстаўляць інтэрэсы парафіі.

Каб паказаць усю прагнасць парафіян і прааналізаваць дзейнасць улад, звернемся да фрагмента заявы, якая была накіравана Старшыні Савета Міністраў СССР А.М.Касыгіну, ад грамадзян Стара-Васілішкаўскага прыходу: «Мы неоднократно обращались к местным властям, как письменно так и устно, но письменного ответа до сих пор никакого не имеем, а согласно закона в течении месяца должны получать ответ.

...В мае месяце 1978 года мы поехали в Москву в Совет по делам религий при Совете Министров СССР, принял нас товарищ Соболевский-старший инспектор, который сказал, что надо избрать общество в числе двадцатки, и послать на утверждение в Райисполкоме, что нами и было сделано 6 июня 1978 года. Не получив ответа, написали жалобу в Москву в Совет по делам религий 14 июня 1978 года, ответа никакого.

13 декабря 1978 года едем в Москву с заявлением па регистрацию нашего общества, с подписями верующих в числе нескольких тысяч. Принял нас тот же самый Соболевский, который пообещал нам, что все дела будут направлены в Гродно и решение будет прислано в письменном виде. Прошло около трёх месяцев, а ответа всё нет...

Написали в Гродно в Облісполком 22 февраля 1979 года, а также и в Совет по делам религий в г. Москву одновременно.

Лысков дал нам устный неудовлетворительный ответ» [3, арк. 20].

Такім чынам, можна сцвярджаць, што партыйна-дзяржаўная атэістычная палітыка і ідэі, якія ўкараніліся ў практыцы сацыялістычнага і камуністычнага будаўніцтва, не змаглі выцясніць з свядомасці людзей карані рэлігійнасці.

19 сакавіка 1979 года, веруючыя зноў паехалі ў Москву, дзе іх зноў прыняў той жа таварыш Сабалеўскі, на гэтай сустрэчы ён асабіста

патэлефанаваў Лыскову, але той упартая паўтараў адну і ту ю ж гісторыю абтым, што неабходнасці рэгістрацыя рэлігійнае таварыства няма, так як недалёка ад Старых Васілішак знаходзіцца парафія Святога Яна Хрысціцеля, дзе можна здзяйсніць свае рэлігійныя патрабаванні [3, арк. 21]. 25 сакавіка была накіравана чарговая скарга парафіян Генеральному прокурору таварышу Рудэнка [3, арк. 24]. Упаўнаважаныя органы заўсёды спасылаліся на тое, што доўгі час католікі парафіі Старыя Васілішкі не звярталіся з прашэннем такога харектару ў Савет па справах рэлігіі, таму яны ўказвалі на тое, што веруючых падбухторваюць літоўскія служыцелі каталіцкага культа, найбольш вядомым з'яўляецца ксёндз Петравічус [4, арк. 15]. Сярод падбухторшчыкаў называліся і некаторыя грамадзяне ПНР, якія прыязджалі ў гэта мястэчка.

Такое негатыўнае стаўленне да вернікаў цягнулася вельмі доўгі час, але іх не пакідала надзея, бо яны верылі, што Бог не пакіне іх у гэтым цяжкім становішчы. Людзі працягвалі пісаць заявы, так у 1982 годзе ў Савет паступіла 6 лістоў, а ў 1984 годзе – 4 лісты [5, арк. 87].

Намеснік старшыні аблвыканкама М.Я.Калацэй направіў у Савет па справах рэлігій пры Савеце Міністраў СССР пісьмо, дзе прыводзіліся матывы наконт таго, што рашэнне па справе касцёла застанецца нязменным:

- вёска Старыя Васілішкі знаходзіцца ў двух кіламетрах ад дзеючага касцёла, які абслугоўвае ксёндз Ханько, дзве гэтыя вёскі ўваходзяць у адзін сельсавет і калгас (імя Леніна)
- ксёндз Ханько па прапанове веруючых выязджае ў вёскі, якія раней адносіліся да Стара-Васілішкаўскага прыходу, каб паспавядаць цяжка хворых, або правесці пахаванні.
- дарогі паміж вёскамі знаходзяцца ў добрым стане, шмат транспарту праезджае праз вёску. Акрамя таго рад вёсак былога Стара-Васілішкаўскага прыходу размешчаны бліжэй да дзеючага касцёла ў в. Васілішкі.

Таму, веруючыя могуць без перашкод наведваць касцёл Яна Хрысціцеля ў Васілішках і там задавальняць свае патрабаванні [5, арк. 77, 78].

Такія матывы заўсёды служылі адказам на прашэнні парафіян адкрыць касцёл і зарэгістрація рэлігійнае таварыства ў в. Старыя Васілішкі.

Акрамя касцельнага камітэта, які заўсёды пасылаў скаргі і заявы ў Вышэйшыя органы, гэта рабілі і простыя жыхары з вёсак, якія ўваходзілі ў парафію. Так ў студзені 1985 года з вёскі Русачкі і Русанаўцы Галавічпольскага сельскага савета былі адпраўлены прашэнні аб адкрыці касцёла Старшыне Савета Міністраў СССР А.М.Касыгіну [6, арк. 9, 10]. 15 лютага 1985 года прыйшлі адказы на заяўленыя прашэнні. У вёску Русачкі заява прыйшла на імя парафіянкі Панімаш З.Б., а ў Русанаўцы на імя Семашкі І.А. [6, арк. 19]. Адказ быў такім жа як і заўсёды, прашэнне парафіян зноў засталося незадаволеным. Такія ж заявы 15 сакавіка 1985 года напісалі жыхары вёсак Навумаўцы і Баяры Галавічпольскага сельскага

савета, 20 жніўня 1985 года была напісана заява ад усяго Шчучынскага раёна [6, арк. 20, 58, 60, 100, 117, 119].

У 1986 годзе Старшиня выканкама Е.В.Антановіч накіраваў Упаўнаважанаму па справах рэлігіі пры Савеце Міністраў БССР па Гродзенскай вобласці А.І.Лыскову ліст, дзе прапаноўваў разгледзець прашэнне парафіян Старыя Васілішкі і прыняць найхутчэйшыя меры па вырашэнню гэтага пытання [7, арк. 84, 85].

Парафіяне ў лютым 1987 года вырашылі надрукаваць аб сваім становішчы ў «Літературнай газетэ», гэтым самым яны хацелі прыцягнуць вялікую колькасць спачуваючых ім людзей. Вернікі апісалі сваё становішча ў якім знаходзілася парафія, дзе перадалі свае спачуванні і боль ад гэтай сітуацыі: «Мы труженики полей, ферм, строек, а многие в годы войны боровшиеся против фашизма не имеем права свободно посещать и молиться в своём костёле. Мы свободно посещали и молились до 1957 года, когда скончалася священник, посещали и после, но уполномоченному при Гродненском облисполкоме захотелось закрыть костёл, а общество верующих снять с регистрации. Предлог – отсутствие священника. По такой логике костёл существовал только для священника, а не для нас – верующих. И сколько мы не просили о восстановлении нашего общества верующих, нам всегда присылают стандартные ответы, что в трёх километрах есть костёл, который мы можем посещать. По-соседству есть костёл и пусть он будет для своего общества. У нас есть свой. На этом же месте первый костёл был построен в 1489 году, до нынешнего был деревянный. В нашем приходе имеется более 20 деревень. Наш костёл нам дорог и мил. Это наша святыня, наша память и наша гордость. Посещать его наше неотъемлемое право.

Однако по настојанию уполномоченнага в Совете по вопросам религии прежнее необдуманное решение отменять не желают. Отменить прежнее решение, значит признать ошибку, и этим самым уязвить личное честолюбие. На это не идут. Честолюбие важнее воли и права нескольких тысяч верующих. Верующие выступают против такого «соломонового решения», как передать костёл Щучинскому райисполку, для использования в народно-хозяйственных целях, а не культурных.

Невзирая на угрозы, мы очистили помещение, застеклили окна, починили крышу и ограду, а нам всё угрожают и уполномоченный Лысков А.И. и райисполком, что мы нарушаем закон своим ухаживанием за строением.

В религии есть два полюса. На первом группируются люди, жаждущие власти, наживы, использующие её в своих интересах. На другом – народные массы, посещающие храмы для духовного удовлетворения и воспевающие в своих молитвах Бога – творца, жизнь и добрые деяния людей. Мы находимся на другом полюсе и корыстолюбие нам противно. Наличие первого полюса не может быть основанием для закрытия храмов, и пренебрежении воли верующих» [8, арк. 23, 24].

Такі тэкст быў накіраваны і ў Савет па справах рэлігіі пры Савеце Міністраў СССР 6 красавіка 1988 года. Адказ на гэта прашэнне прыйшоў 10 мая 1988 года, ён быў адмоўным [8, арк. 22].

1988 год быў для веруючых пераломным. У гэтым годзе быў сфарміраваны новы касцёльны камітэт, які 5 красавіка звярнуўся ў апарат Упаўнаважанага Савета па справах рэлігіі пры Савеце Міністраў СССР па Гродзенскай вобласці [9, арк. 90].

19 мая 1988 года заява веруючых аб рэгістрацыі каталіцкага таварыства ў в. Старыя Васілішкі была адрасавана першаму сакратару Гродзенскага абкама КПБ, дэпутату Вярховнага Савета СССР Л.Г.Кляцкову. Прашэнне аб рэгістрацыі каталіцкага таварыства і аблугоўванне касцёла ксёндзам павінна было быць разгледжана ў бліжэйшы час, а кіраўнікі Шчучынскага райвыканкама павінны былі прааналізаваць і вынесці рашэнне [9, арк. 44].

Дзякуючы магутнай веры людзей, якія змагаліся за касцёл, у 1988 годзе было нанава зарэгістравана рэлігійнае таварыства ў Старых Васілішках. З гэтага часу ў парафію для адпраўлення богаслужэння прыязджаў ксёндз Тадэвуш Крыштопік, які быў пробашчам парафіі Новы Двор. У касцёл была праведзена электрычнасць. А ўжо ў лістападзе 1989 года парафія прыняла першую пілігрымку рэдэмптарыстаў [11, с. 23].

У 1990 годзе месца новага каплана заняў ксёндз Юзаф Тунец. У 1991 годзе ксёндз пайшоў па калядзе па ўсёй парафіі, таму была ўпарадкавана парафіяльная картатэка, тады парафія налічвала каля 2300 вернікаў. У 1991-1995 годзе Тунец адкрыў чатыры капліцы ў вёсках: Ваейкаўцы, Карэвічы, Баяры, Галавічполе, каб старэйшыя людзі, якіх тады ў парафіі налічвалася значная колькасць, маглі без перашкод мадліцца. Па ўсёй парафіі былі ўстаноўлены набажэнствы да Маці Божай Фацімскай. У 1993 і 1998 гадах касцёл наведаў біскуп Аляксандар Кашкевіч.

Сёння пробашчам парафіі з'яўляецца Збігнеў Драгула. Сваю першую імшу ў касцёле Пятра і Паўла Драгула адправіў у жніўні 1999 года, пры ім вырасла колькасць міністрантатаў, ён сам пачаў навучаць дзяцей рэлігіі, бо да гэтага часу гэтым займалася сястра-міхалітка Станізія Мархеўка з парафіі Васілішкі.

На падставе вышэй прыведзеных фактаў можна зрабіць вывод, што на гэтай тэрыторыі былі вельмі глыбокія рэлігійныя традыцыі. Нягледзячы на шматлікія цяжкасці, перашкоды з боку ўлад, духоўнае жыццё парафіі не стаяла на месцы, а з 90-х гадоў, атрымаўшы дазвол на адкрыццё касцёла, рэлігійнае жыццё ў парафіі прыняло новую афарбоўку, яно стала найбольш паўнацэнным. У гэты час аднавілася рэлігійнае жыццё не толькі ў парафіі Старыя Васілішкі, але і ў цэлым на Гродзеншчыне. Ужо з 1990 годаў з Польшчы пачалі прыязджаць ксяндзы, для таго, каб весці службу ў прыходах. Так у 1990 годзе ў Беларусь прыехала 50 ксяндзоў, а ў 1993 годзе іх было ўжо 70 [12, с. 376]. Менавіта гэтыя людзі пачалі адраджаць духоўнае жыццё ў парафіях, якое да таго часу знаходзілася не ў самым лепшым стане.

XX стагоддзе для каталіцкага Касцёла ў Беларусі было самым драматычным перыядам. За ўсю гісторыі існавання ён не перажываў такіх цяжкасцей і іспытаў, якія выпалі на яго долю ў савецкай дзяржаве. Працяглая сямідзесяцігадовая атэістычная барацьба ў пэўнай ступені падарвала асновы рэлігіі ў грамадстве, але канчаткова іх не зруйнавала.

Такім чынам, на сённяшні дзень кожнае паважаючае сябе грамадства не можа абыходзіцца без рэлігіі, менавіта, тыя маральныя законы, якія не сформуляваны ў кодэксе, можна знайсці ў рэлігіі. Вера вучыць людзей быць больш церпялівымі і талерантнымі як да абставін, у якія кожны дзень пападае чалавек, так і да саміх людзей. Таму захаванне касцёлаў і цэркваў і іншых малітоўных дамоў – гэта абавязак як грамадства, так і асабіста кожнага чалавека, бо храмы з'яўляюцца не толькі архітэктурнымі будынкамі, але найперш рэлігійнымі інстытутамі, цэнтрамі станаўлення і развіцця духоўнасці грамадства.

The article deals with history of catholic receipts in village Staryja Vasilishki Shchuchin region, as well as catholic church Saint Peter and Paul. Emphases is spared soviet period, when receipts was liquidated, and catholic church was locked. Attention is Accented on fight of the local population for return him temple.

Спіс крыніц і літаратуры:

1. Васілішкі, вёска ў Беларусі, у Шчучынскім раёне Гродзенскай вобласці на р. Лебяда // Белар. Энцыкл.: у 18 т. – Мінск, 1997.- Т. 4. – С. 26.
2. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці (ДАГВ). – Фонд 475. – Воп. 1. – Спр. 120. Справы аб скаргах грамадзян рэлігійных аб'яднанняў і перапіска па ім за 1978 г.
3. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці (ДАГВ). – Фонд 475. – Воп. 1. – Спр. 121. Справы аб скаргах грамадзян рэлігійных аб'яднанняў і перапіска па ім за 1978 г.
4. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці (ДАГВ). – Фонд 475. – Воп. 1. – Спр. 130. Справы аб скаргах грамадзян рэлігійных аб'яднанняў і перапіска па ім за 1978 г.
5. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці (ДАГВ). – Фонд 475. – Воп. 1. – Спр. 171. Справы аб скаргах грамадзян рэлігійных аб'яднанняў і перапіска па ім за 1984 г.
6. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці (ДАГВ). – Фонд 475. – Воп. 1. – Спр. 177. Справы аб скаргах грамадзян рэлігійных аб'яднанняў і перапіска па ім за 1985 г.
7. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці (ДАГВ). – Фонд 475. – Воп. 1. – Спр. 185. Справы аб скаргах грамадзян рэлігійных аб'яднанняў і перапіска па ім за 1986 г.

8. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці (ДАГВ). – Фонд 475. – Воп. 1. – Спр. 200. Справы аб скаргах грамадзян рэлігійных аб'яднанняў і перапіска па ім за 1988г.
9. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці (ДАГВ). – Фонд 475. – Воп. 1. – Спр. 199. Справы аб скаргах грамадзян рэлігійных аб'яднанняў і перапіска па ім за 1988г.
10. Кулагін, А.М. Каталіцкія храмы на Беларусі / А.М. Кулагін. - Мінск БелЭн, 2000. – С. 148.
11. Мозгель, Л. Гісторыя парафіі Старыя Васілішкі: дыпл. работа 6 08.06.00 / Л. Мозгель; Дух. Семінарыя. – Гродна, 2000. – 30 с.
12. Ярмусик, Э.С. Католіческий Костёл в Белоруссии в годы второй мировой войны (1939-1945): Монография / Э.С Ярмусик. – Гродно: ГрГУ, 2002. – 240 с.
13. Dzieżec, W. Swiatynia w starych Wasiliszach: [Kosciol ss. Piotra I Pawla w St. Wasiliszach pobud. W 1903 r. w stylu gotycrim] / W. Dzieżec // Glos nad Niemna. – Grodno, 1998. – S. 5.
14. Dzwonkowski, R. Leksykon Duchowienstwa Polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988. – Lublin, 2004. – S. 510.
15. Catalogus ecclesiarum et cleri archidieensis Vilnensis pro anno Domini 1939. – Vilnea, 1904. – S. 69.
16. Catalogus ecclesiarum et cleri archidieensis Vilnensis pro anno Domini 1939. – Vilnea, 1939. – S. 115.

Навуковы кіраунік – А.М. Загідулін, кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

Этнографія

Л.Ф. Рогач

ЯЎРЭЙ-КАРЧМАР І КАРЧМА ВА ЎСПРЫНЯЦЦІ ГРАМАДСТВА XVI-XIX СТСТ. НА ПАДСВЯДОМЫМ УЗРОЎНІ

У артыкулу даследуеца праблема дваякага стаўлення да карчмара-яўрэя, які быў вельмі папулярнай асобай у сацыяльным асяродку XVI-XIX стст. Аўтар імкнеца знайсці адказ на пытанне: у чым жа прычына фарміравання адмоўнага вобразу карчмы і карчмара ў народзе на падсвядомым народным узроўні. Разглядаецца і станоўчы бок функцыяновання карчмы скрэзь прызму яе грамадскіх, сацыяльных, гандлёва-еканамічных і культурных функцыяў.

У XVI-XIX стст. у карчме віравала эканамічнае, грамадскае, сацыяльнае, культурнае жыщцё. Арандатарамі корчмаў былі яўрэі. У II-й палове XVI ст. яўрэі былі арандатарамі мсціслаўскіх, чачэрскіх, прапойскіх, рагачоўскіх, магілёўскіх корчмаў. Аднак зафіксаваныя выпадкі, калі арандатарствам займаліся і прадстаўнікі іншых нацыянальнасцяў. У 1765 годзе, напрыклад, у вёсцы Гарнастаева (непадалёк ад Магілёва) трymаў карчму Сцяпан Курланаў – «маскаль» [6, 134].

Яўрэй-карчмар быў папулярнай асобай у тагачасным сацыяльным асяродку. Гэтая папулярнасьць выяўляецца праз багацце фальклорных вобразаў, зафіксаваных народнай свядомасцю, праз прызму вобраза карчмара у п'есах тэатру «Батлейка», скрэзь сюжэты сацыяльна-бытавых казак.

Сацыяльна-бытавыя казкі вылучыліся як жанравая разнавіднасць фальклору ў XIX ст. У творах карчмар, як правіла, высмейваецца, крытыкуюцца яго заганы. Асабліва яскрава гэта выявілася ў казцы «Карчмар і Мужык». У аснове казкі ляжыць сюжэт пра карчмара, які здолеў схавацца ад лясных разбойнікаў, але быў абраставаны і збіты сваім жа фурманам за тое, што хацеў яго падмануць. Карчмар выступае знерваным і баязлівым багацем [2, 55-46].

Высмейваецца карчмар і ў батлеенных п'есах («Карчмар Бэрка і Мужык», «Карчмар, яго жонка Сара і Казак»). Перад гледачамі карчмар паўстает як падманшчык і абірала. Карчмара імкнуліся высміяць разнастайнымі камічнымі эфектамі: мова з гратэсклівым акцэнтам, неахайнасць зневеняга выгляду і вялікі горб, пантофлі, што ўвесі час падаюць з ног, лахматыя валасы [3, 49-53].

У чым жа прычына адмоўнага фарміравання вобразу карчмара-яўрэя ў народнай свядомасці?

Яўрэй-карчмары славіліся як багатыя і паспяховыя людзі. І не дзіва, бо яны валодалі пэўнай прадпрымальнасцю, здольнасцю паспяхова арганізаваць любую камерцыйную справу. Акрамя таго, карчэмства і сапраўды было прыбытовым заняткам. Так, у Гародні, па дадзеным 1741 года яўрэі валодалі

корчмамі і найбольшыя пажыткі мелі з гандлю напоямі і іншымі таварамі [1, 44-45]. У 1765 годзе ў старостве Маргенгаўзскім зафіксаваны наступны рэестр прыбыткаў. З 23-х корчмаў гадавы прыбытак складаў 3419 талераў, а за іншыя прывілеі (карыстанне возерам, за мёд, хмель, сена) 1466 талераў. У той жа час прыбытак ад чыншу складаў 441 талер. Карчма з Люцынскага староства за год давала 987 талераў, што пераважала даходы за лён, рыбу, за дзве крамкі, млын, сена, жыта, мёд [6, 278-283]. Для псіхалогіі чалавека ў значнай ступені характэрная зайдрасць. Карчмару, несумненна, зайдросцілі, таму агортвалі яго вобраз рознымі злымі чуткамі, плёткамі, здагадкамі і міфамі. Гэта была своеасаблівая помста і псіхалагічная разгрузка для стваральнікаў такіх міфаў, апраўданне самога сябе, імкненне схаваць за шырмаю нападаў свае комплексы.

Верылі, што багацці карчмар не мог набыць сумленнай працай, што толькі падманам і жульніцтвам карчмар поўніў свой кашалёк. І гаворка нават не пра тое, каб падсыпаць у гарэлку дурнап'яну, недадаць і недаліць, запісаць на на чужы кошт зашмат узятага, але і пра тое, каб заключыць нават з самім чортам дамову. Чорт, ва ўспрыняці народнай свядомасці, стварыў гарэлку, каб праз ап'яненне ўздзейнічаць на людзей, а карчмар, які прагнে ўласнае нажывы, прадае гарэлку. Такім чынам адбываецца вельмі плённае «супрацоўніцтва».

Верылі ў тое, што карчмар усялякімі магічнымі способамі імкнуўся завабіць пітакоў. Вось некаторыя з хітрыкаў арандатара, апісаныя А. К. Сержптуўскім. «Кажуць, ландар дастае тую вяроўку, на якой чалавек павесіўся. І кладзе яе ў гарэлку. Хто толькі закаштуе той гарэлкі, таго і цягне да яе, як нячысцік пад'южваў і цягнуў таго вісельніка, каб ён засіліўся». Ці яшчэ адзін прыклад: «Хоць і меншую, чым вяроўка вісельніка, мае моц тая вяроўка, якая цягнецца за возам, калі гаспадар таго не прыкмячае. Такую вяроўку ціхенька абразаюць і кладуць у купу з гарэлкай, каб тых людзей, каторыя яе пакаштуюць цягнула піць далей». І гэта яшчэ не ўсё: «Шынкар, каб да яго цягнуліся людзі, прыбіваў на парозе тую падкову, якую знаходзіў на дарозе. Лічылася, што таго, хто пераступае тую падкову, заўсёды будзе цягнуць у шынок» [11, 180-181].

Супярэчнасць падсвядомага ўспрымання карчмара і яго ўстановы можна прасачыць на падставе снабачанняў, якія з'яўляюцца адлюстраваннем падсвядомых працэсаў у псіхіцы чалавека. Існуюць наступныя тлумачэнні. Яўрэя бачыць: 1) добра; 2) падмануць 3) давядзецца плутаваць 4) страта 5) ліхое надвор’е 6) быць ашуканым. Карчму бачыць: 1) бачыць само пекла 2) п'янка 3) бяседа 4) адпачынак 5) вяселле [5]. Як бачна, тлумачэнні снабачанняў вельмі неадназначны і супярэчлівыя, бо такі ж неадназначны і супярэчлівыя характеристар мае нашае жыццё. Натуральна, што ў карчме пад уздзеяннем гарэлкі любы мог зваліцца пад стол, завесці брыдкую лаянку, бойкі ды спрэчкі. Між тым гэта не адзіны фон карчэмнага жыцця. З іншага боку менавіта ў карчме чалавек мог адпачыць і павесяліцца, падсілкавацца,

пагутарыць са сваімі аднавяскоўцамі, знаёмымі, даведацца навіны, паплакацца і пахваліцца. Таму, талкаванні сноў таксама шмат'аспектныя.

Яшчэ адна прычына негатыўнага стаўлення да карчмы і карчмара звязаная з негатыўным стаўленнем да п'янства, якое, зразумела, у горшай сваёй праяве вядзе да гора, страты здароўя, ці нават жыцця.

Вусная народная творчасць трансліруе адмоўнае і засцерагальнае стаўленне да п'янства, што найбольш яскрава праявілася ў прыказках і прымаўках: «Хто гарэлачку любіць, той сам сябе губіць», «Гарэлка і віно – кожнай справе зло», «Шынок пры дарозе, цягні ўсё, што ў возе», «Гаспадар у карчме п'е і скача, гаспадарка плача» [13; 42]. Ці такія прыклады: «Гарэлка весяліць, але ад яе галава баліць», «Ад гарэлкі будзе розум мелкі», «П'янства чалавеку паганства» і інш. Як верылі нашыя продкі, у карчме заўсёды лунае дух нячыстага. Так, сярод такіх нячысцікаў у Мядзельскім раёне найбольш папулярным быў апівенъ. У карчме, гэтая маленькая, парослая рэдкай чорнай поўсцю і з дробнымі рожкамі на галаве істота шукала сабе ахвяру, а ў той жа час забаву і ўцеху. Апівенъ дапамагае карчмару схіліць кліентаў да п'янства, часам ссоўвае бедалагу-пітака пад стол, заплятае яму язык і ногі, выбівае з рук чарку ці відэлец. Сам жа апівенъ не п'яне і перапіць яго немагчыма [4; 78].

Карчма атаясамлівалася са злымі сіламі і таму, што функцыянуала пераважна ўвечары і ўначы – у найбольш небяспечны і загадкавы перыяд сутак, калі адбываецца шмат дзівосаў і невытлумачальных з'яваў. Страх начы і цемры глыбока сядзіць на падсвядомым узроўні кожнага чалавека. Нават тапанімічнае размяшчэнне карчмы атаясамлівалася са зlyм і змрочным. Часта корчмы стаялі ля рэчак, мастоў, млыноў, перапраў, на скрыжаваннях дарог. Не дзіўна, што ўяўлялася як у вечар ці ў начы ля карчмы збіраюцца розныя нячысцікі: ваўкалакі, ведзьмакі, багнікі, вадзянікі, русалкі, духі. Вечар – пераходны стан паміж ноччу і днём. Мост – таксама пераходны стан паміж адным берагам і другім. Скрыжаванне дарог – пераход ад адной рэчаіснасці да другой. Спалучэнне карчмы з гэтым элементамі давала падставы надзяляць яе звышнатуральным.

Таксама чалавеку харектэрна баяцца ці мець трывогу да таго, што невядомае, нязведанае. Менавіта вера і мова карчмара-яўрэя здаваліся славянам дзіўнымі, незразумелымі, задужа адрознымі. Хрысціяне трактавалі разыход яўрэяў па свеце як вынік распияцца імі Хрыста. Лічылі, што замест душы ў іншародцаў маецца пар. І яшчэ існаваў шэраг падобных стэрэатыпаў у адносінаў да яўрэяў [8; 107-109].

Частымі наведвальнікамі корчмаў былі падарожныя, жабракі, пілігримы, лірнікі са сваімі дзівоснымі распіснымі. Госці наведваліся пад вечар ці ўначы, а начныя госці заўсёды наводзяць на роздум, пасяляюць у душы трывогу.

Да фарміравання адмоўнага образа карчмы ў народным светапоглядзе прычынілася і царква. Карчма і царква заўсёды знаходзіліся ў

супрацьстаянні. На Палессі казалі: «У цэркву і ў карчму калі хоч можна зайсці, не пытаючыся нікога», «У цэркву ходзяць толькі ў нядзелю, ды яшчэ ў які-такі празнік, а ў карчму будзенно, у цэркві людзі маўчаць ды хросцяцца, а ў карчме ляндар моўчкі налівае ды падносіць гарэлку, а хрышчоныя людзі п'юць ды гутараць». Часам карчма і царква стаялі па-суседству. Нездарма захавалася прыказка: «Дзе поп царкву ставіць, там гандляр карчму ладзіць». Царква выкryвала карчму як месца распаўсюджвання рознага зла, ліхадзейства і распustы. На Палессі, на чалавека, які не быў у царкве, але пайшоў у карчму, казалі: «У цэркві не быў, да з шкляным богам гаманіў» [10; 640].

Але не толькі ў ідэалагічным супрацьстаянні знаходзіліся карчма і царква. Часам паміж імі стаяў і эканамічны інтэрэс. Так, у 1877 годзе, святар Харашэвіцкай царквы Мікалай Вяxіраў падаў скаргу-данос гродзенскому губернатару. У гэтым даносе апавядаў аб незаконым функцыянованні карчмы ў вёсцы Задвор’е. Пры гэтым Вяxіраў дабаўляе: *«Приход будет доведён до окончательной безнравственности и вредного отношения к церкви и к Священнику если в дальнейшее время дозволено будет существовать этой корчме»*. Акрамя таго, святар піша аб tym, што ў карчме сярод сялян вядзеца прапаганда аб адчужэнні ад прыхода Храшэвіцкай царквы зямлі. Аднак падрабязны разгляд гэтай справы ў Міністэрстве унутраных спраў паказаў, што карчма функцыянувала закона, ніякай пропаганды ў яе сценах аб адчужэнні зямлі не было, што данос святара неабаснаваны [9].

Такім чынам, выдзялім фактары, якія абумовілі фарміраванне адмоўнага вобразу карчмы і карчмара-жыда ў свядомасці народа:

1. Відавочная паспяховасць і эканамічны дабрабыт карчмароў-яўрэяў, што раздражняе схільную да зайдрасці чалавечую натуру;
2. Успрыняцце дзейнасці карчмы скрэзь прызму адмоўнага стаўлення да п’янства;
3. Вячэрняе і начное функцыянованне карчмы, у час ахутаны патаемным і невытлумачальным у народным светапоглядзе;
4. Тапанімічнае размяшчэнне корчмаў на скрыжаваннях дарог, ля мастоў, перапраў, рэк, ля месцаў, што атаясамліваюцца з сімвалікай прасторавага памежжа;
5. Неразуменне веры і мовы карчмара-яўрэя, усяго ўкладу яго жыцця, што вядзе да сутыкнення светапоглядаў, канфлікту ў этнакультурным вымярэнні;
6. Царкоўная пропаганда супраць карчмы.

Тым не менш, карчма адыгрывала вельмі важную ролю ў жыцці тагачаснага грамадства насуперак усім забабонам. Сустрэчы, адпачынак, размовы, навіны, спевы, танцы, дамовы, магчымасць падсілкавацца і пераначаваць, схавацца ад непагадзі, – усё гэта неад’емныя элементы карчомнага жыцця. Л. Смілавіцкі ў сваёй працы «Евреи в Туркове: история местечка мозырского Полесья» прыводзіц такі факт: «Па ацэнцы аднаго

сучасніка, карчма была амаль адзіным прыстанкам палешука, а яўрэй-карчмар – паўнавартасным гаспадром вёскі, мудрацом, дарадцам, суддзёй, якому ўсе абавязаны ў вёсцы, без яго ўдзелу нічога не адбываецца». Яшчэ некалькі адзнак: «Яўрэй-карчмар не глядзіць звысока на селяніна, папанску», «Селянін не разлучны з жыдом, бо ўвесь свой час праводзіць у карчме: тут ён плача, радуеца заробленай капейцы» [12; 107].

Карчма выконвала не толькі грамадска-сацыяльныя функцыі, але і культурныя. Карчма выступае як платформа, на якой развівалася аўтэнтычная народная культура: танцы, скокі, гульні, забавы, спевы, музыка. Танчылі тут і польку, і казачка, і ляўоніху, і бычка. Гукі скрыпкі, цымбалаў, дуды напаўнялі душу радасцю, былі бадай што адзінай эстэтычнай асалодай стомленых у працы вяскоўцаў. Вось слова аднаго селяніна з Палесся: «Маўчыма ўжо за гарэлку, а дзе ж хлопцы з дзеўкамі дзеліся б зімою? Дзе б мы, старэйшыя, сыходзіліся б гаманіць пры нашыя злыдні, спадзяванні, нашы праўды і крыўды?» [10].

Такім чынам, відавочна, што карчма і карчмар па-рознаму ўспрымаліся ў грамадстве. Адносіны да карчмы выяўляюць забабоннасць свядомасці нашых продкаў, але tym не менш адлюстроўваюць менталітэт, унутраны псіхічны стан, сістэму каштоўнасцяў тагачаснага грамадства, якое асуджала п'янства, злачынствы, блуд, чарапніцтва.

Надзяленне яўрэяў-карчмароў звышнатуральнымі магчымасцямі чорнай магіі не мае пад сабой рацыянальнай асновы, але сведчыць аб трываласці міфалагічнай свядомасці нашых продкаў. Народнае ўяўленне сформіравала свой сакральна-магічны сэнс карчмы, у якім напластаваны шэраг чорных вобразаў. Функцыянуванне карчмы аббуджала народную фантазію, якая надавала таямнічасць і значасць гэтай установе і самому карчмару, якога літаральна атаясамлівалі з ведзьмаком. Я. Колас у сваім творы «Сымон-музыка» вельмі трапна выявіў супярэчлівасць адносінаў да карчмара: «Добра ўсім вядомы Шлямка/Быў даўно тут карчмаром./Шлёму – лаялі ды білі,/Ды не моцна, не са злом,/Бо яго-такі любілі, не міналі яго дом».

History of origin and activity on the territory of Belarus of such specific social institutions, as the karchmas is discussed. An attempt making research of the Belarusian karchma influence on the moral and psychological state of society is done. Basically rarchmas Jews owned. To owners of karchmas different relations and perception at subconscious level were generated. The reasons of this phenomenon are investigated.

Спіс крыніц і літаратуры:

1. Акты, издаваемые Виленскою комиссию для разбора древних актов. Т. XXI (Акты Гродненского земского суда), Вильна, 1894;
2. Бандарчык, В. К. Сацыяльна-бытавыя казкі/В. К. Бандарчык.-Мінск, 1986;
3. Барышаў, Г. У., Саннікаў, А. К. Беларускі народны тэатр Батлейка/Г. У. Барышаў.-Мінск: АН БССР, 1962;

4. Беларускі фальклор (Хрэстаматыя). Выд. 2-е (складальнікі К. П. Кабашнікаў, А. С. Ліс, С. А. Фядосік).-Мінск: Мастацкая літаратура, 1997.;
5. Васілевіч, У. Зямля стаіць пасярод свету. Беларускія народныя прыкметы і павер'і/У. Васілевіч.-Мінск: Мастацкая літаратура, 1996.-591 с.;
6. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний: Витебской и Могилёвской, хранящихся в Центральном архиве в Витебске и изданных под редакцией архивариуса сего архива Сазонова. Вып. 5. Витебск, 1874;
7. Лобач, У. А. Карчма ў традыцыйным светапоглядзе беларусаў XIX – пачатку XX ст./У. А. Лобач//Европа: актуальные проблемы этнокультуры: материалы I Международной научно-теоретической конференции, Минск, 27 апреля 2007 г./БГПУ имени М. Танка; редкол.: В. В. Тугай [и др.].- Минск, 2007.- С.230 – 232;
8. Марзалюк, І. А. Людзі даўняй Беларусі: этнаканфесійныя і сацыякультурныя стэрэатыпы (X-XVIII ст./І. А. Марзалюк.-Магілёў: МДУ, 2003.-321 с.);
9. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Гродна. Фонд 1.—Оп. 13.—Д. 1347. Дело по заявлению настоятеля Хорошевичской православной церкви Вяхирева о незаконном существовании корчмы в деревне Задворье (началось марта 14, 1877 г., окончилось сентября 2, 1878 г.).
10. Пяткевіч, Ч. Рэчыцкае Палессе/Ч. Пяткевіч.-Мінск: Бел. кнігазбор, 2004. – 672 с.: іл.
11. Сержптуоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў/А. К. Сержптуоўскі.-Навук. Рэд. А. С. Фядосік; Прадм. У. К. Касько.-Мінск: Універсітэцкае, 1998;
12. Смиловицкий, Леонид. Евреи в Турове: история местечка мозырского Полесья/Леонид Смиловицкий.-Иерусалим, 2008.- 848 с.: ил.
13. Цярохін, С. Біць лазовымі дубцамі/С. Цярохін//Беларуская мінуўшчына, №1, 1995. С. 42 – 46;

Навуковы кіраўнік – С.В.Марозава, доктар гістарычных навук, прафесар.

УДК 94(476.6)(XIX в.)

Я.Б. Крохалева

БЫТ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНИКОВ ГРОДНЕНСКОЙ ГУБЕРНИИ (ПО МАТЕРИАЛАМ НИАБ В Г. ГРОДНО)

Неоспоримым является факт, что рабочие-железнодорожники представляли наиболее крупный и организованный отряд белорусского пролетариата. В данной статье рассматривается положение

железнодорожников и их детей. Отмечается факт того, как организовывался санитарный надзор за состоянием железнодорожных линий, а также какие заболевания встречались наиболее часто среди рабочих. Рамки данной статьи ограничиваются периодом второй половины XIX – начала XX веков, то есть временем, когда Беларусь, в том числе и Гродненская губерния, находилась на стадии развития капиталистических отношений, активного прокладывания сетки железных дорог по всей Беларуси. Статья способствует более полному изучению положения рабочих, занятых в строительстве железных дорог.

Изучение жилищного положения рабочих – железнодорожников даёт возможность глубже понять экономику общества, его социальную структуру, уровень культуры рабочего класса.

Несмотря на значительный рост городов во второй половине XIX – начале XX веков, вызванный выгодным экономическим и географическим положением и развитием железнодорожных линий, отсутствие дешёвых и удобных квартир оставалось обычным явлением.

Сырость, плохой воздух, отсутствие дневного света являлись источником общих и инфекционных заболеваний, повышения смертности.

Жилища железнодорожных рабочих и служащих Гродненской губернии по своему характеру и принадлежности можно разделить на три категории: «казённое жилище», индивидуальные дома рабочих и временно снятое жилище (у частных лиц). К первой группе жилья относились личные дома, которые строились на узлах железных дорог, квартиры, помещения в казармах и бараках. В качестве жилья часто использовали кузова и аварийные строения со случайных материалов, которыми служили шпалы, железо и другое [1, с. 110].

Самым распространённым типом казённого жилья были одноэтажные деревянные постройки барабанного типа, разделённые на несколько квартир. В качестве строительного материала использовался сосновый лес. Внешние стены иногда обшивались, а внутренние обклеивались или штукатурились. В каждой комнате предусматривалось по одной форточке. Крыша была гонтовой, двухскатной. Такие помещения отводились преимущественно семейным рабочим. В комнатах для них была русская печь, одна – две кровати, столы и табуретки. Такая комната была и кухней, и столовой, и спальней. Дети спали на полу, взрослые на печи. Жители казённых домов не обеспечивались подвалами, хлевами, поэтому те из них, которые хотели с осени запастись продукцией по сниженным ценам, вынуждены были хранить её под кроватями, в тепле [1, с. 111].

Одним из видов обеспечения квартирами были казармы и бараки, которые отводились главным образом ремонтным рабочим службы пути – самым нуждающимся. Ремонтники составляли, наверное, единственную категорию железнодорожников, которым было отказано в самых элементарных правах: они не участвовали в пенсионных кассах, не получали никакой помощи, члены их семей не имели права использовать бесплатное лечение в железнодорожных больницах.

Казармы и бараки были наиболее примитивным и дешёвым типом жилья рабочих. Казарма – это деревянная постройка облегчённой конструкции – предназначенная для временного проживания. Строились они из брёвен, отходов железнодорожного строительства. В качестве фундамента использовали дерево, иногда цемент. Внутренние стены обклеивались бумагой или просто обмазывались глиной. Посередине казармы стоял стол, вокруг которого ставились лавки. Такая комната топилась голландской печью и служила и кухней, и столовой, и спальней [1, с. 112].

Когда подъезд рабочих до места работы отягощался, особенно зимой (стрелочники, путейцы, ремонтники, рабочие железнодорожных мастерских тратили ежедневно на ходьбу к месту работы по 4 – 6 часов), и казармы заполнялись до отказа, часть ремонтных рабочих размещалась в наскоро построенных бараках.

Ко второй группе жилья железнодорожных рабочих относились индивидуальные дома, владения наиболее высокооплачиваемых, квалифицированных рабочих. Такие дома строились, как правило, с сосновых брёвен. Стены возводились с 15 – 16 венков. Окна, двери, полы из досок покрывались масляной краской. Дом обычно состоял из двух комнат, одна с которых служила местом для вечернего отдыха и приёма гостей, и кухни, где, как правило, с правого бока находилась русская печь, а слева, в углу, - обеденный стол с лавками. Две комнаты и кухня использовались не только для приготовления еды или отдыха, но и как помещения, где спали, так как семьи рабочих были большими, и в таких домах нередко жило несколько семей [1, с. 113 – 114].

В основе квартирного обеспечения натураой также лежал критерий размера заработной платы, что носило ярко выраженный социальный характер. Ни семейное положение, ни степень служебной ответственности, ни характер работы тут не учитывались. Размер жилья определялся принадлежностью железнодорожника к определённому классу в зависимости от уровня заработной платы. Так, служащему 1-го класса, оклад которого составлял 2400 руб. в год, давалась квартира площадью 40 – 60 кв. саж., в то время как рабочему или мелкому служащему 9-го класса с окладом 180 руб. доводилось быть удовлетворённым 3 – 5 кв. сажениями. Для многих категорий рабочих и служащих нижнего разряда под жильё отводились казармы, бараки, вагоны, землянки, и это считалось полным квартирным удовлетворением [1, с. 109].

О тяжёлых условиях труда и быта железнодорожников писал в своём рапорте от 29 декабря 1862 года инженер А.И.Дельвич, основатель первого в стране железнодорожного училища: «Ремонтные рабочие живут в подвальном этаже. Подвал сыр и постоянно заливается водой, так что каждые две недели надобно выливать из него воду. Печи в нём до того потрескались, что топить опасно».

Анализ жилищных условий железнодорожников свидетельствует о том, что основная масса рабочих транспорта была лишена нормального жилья.

Мизерной была и заработка плата рабочих и мелких служащих. И если путевые обходчики и сторожа получали 15 – 20 рублей, а кондуктора по 20 – 30 рублей в месяц, то жалованье начальников служб дороги составляло 500 – 600 рублей, а начальника дороги – свыше 1500 рублей в месяц [4, с. 28].

Тяжёлый, каторжный труд, 12 – 14-часовой рабочий день, исключительно низкие заработки, отсутствие элементарных санитарно-гигиенических условий на производстве и в быту рано калечили мастеровых. Всё это относилось не только к рабочим, занятым на ремонте пути, обслуживании железнодорожных устройств, но в одинаковой степени и к рабочим мастерских по ремонту подвижного состава.

Интересен тот факт, что при строительстве Санкт – Петербургской – Варшавской железной дороги рабочие вместо говядины получали сало $\frac{1}{4}$ фунта на человека, а не $\frac{1}{2}$ фунта, как предполагалось по контракту, всё продовольствие было худое [3, с. 29 – 30].

Это приводило к тому, что в районе строительства и эксплуатации железной дороги нередко проходили выступления крестьян и рабочих. Иногда волнения переходили в восстания. В одном из рапортов от 14 марта 1863 года отмечалось, что на станции Гродно 60 восставших, вооружённых огнестрельным и холодным оружием, захватили паровоз с прицепленными к нему платформами. Против восставших была направлена караульная рота солдат. После перестрелки с солдатами восставшие отступили на станцию Поречье. Среди них был начальник станции Гродно – Кульчицкий.

Был установлен и определённый порядок приёма на работу в мастерские и депо. Вновь поступающий в первые два дня производил пробную работу. По её результатам начальник мастерских или депо назначал рабочему размер подённой оплаты. В случае отказа в приёме на работу вновь поступающий не получал платы за дни испытания. Ученики приучались к работе в течение трёх месяцев, и только после этого им определялась оплата труда [4, с. 29 – 30].

Наиболее жёсткой формой эксплуатации рабочих были штрафы, которые взимались по любому поводу – за опоздание на работу и за пререкание с мастером, за прогул и нежелание пойти с работы пилить дрова тому же мастеру. Именно штрафы больше всего и взыскивались за неподчинение начальству.

Администрация дороги имела неограниченное право на увольнение. Рабочий мог быть уволен в любое время. Особенно увольнялись те, кто получилувечье или заболел от непосильного труда. После трёх месяцев болезни рабочий лишался работы на предприятиях железнодорожного транспорта.

Рабская доля была уготована и детям железнодорожников. Им негде было учиться. Учебных заведений было очень мало. Правда, короткий период в Минске существовало низшее техническое железнодорожное училище. Оно было призвано дать будущим железнодорожникам минимум образования, чтобы они могли исполнять на дороге второстепенные обязанности. Но вскоре из-за финансовых неурядиц и это училище было закрыто. Но существовали и одноклассные училища в Лиде и Волковыске [4, с. 30].

Открывались начальные общеобразовательные школы, где обучались дети низших служащих дороги. Эти школы были устроены по типу церковно-приходских. За обучение взималась плата. Но так как школ было очень мало, то многим детям железнодорожников учёба была недоступна. Помещения, где обучались дети низших служащих железной дороги, не были приспособлены к занятиям. Теснота, холода и недостаток света в классных комнатах, отсутствие школьной мебели и элементарных наглядных пособий не давали возможности организовать нормальную учёбу.

Не все дети, окончив учёбу, могли сразу же получить работу. Ещё многие годы они ждали вакансий, оставаясь на иждивении родителей. Продолжать образование после начальной школы дети железнодорожников практически не имели никаких возможностей.

Из-за плохих санитарно-гигиенических условий в школах свирепствовали эпидемии. Многие школьники болели трахомой, чесоткой, золотухой, страдали кишечными заболеваниями, малокровием. Таких детей в железнодорожных школах была четвёртая часть от всех учащихся.

Железнодорожная администрация в деле просвещения придерживалась неизменной пресловутой политики царизма: держать трудящихся в темноте и невежестве.

Медицинское обеспечение было явно недостаточным и развивалось очень медленно, об этом не заботились. И, как правило, заболеваемость среди железнодорожников была очень высокой. Наибольший процент больных давали служба движения, телеграф и мастерские по ремонту подвижного состава. Свирепствовали туберкулёз и ревматизм, люди часто страдали кожными заболеваниями и болезнями органов зрения.

Частыми явлениями были вспышки инфекций, которые уносили из жизни взрослых и детей. Наиболее часто встречались эпидемии скарлатины, дающие до одной трети смертельных исходов. Эта болезнь преобладала среди детей путевых и переездных сторожей, где недоедание, скученность, духота и грязь жилищ служили благоприятной почвой для эпидемий. Эпидемия перебирала всех членов семьи – не только малолетних, но часто и взрослых.

Исключительно велик был травматизм. Травмы занимали третье место среди причин временной нетрудоспособности.

Отсутствие каких-либо мер по охране здоровья приводило к тому, что железнодорожники безвременно становились инвалидами и рано уходили из жизни [4, с. 31].

Об этом свидетельствуют данные архива. Так ведомости о количестве больных и умерших в больницах на Санкт – Петербургской – Варшавской железной дороге за 1870 годы говорят, что: от болезней кожной и подкожной клетчатки: заболело – 547, умерло – 1 человек; болезней органов слуха – заболело 88; от болезней органов зрения – заболело 222 человека; болезней костной и мышечной системы – заболело 40; болезней мочевых органов: заболело 43, умерло – 2 человека; болезней органов пищеварения: заболело 1016, умерло – 11 человек; болезней органов дыхания: заболело 1427, умерло – 3; от отравлений – заболело 3 человека; травматических, химических и термических повреждений: заболело – 359, умерло – 1; от паразитических болезней – заболело – 194 человека; от заразных болезней (рожа, оспа, холера, тиф, чума, сибирская язва и другие): заболело – 789, умерло – 17 человек [2, с. 1 – 3].

The Construction of the railways in Grodnenskoy district has allowed to find work a thousand indigent, hungry the peasant. But position railway man as material, so and spiritual, was heavy. This was defined and low salary, which came short on worthy existence, both most employee, and his families as a whole. About this witnessed and low percent education amongst worker-railway man and their children. About this speaks and insufficient medical provision, absence sanitary-hygienic conditions on worker place. But certainly it is necessary to pay tribute will power and spirit railway man, which afterwards and blood helped to the remote small piece of coal of the belorussian lands.

Список источников и литературы:

1. Бараноўскі Л.С. Жыллёвыя ўмовы чыгуначных рабочых Беларусі канца XIX – пачатку XX ст./ Л.С.Бараноўскі // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. – 1976. - №4. – с.107-116.
2. Ведомости о количестве больных и умерших в больницах на Санкт – Петербургской – Варшавской железной дороге за 1870 годы. // НИАБ в городе Гродно. - Фонд 9. - Опись 6. - Дело 40.
3. Дело по отношению Гродненского головы в коем просит содействия к исполнению обществом Российской железных дорог обязательств принятых относительно городской земли, отошедшей под устройство Санкт-Петербургской – Варшавской железной дороги. // НИАБ в городе Гродно. - Фонд 1. - Опись 16. - Дело 628.
4. Малюгин И.Н. Полвека в пути. Барановичскому отделению Белорусской железной дороги – 50 лет. / И.Н. Малюгин. – Лунинец: МП «Спектр», 1971. – с.220.

Научный руководитель – **И.О.Федоров**, кандидат исторических наук, доцент.

Генеалогія

УДК 929.5

M.C. Супрон

МОЙ РАДАВОД. НЕКАТОРЫЯ АСПЕКТЫ САСТАЎЛЕННЯ РАДАВОГА ДРЭВА

Ці задумваліся вы калі-небудзь, кім былі ваши продкі і чым займаліся? Адказ на гэтае пытанне могуць даць толькі дакументы, так як чалавечая памяць дрэнна захоўвае інфармацыю аб мінульых пакаленнях. Аўтар на аснове ўласнага вопыту, набытага пасля цэлага году працы ў архіве, дае некаторыя парады па састаўленню ўласнага радавога дрэва.

Кожны з нас ведае сваіх бацькоў, бабуль і дзядуль, рэдка – прабабуль і прадзедаў. І на гэтым інфармацыя аб продках вычэрпваецца. Асноўнай прычынай гэтаму з'яўляецца той факт, што іх ужо няма ў жывых, а нашчадкі не захавалі звесткаў ад сваіх бацькоў, або простае нежаданне займацца падобнымі проблемамі кшталту «гэта было даўно, мяне гэта не датычыць».

Некаторым людзям дастаткова ведаць сваіх продкаў да трэцяга-чацвёртага калена. Некаторыя не задаволены, ведаючы дзесятае.

У мінулыя стагоддзі вывучэнню генеалогіі ўдзялялася вялікая ўвага. Веданне свайго роду да сёмага ці адзінаццатага калена было тады звычайнай справай. Ствараліся цэлыя радаводы. У некаторых сем'ях яны захаваліся да сённяшніх дзён і з'яўляюцца па сутнасці гістарычным бясцэнным рарытэтам [1]. З часам даўнія традыцыі пачалі забывацца. Сталася так, што зарас нават наши бацькі мала ведаюць пра сваіх продкаў. Так на нашых вачах пачынае губляцца некалі непарыўная сувязь часоў і пакаленняў. Менавіта па гэтай прычыне сёння як ніколі наспела неабходнасць аднаўлення ранейшых традыцый.

Таму я лічу сваім доўгам сабраць усю даступную інфармацыю, каб потым перадаць сваім нашчадкам, бо можа здарыцца так, што мае дзесяці або праўнукі захочуць даведацца пра гісторыю сям'і, але не будуць мець магчымасці.

Першы крок. Для таго, каб пачаць пошуку свайго радаводу, трэба напачатку ўспомніць як мага болей асоб з вашай сям'і, для чаго можна задзейнічаць бацькоў, сваякоў, дзядулю з бабуляй. Праглядзіце старыя фатаздымкі і дакumentы, якія захаваліся. Даведайцесь, дзе жылі, да якога прыходу або парафіі належалі. Пасправуйце даведацца гады жыцця. Для гэтага можна наведаць могілкі. На надмагільнай пліце заўсёды змяшчаюцца гады жыцця.

Праца ў архіве. У нашай краіне складаннем сямейных радаводаў займаюцца толькі ў Нацыянальным гістарычным архіве. Прычым любы чалавек, напісаўшы заяву і выплаціўшы пэўную суму, можа самастойна праводзіць даследаванні сваёй генеалогіі ў чытальнай зале архіва на працягу цэлага года. Або, па жаданні заказчыка, за вызначаны кошт гэтую працу

могуць выкананы супрацоўнікі архіва [2]. Асноўнымі захавальнікамі дакументаў, якія дазваляюць складаць радавод і ўстанаўліваць генеалагічнае дрэва, з'яўляецца Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі і Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродне (НГАБ у г. Гродне). Я карыстаўся дакументамі другога.

Асноўнымі крыніцамі па вывучэнню генеалогіі з'яўляюцца дакументы, якія захоўваюцца ў фондах рэлігійных канфесій (метрычныя кнігі, шлюбныя вобыскі, спавядальныя ведамасці, спісы прыхаджан і інш.), казённых палат (рэвізскія казкі), губернскіх камітэтаў для разгляду і складання інвентароў памешчыцкіх і казённых сядзіб (пасяменныя спісы), канцылярый грамадзянскіх губернатараў (пашпарты для выезда за мяжу), устаноў прамысловасці і будаўніцтва (імянныя спісы, справы аб выдачы пенсій), ваенных устаноў (рэкруцкія і прызыўныя спісы), устаноў гарадскога саслоўнага самакіравання (пасяменныя спісы мяшчан, купцоў) і інш. [3]. У майм выпадку асноўнымі крыніцамі ў справе ідэнтыфікацыі продкаў з'яўляюцца метрычныя кнігі касцёлаў і пасяменныя спісы сялян ганчарскай і тарноўскай валасцей лідскага павету за 1893 і 1899 гг. адпаведна. Неабходна адзначыць, што лічбы на ў XIX ст. уваходзілі ў склад Віленскай губерні. Тому асноўная частка матэрыйялаў, якіх і так вельмі мала, змяшчаеца ў віленскім архіве. У гродзенскім жа архіве знаходзяцца ў асноўным метрычныя кнігі з пачатку 1830-х да канца 1930-х гг.

Першым распачынаць працу з метрычнымі дакументамі ў архіве, трэба мець пэўны запас інфармацыі, «зачэпкі». Перш за ўсё гэта інфармацыя павінна датычыць імя і прозвішча продка, даты народзін (хрышчэння), шлюбу або смерці. Гэта будзе апорным пунктам вашага даследавання.

Усе метрычныя дадзеныя падзяляюцца на тры аддзелы: хрост, шлюб і смерць. Аналіз кожнага з іх мае сваю пэўную спецыфіку.

Хрост. Звычайна хросныя метрыкі змяшчаюць інфармацыю аб даце і месцы нараджэння, даце хросту і, што самае галоўнае, бацьках. Таксама тут напісаны імёны хросных бацькоў, імя святара, які праводзіў таямніцу хросту.

Шлюб. У шлюбных метрыках указаны імя і прозвішча жаніха і нявесты, іх узрост, дата заключэння шлюбу, месца пражывання кожнага, парафія, імёны бацькоў.

Пахавальныя метрыкі з'яўляюцца, на мой погляд, найбольш каштоўнымі крыніцамі. Тут указываецца ўся неабходная даследчыку інфармацыя аб некаторых фактах жыцця чалавека: імя памерлага, прычына смерці, дата смерці, месца смерці, колькасць пражытых гадоў, каго пасля сябе пакінуў.

Аналізуочы прыведзеныя вышэй крыніцы, трэба ўлічваць некаторыя моманты. Па-першае, гэта мова дакументаў. У залежнасці ад гістарычных аbstавін, вылучаецца польская і руская мовы метрычных запісаў. Таксама існуюць запісы і на лацінскай мове, але ў дакументах больш ранняга часу. Па-другое, гэта рукапіснае напісанне. Чалавеку, які не сябруе з палеаграфіяй,

будзе складана разбіраць напісаныя слова. Па-трэцяе, лягчэй працеваць з метрычнымі кнігамі з арыгінальной падшыўкай. Пасля рэстаўрацыі кнігі можа здарыцца так, што ў зоне склейвання знаходзіцца неабходная інфармацыя, як правіла імя і прозвішча асобы. Прыходзіцца нават трохі падрываць склеяныя або падшытыя аркушы, каб прачытаць тое, што напісана на іх. У больш позніх метрычных кнігах, як правіла, на апошніх старонках размяшчаецца спіс асобаў. Але ў ранейшых дакументах яго няма, па прычыне чаго праца становіцца больш карпатлівай, прыходзіцца перагортваць кожны аркуш у пошуках пэўнай асобы. А калі перад табою дзесятак метрычных кніг, то праца можа заняць некалькі гадзін.

Увогуле, для працы ў архіве лепш за ўсё завесці сшытак, дзе дакладна запісваць імёны, прозвішчы, даты нараджэння, смерці і г.д., каб пасля не блытацца ў разнастайных паперах або запісах. На апошніх старонках гэтага сшытка па ходу запісваць, а лепш за ўсё замалёўваць схематычна знайдзеных асоб з указаннемі гадоў жыцця. Я, напрыклад, у квадратнай рамцы запісваў імя і прозвішча продка, ніжэй – гады жыцця. Над рамкай я маляваў яшчэ дзве рамкі з ўказальнымі стрэлкамі ўніз – бацькоў продка. Пад рамкаю я запісваў братоў і сясцёр, па-магчымасці дапаўняючы звесткі гадамі жыцця. Можна таксама пазначаць для зручнасці месца пражывання. Так маляваць рамку за рамкай, пакаленне за пакаленнем.

У цэлым маё радавое дрэва, складзенае мною, верхавінкамі сваіх “галін” сягае да дзевяятага калена, хоць больш-менш дакладна яно састаўлена да сёмага-восьмага каленаў. Усяго ў майі дрэве 198 асоб – маіх прамых продкаў, а калі яшчэ ўлічваць іх дзяцей, то лічба складзе 520 чалавек.

Калі гаварыць аб маіх родных, дык усе яны нарадзіліся ў межах былога Лідскага павету. Найбольш бліжэйшыя продкі – другое-трэцяе калены – паходзяць з вёсак Ерэмееўчы, Любары, Хадзюкі і блізляжачых хутароў. Гэтыя населенныя пункты належаць няцецкаму і белагрудскому парафіяльным касцёлам. Па метрычнымі кнігам гэтых касцёлаў я і пачынаў пошуки. Але па меры глыбейшага даследавання тэрыторыя расселення, як высветлілася, аказалася даволі шырокай. Яна ўключае ў сябе трохкунік, па вуглам якога размешчаны г. Ліда, мястэчкі Жалудок і Забалаць. Ён ўключае ў сябе апроч названых вёскі (паводле назваў XIX ст.) Баброўнікі, Падэйкі, Пішчаўцы, Падгалішкі, Пржэвожы, Вэронічы, Курчаўцы, Заборцы, Фалькавічы, Мохавічы, Дубчаны, Масявічы, фальварак Ціжоўшчызна, Бабоўцы, Парачаны, Агароднікі, Гарніты, Янаўляны, Рэпнікі, Тукалаўцы, Няцечы, Чапліцы, Альхоўка, Бранцы, Кукініцы, Мешкалы, Рулевічы, Навасёлкі, Пескаўцы і шэраг іншых. Гэтыя вёскі адносяцца да парафіяльных касцёлаў у Няцечы, Белагрудзе, Забалаці, Жалудку і Ваверцы.

Усе мае родныя выключна каталіцкага веравызнання. Гэта адбілася на разнастайнасці заходніх імёнаў. Сярод мужчынскіх імёнаў маіх прамых продкаў у радаводзе сустракаюцца наступныя: Мечыслаў, Тадэвуш, Мацей, Станіслаў, Ян, Марцін, Крыштоф, Адам, Антоні, Матэвуш, Юзаф, Людвік,

Міхал, Францішак, Вікенцій, Сымон, Стэфан, Юрый, Якуб, Лаўрэнцій, Барталамей, Андрэй, Лукаш, Каспар, Кароль, Казімір, Тамаш, Дамінік, Бенедыкт, Амброзій і інш. Жаночыя імёны прадстаўлены Юзэфай, Ганнай, Мар'янай, Францішкай, Элеанорай, Хрыстынай, Евой, Кацярынай, Ядзвігай, Лізаветай, Эльжбетай, Карапінай, Зоф'яй, Тэрэзай, Петрунэляй, Разаліяй, Антанінай, Аленай, Агатай, Іааннай, Марцылінай, Мальвінай, Кунягундай, Агнешкай, Канстанцыяй, Барбарай, Магдаленай, Іасафатай, Кларай, Ізабелай, Анастазіяй, Эміліяй, Браніславай і інш.

У метрычных дакументах указваўся сацыяльны статус чалавека: селянін, мяшчанін, дваранін. Напэўна, самым цікавым момантам у даследаванні з'яўляецца пошук «шляхецкай жылкі». Сярод прозвішчаў ў майм радаводзе маюцца яўна шляхецкія, але ў метрыках іх носьбіты ўказаныя як сяляне. Гэта Аліферовічы, Паўловічы, Часноўскія, Календы, Кунцэвічы, Лісоўскія, Якімовічы, Палуяны, Даўкшысы, Андрушкевічы, Буйко, Дзякевічы, Хрышчановічы і інш [4]. Паўловічы мелі вялікі маёнтак на Ерэмееўшчыне, у народзе называлі на іх «паны», аднак іх продкі, якія паходзілі з вёскі Баброўнікі, згубілі, хутчэй за ўсё, свой шляхецкі сан пасля т.зв. разбораў шляхты, калі прывілеяваныя слай, якія дакументальна не маглі пацвердзіць сваё шляхецкае паходжанне, залічваліся да мяшчанскаага або сялянскаага саслоўя [5]. Тоё ж датычыць і Часноўскіх, якія, будучы «сялянамі», па ўзгадках бабулі, «адзіныя ў Хадзюках мелі бляхаю крыты дах», а яшчэ яны «на працу парабкаў наймалі». Аліферовічы, хоць «багата жылі, нават за царскім часам газеты выпісвалі», таксама узгадваюцца як сяляне. Календанам, якія жылі ў мястэчку Жалудок, больш пашанцавала ў гэтым плане. Іх запісалі ў саслоўе мяшчан. Забелы (Zabiełło) ў асноўным узгадваюцца як лідскія мяшчане, але часам называюць сябе «грамадзянамі» і «дваранамі». Яны валодалі фальваркам у Ціжоўшчызні. Іх радавым гербам быў «Тапор». Родапачыналінікам з'яўляецца баярын Татвойш, які ў 2-й палове XV ст. атрымаў ад вялікага князя Казіміра зямлю ў Мядэкшах на Ковеншчыне. Унука Татвойша звалі Забела, ад яго і пайшоў род [6, с. 637]. Андрэй Забела, мой продак у шостым калене, у сярэдзіне XIX ст. ажаніўся на Эміліі Роўбе, шляхцянцы. Роўбы жылі ў ваколіцы Раўбы. Гэта вёска, у якой жыла дробная шляхта [7, с. 41-42]. Адзін продак у восьмым калене, Янчы Мацей (1770-1847 гг.), узгадваеца як «вольны».

Пераважную большасць у майм радаводзе складала сялянства. Па захаваным вусным звесткам, сярод маіх продкаў былі кавалі, фурманы. Некаторыя з продкаў у др.пал. XIX ст. неслі службу ў царскай арміі.

Магчыма, мае продкі ўдзельнічалі ў паўстанні 1863-1864 гг. Часноўскія, напрыклад, жылі ў в. Мохавічы, той самай, каля якой паўстанцы ў баі з рускімі войскамі пацярпелі паражэнне. Ян Часноўскі (1842-?) праз дзесяць гадоў, у 1874 г., за нейкае злачынства быў пажыццёва сасланы ў Сібір. Ці не за ўдзел у паўстанні? А тарноўскі войт, магчыма, сваяк маіх

продкаў, Севярын Якубоўскі, які змагаўся ў атрадзе Т.Нарбута, таксама быў сасланы ў Сібір, дзе і памёр [8, с. 107]

Цяжкасці, якія могуць узнікнуць пры састаўленні радавога дрэва. Па-першае, гэта наяўнасць у адной мясцовасці поўных цёзкаў. Напрыклад, у маім дрэве сустракаюцца дзве Ганны Верабей, якія жылі ў адзін час (гады жыцця адной 1783-1840, другой – не знайдзены). Складанасць заключаецца ў далейшым працягванні радавых сувязяў. Я не змог знайсці бацькоў ніводнай з іх, а калі б і знайшоў, цяжка было б устанавіць, якой Ганне гэта бацькі. Або яшчэ адна сітуацыя, якая датычыць пошуку бацькоў Эміліі Роўбы (1822-1889 гг.). Здаецца так проста: знайшоў метрыкі за 1822 г. і ўсё. Аднак цяжкасць заключаецца ў тым, што самыя старыя метрычныя кнігі выключнай большасці касцёлаў у НГАБ у Гродне паходзяць з пачатку 30-х гг. XIX ст. Таму адным з выйсцеў было знайсці шлюбныя метрыкі, дзе ўказваліся бацькі кожнага з маладых. Старэйшы сын Эміліі, Забела Людвік, нарадзіўся ў 1856 г., таму патрэбна было праглядзець шлюбныя метрыкі парафіі з 1840 г. (калі яна мела 18 год) па 1856 г. Нічога не знайшоў, бо тут зноў узніклі пэўныя нюансы. Справа ў тым, што частка дакументаў не дайшла да нашага часу, асабліва балючай аказалася частковая адсутнасць дакументаў 1850-1860-х гг. Адзінае выйсце бачылася ў пошуку бацькоў у пахавальных метрыках. Знайшлося некалькі «кандыдатаў», якія б маглі быць бацькамі Эміліі. Сярод іх было троє Роўбаў, у якіх была дачка з такім іменем. З гэтых трох толькі адныя падыходзілі, іншыя былі застарыя або замаладыя (узнік сумненне, што маці можа нарадзіць у 50 або ў 19 гадоў). Застаўся адзіны аптымальны варыянт, ды і тое пад вялікім сумневам: бацькамі Эміліі Роўбы былі Антоні (1796-1836 гг.) і Тэкля (?-?), якія жылі ў в. Чаплі.

Магла ўзнікнуць такая сітуацыя, што ў сям'і было двое дзяцей, якія мелі адно імя. Звычайна гэта назіралася пасля смерці аднаго, калі другога называлі ў яго гонар. Напрыклад, у 1845 г. памерла двухгадовая дачка Ганна ў Юзафа (1820-1871 гг.) і Кацярыны Таратутаў (1814-1894 гг.). У 1857 г. у іх нарадзілася яшчэ адна дачка, якую таксама назвалі Ганнай. У 1846 г. у Юрыйя (1816г.-?) і Барбары (1817-1881 гг.) Аліферовічаў нарадзіўся сын Ян, які неўзабаве і памёр. У гэтым жа годзе ў іх нарадзіўся «яшчэ адзін» Ян (1846-1883 гг.). У 1859 г. у іх памёр сын Тамаш (нар. у 1839 г.), і ў той жа год Барбара нарадзіла двойню – сына і дачку. Дачку назвалі Разаліяй, а сына – Тамашам. Як правіла, раней імёны даваліся падчас хросту не бацькамі, а святаром. Называлі ў гонар святога, у залежнасці ад дня, на які прыпадала яго заступніцтва. Таму дзень народзін звычайна супадаў з імянінамі. Давалі бацькі сваім дзецям і двайныя імёны (адно імя давалі бацькі, а другое – святар), напрыклад Матэвуш (?-?) і Кацярына (1788-1868 гг.) Палуяны адну са сваіх дачок назвалі Зюзаннай Разаліяй (1818 г. -?)

Што датычыць шлюбнага ўзросту, дык і тут ёсьць пэўныя моманты. На прыкладзе свайго дрэва я даведаўся, што ў XIX ст. шлюб мог заключацца, калі аднаму з маладых ледзьве спаўнялася 18 год. А яшчэ пасля смерці жонкі

ўдавец, або наадварот, удава, маглі заключыць яшчэ адзін шлюб, нават калі аднаму з іх было больш за 60 гадоў.

Самая складаная галаваломка першапачаткова для мяне заключалася ў пошуку бацькоў Стэфана Якімовіча (1818-1892 гг.). Па шлюбным метрычным запісам яго бацькі – Стэфан Якімовіч і Разалія з Лісоўскіх. Але, знайшоўшы ў пахавальных метрыках яго бацьку – Стэфана Якімовіча – і даведаўшыся гады жыцця (1732-1838 гг.), я быў здзіўлены: як можна было стаць бацькам у... 86 гадоў? Здаецца, усё супадае: адна і тая ж вёска, жонка Разалія з Лісоўскіх, сын Стэфан. Але тут успомнілася гісторыя з вялікім князем Ягайлам, калі той стаў бацькам у 75 гадоў. Да таго ж Стэфан быў малодшым дзіцем у сям'і. Няўжо такое магчыма? Аказваецца, раней людзі па здароўю і сіле былі не такія як зараз... Жылі доўга. Мой продак у шостым калене Ян Супрон (1784-1882 гг.) пражыў 98 гадоў, Франц Часноўскі (1810-1908 гг.) і яго жонка Іаанна з Кунейкаў (1808-1908 гг.) дажылі, як гаворыцца, «да ста гадоў і памерлі ў адзін дзень». Або яшчэ прыклады з дзетародным патэнцыялам. Крыштаф Банцавіч (1813-1887 гг.) стаў бацькам свайго малодшага дзіцяці ў 63 гады, Караліна Бурая з Будзевічаў (1786-1876 гг.) нарадзіла ў 68 год, у Мацея Андрушкевіча (1762-1842 гг.) з'явілася дачка, калі тому было 87 год, Юзафу Паўловічу (1785-1860 гг.) было 64 гады, калі з'явіўся сын Юрый, Хрыстына Супрон з Даўкшысаў (1797-1842 гг.) нарадзіла майго пра-пра-прадзеда Марціна, калі ёй было 40 год, у Францішка Брылеўскага (1759-1854 гг.) з'явіўся сын Барталамей, мой продак у шостым калене, калі тому было 57 гадоў, Разалія з Буелаў Козел (1790-1860 гг.) нарадзіла майго пра-пра-прадзеда Францішка (1841-1871 гг.) ў 51 год, Кацярына Палуян з Варонічаў (1788-1868 гг.) нарадзіла малодшую дачку ў 61 год, Алена Харужая з Азёмаў (1796-1876 гг.) нарадзіла маю пра-пра-прабабулю Разалію (1846-1918 гг.) ў 50 год. Падобных прыкладаў вельмі шмат. Нараджалі «густа і часта». Нармальна з'яваю была наяўнасць у сям'і дзесяці дзяцей. Бацькам патрэбныя былі памочнікі ў полі і дома. Але шмат дзяцей памірала ад хваробаў. Пражыве год-другі, захварэ на « чахотку» або «крыававы панос», ці яшчэ якую-небудзь заразу і памрэ. Бывала, што за некалькі дзён бацькі страчвалі ўсіх дзяцей, а пасля паміралі самі. Такая з'ява назіраецца, калі гартаеш пахавальныя метрыкі сярэдзіны 1870-х. Тады па вуліцах гарадоў і вёсак разгульвала эпідэмія халеры. Паміралі старыя і маладыя, паміралі здаровыя і знямоглыя. Пахавальныя метрыкі гэтага часу па таўшчыні сшытых аркушаў значна большыя за папярэдня і будучыя гады. Эпідэмія глыбока адбілася ў памяці людзей. Сёння часта можна пачуць ад сваёй бабулі «каб цябе халера!», калі тae злуе па нейкай прычыне.

Пры складанні радавога дрэва ў мяне ўзнікла сітуацыя, калі пераплятаюцца дзве галіны. Напрыклад, сын Марціна Козела (1790-1865 гг.) і Разаліі з Буелаў (1790-1860 гг.) Францішак з'яўляецца майм продкам у пятym калене з боку пррабабулі па мамінай лініі, а іх дачка Кацярына (1814-1894 гг.), якая пасля шлюбу з Юзафам (1820-1871 гг.) атрымала прозвішча Таратута,

з'яўляеца маім продкам у шостым калене з боку прадзеда па мамінай лініі. Заўважана мною таксама супадзенне прозвішчаў ў розных галінах дрэва. Гэта натуральная з'ява, бо ўсе носьбіты аднолькавых прозвішчаў паходзяць з адной мясцовасці і з'яўляюцца далёкімі сваякамі. Застаецца толькі здагадвацца, на якім калене гэтыя асобы мелі агульнага продка – на дзесятым, а можа на дваццатым?

Падчас працы з метрычнымі дакументамі сутыкаешся з рознымі недакладнасцямі. У пахавальных метрыках часта ўказваўся толькі прыблізны ўзрост памерлага. Напрыклад, у адным з такіх дакументаў за 1900 г. указваеца, што Антоні Якубоўскі пражыў 60 гадоў. Значыць, для таго, каб упэўніцца ў гэтым, трэба было знайсці метрычныя дадзеныя аб нараджэнні за 1840 г. Але за гэты год яго імя ў спісе народжаных не значылася, а значылася ажно за 1844 г. Значыць, Антоні пражыў не 60 гадоў, як можна было падумаць, а 56. Такія недакладнасці сустракаюцца даволі часта. Калі пры пазначэнні колькасці пражытых чалавекам гадоў указаныя круглая лічба (часцей за ўсё гэта 60,70, 80 і 90 гадоў), ёсць вялікая верагоднасць, што яна прыблізная.

Частыя памылкі сустракаюцца пры напісанні дзявочага прозвішча маці адного з маладых у шлюбных або маці немаўля ў хросных метрыках. Напрыклад, Магдалена Брылеўская з Зібеняў (1824-?) неаднаразова пазначана як Магдалена з Сарокаў. Або дзявочае прозвішча Юстыны Будзевіч з Буйкоў (1834-1894 гг.) указваеца як Стэмпавецкая. Хрыстына Супрон з Даўкышысаў (1797-1842 гг.) часта называеца Петрыкова. Уся гэтая блытаніна тлумачыцца вельмі проста. Калісьці ў дзяцінстве, будучы ў бярозаўскім касцёле міністрантам, я заўважыў, што перад хрышчэннем дзіця ў захрыстую заходзяць галоўным чынам кумы, хросныя бацькі немаўля. Яны то і дыктуюць пробашчу або дыякану, калі той запаўняе пасведчанне аб хрышчэнні, усе дадзеныя, якія ў tym ліку і датычаць бацькоў дзіцяці. Тоэ ж самае можна сказаць і пра заключэнне шлюбу. Відаць, магла ўзнікнуць сітуацыя, калі шлюбныя сведкі або кумы маглі ўказаць няправільнае прозвішча або назваць замест яго мянушку.

Падобных казусаў пры рабоце з дакументамі ўзнікае вельмі шмат, усіх нават не пералічишь. Цяжкасць пры ўзвядзенні радавога дрэва заключаецца ў немагчымасці далейшага яго складання пры адсутнасці нават аднаго звяна: калі ня можаш знайсці продка, далейшае працягванне «дрэва» стане немагчымым. Гэта акалічнасць часам прыводзіць да адчаю. Прыходзілася нават траціць некалькі дзён працы ў архіве, пераглядваць дзесяткі і дзесяткі метрычных кніг, каб адшукаць адно «згубленое звяно». Часам такія пошуки мелі плён. Найбольш часта такая нявызначанасць назіраецца пры змене продкамі месца пражывання. У такім выпадку прыходзілася шукаць іх «сляды» у суседніх парафіях. Такое яшчэ магчыма пры выбары жаніхом нявесты з іншай мясцовасці.

Цяпер, пасля састаўлення часткі свайго радавога дрэва (менавіта часткі, бо яго яшчэ можна працягваць і працягваць аж да часоў канца сярэднявечча), цяжка нават уявіць, што за кожным іменем у гэтым дрэве крыеца чалавечы лёс, лёс маіх продкаў, які ўвабраў у сябе частку гісторыі народа.

Я часта задумваюся, што было, калі б мой бацька аднойчы не пазнаёміўся з маёй мамай? А пра-пра-прадзед з пра-пра-прабабуляй? Тады не было б мяне, а можа б я і з'явіўся, але ў іншым ablіччы. Хто ведае?

Памяць аб продках – гэта памяць аб усіх тых, дзякуючы каму мы з'явіліся на свет. Гэта наша спадчына. Мы – гэта тысячи нашых продкаў. Кожны продак паасобку з'яўляецца нашай часцінкай. Напэўна, сэнс нашага жыцця заключаецца ў tym, каб пакінуць пасля сябе след нашчадкам, няхай не ў вялікіх маштабах, але каб імя доўга жыло ў памяці сям'і.

Who were our ancestors and what did they do. Only documents can give you the answer to this question, as the human's memory badly saves information about past generations. The author gives a piece of advice how to make your own family tree, as he himself spent a year working on it in the archive.

Спіс крыніц і літаратуры:

1. Ляшкевіч, Ю. Каб упэўнена стаяць на зямлі бацькоўскай / Ю. Ляшкевіч // Звязда [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://leszkiewicz.narod.ru/ziamlia.html>. – Дата доступу: 09.12.09
2. Нататкі аб Беларусі. [Электронны рэсурс]. – Нашчадкі Адама і Евы. – Рэжым доступу: <http://bynotes.ru/page/nashchadki-adama-i-evy>. – Дата доступу: 01.12.09.
3. Афіцыйны інтэрнет-партал Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь. [Электронны рэсурс]. – Архівы і грамадства. – Рэжым доступу: <http://www.president.gov.by/by/press14930.print.html>. – Дата доступу: 04.12.09
4. Люди великого княжества [Электронны рэсурс]. – Список дворянских фамилий Лідскага уезда в XIX веке и их гербы. – Рэжым доступу: <http://www.petergen.com/lwk/szlachta/szlalidz.shtml>. – Дата доступу: 13.11.09.
5. Згуртаванне беларускай шляхты [Электронны рэсурс]. – Разбор шляхты. – Рэжым доступу: <http://www.nobility.by/encyclopaedia/r/RazborSliachty.shtml>. – Дата доступу: 03.12.09.
6. Вяроўкін-Шэлюта, У. Забелы // Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя: у 2 т. Т.1: Абаленскі – Кадэнцыя / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд) [і інш.]. – 2-е выд. – Мінск: БелЭн, 2007.
7. Straczuk, J. Cmentarz i stół. Pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białorusi / Justyna Straczuk. – Wrocław, 2006. – 276 s.
8. Сліўкін, В. В. Паўстанне 1863 года / В. В. Сліўкін / Памяць: Ліда. Лідскі р-н: гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі / рэдкал.: В. Г. Баранаў [і інш.]. – Мн.: Беларусь, 2004. – 566 с.

Навуковы кіраўнік – С.У.Сілава, кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

Персоналії

В.У. Герасімчык

ЖЫЩЦЁ І ДЗЕЙНАСЦЬ І.І. СТАБРОЎСКАГА

Тэма артыкула –жыщцё і дзейнасць археолага і краязнаўца, былога палкоўніка рускай арміі Іосіфа Іосіфавіча Страбоўскага (1870-1968). Адкрыццё Слонімскага рэгіянальнага музея ў 1929 г. стала яго галоўным дасягненнем у жыщці. Страбоўскі з'яўляўся аўтарам некаторых артыкуулаў і неапублікованых навуковых прац.

Іосіф Іосіфавіч Страбоўскі нарадзіўся 2 лістапада 1870 г. (21 кастрычніка па старому стылю) у сям'і прафесійнага ваеннага Іосіфа Віленцьевіча Страбоўскага і Людвікі Адольфаўны Страбоўской (у дзявоцстве – Масальская). 10 лістапада ў слонімскім рымска-каталіцкім парафіяльным касцёле ён быў ахрышчаны ксяндзом Віленціем Грыневічам і атрымаў імя Іосіф [1], а 10 студзеня 1875 года пастановай Гродзенскага дваранскага дэпутацкага схода «сопричислен к ряду Стабровских» [2].

Род Страбоўскіх бярэ свой пачатак ад пісара Вялікага княства Літоўскага Войцэха (памёр у 1596 г.), што было пацверджана і пасля ўключэння беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі пад час так званага «разбора шляхты»: «Гродненское Дворянское Депутатское Собрание, определением своим 14 декабря 1832 года, признало род Стабровских в дворянском достоинстве» [3]. Страбоўскія мелі герб «Любіч»: у блакітным полі сярэбаная падкова рагамі ўніз, на ёй стаіць залаты кавалерскі крыж, другі крыж у сярэдзіне падковы, а над прылбіцай з каронай трох страусавых пёры [4]. З самага заснавання прадстраўнікі роду былі прадстаўлены у мясцовых кіруючых колах і займалі на працягу другой паловы XVII ст. – першай паловы XVIII ст. пасаду падкаморага ў Полацку, на якой змянілі адзін аднаго Антон, Марцін, Войцэх і Ежы Страбоўскія [4]. У дадзены перыяд былі закладзены традыцыі роду Страбоўскіх як службылай дзяржаўнага войска шляхты, якая бараніла родную зямлю ў арміі ВКЛ і Рэчы Паспалітай (ротмістр панцырны Крыштаф, Суражскі стараста ў 1674 г.; паручнік Марцін; ваявода Полацкі Ежы) [5, л. 2]. Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай Страбоўскія працягвалі верай і праўдай служыць сваёй Радзіме. Пад час вайны з французамі ў бітве пад Генсльбергам 29 мая 1807 года вызначыўся «Прапорщик Стамбромскій», «где вы действуя мужественно против неприятеля ободряли примером своим подчиненных – жалую вась Кавалером Ордена Святыя Анны третьего класса», уведамленне аб чым падпісаны Аляксандрам I [6].

Вялікі ўплыў на будучага даследчыка роднай Слонімшчыны аказаў дзед Віленцій Мацеевіч, рэгент земскі, гаспадар маёнтка «Кулікі», які пад час паўстання 1863-1864 ва ўзросце 78 гадоў некалькі месяцаў адсядзеў у Гродзенскай турме, выплаціў штраф у памеры 100 рублёў срэбрам [7, л. 12]

за образу Станавага Прыстava і знішчэнне знайдзенай ў яго маёнтку запіскі, «что наводит предположение о зловредном ея содержании» [7, л. 19 адв.].

Бацька І. Стаброўскага, як і яго шматлікія продкі, выбраў лёс прафесійнага ваеннага. Разам з братам Іосіф Вікенцьевіч, капітан Мурамскага пяхотнага палка, удзельнічаў у абароне Севастопаля пад час Крымскай вайны, за што указам 16 кастрычніка 1855 года быў узнагароджаны ордэнам Святой Ганны III-й ступені з мячамі [1]. Пры абароне Севастопаля яго кантузіла кавалкам бомбы ў грудзі, таму ён не мог далей працягваць службу. У 1860 годзе Іосіф Вікенцьевіч быў узяты пад апеку Камітэта аб параненых і яму прызначылі «прибавочный пенсион из инвалидного капитала» [8]. Памёр у 1891 годзе і пахаваны ў вёсцы Орлавічы Слонімскага раёна.

Маці І. Стаброўскага Людвіка паходзіла з роду князёў Масальскіх. Яе бацька Адольф Масальскі прымаў актыўны ўдзел у паўстанні 1863 года, за што яго маёmacь была сексвестравана [9, л. 1304], а ён сасланы на Нерчынскія руднікі. Родны брат маці Іосіфа Стаброўскага Карл Масальскі падчас паўстання 1863-1864 гг. з'яўляўся камандзірам паўстанцкага атрада, што дзейнічаў на Гродзеншчыне. Сельскі стараста вёскі Азярніца Слонімскага павета выдаў яго прадстаўнікам царскай улады, і па прысуду гродзенскага губернатара Скварцова Карл Масальскі 5 жніўня 1863 года быў растраляны ля другога тэлеграфнага слупа на ўсход ад моста праз канал Агінскага [10, л. 39]. У 1937 годзе Стаброўскі знайшоў апошняга сведку расстрэла 84-хгадовага Аляксандра Шыманскага. 13 студзеня 1937 г., у сувязі са святкаваннем пачатку паўстання, І. Стаброўскі накіраваў ліст на імя палкоўніка Вацлава Глацкага, дырэктара Дзяржаўных дарог у Вільні, з просьбай аб дазволе ўстанаўлення на месцы пакарання Каала Масальскага драўлянага крыжа з надпісам [10, л. 39].

Стрыечным братам І.І. Стаброўскага быў Казімір Антонавіч Стаброўскі, вядомы ў свой час мастак, артыст, прафесар і педагог. У 1904 годзе ён заснаваў Школу прыгожых мастацтваў у Варшаве і на працягу шасці гадоў быў яе дырэктарам і выкладчыкам. За карціну «Цішыня вёскі» ў 1900 годзе ў Парыжы на міжнароднай выстаўцы ён атрымаў сярэбранны медаль. Яго карціна «Ля раз’езда» была набыта для музея ў Мюнхене, а карціна «Лазенкаўскі парк у Варшаве» – для музея ў Венецыі. Памёр мастак ад інфаркту ў 1929 годзе [11, с. 3].

І.І. Стаброўскі прадоўжыў традыцыі сям'і і выбраў лёс прафесійнага ваеннага. Ён паступае ў Полацкі кадэцкі корпус, пасля заканчэння якога ў 1889 годзе працягвае навучанне ў трэцім ваенным Аляксандраўскім артылерыйскім вучылішчы «юнкером рядового звания» [12, л. 2]. Па заканчэнні курса па першаму разраду ўжо як паручык пераведзены ў 81-ы Апшэронскі полк, дзе займае пасаду памочніка заведуючага паляўнічай камандай, у складзе якой «ловил сельди и разную рыбу в Каспийском море поблизости Кайтачских чёрных источников (в 30 км севернее г. Дербента)» [12, с. 3]. Па распаражэнню шэфа палка, вялікага князя Георгія Міхайлавіча,

зрабіў шэраг фотаздымкаў месц, дзе полк вёў бай з Шамілем, брацкіх магіл і помнікаў, а таксама палкавых рэгалій для гісторыі Апшэронскага палка, за што «получил от великого князя раскошно изданную в 3-х томах историю полка с его дарственной надписью» [2, с. 4].

24 снежня 1893 года па асабістаму жаданню Стаброўскі прыкамандзіраваны да 21-й артылерыйскай брыгады «для испытанія по службе и перевода впоследствіи в артилерию» [12, л. 2]. Пад час вялікіх манёўраў 1893 года па Дагестану і Чачні (звыш 1000 км) па паручэнню Штаба Каўказскага ваеннага округа правёў праверку і дапаўненне пяцівёрстной карты Паўночнага Каўказа: «представил 22 аршина (15,4 м) съемки» [2, с. 4]. 18 студзеня 1895 года накіроўваецца ў 38-ю артылерыйскую брыгаду, дзе займае пасаду справаводцы шостай батарэі. 13 жніўня 1895 года «по воле начальства прикомандирован к 38 летучему Артиллерійскому полку для заведыванія хозяйством онаго» [12, л. 2].

15 кастрычніка Стаброўскага пераводзяць ў 38-ы лятучы артылерыйскі парк, які ён узнічальваў у адсутнасці ці ў сувязі з пераводам кіраўніцтва на іншыя пасады на працягу 1896-1897 гг. [12, л. 2]. 17 сакавіка 1896 года атрымаў срэбраны медаль ў памяць царствавання імператара Аляксандра III. 1 ліпеня 1898 года ён атрымоўвае званне штабс-капітана, а 15 мая 1899 года ўзнагароджаны ордэнам Святога Станіслава трэцяй ступені. 6 верасня 1899 г. па волі кіраўніцтва Стаброўскага пераводзяць у 38-ю артылерыйскую брыгаду. На працягу службы ў брыгадзе ён займаў розныя пасады: заведуючы брыгаднай гаспадаркай, чатыры гады загадваў пякарняй, член распарадчага камітэта афіцэрскага сабрання, старшыня брыгаднага суда, член Суда таварыства афіцэраў, член камісіі па заведванні афіцэрскім заёмным капіталам, часова камандаваў 3-й і 5-й батарэямі 38-й артылерыйской брыгады [12, л. 2-3]. Іосіф Стаброўскі арганізаваў і кіраваў на працягу дзесяці гадоў у Міхайлаўскім штабе метэаралагічнай станцыяй другога разрада, назіранні якой адсылаліся ў Пецярбургскую метэаралагічную абсерваторыю [12, с. 4].

Пад час вайсковай службы Іосіф Стаброўскі пачынае цікавіцца гісторыяй і археалогіяй. У 1899 годзе ў часопісе «Исторический Вестник» пабачыла свет першая археалагічная работа Стаброўскага – «К вопросу об ископаемых стеклянных шарах», дзе, між іншым, ідзе гаворка аб сямі рымскіх манетах, невядомых спецыялістам па рымскім манетам [13, с. 159]. У пасляваенны час шэраг савецкіх спецыялістаў па нумізматыцы (напрыклад, супрацоўнік аддзела нумізматыкі Эрмітажа В. Рабцэвіч і супрацоўнік сектара археалогіі інстытута гісторыі АН БССР П. Побаль) звярталіся да Стаброўскага з пісьмовымі просьбамі даслаць прыціркі гэтых манет для азнаймлення і надрукавання ў зборніку манет Беларусі [14].

Па патрэбах брыгады І.І. Стаброўскі ездзіў 1 снежня 1902 года ў Варшаву для прыёма матэрыяльной часткі артылерыі брыгады, з 8 мая па 9 жніўня 1903 года ў Брэст-Літоўск на артылерыйскі палігон, у красавіку-

чэрвені 1904 года ва Уладзімір-Валынскую вайсковую камісію па будаўніцтве казарм, у чэрвені-ліпені 1910 года ў горад Лукаў для ўдзелу ў камісіі па праверцы маёмысці 17-га артылерыйскага парка. 1 ліпеня 1904 года І.І. Стаброўскі атрымоўвае чарговае воінскае званне – капітан [12, л. 3].

У гэты ж час ён жэніцца. Першая яго жонка, Амелія-Вераніка Мячыславаўна Давыдоўская, падаравала яму двух дзяцей – сына Міраслава (нарадзіўся 15 ліпеня 1904 г.) і дачку Ірэну (нарадзілася 21 лютага 1907 г.). Другой жонкай Стаброўскага была Байрашэўская Эльміра Магамедаўна, з якой у шлюб ён уступіў 3 лістапада 1931 года [15]. Другая жонка падаравала яму дачку Дзіляру.

Чалавек шырокіх інтарэсаў, Стаброўскі ў 1910 г. пад час службы ў 38-й артылерыйскай брыгадзе ў складзе асобай лектарскай групы зрабіў шэраг паведамленняў ваеннага характару ў сваёй брыгадзе і суседніх воінскіх частках (Брэсцкі гарнізон, Чарнаморскі полк у Картуз-Бярозе) на тэмы: «Применение электричества к военному делу»; «Средство связи в военное время»; «Военное шпионство»; «Участие женщин в войнах»; «Новооткрытые лучи Рентгена и значение их в военном деле»; «Организация и деятельность Красного Креста»; «Зарождающееся воздухоплавание и перспективы дальнейшего его развития»; «Героическая оборона Севастополя в 1854-1855 гг.»; «Баллистические качества новой поршневой 3 дм. полевой пушки»; «Краткая история 38 Артилерийской бригады и деятельность её при покорении Кавказа» [2, с. 5].

6 красавіка 1910 года пад час афіцэрскай языды 38-й артылерыйскай брыгады недалёка ад Пружан, перапрыгваючы на кані праз бар'ер, Стаброўскі ўдарыўся галавою, атрымаў сатрасенне мозга [16].

Пасля выздараўлення ён ўдзельнічаў у палявой паездцы з мэтаю высвятыння палажэння қрэпасцей Варшавы і Брэста, пад час якой «рекогносцировка удостоверила: необходимость ликвидирования этих крепостей, так как, в случае войны, оборона их была бы невозможной и бесцельной, отвлекая значительные боевые силы – что совершенно подтвердилось во время войны 1914 г., когда обе эти крепости были сданы без боя» [2, с. 5]. За грунтоўны даклад па дадзенаму пытанню, 1 ліпеня 1910 года «согласно секретнага предписанія Главнаго Артиллерійскага Управління от 13 іюля 1910 года за № 1417, на основаніі Высочайшаго повеленія, последовавшаго в 7-й день іюля 1910 года» [12, л. 3 адв.] Стаброўскі быў прызначаны малодшым штабс-афіцэрам, заведуючым паркавай маёмысцю ў Трэцюю грэнадзёрскую артылерыйскую брыгаду і залічаны ў спісы яе кірауніцтва. 8 жніўня 1910 года «Высочайшим приказом» ён атрымаў званне падпалкоўніка, а 17 лютага 1912 года быў узнагароджаны ордэнам Святога Станіслава другой ступені [12, л. 3 адв.].

Па распаражэнню кірауніцтва Маскоўскім ваенным округам І. Стаброўскі правёў вывучэнне Яраслаўскага губернскага архіва з мэтаю

выдзялення спраў і карэспандэнцыі ваенна-гістарычнага і агульнага значэння, на аснове чаго прадаставіў адмысловую справаздачу [2, с. 5].

На працягу восьмі гадоў (1912-1920) Стаброўскі з'яўляўся членам Яраслаўскага прыродазнаўча-гістарычнага таварыства, дзе карыстаўся «мікроскопом Кехерта № 29875 для научной работы по минералогии с петрографом» [17] і заведваў мінералагічным і палеанталагічным аддзеламі музея і бібліятэкай таварыства. Як член Яраслаўскага прыродазнаўча-гістарычнага і археалагічнага таварыстваў, Стаброўскі назіраў за будаўніцтвам праз раку Волгу чыгуначнага маста з мэтаю ўстанаўлення геалагічнай будовы глебы і захавання розных знаходак навуковага значэння [2, с. 6].

На аснове адмысловага даклада аб асушцы забалочаных мясцін з дапамogaю выбуховых рэчаў Іосіфу Стаброўскаму было прапанавана ўвайсці ў склад камісіі па асушцы Маскоўскага палігона, але з-за вайны гэтай справай заняцца так і не давялося [2, с. 6].

Пэўны час Стаброўскі прысвяціў вынаходніцкай дзейнасці. Сярод яго распрацовак знайшлі прымянеение шрапнель удасканаленага ўзору (зацверджана ў 1907 годзе Галоўным артылерыйскім упраўленнем) і тэлефон-прыёмнік удасканаленай канструкцыі, адобразныя фізікам фон Боолем і прафесарам электратэхнікі Нячаевым (сапраўдны польскі патэнт № 18728) [2, с. 7].

З аб'яўленнем мабілізацыі 17 ліпеня 1914 года Іосіф Стаброўскі ў адпаведнасці з сакрэтным прадпісаннем камандзіра трэцяй грэнадзёрскай артылерыйскай брыгады на выпадак вайны за № 675, выдадзеным у 1913 годзе, прыступіў да фарміравання 55-й паркавай артылерыйскай брыгады, якую і ўзначаліў [12, л. 3 адв.]. Пачатак Першай сусветнай вайны ён сустрэў на паўночна-заходнім тэатры баявых дзеянняў.

Нямецкія войскі прапрывалі фронт у раёне г. Маладзечна, а аўстрыйцы – у раёне г. Сокал. Таму дзве рускія арміі вымушаны былі адступаць фарсіраваным парадкам, каб пазбавіцца акружэння. У шэрагу адступаючых была 55 пяхотная дывізія, да якой належала 55 артылерыйская брыгада на чале з Іосіфам Стаброўскім. Наконт дадзеных падзей ён успамінаў: «И вот все отряды, находившиеся на плацдарме у р. Равки в Польше обратились в повальное бегство, которое удалось только потому, что германо-австрийские отряды, вследствие 400 км между ними расстояния, не успели отрезать нам отступление, и мы, налегке, без боевых припасов, которых было крайне мало, без передышки, отмахали почти 900 км и достигли местечка Турец Минской губ., где и расположились на зимовку» [18].

Адной з галоўных прычын такога развіцця падзей Стаброўскі называе шпіёнскую дзейнасць, што была разгорнута немцамі на фронце і ў тыле арміі Расійскай імперыі, наконт чаго зазначаў: «Всем было известно переполнение русского фронта офицерами немецкого происхождения и притом на высших командных должностях» [18].

У раёне фальварка Здуны-Ржоньска 16-17 кастрычніка 1914 года пры пераправе Першага парка праз раку Бзуру I.I. Стаброўскі, дзейнічаючы рашуча пад агнём немцаў, прадухілі паніку і аднавіў парадак. У баі супраць немцаў 22 снежня 1914 года ён выконваў адмысловыя паручэнні начальніка 55-й пяхотнай дывізіі, за што быў узнагароджаны ордэнам Святой Ганны другой ступені з мячамі [12, л. 6].

Пад час размяшчэння ўпраўлення 55-й артылерыйскай брыгады ў г. Блонь, бліз Варшавы, адной з важнейшых проблем, што паўстала перад Стаброўскім было наладжванне сувязі, якая ўвесь час перарывалася. Пры спробе перарэзаць кабель быў затрыманы стары чалавек, жыхар г. Блонь, габрэй па пахожданню, які ў хуткім часе быў растроляны. Але гэта не магло прадухіліць ў далейшым падобныя выпадкі. Стаброўскі знайшоў выйсце: «Чтобы обеспечить телефонную связь, я приказал взять трёх заложников: раввина, учителя и одного еврея гражданина, и объявил, что если телефонная линия будет ещё прерываться – мне придётся ликвидировать заложников. Местные жители-евреи подняли большую тревогу и снарядили ко мне особую делегацию с предложением разрешить им надзор за телефонной линией. Этим надзорщикам были нашиты особые номера и они приступили к охране. С той поры линия не прерывалась» [18].

18 мая 1915 года ў баі з немцамі на рацэ Раўцы пад Баржынёвым Стаброўскі быў атручаны удушлівымі газамі. У лістападзе 1915 года ён прымаў удзел у баях каля вёскі Скробаў, недалёка ад Баранавіч, у 1916 годзе – у баявых дзеяннях ля возера Нарач. [19, л. 3]. 23 сакавіка 1916 года прыказам Галоўнакамандуючага Арміямі Заходняга фронту за № 3307 «за отлично усердную службу и труды, понесенные во время военныхъ действий» [12, л. 4] быў узнагароджаны ордэнам Святога Раўнаапостальнага Князя Уладзіміра 4 ступені, да якога 8 лістапада дадалі мячы і бант. 7 чэрвеня 1916 года Стаброўскі атрымаў званне палкоўніка, а 8 ліпеня 55-я паркавая артылерыйская брыгада была перайменавана ў 55-ы паркавы артылерыйскі дывізіён. 20 снежня 1916 года Іосіф Стаброўскі быў узнагароджаны ордэнам Святога Раўнаапостальнага князя Уладзіміра 3 ступені [19, л. 3].

Пад час Першай сусветнай вайны ён стаў сведкам цяжкага франтавога жыцця, пра якое распавёў не толькі ва ўласных успамінах, але і на фотакартках, з якіх зрабіў фотаальбом «Крывавым следам (Успаміны з вайны 1914 года. Альбом з 300 здымкамі)». З этнаграфічнай скурпулёзнасцю адлюстраваны на здымках побыт простых салдат, падрыхтоўка да баёў. У той жа час Стаброўскі стаў сведкам шматлікіх жахаў вайны, жыцця бежанцаў, проблема якіх была адной з самых балючых у гісторыі Беларусі часоў вайны.

У вольны ад службы час ён знайшоў магчымасць скончыць Маскоўскі Археалагічны інстытут. 16 кастрычніка 1917 года пастановай Савета Маскоўскага археалагічнага інстытута вольны слухач Іосіф Стаброўскі, прайшоўшы поўны курс навук археалагічнага аддзялення, вытрымаўшы вусныя іспыты, «удостоен званія окончившага курс Института и его члена

сотрудника». З дваццаці дысцыплін па 13 Іосіф Стаброўскі меў адзнаку “выдатна”, па сямі – “добра” [20].

Пасля Каstryчніцкай рэвалюцыі Стаброўскі пэўны перыяд знаходзіўся ў арміі, але ў якой і ў якасці каго устанавіць не магчыма. Па ўскосных дадзеных можна меркаваць, што гэта былі франтавыя войскі. Ужо 20 красавіка 1918 года ён быў звольнены са службы згодна дэкрэту Народнага Камісарыята па ваенных спраўах ад 16 снежня 1917 года [19, л. 2] і вярнуўся ў Слонім.

Пасля заняцця часткі заходняй Беларусі польскімі войскамі пад час савецка-польскай вайны Стаброўскі з сакавіка 1920 года дапамагае польскай уладзе і выконвае абавязкі старшыні ацэначнай камісіі ваенных страт па Слонімскаму павету [21]. Але 26 мая пачалося контрнаступленне Чырвонай Арміі, якая на пачатку лета заняла Заходнюю Беларусь і 12 ліпеня 1920 года, калі бальшавікі занялі Слонім, Стаброўскі быў прызваны на службу ў Чырвоную Армію [19, л. 2]. З 20 верасня яго прыкамандзіравалі да ўпраўлення інспектара Заволжскага ваеннага округа, дзе з 21 каstryчніка ён заняў пасаду малодшага справаводцы аддзялення навучання артылерыі упраформа штаба округа, а з 31 снежня - пасаду старэйшага справаводцы Заволжскага ўпраўлення ваенна-навучальных устаноў [19, л. 2]. У гэты ж час Стаброўскі састаяў слухачом Вышэйшых археалагічных курсаў Таварыства археалогіі, гісторыі і этнографіі пры Самарскім дзяржаўным універсітэце [22], якія паспяхова скончыў [18]. 11 красавіка 1921 года І. Стаброўскі адлічаны ў рэзерв адміністрацыйна-гаспадарчага складу штаба округа [19, л. 2], а пасля заключэння 18 красавіка 1921 года Рыжскага мірнага дагавора ён вяртаецца на родную Слонімшчыну, на гэты раз ужо назаўсёды пакінуўшы воінскую службу.

Вярнуўшыся на Радзіму, Стаброўскі займаецца садаводствам і пчалаўствам у сваім маёнтку «Орлавічы» [2, с. 2], пачынае плённую працу на ніве вывучэння роднага краю, актыўна займаецца зборам рознага кшталту артэфактаў і матэрыялаў, якія мелі гістарычны змест. Захапленне вывучэннем старажытнасцяў з цягам часу перарасло ў жаданне стварыць з сабранага музей. Але гэтаму факту папярэднічаў шлях даўжынёю ў восем гадоў, першым крокам якога было стварэнне ў Слоніме этнографічна-археалагічнага таварыства (СЭАТ).

Таварыства распачало сваю дзейнасць 6 студзеня 1924 года з арганізацыйнага паседжання, перад правядзеннем якога быў атрыманы дазвол ад мясцовых улад («пісьмо пана старасты з дня 5.X.1923 г. пад № 5314 ў справе арганізацыі Таварыства») [10, л. 2] пры ўмове азнямлення іх з прынятymі рашэннямі. На пачатку сваёй дзейнасці Таварыства налічвала 15 чалавек [10, л. 2].

На першым арганізацыйным сходзе было прынята рашэнне аб выбары кіраўніка, скарбніка і сакратара праўлення СЭАТ. І.І. Стаброўскі быў абраны кіраўніком, скарбнікам стаў Ігнаць Каркозаў. На гэтым жа паседжанні

прынята рашэнне аб прыняцці праекта устава, падпісанні яго ў трох экзэмплярах і прадстаўлення яго слонімскаму старству для «легалізацыі» [10, л. 2].

Так 6.01.1924 г. ў Слоніме пачало сваю працу этнографічна-археалагічнае таварыства. Наконт рэгулярнасці паседжанняў не маецца дакладных звестак, але што таварыства сапраўды працавала, такая інфармацыя ёсць. Захаваліся асабістыя запісы Стаброўскага аб адным з такіх паседжанняў на польскай мове: «Програма этнографічнага з'яднання беларускай люднасці ў Слонімскім павеце і суседніх паветах» [10, л. 4] і план Стаброўскага [10, л. 3], дзе ідзе гаворка аб патрэбе апісаць асноўныя кірункі жыцця і дзейнасці беларусаў, духоўнае жыццё нашага народа.

СЭАТ пад кіраўніцтвам І.І. Стаброўскага вяло даследаванні гісторыі роднага краю, арганізоўвала сходы, на якіх прадстаўляліся даследаванні па культуры беларускага народа. Нажаль, у документах не маецца інфармацыі аб tym, колькі гадоў яно існавала, але ў 1928 годзе ў Слоніме актыўна працаваў аддзел іншай арганізацыі - Польскае Краязнаўчае Таварыства (ПКТ), з якім супрацоўнічаў Стаброўскі.

Восенню 1924 года Іосіф Стаброўскі арганізаваў у Слоніме выставу сабраных ім на працягу паўстагоддзя старажытных дакументаў і кніг [10, л. 2].

Займаючыся археалагічным вывучэннем тэрыторыі вакол уласнага маёнтка «Орлавічы», Іосіф Стаброўскі сутыкнуўся з праблемай разбурэння курганнага могільніка на вясковых могілках. Таму 27 красавіка 1927 года ён накіраваў у Навагрудскае ваяводскае кансерватарскае ўпраўленне пісьмо з прапановай прыняць пад ахову тэрыторыю курганнага могільніка ў Орлавічах і пераноса сучасных могілак на вылучаны Стаброўскім участак. Да пісьма быў прыкладзены сітуацыйны план (накід) у маштабе 1:8400. На заклік Стаброўскага адгукнуўся кіраўнік Польскага Цэнтральнага археалагічнага музея ў Варшаве Раман Якімовіч. У Орлавічах было выяўлена каля 50 курганаў, размешчаных на паверхні каля аднаго гектара. Тры з іх 27-28 мая 1927 года былі даследаваны. Сярод найболыш цікавых знаходак выдзяляюцца дзве пацеркі: 1) ажурная бронзавая, акруглай, моцна сплюшчанай формы і 2) з бронзы і срэбра, авальной формы, зробленая з бронзавай бляшкі, на паверхні якой напаяны гранулкі, апраўленыя ў срэбныя кольцы [23, с. 154]. Былі знайдзены таксама трывалыя ляпныя гліняныя пасудзіны. У сувязі з праблемай курганнага могільніка па ініцыятыве Рмана Якімовіча Іосіф Іосіфавіч быў прызначаны дэлегатам камітэта на Навагрудскае ваяводства [24, с. 229]. Пры актыўным удзеле Іосіфа Стаброўскага і дзякуючы выдзеленаму ім пад новыя могілкі кавалку зямлі ў Орлавічах у 1930 гозе з'явіўся археалагічны парк [23, с. 153].

Акрамя курганаў каля Орлавіч, І. Стаброўскі выявіў два курганы на могільніку вёскі Рахавічы. У адным кіламетры на поўдзень ад вёскі Багданавічы, ва ўрочышчы Самілава, каля могільніка, пры капанні пяску

Стаброўскі знайшоў спаленне дыяметрам 2,5 м і глыбінёю 1,5 м. Дно і сценкі ямы былі выкладзены каменнем (25 сярэдніх і 18 малых). Камяні былі неабпаленныя. На глыбіні 25 см ад паверхні ў сярэдзіне пабудовы каля вялікага камня былі знайдзены 5 фрагментаў ад пасудзіны, кавалкаў сасновага вугля касцей. Зямля была моцна гарусіраваная, цёмная, як бы перасыпаная попелам. Найбольш гарусіравана ў сярэдзіне, каля керамікі. На адлегласці ў 0,5 км ад Багданавіч, ва ўрочышчы «Жукаўшчына», летам 1927 года пад час узворвання быў знайдзены жэрнавы камень (даўжыня – 40,5 см, шырыня – 30, таўшчыня – 14 см) з грубазярністага граніту. У сярэдзіне камня мелася паглыбленне дыяметрам 5 і глыбінёй 2,5 см [25; с. 175-176].

Галоўным дасягненнем дзеянасці Стаброўскага стала адкрыццё ў Слоніме 20 верасня 1929 года Слонімскага Рэгіональнага музея, у аснову якога былі пакладзены собраныя ім нумізматычная, археалагічна і мінералагічна калекцыі. Актыўную дапамогу ў справе з'яўлення музея аказвала аддзяленне Польскага Краязнаўчага Таварыства. 3 мая 1929 года [10, л. 10], напярэдадні адкрыцця музея, была выпушчана афіша на польскай мове, у якой паведамлялася, што пры ўрачыстым адкрыцці музея будзе прысутнічаць Прэзідэнт Польскай рэспублікі Ігнацій Масціцкі.

Восемдзесят гадоў наведвальнікаў Слонімскага раённага краязнаўчага музея вітае польскамоўнае пасведчанне аб адкрыцці гэтай культурнай установы. Пасведчанне напісана на цялячай скуры і аздоблена каляровым гербам Слоніма. Побач з асноўным тэкстам дакумента размешчаны шматлікія подпісы ганаровых гасцей імпрэзы, у ліку якіх быў Прэзідэнт Польскай Рэспублікі Ігнацій Масціцкі, культурны і палітычныя дзеячы краіны, прадстаўнікі гарадской грамадскасці, члены краязнаўчага таварыства. Імпрэза адбылася ў памяшканні Слонімскага староства [26, с. 1].

І.І. Стаброўскі стаў загадчыкам музея і разгарнуў інтэнсіўную працу па павелічэнню колекцыі экспанатаў музея. Фонд музея папаўняўся і за кошт ахвяравання ў простага насельніцтва, якое шматлікія незразумелыя рэчы несла ў дар рэгіональнаму музею. Мясцовыя ўлады былі таксама на пачатку існавання музея зацікаўлены ў яго дзеянасці. Так, 4 ліпеня 1930 года слонімскі павятовы стараста накіраваў да Слонімскага аддзела ПКТ ліст (L. dz. III 4376), у якім уведамляў праўленне аддзела аб знайдзенай дзорным Карпам Прудніковым каля вёскі Багданаўшчына адзінкі польскага дзесятніка і перадачы яе музею [10, л. 11].

Дзеянасць на адміністрацыйнай базе ПКТ давала музею магчымасць хоць невялікага, але фінансавання з яго рахункаў. Развіццё турыстычных сувязей ішло ў Рэчы Паспалітай высокімі тэмпамі. Не застаўся па-за ўвагай і горад Слонім, а значыць і рэгіональны музей. Дакументы сведчаць пра сувязь Слонімскага аддзела ПКТ з польскім бюро падарожжаў «ORBIS» і з рэдакцыйным камітэтам «Правадніка па Польшчы» [10, л. 16]. Цікавасць «Правадніка па Польшчы» да фонда музея была выкліканы падрыхтоўкай да святкавання ў Слоніме «трыумвіра» круглых дат – 400-годдзя надання

Слоніму магдэбургскага права, 300-годдзя смерці Льва Сапегі і 150-годдзя адкрыцця Агінскага каналу. Мерапрыемствы былі спланаваны пры падтрымцы Польскага краязнаўчага таварыства. Быў арганізаваны “Камітэт Святкавання”. Для каардынацыі сумесных дзеянняў да камітэту былі накіраваны старшыня Праўлення Слонімскага аддзелу маёр Зілінскі і сакратар Клімкевіч [10, л. 17].

I.I. Стаброўскі актыўна працаваў на карысць музея, і ў 1934 годзе быў накіраваны на з’езд секцый Рэгіянальных музеяў у Варшаву, арганізаваны Саюзам Музеяў Польшчы [10, л. 30]. Ён працягваў папаўняць сваю калекцыю новымі экспанатамі, якая набывала ўсё большую гістарычную каштоўнасць. Да найбольш цікавых экспанатаў адносіцца каменны паганска-ідол, датуемы X-м стагоддзем, знайдзены пад час пракладвання дарогі. У сувязі з перадачай ідала музею Іосіф Стаброўскі 20 чэрвеня 1938 года накіраваў ліст Рычарду Гарадзецкаму: «Слонімскі аддзел Польскага краязнаўчага таварыства выражае падзяку за злажэнне ў дар Слонімскаму рэгіянальному музею каменны галавы невядомай разьбы, знайдзенай у ваколіцах Слоніма» [10, л. 39]. Стаброўскі прысвяціў дадзенаму экспанату шэраг артыкулаў (напрыклад, у «Ziemia Lidska» № 1 за 1939 г.). Дзякуючы выразна абазначаным лініям твару, слонімскі ідал лічыцца адным з найбольш цікавых сярод нямногіх вядомых у Еўропе такіх ідалаў.

I.I. Стаброўскі ўсе свае намаганні накіроўваў на пашырэнне фондаў музея, на даследаванне роднага краю, багацці якога былі прадстаўлены ў Слонімскім рэгіянальным музеі. Але мясцовыя ўлады з цягам часу перасталі звяртаць увагу на музей і аказваць яму дапамагу. Асабліва цяжкая сітуацыя складвалася з памяшканнямі, якія займаў музей. Так на з’ездзе дэлегатаў аддзелаў ПКТ, які адбыўся 22-23 мая 1937 года, прадстаўнік Слонімскага аддзела Клімкевіч звярнуўся да Галоўнага Праўлення ПКТ з просьбай аб падтрымцы ў справе пошуку памяшкання для Слонімскага музея [10, л. 41 адв].

З 1929 па 1944гг. музей перакідваўся з памяшкання ў памяшканне 14 разоў [30, с. 3]. Пры кожным новым пераездзе частка экспанатаў знікала з музейных экспазіцый і трапляла на чорны рынак, дзе I.I. Стаброўскі быў вымушаны выкупляць ім жа сабраныя экспанаты. Стаброўскі ўсе свае сродкі аддаваў справе даследавання Слонімшчыны. Гэта прывяло да таго, што ў Іосіфа Іосіфавіча на прыканцы жыцця не засталося амаль нічога.

Стаброўскі акрамя працы на карысць музея займаўся апякунскай дзейнасцю ў Чамярской воласці. Назіраючы за цяжкім станам сялян, што жылі ў ваколіцах Орлавіч, ён вырашыў перадаць частку зямлі, якою валодаў сялянам. Стаброўскі аформіў «дарственную» запись 65-ти гектаров мешкованнага сенокоса (половина всего хутора) в пользу нуждаючихся крестьян во время коммасации грунтов» [2, л. 3]. За гэты ўчынак 18.08.1937 года Стаброўскі быў узнагароджаны «Залатым крыжам заслугі» [31].

У 1939 годзе, калі Заходняя Беларусь была далучана да БССР, Іосіф Іосіфавіч бязвыплатна перадаў свой музей гораду разам з усёй калекцыяй у 5 тысяч экспанатаў. Так музей стаў дзяржаўнай установай, а для Стаброўскага пачаўся новы этап жыцця, у якім дваранскае паходжанне і трыццацідзвухгадовая служба ў царской арміі маглі выклікаць у прадстаўнікоў новай улады толькі адмоўныя пачуцці.

З верасня 1939 года жыццё Стаброўскага, як і жыццё ўсёй краіны, будавалася ў зусім іншых абставінах, чым папярэднія 18 гадоў. Мінулае (дваранская карані, служба ў царской арміі) вельмі абцяжарвала жыццё 69-гадовага Іосіфа Іосіфавіча. Страта нацыяналізаванага радавога маёнтка «Орлавічы» і кіруючай пасады ў музеі, перавод на пасаду старэйшага навуковага супрацоўніка. Яму прыйшлося адчуць галечу і зразумець, што людзьмі кіруюць не годнасць і вартасць, а зусім іншыя катэгорыі.

Стаброўскі лічыў музей сваім дзіцём і таму адносіўся да яго, як бацька да сына – жадаў яму лепшай долі. Ён займаўся далейшым павелічэннем колькасці матэрыялаў музея. Так, 15 красавіка 1940 г. з былога маёнтка Нова-Дзевяткавічы было атрымана «разных книг старинных и музеального значения больших 80, средних и малых 313, итого... - 393 шт.» [32, л. 1]. 17 чэрвеня 1940 г. ад аддзела народнай адукацыі ў Слоніме было атрымана 13 кніг [32, л. 2]. Акрамя кніг у музей працягвалі паступаць і такія рэчы, як панцыры, шлемы, карціны. У сувязі з гэтым Стаброўскі ў спецыяльна складзенай заметцы пісаў: «В настоящее время музей пополняется всё новыми и новыми экспонатами. Району обратилось к учителям всех школ района, а также к председателям сельсоветов, чтобы помогли собирать ценные для музея предметы, которых много находится у частных лиц. Например, я сам лично привёз из б. мижевичской волости два документа, писанные на пергаменте и воске, восковую печать и несколько других предметов для музея» [32, л. 5 адв.].

Працоўны штат музея складаўся з двух чалавек - Іосіфа Іосіфавіча Стаброўскага, які займаў пасаду заведуючага і Узлюка Барыса Паўлавіча, тэхнічнага супрацоўніка, па сумяшчальніцтву стоража. У гэты час Стаброўскі стварае пры музеі чытальню, папаўняе яе кнігамі, газетамі, партрэтамі і мэблём. У далейшым гэтая чытальня дала пачатак Слонімскай раённай бібліятэцы імя Якуба Коласа.

Перад Стаброўскім як загадчыкам музея стаяў шэраг проблем, якія патрабавалі неадкладнага вырашэння: «Культурно-просветительская ячейка сия нуждается в поддержке и дальнейшем развитии, так как задачей ея, помимо охраны и изучения памятников исторической жизни местного района, есть обслуживание школьной молодёжи, ибо школы, не имея достаточных материалов для иллюстрирования как древней, так и настоящей жизни, не могут удовлетворительно пополнить эти сведения» [32, л. 3].

Музей размяшчаўся па адрасе вул. Касцюшкі, д. 2, «на рагу вуліц Першамайскай і Маякоўскага. Каб трапіць у яго, трэба было лезці высока па

драўляных сходнях. У нізе пад музеем – кухня рэстарана, адкуль бесперапынна даносіцца непрыемны пах» [33, с. 9.]. Галоўнай праблемай была адсутнасць неабходнага памяшкання: «Музей для посетителей закрыт, т. к. в одной занимаемой комнате нет возможности развернуть работу так как полагается. Оставаться в этом помещении музей не может, ибо оно не соответствует ни в смысле пожарной безопасности, ни по внешнему виду. Получение надлежащего помещения, и то чем поскорее, является крайней необходимостью. Учителя школ неоднократно обращались с просьбами, чтобы скорее музей был открыт» [32, л. 6].

Выход са складанай для музея сітуацыі Стаброўскі бачыў у прадастаўленні дзяржавай пад музей новага памяшкання: «В связи с национализацией домов в гор. Слониме, наиболее подходящим для музея был-бы дом б. владельца Гурвича на ул. Пушкина №13 (б. ул. Понятовского) т. к. своим внешним и внутренним видом (дом красивый с колоннами) вполне соответствует этому назначению» [32, л. 5]. 15 кастрычніка 1940 года была выдадзена пастанова аблывіканкама, якая «абавязвала Слонімскі райвыканком прадаставіць для музея памяшканне ў двухтыднёвы тэрмін, а аблана – прыняць меры, каб музей да дня ХХIII гадавіны ВКС рэвалюцыі быў адкрыты для публікі» [34, с. 4.]. Але старшыня раўвыканкома Шванштэйн і старшыня гарсавета Агееў абыякава аднесліся да музея. І толькі пасля публікацыі ў часопісе «Крокодил» артыкула з высмейваннем паводзін Шванштэйна [35, с. 1] памяшканне пад музей знайшлі.

Вырашаючы праблемы музея, І.І. Стаброўскі не пакідаў і навуковай працы. Перш за ёсё ён займаўся сістэматызацыяй сабраных экспанатаў, якія раздзяліў на 14 раздзелаў: 1. Сацыяльны; 2. Даокументы і прадметы гістарычнага значэння для Расіі; 3. Даumentы і прадметы мясцовага гістарычнага значэння; 4. Барацьба Польшчы за свабоду. Даumentы з эпохі далучэння Польшчы да Расіі. 1831, 1863 і 1920 гг.; 5. Этнографія і Краязнаўства; 6. Прадметы дагістарычныя і старажытнагістарычныя; 7. Забабоны і культ рэлігійны; 8. Сельская гаспадарка, промысел, гандаль; 9. Прадметы ваеннага снаражэння і снабжэння. Зброя; 10. Нумізматыка, сфрагістыка, філатэлістыка; 11. Мінералогія і палеанталогія; 12. Розныя прадметы музеальнага значэння. Посуд, мэбля, карціны, прадметы мастацтва; 13. Рэдкія каштоўныя кнігі і рукапісы агульнагістарычнага значэння; 14. Прадметы немузеальныя, што часова знаходзяцца ў музеі [29, л. 1 адв.].

Стаброўскі складаў для кіраўніцтва горада інфармацыйныя спраўкі з мэтай звярнуць увагу на праблемы музея, дзе вылучаў сярод сваіх калекцый шэраг экспанатаў, якія, на яго думку, мелі найбольшую гістарычную вартасць і маглі выклікаць зацікаўленасць у наведвальнікаў [32, л. 4];

Шэраг рэчаў, сабраных Іосіфам Стаброўскім, былі перададзены ў іншыя музеі. У Літаратурны музей СССР, згодна прадпісанню Народнага Камісарыята Асветніцтва 13 чэрвеня 1940 г. № 0-11м па акту № 1-14 чэрвеня, перададзены [29]: «Письмо поэта Гавриила Державина по делу о примирении

маиорши Ширшиной с майор. Фон Бриггеном 10 мая 1793 г.», «Ордел Гавриила Державина Ярославск. Губ. Прокурору Бранту по делу о преслед. купцов Кокцева и Холщевникова 1 дек. 1802 г.», «Письмо поэта А. Пушкина Ананьину с просьбой о назначении дня когда можно будет окончить дело. Не датировано. – Извещение о смерти поэта и приглашение на отпевание тела», «Автограф графа Льва Толстого из письма Его к художнику Ивану Кирилловичу Пархоменко в 1910» [29, л. 4 - л. 5 адв.]. На основе пастанаўлення Баранавіцкага аблыванкама ад 15 кастрычніка 1940 года №1219 па акту 13 лістапада 88 экспанатаў былі перададзены ў Баранавіцкі музей мастацтва. Сярод іх можна вылучыць старажытнагабрэйскае рэлігійнае пісанне «Мегіле» [29, л. 27 адв.], пазалочаны барэльеф з надпісам «Enee racontes aventures a Didon» [29, л. 34 адв.], келіх неапалітанскага караля Мюраты з надпісам «A finque nous dominions sur le monde», келіх з зялёнага шкла уніяцкага архіепіскапа Галубовіча [29, л. 35 адв.], 20 гравюр і інш.

Дзейнічаючы ў патрэбах часу, І.І. Стаброўскі заняўся фарміраваннем «сацыяльнага аддзела», які папаўняўся новымі выданнямі плакатаў і партрэтаў правадыроў, дзеячоў СССР. Ён таксама стварыў навуковую бібліятэку, прысвечаную сацыяльнаму і гістарычнаму жыццю, а таксама археалогіі і іншым навукам [32, л. 5 адв.].

Каб быць у курсе новых адкрыццяў у вобласці гісторыі, мінералогіі і музейнай працы, Стаброўскі падпісаўся на часопісы «Наука и жизнь», «Записки Всероссийского минералогического общества», «Советский музей», «Вестник Древней истории». Трэба зазначыць, што ў планавым парадку музей выпісваў часопіс і аднайменную газету «Безбожник» і часопіс «Антирелигиозник» [32, л. 9].

І.І. Стаброўскі вылучаў час і на даследаванні па гісторыі роднага горада. Так, у 1940 годзе ў Слоніме згарэў праваслаўны сабор, у сувязі з чым Стаброўскі праводзіць невялікае гістрычнае раследаванне і робіць пэўныя рэкамендацыі па аднаўленню храма [32, л. 7].

З 15 кастрычніка 1940 года ў Слонімскім музее пачаў працу новы дырэктар - Сяргей Міхайлавіч Новік, які да гэтага працаваў палітасветіспектарам ў Слонімскім раённым аддзеле Народнай адукацыі. Вядомы пад псеўданімам Новік-Пяюн, пісьменнік, аўтар знакамітых песень «Зорачкі» і «Над Шчарай» («Слонімскі вальс»). Некалькі разоў арыштоўваўся польскімі ўладамі, у 1943 годзе арыштаваны Слонімскім СД і зняволены ў Калдычэўскі лагер смерці пад Баранавічамі. Пасля вызвалення вярнуўся на пасаду дырэктара Слонімскага музея, але 14 снежня 1944 года быў арыштаваны ўжо савецкімі органамі бяспекі і высланы на Калыму [36, с. 371]. З Сяргеем Новікам ў Стаброўскага склаліся добразычлівія, сяброўскія адносіны. Разам яны займаліся навуковай і даследчай дзейнасцю. А пасля адпраўкі Новіка на Калыму, Стаброўскі актыўна дапамагаў яму ў рэабілітацыі, за што Сяргей Міхайлавіч неаднаразова выказваў падзяку ў шматлікіх тэлеграмах.

22 чэрвеня 1941 года пачалася Вялікая Айчынная вайна. Яна прынесла пакуты і разбурэнні на землі нашай Радзімы. Ужо на другі дзень вайны перадавыя часткі вермахта ўварваліся ў Слонім. Здавалася, што ўсе забылі пра простыя справы і ўсё перамяшалася ў гэтым вадавароце смерці і разбурэння, і толькі адна вайна кіруе і натхняе людзей у гэтыя цяжкія часы. Але вайна выявіла людзей, якія гатовыя для любімай справы страціць самае дарагое — жыщё. Менавіта такім чалавекам быў Іосіф Стаброўскі. Ён не пакінуў створаны ім музей і змог захаваць большасць экспанатаў музея.

Пасля пачатку вайны перад супрацоўнікамі музея паўстала проблема ўратавання каштоўнасцей. Была прапанавана ідэя зарыць экспанаты. Але зарыць экспанаты — гэта значыць іх пахаваць. Таму ад гэтай ідэі прыйшлося адмовіцца. Таму найбольш каштоўныя экспанаты змясцілі ў кніжныя шафы, якія запячаталі і паставілі ў дальні кут комнатаў, што была адведзена пад архіў. Затым шафы былі закіданы ўсялякай старызнай.

З першых дзён панавання новых улад на Слонімшчыне Стаброўскім зацікаўлася гестапа. У падвале дома Іосіфа Іосіфавіча быў выяўлены склад кніг, сярод якіх знайшлі сабе прытулак працы класікаў марксізма-ленінізма. Стаброўскага нават выклікалі на допыт. Праз некалькі дзён ў музей завітала гестапа. Толькі вытрымка Іосіфа Іосіфавіча выратавала каштоўнасці музея. Аб гэтым мужным учынку слонімскага краязнаўца пісала газета «Советская Белоруссия» у нумары 141 за 1944 год [37, с. 3].

2 кастрычніка 1942 года на вуліцы Паркавая, 42 музей зноў адчыніў свае дзвёры. Яго выставы былі адным з рэдкіх магчымасцей ў гэты перыяд забыцца наведвальніку пра тое, што ідзе вайна.

3-10 снежня 1943 года ў горадзе Слоніме праходзіла выставка «Праца і Адбудова». За выдатныя заслугі на ніве прафесійнай дзейнасці, выказаныя экспанатамі музея на гэтай выстаўцы, 15 снежня Іосіф Стаброўскі атрымаў дыплом першага класа.

Летам 1944 года Слонім быў вызвалены ад нямецкіх акупантаў. Вынікі «новага парадку» былі вельмі цяжкія: гітлераўцы ў Слоніме знішчылі ўсе прадпрыемствы, 1180 дамоў, школы, бальніцу, паліклініку, кінатэатры, клубы, бібліятэку, радыёузел, дзіцячыя яслі. У раёне яны спалілі 30 вёсак, 45 школ. Фашысты растралалялі і закатавалі 40000 савецкіх грамадзян, 12000 чалавек вывезлі ў Германію [38, с. 2]. Але як толькі савецкія войскі ўвайшлі ў горад, Іосіф Іосіфавіч адчыніў музей.

У дзённіку Надзеі Яфімаўны Гайдук ёсць запіс тых дзён: «Куток на тэму Вялікай Айчыннай вайны Іосіф Іосіфавіч падрыхтаваў за два дні. Калі адпачывае чалавек, цяжка сказаць. На мой погляд, ён пераблытаў дзень з ноччу. Калі не прыйдзеш, усё застаеш яго за справай... На дварэ невялікі мароз, а ў памяшканні халадэча. Не хапае паліва. Зазірнула ў пакой, дзе працуе Іосіф Іосіфавіч. Сядзіць, наставіўшы каўнерык свайго шыняля, а форткі ў вокнах — насцеж. Пытаюся, як гэта зразумець? Кажа: «Так лепш зберагаюцца экспанаты ад плесені».

Вайна працягвалася. Музей сталі наведваць салдаты, якія рухаліся на Захад, Стаброўскі праводзіў для іх экспурсій: паказваў экспанаты і расказваў гісторыю роднага краю. У адказ салдаты шмат шчырых слоў удзячнасці прысвяцілі заснавальніку Слонімскага музея.

«Паважаны Іосіф Іосіфавіч.

На днях давялося мне быць праездам у Слоніме і наведаць Ваш музей. Мне вельмі хацелася ўбачыць Вас, каб перадаць Вам асабіста сваю павагу, якая выкліканы Вашай высакароднай дзейнасцю.

Я вельмі ўзрадаваўся, калі прачытаў у кнізе водгукав запісы маіх таварышаў, афіцэраў Чырвонай Арміі, якія раздзяляюць мае пачуцці наконт музея і Вас.

Яшчэ раз вельмі шкадую, што не меў магчымасці ўбачыць Вас і паціснуць Вам руку.

З глыбокай павагай В. Гусеў, палявая пошта 33822»

Віктар Яўгеньевіч Гусеў да вайны быў студэнтам гісторыка-філасоўскага факультэта аднаго з Маскоўскіх інстытутаў, як вядома з яго пісьма. Яшчэ ішла вайна, але ў кароткіх перапынках паміж баямі Гусеў знайшоў час, каб напісаць аб рабоце і патрэбах музея ў «Правду».

Рэдакцыя газеты прыслала Стаброўскаму цёплае пісьмо і 21 тысячу рублёў для набыцця экспанатаў. «Іосіф Іосіфавіч адчуваў сябе на сёмым небе», — успамінае Надзея Гайдук [37, с. 3].

Прышло таксама распараджэнне мясцовым уладам сышыць Стаброўскаму суконны касцюм і сапагі. Гэта было выкліканы тым, што, нягледзячы на сабраныя экспанаты, Іосіф Стаброўскі увесь час хадзіў у адным шынялі, які быў пашыты з грубага армейскага сукна, што дастаўся яму яшчэ пад час Першай сусветнай вайны.

9 мая 1945 года Вялікая Айчынная вайна скончылася перамогай Савецкага Саюза, перад якім паўсталі пытанне пасляваеннага аднаўлення.

Слонімскі музей працягваў сваю работу. З дня вызвалення раёна да 7 чэрвеня 1945 года яго наведалі 6070 чалавек.

Восенню 1945 года на старонках раённай газеты было апублікована прывітальнае пісьмо, якое было адрасавана юбіляру: «Таварышшу Іосіфу Іосіфавічы Стаброўскому. Слонімскі раённы камітэт партыі (балшавікоў) Беларусі і выканаўчы камітэт Слонімскага раённага Савета дэпутатаў працоўных вітаюць Вас, навуковага супрацоўніка і заснавальніка краязнаўчага музея, у дзень Вашага сямідзесяццігоддзя. Жадаем Вам, Іосіф Іосіфавіч, здароўя, доўгіх гадоў жыцця і працы на карысць савецкай Радзімы!» [30, с. 3].

У Стаброўскага ўзнікае ідэя перадаць створаны ім музей мінскай Акадэміі Навук. З гэтаю пропанаваю 13 красавіка 1946 года ён звярнуўся праз старшыню Савета Народных Камісараў БССР з праектам да зацікаўленых асоб: «Как председатель АН Наталевич, так и председатель Совета Министров БССР Макаров, Ильюшин, коему вопрос был адресован о

передаче для убеждения отнеслись к проекту весьма сочувственно и мне обещал в АН необходимого нам научного сотрудника археолога» [39]. Але дырэктар музея Анна Мацвеевна Матвеева за прадухілленем магчымай перадачы музея звярнулася да Баранавіцкага аблывіканкама, які назваў дадзены крок Стаброўскага «спекулированием музеем» [39] і забараніў усялякія размовы на дадзеную тэму.

Доўгай «працы на карысць савецкай Радзімы» не атрымалася, а наперадзе чакалі самыя цяжкія гады ў жыцці Іосіфа Стаброўскага. Справа ўтым, што ў канцы саракавых гадоў на афармленне музейнага аддзела Вялікай Айчыннай вайны было выдаткована 225 тысячи рублёў. На вялікі жаль гэтых грошы Стаброўскі так і не выкарыстаў, а супраць яго ўзбуджэна справа аб злоўживаннях. Як пазней выясналася, гэтых грошы патрапілі да заведуючага Баранавіцкага абласнога культпрастатаства Алексея Васільевіча Чарненка. Дырэктар Волкаў на аснове прыказа № 2 па Слонімскаму краязнаўчаму музею ад 7 снежня 1948 года загадаў «научнага сотрудніка музея Стабровскага И. И. с 20 декабря освободить от работы в музее как неотвечающего по своему идеологическому мировоззрению требованиям советского музея – как научного и культурно-просветительского учреждения» [40].

Для Стаброўскага вельмі важкімі былі ўласныя гонар і вартасць, як былога афіцэра царскай арміі, як прадстаўніка рода з вялікай гісторыяй. Ён не мог зразумець, чаму так могуць абыходзіцца з ім, чалавекам, які ўсё жыццё працаваў на карысць Бацькаўшчыны. Таму Іосіф Іосіфавіч пачынае барацьбу за самае дарагое, што ў яго заставалася – за годнае імя сваёй сям'і. Два гады запар Стаброўскі спрабуе звярнуць увагу на сваю справу ўвагу, дасылаючы скаргі ў Савет Міністраў БССР. Але дасланыя дакументы «попали для ликвидации в руки лиц в полной мере ответственных за расхищениe упомянутой суммы, так и самого расхитителя Алексея Васильевича Черненко, то ликвидация всего дела о растрате завершилась не пресечением зла, но снятием с работы решительно всех сотрудников Музея» [41]. Пасля гэтага Іосіф Стаброўскі звяртаецца да дапамогай да газеты «Правда», куды ён «предоставил весь обвинительный материал и просил вывести нас из заколдованного круга». Па паручэнню газеты распаражэннем ЦК КП(б) Б было праведзена раследванне, у выніку якога «вполне подтвердился факт расхищениe 225 тысяч рублей и Комитет по делам Культпросвуч. при Совете Министров привлёк к судебной ответственности расхитителей – о чём я получил уведомление из Отдела пропаганды и агитации ЦК КП(б) Б датированное 29 авг. 1950 г. за № ОП-225». Праз чатыры месяцы Стаброўскі звяртаецца да прокурора Вярхоўнага Суда БССР у сувязі з тым, што Чарненка, віна якога была даказана «не снят с работы, но первой сессией областного Совета Депутатов трудящихся 29 дек. 50 г. утверждён в должности заведующего Барановичским отделом Культпросвуч» [41].

16 красавіка 1954 года І.І. Стаброўскі накіраваў ужо 46-ю скаргу з мэтаю знайсці праўду [43]. Але старшыня Савета Міністраў СССР Маленкоў Георгій Максімільянавіч таксама не дапамог. Пасля гэтага ён, мабыць, вырашыў, што справа гэтая марная.

Пасля звалънення з музея Стаброўскі 4 лістапада 1949 года ўладкаваўся касірам домаўпраўлення, дзе працаваў да 20 снежня 1956 года [44, с. 4-5], але пагаршэнне здароўя прывяло да таго, што працу прыйшлося пакінуць. Грошай не хапала нават на харчаванне, а трэба было яшчэ купляць лекі хворай жонцы. Цяжкімі былі і ўмовы жыцця. Так, слонімскі санітарны аддзел райбальніцы праверкай 30 чэрвеня 1960 года, згодна скарзе Стаброўскага, які пражываў на вуліцы Камсамольскай, дом 26 выявіў, што: «атмосферные и почвенные воды ул. Студенческой и Комсомольской через водосточную трубу поступают на территорию участка вышеуказанного дома и в весенне-осенний период затапливают подвал дома, вследствие чего создаётся сырость в квартире и портятся фруктовые деревья на земельном участке» [45].

З-за цяжкага эканамічнага становішча сям'і І.І. Стаброўскі вырашае пакінуць Слонімшчыну і перабрацца ў Польшчу да родных – сястры, Палубінскай Канстанцыі Іосіфаўны, і ўнучкі, Ксёнжэкс Хрысціны Мікалаеўны. Ён нават атрымоўвае 16 снежня 1957 года спраўку ў Выканаўчым камітэце Слонімскага гарадскога савета аб сваім польскім грамадзянстве і звяртаецца з заявой на імя начальніка міліцыі Слоніма з просьбай дазволіць яму выезд на пастаяннае месца жыхарства. Атрымаўшы дазвол на выезд, Стаброўскі ў тэрмін не скарыстаўся такой магчымасцю, пасля чаго ізноў звяртаецца за дазволам аб выездзе. 7 снежня 1960 года ён атрымаў адмоўны адказ на просьбу атрымання польскага грамадзянства па прычыне таго, што на прадастаўленую магчымасць выехаць на тэрыторыю Польскай Народнай Рэспублікі своечасова не адзягаваў: «Но к сожалению в Польшу вы не выехали и это соглашение утратило своюгодность, и польского гражданства вы не получили. В связи с этим Консультский отдел не видит возможности выдачи Вам польского паспорта. Всякая дальнейшая корреспонденция на эту тему бесцельна» [46].

У свае апошнія гады Іосіф Стаброўскі шмат чытае і піша, сістэматызуе свае веды, стварае шэраг твораў, якія раскрываюць яго ўяўленні па астраноміі, прыродазнаўству, гісторыі і археалогіі.

У Слонімскім гісторыка-краязнаўчым музеі захоўваюцца рукапісы Стаброўскага. Сярод іх маюцца тэксты правядзення экспкурсій і арганізацыі экспазіцый, якія патрабавалі наяўнасць неабходнай інфармацыі. Новік-Плюн, знаходзячыся на пасадзе дырэктара музея, звяртаўся да Наркамата Асветы з просьбай аб дазволе данесці іх да шырокага кола музейных супрацоўнікаў рэспублікі. Дадзеныя працы перш за ўсё ўяўляюць сабой кампеляцыйныя творы, але ў той жа час раскрываюць уласныя погляды Стаброўскага па шырокаму колу пытанняў: ад з'яўлення першых людзей на тэрыторыі Слонімшчыны да тэорыі адноснасці Эйнштэйна. Напрыклад, адзін з яго

твораў называеца «Моя энциклопедия», у якой маецца вялікая колькасць асабістых выпісак на рускай і польскай мове з розных твораў тлумачальнага характара. Захаваліся наступныя працы І. Стаброўскага: «Православие, католичество и уния. Взаимные их отношения в Слонимщине» [47], «Каменный век (неолит) в Слонимщине и соседних районах» [26], «Хронология Слонимщины и соседних районов», «Симметрия и красота в Природе», «Война 1914» [18].

На падставе ўласных археалагічных даследаванняў роднага краю, Стаброўскі лічыў, што першыя людзі на тэрыторыю Слонімшчыны прыйшлі каля 7-8 тысяч гадоў таму. Але «ландшафт в общем однообразный и унылый, климат хотя и умеренный, но с чрезмерным количеством пасмурных и дождливых дней (в среднем 174,4 в году) не создавал условий особо благоприятных для жизни человека и отрицательно влиял на формирование физического и духовного облика населивших эту площадь первобытных людей» [26, с. 1]. Стаянкі позняга каменнага веку сведчаць «о весьма ничтожном их историческом прошлом». Хутчэй за ўсё яны перасяліліся на Слонімшчыну пад націскам больш магутных плямёнаў з поўначы: «Народность эту следует считать предарийской, быть может породнённой с современными эскимосами, ненцами, юкаги и другими северными племенами, которая в позднейшее время слилась с пришельцами арийскими – славянами, отеснёнными с юга» [26, с. 2].

Зімою 1944-1945 гг. разам з супрацоўніцай музея Надзеяй Гайдук Іосіф Стаброўскі склаў «Історию города Слонима», у якой даволі дасціпна, з выкарыстаннем паданняў і легенд раскрываеца гісторыя роднага горада.

Вывучаючы адносіны рэлігіі на Слонімшчыне, Стаброўскі прыйшоў да высновы, што «не религии как таковые являются виновниками озлобления и взаимной борьбы, а исполнители религиозных культов не всегда достойные быть призванными к насаждению христианской морали и исполнения культа... В своих религиозных канонах ни одна из указанных религий не повелевает ненавидеть других, а, наоборот, возносят моления «о единении церквей», что уже явственно не делает их ответственными за ту борьбу, которая разыгралась на протяжении нескольких столетий» [47, с. 3.]

На роднай Слонімшчыне да апошніх сваіх дзён жыў Іосіф Іосіфавіч у беднасці і забыты мясцовымі ўладамі. Памёр Стаброўскі 15.01.1968 года з-за «сердечно-сосудистой недостаточности» [48]. Пахаваны, як ён і жадаў, на зямлі былога радавога маёнтка Стаброўскіх «Орлавічы». На сённяшні дзень краязнаўчы музей у горадзе носіць імя заснавальніка. У 2002 г. у дні святкавання 750-гадовага юбілею горада на будынку музея была ўрачыста адкрыта мемарыяльная дошка, прысвечаная Іосіфу Іосіфавічу Стаброўскаму, якую выканаў з граніту і падараваў гораду і музею Леанід Богдан [49, с. 640].

Article theme - a life and activity of the archeologist and the regional specialist, the colonel of imperial army I.I. Stabrovsky (1870-1968). Opening of the Slonimsky museum in 1929

became the main achievement of his life. The author of some articles and the neopublished scientific works.

1. Выпіс з метрычнай книгі Слонімскай дзяржаўнай архівно-катастыка-кatalіцкага касцёла аб нараджэнні і хрышчэнні Іосіфа Стаброўскага № 215. Аркуш на адвароце № 215 // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - КП 9440 / Д 2391.
2. Свидетельство о причислении 10 января 1875 года Иосифа Иосифовича к роду Стабровских // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - КП 7239 / Д 804.
3. Указ Его Императорского Величества о утверждении рода Стабровских в дворянском достоинстве // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - КП 7238 / Д 803.
4. Сям'я Стаброўскіх герба Любіч // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - КП 8277 / Д 2036
5. Радаслоўная Стаброўскіх // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - КП 7958 / Д 2005. – 2 л.
6. Уведомление на имя Стабровского о награждении его орденом Святой Анны третьего класса за храбрость, проявленную в сражении при Геильсберге против французских войск 1808 // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - КП 7253 / П 897.
7. Дело об аресте помещиков Слонимского уезда Стабровского Викентия и Завиши Осипа, обвиняемых в политической неблагонадёжности // Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь у г. Гродна. – Фонд 1. Канцелярия Гродненского Губернатора г. Гродно. – Оп. 34. – Д. 649. – Л. 1-22.
8. Дело по прошению отставного капитана Иосифа Стабровского о прибавке ему пенсии // Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь у г. Гродна. – Фонд 1. Канцелярия Гродненского Губернатора г. Гродно. – Оп. 13. – Д. 1119. – Л. 1-9.
9. Журнал присутствия губернского правления за 1863 год // Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь у г. Гродна. – Фонд 2. Гродненское губернское правление. – Оп. 38. – Д. 597. – Л. 1304.
10. Переписка, протоколы собраний, отчёты о работе Слонимского краеведческого общества и его организаций. Обращение в связи с открытием музея 20.09.29 г. и приездом в г. Слоним президента Польши // Государственный архив Гродненской области. – Фонд 551. – Оп.1 – Д.42. – Л.1-41.
11. Чыгрын, С. Чалавек вялікай працы / С. Чыгрын // За перамогу Камунізму. – 1990. – № 104 (7164). – 1 верасня. – С.3.
12. Послужной список командира 55-го Парковаго Артил. Дивизиона Полковника Иосифа Иосифовича Стабровского // Слонімскі краязнаўчы

- музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - КП 7934 / Д 799. – 6 л.
- 13.Алексеев Л.В., Археология и краеведение Беларуси XVI в. – 30-е годы XX в. / Л.В. Алексеев; под ред. Б. А. Рыбакова. – Мн.: Беларуская навука”, 1996. – 206 с.
- 14.Письмо Стабровского Директору Слонимского историко-краеведческого музея от 13 ноября 1962 г. // Слонімскі краязнаўчы музей. – Асабісты архіў Стаброўскага І. І.
- 15.Пасведчанне аб шлюбе Стаброўскага І. І. з Байрашэўскай Э. М. // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - КП 7927 / Д 1975.
- 16.Свидетельство о ранении капитана 38-й Артилерийской бригады Стабровского И. И. // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - КП 7237 / Д 802.
- 17.Свидетельство на имя Стабровского из Ярославского Естеств. Исторического Общества // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - КП 7944 / Д 1991.
- 18.Война 1914 года // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - НВ 2571.
- 19.Послужной список военнослужащего Волжского Окружного Управления Военно-Учебных Заведений Стабровского Иосифа Иосифовича // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - Н/В Ф 1775. – 3 л.
- 20.Дыплом аб сканчэнні Стаброўскім І. І. Маскоўскага археалагічнага інстытута // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - КП 7236 / Д 801.
- 21.Пасвечанне часовае № 1130 / Е, дадзенае Стаброўскаму І. І. як выконваючаму абавязкі старшыні камісіі ацэначнай страт ваеных па Слонімскаму павету. Варшава, сакавік 1920 г. на польскай мове // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - КП 7943 / Д 1990.
- 22.Копия удостоверения № 19 Высших Археологических Курсов Самарского университета на имя Стабровского И. И. // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - КП 8313/Д 2041.
- 23.Zabytki z okresu wpływów rzymskich, Średniowiecza i czasów nowożytnych z Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie / pod redakcją Andrzeja Piotrowskiego. -Warszawa 2005, - S. 154.
- 24.Дабрыян, А.А. Выяўленне і ахова помнікаў археалогіі Гродзеншчыны ў I-й пал. XIX – I-й пал. XXст. / А.А. Дабрыян // Подготовка педагогических и научных кадров историков и развитие исторической науки в Беларуси: материалы респ. науч.-практ. конф., 30 сент. 2004г., Гродно / под ред. Е.А. Ровбы, А.Н. Нечухрина, И.П. Креня. – Гродно: ГрГУ, 2005. – С.225-231.

25. Stabrowski Jozef, Notatki archeologiczne z powiatu Slonimskego / Stabrowski Jozef // Wedomosci archeologiczne, t. XIII. – Warszawa, 1935. – S. 175 – 177.
26. Каменный век (неолит) в Слонимщине и соседних районах // Слонімскі краязнаўчы музей. – Асабісты архіў Стаброўскага I. I.
27. Чыгрын, С. Слова пра Іосіфа Стаброўскага / С. Чыгрын // Слонімскі веснік. – 1994. – № 76 (7643). – 4 кастр. – С.3-4.
28. Пракоф'ева, С. Слонімскаму краязнаўчаму музею – 75 гадоў / С. Пракоф'ева // Матэрыялы Слонімскага краязнаўчага музея імя I. I. Стаброўскага. – С. 6.
29. Инвентарная книга учета экспонатов и материалов Слонимского областного краеведческого музея за 1940-1941 гг. // Государственный архив Гродненской области. – Фонд 2744. – Оп. 1 – Д. 6. – Л. 1-46.
30. Калюта, И. Очная ставка с памятью / И. Калюта // Нар. газ. – 2003. – № 128 (3375). – 5 июня. – С.3.
31. “Золотой крест заслуги”, награждён Стабровский. Варшава, 18.08.1937 г. // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - КП 8361.
32. Перечни книг и экспонатов музея и расписки на их получение. Подписные листы на журналы и газеты для музея// Государственный архив Гродненской области. – Фонд 2744. – Оп.1 – Д.1. – Л.1-11.
33. Міско І., Яшчэ раз аб музей / І. Міско // Вольная праца. – 12 чэрвеня 1940 г. - № 57 (91) – С. 9.
34. Міско І., Краязнаўчы музей у Слоніме / І. Міско // Вольная праца. – 22 снежня 1940 г. - № 283(334) – С. 4.
35. Экскурсия в музей / Крокодил. – апрель 1941 г. - № 7. – С. 1.
36. Саламевіч І. У., Новік-Пяюн / І.У.Саламевіч // Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.] – Мн.: БелЭн, 2002. – Т. 11. - с. 371.
37. Рылко, М. Сэнс аднаго жыцця / М. Рылко // За перамогу Камунізму. – 1969. – №130 (3921).—1 лістапада. – С.3.
38. Слонімшчына ўзнімалася з руін. Год 1945 // За перамогу Камунізму. – 1968. – №49 (3687). – 23 красавіка. – С.2.
39. Докладная записка Президенту АН в Минске // Слонімскі краязнаўчы музей. – Асабісты архіў Стаброўскага I. I.
40. Приказ № 2 по Слонимскому историко-краеведческому музею от 7 декабря 1948 года (копия) // Слонімскі краязнаўчы музей. – Асабісты архіў Стаброўскага.
41. Заявление Стабровского Прокурору Верховного Суда БССР от 1 января 1951 года // Слонімскі краязнаўчы музей. – Асабісты архіў Стаброўскага.
42. Чыгрын, С. Генерал ад...краязнаўства / С. Чыгрын // Газета Слонімская. – 2000. – № 47 (180). – 16 ліст. – С.6.

43. Сорок шестая жалоба Стабровского И. И. Председателю Совета Министров Маленкову Г. М. от 16 апреля 1954 г. // Слонімскі краязнаўчы музей. – Асабісты архіў Стаброўскага.
44. Працоўная кніжка Стаброўскага І. І. // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - КП 9468 / Д 2419.
45. Заявление Слонимского санитарного отдела райбольницы от 1 июля 1960 г. (копия) // Слонімскі краязнаўчы музей. – Асабісты архіў Стаброўскага І. І.
46. Адказ на ліст І. І. Стаброўскага з пытаннем аб магчымасці набыцця польскага грамадзянства і пашпарту з польскага пасольства ў Маскве 7. 12. 1960 г. № 3221 // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакументаў Стаброўскага. - КП 7948 / Д 1995.
47. Православие, католичество и уния на территории Беларуси, их развитие и взаимоотношения до нынешних времён // Слонімскі краязнаўчы музей. – Асабісты архіў Стаброўскага І. І.
48. Пасведчанне аб смерці І. І. Стаброўскага // Слонімскі краязнаўчы музей. – Вопіс калекцыі дакumentаў Стаброўскага. - КП 7934 / Д 1982.
49. Шпыркова, І. Стаброўскі Іосіф Іосіфавіч / І. Шпыркова // Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Слонімскага раёна. – Мн.: Белта, 2004. – С.639-640.

Навуковы кіраунік – С.Я.Сяльверстava, доктар гістарычных навук, прафесар.